

CUMHURİYET ÖNCESİ
ŞANLIURFA'DA KÜLTÜR VE EĞİTİM

Mahmut KARAKAŞ

T.C.
ŞANLIURFA VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
Şehir Kitaplığı Dizisi: 12

ISBN:
978-605-359-562-5

Yayın Koordinatörü
Selami YILDIZ

Dizgi Mizanpaj
Mehmet Sait RIZVANOĞLU

Kapak Tablo ve Fotoğrafları
Mehmet İNCİ
İbrahim H. KARACA

Baskı
Bahçıvanlar Basım San. AŞ.
Fevzi Çakmak Mahallesi 10633.sk. No:11
0.332.3452424 Karatay/Konya
Basım Tarihi: Mart 2012/Konya

Yayın Hakkı
Bu eserden iktibas yapılırken,
dipnot veya bağlaç usulü kaynak gösterilmeden yararlanılamaz.
Kitabın hukuki sorumluluğunun tamamı yazarına aittir.

TAKDİM

Şanlıurfa, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Suriye'ye komşu olan, İpekyolu güzergâhındaki en eski yerleşim yerlerinden biridir. Doğu'yu Batı'ya bağlayan ticarî yolların kesiştiği kavşak noktasında bulunması, stratejik öneme sahip bir kent olmasını beraberinde getirmiştir. Bu özelliğinden dolayı, tarihi gelişim sürecinde, üzerinde birçok bağımsız devlet ve beylik kurulmuş, birçok uygarlığa beşiklik etmiştir.

Şanlıurfa, bereket hilalinin merkezinde kilit taşıdır. Tarımın ilk olarak yapıldığı, ilk üniversitenin kurulduğu, üç semavi dinin yeşermesine ev sahipliği yapan “ateşin Hz.İbrahim'i yakmadığı”, farklı kültür unsurlarının bir arada yaşadığı ve misafirperver insanların harmanlandığı kadim bir şehirdir. Bu değerlere insanlığın dün de ihtiyacı vardı, bu gün de ihtiyacı var, emin olun yarın daha çok ihtiyacı olacak. Türkiye, komşusu aç olduğu zaman tok yatmayan insanların bulunduğu bir ülke olmaya devam edecektir.

Şanlıurfa tarihi, Balıklıgöl'de, Nevalıçori'de, Göbeklitepe'de ve bugüne kadar il genelinde yapılan arkeolojik kazıdan, elde edilen bulgulara göre, günümüzden 11.500 yıl öncesine kadar gitmektedir. Balıklıgöl çevresinde yapılan kazı çalışmalarında günümüzden 11.500 yıl öncesine ait insan boyutunda olan Dünyanın En Eski Heykeli bir heykel bulunmuştur.

Şanlıurfa, tarihi süreç içerisinde bit çok peygambere ev sahipliği yapmış bir şehir olarak “**Peygamberler Şehri**” adıyla anılmaktadır. Tarihsel birikimi ile birçok medeniyete beşiklik eden bu şehir din, dil, ırk, kültür ve medeniyetlerin buluştuğu, kaynaştığı, bir hoş görü şehri olmuştur...

Şanlıurfa'yı Harran'dan ayrı düşünemeyiz, Harran tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete beşiklik etmiş önemli bir şehirdir. Harran, ay, güneş, yıldız ve gezegenlere tapınmanın yaşandığı Sabiiliğin merkezi olmasının yanı sıra, İslami dönemde ise müspet ilimlerin okutulduğu Dünyanın İlk İslam Üniversitesine başkentlik etmiş bir şehirdir.

Şanlıurfa, dün olduğu gibi bugün de insanlıkla paylaşacak önemli değerleri bağrında taşımaktadır. Yapmaya çalıştığımız üzerimizdeki küllere üflemek, sahip olduğumuz potansiyelimizi ortaya çıkarmak, insanlığın faydasına sunmaktır. Hedefimiz geleceği ve büyük potansiyeli olan; tarih, kültür, barış ve huzur şehri Şanlıurfa’yı el birliği ile bugünkünden daha iyi noktalara daha ileriye taşımak, vatandaş ile devletin kaynaşmasını sağlamaktır.

“Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim” adlı bu eserin hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkür eder, bu kıymetli eserin okuyucularımıza faydalı olmasını temenni ederim.

Celalettin GÜVENÇ
Şanlıurfa Valisi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM / 3

ÖNSÖZ / 9

I. KISA BİR URFA TARİHİ / 11

1.İslam Fethinden Önce Urfa / 11

2.İslam Fethinden Sonra Urfa / 12

II. OSMANLI DEVRİNDE URFA'DA KÜLTÜR VE EĞİTİM / 21

1.Osmanlı Devrinde İlk Tahsil Mecburiyeti / 35

2.Urfa Medreselerinde Görülen Dersler /41

3.Müderris ve Öğrencilerin Gelir Kaynakları / 43

III. URFA'DA KÜLTÜR-EDEBİYAT ÇALIŞMALARI / 50

IV. URFA KİTABELERİNDE TARİH DÜŞÜRME / 57

1.Tam Tarih Düşürme / 58

2.Mu'cem veya Cevher Tarih Düşürme / 58

3.Ta'miyeli(bilmeceli) Tarih Düşürme / 58

4.Mühmel Tarih Düşürme / 59

V. URFA'DA SOSYAL İLİŞKİLER /61

1. Aile Hukukunun İşleyişi /61

2. Yetim Çocukların Hukuku ve Yetimler Sandığı / 69

a.Müslümanlarda

b. Gayrimüslimlerde

3.Urfa'da Züriyet Vakfı Hukuku / 77

4.Urfa'da Mutfak ve Süs Eşyaları / 84

5.Urfa'da San'at / 89

6.Urfa'da Ticaret / 90

7.Urfa'da Sağlık Hizmetleri / 94

VI. OSMANLI DEVRİNDE URFA'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM MÜESSESELERİ, MEDRESELER / 98

1.Abbasiye Medresesi / 99

2.Abdurrahman veya Rahmaniye Medresesi / 100

3.Eyyubi Medresesi / 101

4.Firuz Bey Medresesi / 101

5.Halilürrahman Medresesi / 102

6.Hamis Efendi Medresesi / 107

7.Hasan Padişah Medresesi / 109

- 8.Haydariye veya Haydar Ağa Medresesi / 110
9. İbrahimiye Veya Dabbakhane Medresesi /112
- 10.İhlasiye Medresesi / 116
- 11.Kutbeddin Medresesi / 117
- 12.Nakibzade Usameddin İbrahim Efendi Medresesi / 118
- 13.Rahimiye Medresesi / 121
- 14.Rızaiye Medresesi / 124
- 15.Rızvaniye Medresesi / 126
- 16.Sakıbiye Medresesi / 128
- 17.Süleymaniye Medresesi / 130
- 18.Şabaniye Medresesi / 132
- 19.Şehbenderiye Medresesi / 135
- 20.Ulu Cami Medresesi / 136
- 21.Yusufpaşa Medresesi / 137
22. Darü't-Talim / 137
23. Darü'l-Hüffaz (Darü'l-Kurra) / 138

VII. MEDRESELERDE MÜDERRİSLİK /141

1. Medreselerde Öğrenci Sayısı / 143

VIII. URFA KÜTÜBHANELERİ / 145

- 1.Hacı Mustafa Hafız veya Halilürrahman Kütüphanesi /145
- 2.Haydariye Kütüphanesi / 152
- 3.İbrahimiye Kütüphanesi / 152
- 4.İhlasiye Kütüphanesi / 152
- 5.Nakibzade Kütüphanesi / 153
- 6,Rahimiye Kütüphanesi / 154
- 7.Rızaiye Kütüphanesi / 154
- 8.Rızvaniye Kütüphanesi / 154
- 9.Sakıbiye Kütüphanesi / 155
- 10.Süleymaniye Kütüphanesi / 155
- 11.Şehbenderiye Kütüphanesi / 155

IX. OSMANLI DEVRİNDE URFA'DA SİBYAN MEKTEPLERİ (MAHALLE OKULLARI) / 156

- 1.Çakeri Camii Sibyan Okulu / 156
- 2.Dabbakhane Sibyan Okulu / 157
- 3.Hacı Yadiğâr Mescid-i Sibyan Okulu / 157
- 4.Haydariye Veya Haydar Ağa Sibyan Okulu / 163
- 5.Karameydanı Cami'i Sibyan Okulu / 157

- 6.Muhammed Fazlı Efendi Sibyan Okulu / 158
- 7.Rahimiye Sibyan Okulu / 158
- 8.Sakıb Efendi Sibyan Okulu / 158
- 9.Tuzeken Cami'i Sibyan Okulu / 159
- 10.Yusuf Paşa Cami'i Sibyan Okulu / 159

X. URFA'DA RESMÎ İLK VE ORTA DERECELİ OKULLAR / 160

- A. Urfa'da Maarif (Eğitim, Öğretim) Komisyonu /162
- B. Urfa'da İbtidaiye (İlkokullar) Okulları /165
- C. Urfa'da Rüştiye (Ortaokullar) Okulları /169
- D.Urfa'da İ'dadi (Lise) Okulu /174
- E.Urfa'da Kız Okulu /177
- F.Urfa'da Sanat Okulu /178
- 2.Urfa Eğitiminde Disiplin / 180
- 3.Urfa'da Gayri Müslim Ahalinin Okulları /183
- 4-Urfa'da Yabancı Devlet Okulları / 186

XI. URFA'DA TARİKATLAR-TEKKE VE ZAVİYELER, TÜRBELER / 188

- 1.Abdurrahman Dede Türbe ve Zaviyesi /189
- 2.Afgan Tekkesi / 191
- 3.Ağcamî Nîmetullah Türbesi / 191
4. Arab Baba Türbesi / 193
- 5.Arış Hoca Türbesi / 194
- 6.Bediüzzaman Türbesi / 194
- 7.Cabir el-Ensari Zaviyesi / 195
- 8.Dergâh ve Dede Osman Avni veya Mevlid-i Halil Zaviyesi / 197
- 9-Hac Kileb Türbesi / 199
- 10.Halilürrahman Zaviyesi / 201
- 11.Halilürrahman Mevlevî Zaviyesi / 203
- 12.Halvetî Tarikatı Tekkesi ve Şeyh Şani / 203
- 13.Hartavizade Hafız Muhammed Selim Efendi Türbesi / 211
- 14.Hekimdede Türbesi / 212
- 15.Hindiye Tekkesi / 213
- 16.İhlasiye Tekkesi ve Şeyh Mahmud Efendi Türbesi / 217
- 17.Kıbrıs Tekkesi ve Kerkük'lü Şeyh Abdurrahman Efendi / 218
- 18.Kubbe Mescid veya Abdulvahid Tekkesi / 220
- 19.Mevlevîye Tekkesi(Mevlevihane) / 221
- 20.Miskinler Tekkesi / 224
- 21.Nebih Efendi Tekkesi ve Türbesi / 224

- 22.Sakıbiye Tekkesi / 227
 - 23.Semmü'l-mevt Zaviyesi / 228
 - 24.Seyyid Ali İbni Seyyid Maksud ve Hacı Mustafa Türbesi / 229
 - 25.Sultan Bey Türbesi / 231
 - 26.Şazeli Ali Dede ve Halilürrahman Tekkesi / 231
 27. Şeyh Bekir Türbesi /235
 27. Şeyh Mes'ud Tekkesi ve Türbesi / 237
 - 28.Şeyh Müslüm Hafız Türbesi / 241
 - 29.Şeyh Salih Türbesi / 242
 - 30.Yakub Kalfa Türbesi / 243
 - 31.Yalıncık Zaviyesi / 245
 32. Zebe Ziyareti Türbesi / 246
 - 33.Birecik İlçesi Rifai Tekkesi / 246
 - 34.Harran İlçesi Hayat el-Harrani Tekke ve Türbesi/ 249
 - 35.Suruç İlçesi Şeyh Müslüm Tekke ve Türbesi / 251
- XII. URFA'DA ESNAF DERNEKLERİ VEYA AHİLİK TEŞKİLATI /
253
- KONU İLE İLGİLİ BELGELER / 257
- FAYDALANILAN KAYNAKLAR / 295

ÖNSÖZ

Çok eski bir tarihe sahip olan Urfa'nın, kültür ve eğitim bakımından da önemli bir yeri olduğu şüphesizdir. İlk çağlardan beri yanı başındaki Harran Üniversitesinin de etkisi göz önüne alınırsa, Urfa'nın oldukça önemli sayıda ilim adamı yetiştirdiği anlaşılr. Urfa'nın İslam hâkimiyetine girmesinden sonra, kültür ve eğitim sahasında bilhassa İslami ilimlerin yaygınlaşması bakımından büyük ölçüde ilerlemeler kaydettiği bilinmektedir. Bunun için de ilim merkezi birçok medrese açılmıştır. Bu medreselerde yalnız Urfa halkı değil, dışardan gelen öğrenciler de ders görmüşlerdir.

Cumhuriyetten önce Urfa kültür ve eğitimine hizmet eden müesseseler içinde medreseler, tekkeler ve zaviyeler de yer almaktadır. Urfa kültürünün kaynağını oluşturan bu müesseselerin çokluğu, Urfa halkının kültür ve eğitim seviyesini göstermektedir. En yakın tarih olarak Osmanlı Devletinin yıkıldığı 1920 senelerinde Urfa'nın takriben on-yirmi bin kadar olan nüfusu göz önüne alınırsa, bu okul ve medreselerin sayısı hiç de az sayılmaz.

Cumhuriyete kadar olan bu dönemdeki kültür ve eğitimi az da olsa tanıtmaya çalıştım. Bu çalışmamda, Urfa şehrinin içinde ve çevresinde zengin bahçelere sahip olduğunu göstermeye çalıştığım gibi içinden akan küçük fakat güzel ve faydalar sağlayan akarsularından da söz ettim. Yine Urfa halkının yaptığı binalarla ekonomik bakımdan zenginliğini belirtmeye çalıştığım bu kitapta, ev ve süs eşyalarının isimlerini de vermekle en az yüz yıl önce Urfa'da kullanılan eşyaları tanıtmaya çalıştım.

İkinci baskı için Osmanlı arşivlerine girdim. Urfa ile ilgili 8200 küsür evraki tarayarak Urfa kültürü ile ilgili olanları çıkardım ve bu evraklarla Urfa kültür ve eğitimini tanıtmaya çalıştım. Bu çalışmamda az da olsa eğer başarılı olduysam ne mutlu.

Kitabın birinci baskısının yapılmasında bana yardımcı olan Şanlıurfa eski Milletvekili Sayın İbrahim Halil Çelik'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Yine birinci baskı sırasında kaynak bulmada bana yardımcı olan dostum Avukat Müslim Akalın'a ve fotoğrafları temin eden Cihat Kürkçüoğlu'na ve ikinci baskısı için de fotoğraf temin eden Yusuf Sabri Dişli'ye teşekkür ederim.

Son olarak kitabın basılmasında değerli katkılarını esirgemeyen Sayın Valimiz Celalettin GÜVENÇ'e ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç bilirim.

Haziran 2011
Mahmut KARAKAŞ

MAHMUT KARAKAŞ

1946 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Şanlıurfa'da, yüksek tahsilini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. 1971 yılında Şanlıurfa Atatürk Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak göreve başladı. Aynı okulda müdüryardımcılığı yaptı. Bu arada Harran Dergisi'nde araştırma yazıları yazdı. 1995 yılı Aralık ayında emekli oldu. Evli ve yedi çocuk babasıdır.

Basılı Kitapları:

-*Şair Nabi'nin, "Tuhfetü'l-Harameyn-Hac Hatıraları", Özdal Yayınları, Urfa, 1989.* İkinci baskı: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

-Müsbet İlimde Müslüman Alimler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991. İkinci baskı "Müslüman Bilim Adamları" Mostar yayınları, İstanbul 2009.

-Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995. İkinci baskı: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

-*Şanlıurfa Evliya ve Alimleri, Şanlıurfa Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 1996.* İkinci baskı: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

-Şanlıurfa Mezar Taşları, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa, 1996. İkinci baskı: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

-*Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Şanlıurfa Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001.* İkinci baskı: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

-Urfa'lı Baba Cem'i Karadağ Destanı, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa 2006

-Urfa'nın Kültür ve İnançlar serüveni, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

-Bir Mutasavvıf Şair Ömer Nüzhet, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

Yayınlanacak olan kitapları:

-Şair Nabi'nin Hayr-Abad'ının transkiribe ve tanıtılması.

-Urfa'da Tasavvuf İzleri,

I. URFA TARİHİ

1. İSLAM FETHİNDEN ÖNCE URFA:

Urfa'nın, tarihi kadar eski bir medeniyete de sahip olduğu muhakkaktır. En eski adı "**Ur**" veya "**Ur-ı Kildani**" olarak bilinir. Nuh tufanından sonra kurulan ilk on üç şehirden biri olarak kabul edilen Urfa'nın ilk devirleri hakkında hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır. Makedonya kralı büyük İskender'in fethinden sonra "**Edessa**" diye isimlendirilmiştir. İslam fethine kadar Bizans'a bağlı kalan Urfa, İslam fethinden sonra "**Ruha**" ismini almıştır. Daha sonraları Osmanlı devletinin son devirleri ve Cumhuriyet devrinde "**Urfa**" olmuştur.

Milattan önce Urfa, Harran'da olduğu gibi pagan dininde idi. Yani yıldızlara taparlardı. Urfa'nın tarih sahasında bilinen devri Osreon krallarının hâkimiyet devridir. Milattan sonra 165 tarihlerinde doğu Roma'nın hâkimiyetine girdi. Urfa'nın Hıristiyanlığı resmen kabul eden ilk şehir olduğu söylenilmektedir.

Urfa, bu devirler boyunca kültür ve medeniyet merkezi olmuş, Edessa mektebi diye isim yapmıştır. Tıp ve Astronomi ilminde meşhur birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Bilhassa Nasturilerin bu alanda çalışmaları ve çevreden gelen öğrencilerin burada okumaları şöhretlerini her tarafa ulaştırmıştı. Fakat Hıristiyan taassubu yüzünden bu ilimlerle uğraşan Nasturilerin 489 senesinde sürülmeleri ile bu okulun kapandığı görülmektedir. Urfa'dan sürülen Nasturi âlimleri İranda Cundişapur'da yerleşmişlerdi. Böylece ilim hayatı sona eren Urfa Okulu, İslam'ın fethi ile yeniden canlanmış ve büyük âlimler yetiştirmiştir.

Bizans devrinde, şehrin defalarca sel baskınına uğraması ve haraba olması üzerine Bizans imparatoru Jüstinyen tarafından 525 tarihinde Karakoyun deresinin önüne bir set çekildi ve dere derinleştirildi.¹ Bu set zaman zaman tamir görmüştür. 505 yılında tamir edilen, Tel Zima ve Mavdud'dan gelen iki su kemeri, şehrin su ihtiyacını karşılıyordu. Urfa 639 tarihinde Müslüman Araplar tarafından fethedildi.²

¹ E.Honigmann, "Urfa" İslam Ansiklopedisi (IA), XIII, 52

² (İA). XIII, 53

Urfa'nın güney tepelerinden görünüşü

2. İSLAM FETHİNDEN SONRA URFA:

Urfa, tarihin eski çağlarından beri kültür ve medeniyet sahasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu yüzden az sayılamayacak derecede ilim adamı yetiştirmiştir. Yetiştirdiği ilim adamları arasında başka kültür merkezlerinde tahsil görenler olduğu gibi, başka yerden Urfa'ya gelerek ilim öğrenenler de olmuştur. Bunun için ilim yuvası birçok medreseler açılmıştır.

İslam'ın ışığı bütün Arap yarımadasını aydınlatmış, İslam orduları artık Arap yarımadasının dışına çıkmışlardı. İkinci büyük halife Hz. Ömer (634–644) devrinde İran'ın fethine giden Ebu Ubeyde tarafından el-Cezire'nin fethi ile görevlendirilen İyaz bin Ganem, 639 tarihinde Urfa'yı da fethetti.³ İyaz bin Ganem Urfa'yı birkaç gün kuşattıktan ve küçük birkaç ok ve taş atımından sonra, bir anlaşma yaparak Urfa'ya "Ayn" denilen kapıdan girmişti.⁴ Böylece Müslümanların eline savaşız olarak geçen Urfa'da, ilk cami yapımını, İyaz bin Ganem'in vefatından sonra görüyoruz. İyaz bin Ganem vefat edince, yerine el-Cezire valisi olan Said bin amr bin Hiyyem, Rakka ile Ruha yani Urfa mescitlerini yaptırmıştı.⁵ İşte Şanlıurfa'da yaptırılan ilk caminin bu zat tarafından

³ Belazuri, Fütuhu'l-Buldan, trc. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1955, 1, 277.

⁴ Belazuri, a.g.e, I, 278.

⁵ Belazuri, a.g.e, I, 287.

yaptırıldığı sanılmaktadır. Nihayet Urfa'nın Kazancı Pazarında Hz. Ömer (r.a)'a atfedilen bir cami bulunmaktadır ki, bu caminin adına "**Ömeriye Camii**" denilmektedir. İşte yukarda adını ettiğimiz cami bu cami olabilir kanaati ağırlık kazanmaktadır. Sebebi şöyledir ki, Ömeriye Camii dediğimiz bu cami 1301 tarihinde Muhammed adında biri tarafından tamir edildiği üzerindeki kitâbesinden anlaşılmaktadır. Daha önce tamir görüp görmediği bilinmemektedir. Cami eyvanının doğu duvarı üzerinde bulunan bu kitabe şöyledir.

"Bismillahirrahmanirrahim. Ammere haza'l- mescidi'l-mübarek el-ustad Muhammed bin Ahmed el- Hac Turmuş el-Siraceddin Ağa ve sene ihda ve seb'amietin"

Görüldüğü gibi kitabede bu caminin tamiri hicri 701, miladi 1301 tarihini taşımaktadır. Ayrıca camiyi tamir eden Muhammed'in babasının adı Ahmed el-Hac Turmuş Siraceddin ağa'dır. Dikkat edilirse Turmuş "Durmuş" ismi Türkçe bir isimdir. Bu duruma göre 1301 tarihlerinde Urfa'da Müslüman Türkler kalabalık bir nüfus teşkil etmekteydiler. Urfa'daki kitabeler içinde en eski tarih taşıyan Türkçe isim budur.

Osmanlı devrinde ise bilinen tamir tarihi 19. yüzyıldadır. Bu yüzyılda Ömeriye Camiinin tamiri hakkında Hicri 02 Cemazielahir 1311, Miladi 11 Aralık 1893 tarihinde ki bir yazıda şöyle denilmektedir:

"Müsvetde tarihi: 1 Cemazielahir 1311 (10 Aralık 1893)

Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesine

Suretleri balada muharer tezkire-i ma'ruza ve şerefsadır olan irade-i seniye-i Cenab-ı hilafetpenahi mucibince evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinden icabının icrasına himmet buyrulmasına.

Urfa'da Ömeriye namıyla mevcut olan Mescid-i şerifin tamirine ve bevvabla diğer Mescid-i şerife şehri 400 kuruş vazife tahsisine ve teferru'atına ile.

İrade-i seniyesi mukayyidlerine verilmiştir.

12 kânun-i evvel 1309"⁶

Bugünkü dile söylenilecek olursa:

"Müsvetde tarihi: Hicri 01 Cemazielahir 1311, Miladi 10 Aralık 1893

Vakıflar Bakanlığı yüksek katına,

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, 325 / 24366

Birer suretleri yukarıda yazılı olan pusula ve yüce halifelik tarafından verilen şerefli irade ile yüce Vakıflar Bakanlığınca gereğinin yapılmasına gayret gösterilsin.

Urfa'da Ömeriye namıyla mevcut olan Mescid-i şerifin tamirine ve kapıcı ile diğer Mescid-i şerife aylık 400 kuruş maaşla vazife verilmesine ve ayrıntıları için irade verilmiştir.

Rumi 12 Kânun-i evvel 1309, Miladi Aralık 1893

Yine iki sene sonra 1313 Rebiülahir 29 (20 Ekim 1895) tarihinde gelen arz dilekçesi ve Padişah Sultan II. Abdulhamid Han (1876–1909) zamanındaki yazışmalar ve verilen emir şöyledir:

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Urfa'da kâin Ömer el-Faruk (R.A) Efendimiz hazretleri cami'i şerifinin şeref sunuh ve sudur buyrulan irade-i seniye-i hazreti hilafet penahi mantuk-i âlisine tevfikân icra-yi tamiri rayiç akçe olarak 31900 kuruşla kabil olacağı anlaşılmış olduğundan meblağ-ı mezburdan akçe farkının bi'l-tenzil baki kalan 25819 kuruş 30 paranın hazine-i evkafın 1311 senesi bütçesinden tesviyesiyle cami'i şerif mezkurun emaneten tamiri hususunun evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesine havalesi tezekkür kılındığına dair şûra-yi devlet dahiliye dairesinin mazbatası arz ve takdim kılınmakla ol babda her ne vecihle emir ve irade-i seniye-i Cenab-ı mülukâne şeref muta'allık buyrulur ise mantuk-ı münifi infak eyleyeceği beyaniyle tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim. 18 Rebiülaher 1313 (9 Ekim 1895) ve 26 Eylül 1311

Sadrazam Kâmil”

Bugünkü dille şöyle diyebiliriz:

“Urfa'da bulunan Ömerü'l-Faruk (R.A) Camii şerifinin şerefle hatırlanan ve şerefle çıkan hazreti halifelik iradesine dayanılarak tamirinin yapılması için rayiç bedeli 31900 kuruş olacağı anlaşılmıştır. Bu meblağdan para farkının çıkarılması ile 25819 kuruş 30 para vakıflar hazinesinin Hicri 1311, Miladi 1893 senesi bütçesinden ödenmesine karar verilmiştir. Böylece adı edilen cami'i şerifin emaneten tamiri hususunun vakıflar bakanlığına havalesi düşünüldüğüne dair şûra-yi devlet dâhiliye dairesinin mazbatası arz ve takdim kılınmıştır. O bakımdan ne suretle emir ve irade verilirse en faydalı şekilde yapılacaktır. Hicri 18 Rebiülaher 1313 ve Rumi 26 Eylül 1311, (Miladi 9 Ekim 1895)”

“Maruz-i çakeri kemineleridir ki

Reside-i dest-i tazim olup melfufiyle manzur-i âli buyrulan iş bu tezkere-i samiye-i sadaretpenahileri üzerine mucibince irade-i seniye-i Cenab-ı hilafetpenahi şeref ta'alluk sorulmuş olmakla ol babda emir ve ferman hazreti lede'l-emrindir.

25 Rebiülahir 1313 (16 Ekim 1895) ve 4 teşrini evvel 1311

Serkâtib-i saltanat-ı yâri

Tahsin”

“Kölelerinin arzıdır ki

Bu yüce tezkere ele geçtiği zaman buyrulan iş ve bu emir üzerine halifenin iradesi sorulmuştur. Emir ve ferman hazreti emir sahibinindir.”

İkinci yazı:

“29 rebiülahir 1313 (20 Ekim 1895) ve 7 teşrini evvel 1311

Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i celilesine buyruldu

Suretleri balada muharrer tezkire-i ma'rufe ve şeref sadır olan irade-i seniye-i hazreti hilafetpenahi mucibince Evkaf-ı Humayun Nezaret-i celilesinden iktizasının ifasına himmet buyrulması.

Urfa'da kâin Ömer el-Faruk (R.A) efendimiz hazretleri camii şerifinin icra-yi tamiri hakkında.”⁷

Buna da şöyle diyebiliriz:

“Yüce Vakıflar Bakanlığına buyruldu,

Suretleri yukarda yazılmış olan ve önceden bilinen tezkire ve halifenin şerefli iradesine göre Vakıflar Bakanlığı gereğini yapması için gayret gösterile.”

Şeklinde yazışmalar olmuştur.

Daha sonra Sultan Mehmet Reşad (1909–1918) zamanında hicri 1330, miladi 1911 tarihinde tamir edildiği camiinin son cemaat yerindeki kitabesinde belirtilmiştir.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, BEO, 695 / 52051 (belge no. 1)

Ömeriye Camii son cemaat yeri

Urfa'nın fethedilmesinin hemen ardından Urfalı Müslümanlar tarafından ne gibi bir ilmi çalışma yapıldığı şimdilik belli değildir. İslam'ın ilk devirlerinde ilim öğrenimi camilerde yapıldığı için, Urfa'da da din bilgileri öğretimi muhakkak bu cami ve mescitlerde yapılmaktaydı. Çünkü eğitim ve öğretim için henüz özel bir yer ayrılmamıştı. Zaten düzenli medreselerin açılması, büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Nizamiye medreselerini açmasından sonra her tarafa yayılmıştır.

Hz. Osman (R.A) zamanında Şam valisi Hz. Muaviye bin Ebu Sufyan tarafından bölgeye Mudar kabilesi yerleştirildi. Bu yüzden bu bölgeye Diyarı Mudar denildi. Urfa ve bölgesi Muaviye'nin valiliği içerisinde bulunuyordu.⁸

Urfa, Emeviler devrinde halifeliğini ilan eden Muaviye'ye bağlandı. Sonra Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Mus'ab'ın itaatine girdi. Daha sonra ise, Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan zamanında yine Emevilere bağlandı. Bu sırada Abdülmelik'in kardeşi Muhammed 692 senesinde Urfa valisi oldu.

Emevilerin yıkılması ile Abbasiler Urfa'ya da hâkim oldular. Harun Reşit bir müddet Rakka'da oturmuş ve Cular ırmağından Harran'a giden şehir suyunun kanallarını yenilemişti. Bölge âlimlerine de iyi davranmıştır.

8 Ahmet Ağırakça İslam Fetihlerinden Günümüze kadar Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış" Şurkav, Hz. İbrahim(a.s)ı anma Şanlıurfa 1.Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri Urfa 1991, s. 96.

Ömeriye Camii mihrap ve minberi

Urfa'nın İslam ülkesine katılmasından sonra ilk defa bir şikâyet üzerine Harun Reşit (hilafeti 786–809)' in Urfa'ya geldiği bilinmektedir. Yine bu devirde Abbasi Halifesi Me'mun (hilafeti 813–833) bir sebeble Urfa'ya gelerek, İbrahim Halilullah makamını tamir etmiş, Urfa'nın ikinci camisi diyebileceğimiz bu eski mabedi camiye çevirmişti.⁹ Halife Me'mun Urfa'ya Abdulala adında birini vali tayin etmişti. Bu vali hem tefsir ilminde ve hem de felsefeye çok meraklı idi.¹⁰ Her gece bu ilimleri bilenlerle sohbetler tertip ederdi.

Bir müddet sonra 971 senesinde Urfa, Bizans imparatoru Nikephoros Phokas devrinde Bizans ordusu tarafından tamamıyla yıkılmıştı.¹¹ Bu tarihlerde Urfa birkaç defa el değiştirerek bazen Bizanslıların, bazen da Müslüman Arapların eline geçmişti. Tabii bu çekişmeler sebebiyle Urfa'da ilmi çalışmalar da olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bundan sonra Urfa 1025 tarihine kadar Numeyr kabilesinden Utayr'ın hâkimiyeti altına girmişti. Utayr, Ahmet bin Muhammed'i Urfa'ya vali tayin etmişti.

1065 tarihine kadar da Nasireddevle'nin hâkimiyetine girdi. Bu tarihte ise şehre Bizanslılar hâkim oldu. Bizanslıların hâkimiyeti 1087 tarihinde Melikşah'ın Urfa'yı teslim almasına kadar devam etti.

⁹ 1927 tarihli Urfa Salnamesi, s, 131

¹⁰ Ebul-Faraç, Tarih, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1945, I, 217.

¹¹ Ebu'l-Faraç, I, 263

1087 tarihinde Urfa, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'a teslim oldu. Melikşah Urfa valiliğine Emir Bozan'ı tayin etmişti. Emir Bozan'ın ölümünden sonra 1098 senesinde Urfa Latinlerin eline geçti ve bir Latin kontluğu kuruldu. Bunların devrinde şehir çok sıkıntı çekmişti. 1144 senesinde Musul hükümdarı İmadeddin Zengi (1127–1146) tarafından zapt edilen Urfa, 1146 senesinde Franklar tarafından geri alınmak istenmişse de İmadeddin'in oğlu Nureddin buna engel olmuş, şehri kendisi almıştı ve bu sırada şehir çok tahrip olmuştu.¹²

Urfa 1182 tarihinde Zengilerin hakim olduğu sırada ise Mısır Eyyubi hükümdarı Salahaddin Eyyubi tarafından zapt edildi.¹³ İşte bu devirde medrese olarak Urfa'da ilk bilinen ve kitâbesi zamanımıza yetişen bir medrese kalıntısı vardır ki, bu medreseye Eyyubi medresesi diyebiliriz. Bu medrese, daha önce kızıl kilise diye bilinen ve bu devirlerde yerine yaptırılmış olan Ulu cami'nin doğu kapısı dışında, sol taraftaki duvarı üzerinde kazılmış kitabesinden anlaşılmaktadır. Salahaddin Eyyubi devrinde Urfa valisi ve Salahaddin Eyyubi'nin kardeşi oğlu Nasireddin Muhammed bin Ömer tarafından yaptırılmış olan bu medresenin kitâbesi Eyyubi Medresesi konusunda verilmiştir.

Kitâbeden anlaşıldığı gibi Eyyubi hükümdarı Salahaddin Eyyubi devrinde hicri 587 miladi 1191 senesinde yaptırılmıştır.

Aynı devirde, 1183 tarihinde Urfa'da yaşadığını, yaptırdığı sarnıç üzerine yazdırdığı kitâbeden anladığımız Şeyh Mesut'un da yaptığı iş ve çalışma, İslam dinini yaymak ve bilgi öğretmekten başka bir şey değildi. Nişabur'dan Urfa'ya gelen Şeyh Mesut, ileride kendi maddesinde de belirttiğim gibi İslam'ı yaymak ve Urfa'yı İslamlaştırmak için yaptırdığı tekkede ilim öğretmekten başka bir şey yapmamıştı. Yani bu tekke bir çeşit medrese görevini görmüştür.

Eğer Şeyh Mesut'un yaptırdığı tekke olsun, eğer Eyyubiye medresesi olsun, o devirde Urfa'da ilmî bir çalışmanın olduğunu açıkça göstermektedir.

Eyyubilerin Urfa'daki kitâbelerinden biri de, Urfa'nın Harran Kapı'sı üzerindeki tamir kitâbesidir. Bu kitâbe şöyledir:

"Mimma emere bi- 'imaretihi Mevlana el-Sultan el- melik el-Muzaffer el- 'âlim el- 'âdil el-müeyyed el-mansur Şahabeddünya ve'd-din ebi'l-feth Şahğazi ibni sultan el-melik el-adil Ebubekir ibni Eyyub bivilayeti li fakir ila rahmetullah. Kâfuri'l-adil şibli el-devletuhu'l-muzaffer."

¹² Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s. 158.

¹³ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s. 98.

Bu kitabenin hemen altında kapının sağ tarafında "*el-melikülillahi'l-vahid el-Kahhar*" cümlesi yazılmıştır. Kapının her iki tarafında elindeki iple bir aslanı tutan insan kabartması yer almaktadır. Kitabenin tarihi yazılmamıştır. Fakat Salahaddin Eyyubi'nin kardeşi Ebubekir Adil'in oğlu Şahgazi (1199–1218) devrinde Urfa surlarının ve dolayısı ile bu Harran Kapı'nın da tamir edildiği anlaşılmaktadır.

1234 tarihinde ise Urfa, Alaaddin Keybübat'ın ordusu tarafından alındıysa da, melik Kâmil dört ay sonra tekrar Urfa'yı geri aldı. 1244 tarihinde Tatarlar, 1260 tarihinde Hülagû idaresindeki Moğol orduları Urfa'dan geçtiler. Her tarafı yağmaladılar, tatarların ve Moğolların bu saldırıları sırasında Urfa, maddi yönden çok zarar gördüğü gibi kültürel bakımdan da çok zarar gördüğü muhakkaktır. Çünkü 1321 senesinde Ebu'l-Fida, devrinde Urfa'nın tamamen harabe olduğunu söylemektedir. 1400 senelerinde ise şehir yeniden imar edilmişti.¹⁴

14.yüzyılda Urfa, Döğer emiri Dımaşk Hoca'nın hâkimiyeti altında bulunuyordu. Dımaşk Hoca 1404 senesinde ölünce Urfa, Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman bey tarafından alındı. Karayülük Osman Bey önce Yağmur beyi Urfa valisi yaptı, daha sonra yeğeni Nur Ali beyi Urfa valiliğine getirdi. Urfa'da bu isimle isimlendirilen bir mahallede "Nur Ali mescidi" adını taşıyan bir cami bulunmaktadır ki Bu caminin Nur Ali Bey tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Sonraları harabe olan bu caminin tek tamir kitâbesi 1766 tarihini taşımaktadır. Bu camisinde yanında medresesi olduğu ve bir külliye halinde bulunduğu söylenilmektedir.

On dördüncü yüzyılda da imarı için yapılan çalışmalar arasında medreseler kurmak, zaviye ve medreselere ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için vakıflarda bulunmakta ön planda gelmekteydi. Vakıfların 590 nolu defterin 123. sahife ve 114. sıra numarada kayıtlı Emir mencik ibni Abdullah'a ait 775 (miladi 1373) tarihli vakfiye bize bunu açıkça göstermektedir. Vakfın mütevellisi Nakibeleşraf Seyyid Celaleddin Hüseyini el-Vefai ibni Mevlana, merhum Şerif Mevlana Seyyid Osman'a Urfa'da yaptırdığı ve mahallinde Semmülmevt namıyla tanınan ve bu isimle şöhret bulan zaviyeyi vakfetmiştir. Bu zaviye kemerli, tavanlı, odaları ve karşılıklı kapıları, iki sofa ve bir havuzu vardır. Bu vakfiyeden 1373 tarihlerinde yaşayan nakibüleşraf Seyyid Celaleddin Hüseyini el-Vefai'den haberdar olduğumuz gibi ismini zikrettiği zaviye'den de böylece bilgimiz olmaktadır. Yalnız bu zaviyenin yerini tesbit etmek mümkün değildir.

14 E.Honigmann. "Urfa" İslam Ansiklopedisi (I.A.), XIII, 55

Bu vakfiyenin hazırlandığı sırada Urfa valisi Ebayezid isminde olup, Urfa kadısı da Cemaleddin bin Müzehheb adında bir kişidir.

Yine Emir Mencik bin Abdullah'ın Rebiüllevvel 786 (miladi Nisan 1384) tarihli vakfiyesinde ise Ulu Camiye mücavir bulunan medreseden bahsedilmiştir. Fakat bu medresenin ismini vermemiş ve Ulu Caminin hangi tarafından olduğunu da belirtmemiştir.

Urfa kalesinin balıklıgölden görünüşü

1429 senesinde Mısır askerleri Urfa'ya saldırarak yağma ve tahrip etmişlerdi. Bu yağma ve tahripten sonra kendini yeniden imar etmeye çalışan Urfa'nın 1460 senelerinde Akkoyunluların elinde bulunduğu iç kalenin doğu duvarındaki kitâbeden anlaşılmaktadır. Kitabe aynen şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahim. ma emere bi-'imareti' s-Sultanü'l-melik el-a'zam Ebu'l-Nasr Hasan Bahadır Ali bin Osman bey el-yabender han halladallahu mülkehu ve sultanuhu (buradan itibaren taşları dökülmüştür) (Urfa salnamesinde dökülen bu taşlar şöyle okunmuştur) "ve zalike senetün sab'atü ve sittine ve semane mie"

Kitabe, kalenin Osman beyin oğlu Ebu Nasr Hasan Bahadır Ali tarafından yani Uzun Hasan tarafından hicri 867, miladi 1462 tarihinde tamir edildiğini bildirmektedir. Bu kitâbe Akkoyunlu Uzun Hasan'dan zamanımıza ulaşabilen tek belgedir. Yine Uzun Hasan bu tarihte kendi adını taşıyan bir cami ve bu caminin yanına bir de medrese yaptırmıştır. Bugün hiç bir izi kalmamış olan Hasan Padişah medresesinin varlığını Evliya Çelebi Seyahatnamesinde belirtmiştir.¹⁵

¹⁵ Evliya Çelebi, Seyahatname, İstanbul. III, 121

II. OSMANLI DEVRİNDE URFA'DA KÜLTÜR VE EĞİTİM

1514 tarihinde Safevilerin hâkimiyetine giren Urfa, 1516 senesinde Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı idaresine geçmişti. Urfa Osmanlı idaresine geçtiğinde idare bakımından olduğu gibi eğitim ve öğretim bakımından da bir istikrar bulmuştur. Önce Diyarbakır'a bağlanmış ve idaresi yani ilk Osmanlı valisi Piri Bey olmuştur. 1518 senesinde Urfa'da 3 cami, 12 mescid, 4 hamam, 2 kervansaray, 1 bedesten ve 1 darphane vardı.¹⁶

1516 tarihinde Yavuz Sultan Selim Mısır seferine giderken, Urfa'yı sadrazam Hadım Sinan Paşa almıştı. Sonra Kanunî sultan Süleyman tamir ettirmiştir. Yukarıda adı geçen Halilürrahman camisini de Sultan Süleyman bugünkü şekliyle tamir ettirmiştir. Halilürrahman medresesi de en yakın ihtimalle bu devirde açılmıştır.

Mevlidihalil Camiinin de Urfa'nın Osmanlı idaresine girdikten hemen sonra yaptırılmış olduğu müezzin odası kapısı içindeki kitabeden anlaşılmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman sözü edilen bu cami için Aralık 1541 tarihinde bir de vakfiyede bulunmuştur.¹⁷ Bundan sonra Urfa eyaleti Mirimiranlık yani beylerbeyliği olmuştur. Urfa, Rakka eyaletinin merkezi idi.¹⁸ Rakka eyaletinin paşası üç tuğlu vezirdi. Miri miranlar Urfa'da otururlardı. Urfa'nın bu devirde dört mezhepten fetva veren şeyhülislamı, nakibüleşrafi, ayan ve eşrafi olduğu haber verilmektedir.¹⁹

Urfa Mirimiranlarından birinin mezarı Urfa'nın Bediüzzaman mezarlığının batısında bulunmaktadır.

Mezarın baş dikme taşında şunlar yazılıdır.

*Rızaen lillahi'l-Fatiha
Haza kabrü'l-merhum el-mağfur
Miri miran Ömer Paşa
eş-Şehir Hamevi Ahmed Paşazade
edamallahu eclaluhu ve li-cemii'l-Müslimin
inderece bi'l-Arafat ila rahmetillahi taala
fi yevmi'l-cum'a fi yevmi'l-isna ve işrune
min şehri's-Safer sene 1195*

¹⁶ İ.A. XIII, 56

¹⁷ İbrahim Ateş, Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi, Ankara 1987, s. 7

¹⁸ Evliya Çelebi, Seyahatname, I, 135

¹⁹ Evliya Çelebi, a.g.e, III, 119

Hamevi Ahmed paşanın oğlu Mirimiran Ömer Paşa, safer ayının 22. günü Cuma gününde hicri 1195 de miladi 19 Şubat 1781 tarihinde vefat etmiştir. Bu paşa Rizaiye medresesi kurucusudur.

Başka bir paşanın aynı kabristandaki mezarında şunlar yazılıdır.

*Rızaen lillahi'l-Fatiha
Haza kabrü'l merhum el-maktul
Abdurrahman Paşa
İbni Çapıtzade Hasan Çelebi,
tüviffe ila rahmetillahi fi şehri rebiülahir
Sene 1138*

Aralık 1725 senesinde vefat eden bu paşa katledilmiştir. Görevinin ne olduğu anlaşılamadı.

Urfa 1865 senesinde Halep vilayetine bağlı bir sancak olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566) devrinde yapılan imar çalışmaları arasında, Behram Paşa'nın Urfa'da yaptırdığı kervansaray gelmektedir. 1563 tarihinde yaptırılan bu kervansaray hakkındaki Behram Paşa'nın, 616 nolu defterin 128–132. sahifelerinde kayıtlı Behram Paşa vakfına ait 976 (miladi 1568 – 69) tarihli vakfiyesi bize şu bilgileri vermektedir.

"Ruha'da Dadadeye muttasıl olan kervansaray ki ol dahi fevkaniye ve tahtaniye hücuratı müteaddidedir ve kırk dükkânlarla malumetu'l-hudududur..."

İfadesiyle bugün Gümrük Hanı dediğimiz kervansaraydan bahsetmekte ve altlı üstlü iki katlı kırk odadan ibaret olduğunu kaybetmektedir. Bu kervansarayın içinde yaptırdığı mescit için de yaptığı vakfı ise görevlilere verilen ücretten söz etmektedir. "Dadade"nin ne olduğunu ve neresi olduğunu anlayamadık.

"Ruha'da bina ettikleri hanın mescidi imamına yevmi dört akçe ve müezzinine iki akçe ve her ayda çırağ yağı için sekiz akçe ve mahsure-i Ruha'da bina ettikleri darü't-talim'in muallimine yevmi dört akçe..."

İfadeleriyle mescidin imamına günde dört akçe, müezzinine iki akçe ve darü'ttalim muallimine de günde dört akçe ücret verdiğini belirtmiştir. Burada mahsure-i Ruha yani Urfa şehri surları içinde bir darü't-talim'in varlığından söz etmekte olup bu darü't-talim'in nerede olduğunu be-

lirtmemiştir. Kervansaray içindeki mescit içinde mi? Yoksa başka bir yerde mi? orasını anlamak müşküldür.

Onyedinci yüzyılda Urfa'da bulunan medreseleri Evliya Çelebi şöyle bildirmektedir.

Kızıl Cami medresesi, bu şimdiki ismiyle Ulu Cami medresesidir.

Firuz Bey medresesi,

Sultan Hasan medresesi olarak görülmektedir.²⁰

Bunlardan ayrı olarak her camide talebe okutulan odalar vardır. Üç adet Kur'an ve hadis okunan yeri bulunmaktadır. Bu devirde Urfa'nın öğrencileri çok, bilginlerin sayısı gayet fazladır. Bütün ilimlerin tahsilini yapmış tefsirci, hadisçi ve musannifleri vardır. Bu devirde bulunan okulları ise yine

Kızıl Cami Okulu,

Hız. İbrahim Halil Okulu,

Sultan Hasan Okulu,

Ak cami okulu bunların meşhurlarındandır.

Urfa'da yapılan eski binalardan biri de Kara Musa Camiidir. 20 Recep 1304 hicri ve 16 Nisan 1887 tarihli şer'i sicilde Kara Musa adında hayır sahibinin yaptırdığı Kara Musa camisinin vakfiyesini 23 Cemazielevvel 959 miladi 15 Mayıs 1552 tarihinde hazırladığı belirtilmektedir.²¹ Böylece Urfa'nın Osmanlı idaresine girdikten sonra yapılan ilk mimari eserleri arasında sayılan, Mevlidihalil camiinden sonra belki de ilki olan Kara Musa Camiinin olduğu anlaşılmaktadır.

On sekizinci yüzyılın başlarında 1709 tarihinde Rakka valisi Arapkirli Yusuf Paşa da Urfa'da oldukça geniş yer kaplayan resmi ve sivil binalar yapmak suretiyle, Urfa'nın imarına çalışmıştır.

1709 tarihinde yaptırdığı camiye bulunduğu vakıflarını belirten vakfiyesinde yaptırdığı binaları şöyle belirtmektedir, "...müceddeden bina ettiğim camii şerif... müceddeden bina ettiğim elli bab dükkanlar... müceddeden bina ettiğim hamam ve... Camii kebir mülasik bina eylediğim mahkeme-i şerif ki hukuku mefariki ile malum ve Şeyh Ebubekir K.S. merkadi münifine muttasıl altı bab dükkanlar..."

Yusuf Paşa bu 1122 hicri, 1710 miladi tarihli vakfiyesinde bir cami, bir hamam, elli dükkân, oldukça büyük bir alanı kaplayan bir mahkeme binası ve bunun yanında beş dükkân daha yaptırdığını açıklamaktadır. Bu yapılan yeni binalar ile hem Urfa'nın sosyal ve ekonomik ve hem de kültürel yaşamına büyük bir katkıda bulunduğu şüphesizdir.

²⁰ Evliya Çelebi, a.g.e, III, 121

²¹ Şer'i Mahkeme Sicilleri, arş. no. 223, kayıt no. 301

Bu tarihler Urfa'da yeni yapıların çoğaldığı bir dönem olmuştur adeta. Rızvan Ahmet Paşa da 1736 tarihinde Rızvaniye camisini ve yanındaki medreseyi de 1736 tarihinde tamamlamıştır.

Bütün bunların yanında paşalar tarafından yaptırılan köşkler elbette Urfa'ya daha değişik bir çehre ve daha güzel bir görünüm kazandır ve bayındır bir hale getirmiştir. Bu bazı paşaların yaptırdıkları köşkler hakkında şair Nabi kitabeler yazmış ve tarih düşürmüştür.

Vali Mustafa Paşa'nın Halilürrahman semtinde yaptırdığı köşke Şair Nabi'nin yazdığı kitabe şöyledir:²²

Mustafa Paşa-yı 'alışan vezir-i bi-nezir
Kim Ruha şehrin kudumu cennet abad eyledi
Olduğunda devletiyle hatt-ı pira-yı Ruha
Merhametle hatır-ı sükkânını şad eyledi
Oldu halka sayesi sermaye-i emen ü aman
Feth-i bab-ı 'adl-i sarf-ı cevher – dad eyledi
Bahtı alidir Ruhanın kim gelüb böyle vezir
Gıbtageh-i Rum ü Şam ü Mısır ü Bağdat eyledi
Resm-i ahkam-ı vezaret tarz-ı adab-ı umur
Zatına mahsus guya kendi icad eyledi
Ab-ı İbrahim veş ğark etdi halkı nimete
Nassı ihsanı ile kul etdi azad eyledi
Koydu ceddî'l – enbiyanın asitanında eser
Bu müzeyyen kasr-ı rengin sakfı abad eyledi
Habbeza kasr-ı cihan – araki hüsn-i dilkeşi
Köhne çarhın cünbiş-i şevkine imdad eyledi
Öyle hazıkdır binay-ı dilkeşi kim her sabah
Seyrine mehr-i cihan ara-yı mutad eyledi
İhtira'-ı tab'ı mi'mariyle icad eyleyüb
Yemen ta'limiyle üstadını üstad eyledi
Seyr-i mahi edeni mahi ile hem çeşm edüb
'Alemler bu kasr yerden göge dek şad eyledi
Revnağ-ı kasr-ı bihiştin kalmadı gitdi deyu
Rişkten rızvan der-i cennetde feryad eyledi
Sayesinde feyz alub ab-ı revanbahş Halil
Çeşme-i ma'i'l-hayvanı vardı irşad eyledi
Köhnesin kim yâd eder kasr-ı Süleyman olsa da

²² Nabi, Divan, İstanbul 1292, s. 76

Nam ü şanın bu binayı taze berbad eyledi
Abveş-i revmal edub **NABİ** dedi tarihin
Mustafa Paşa ne ziba kasr bünyad eyledi

Son mısradaki düşürdüğü tarih 1117 hicri (miladi 1705) tarihini vermektedir. Bu köşkü devrin valisi Mustafa Paşa Halilürrahman'da yaptırmıştır. "Fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün" vezindedir.

Kitâbede: Eşsiz vezir şanı büyük Mustafa Paşa Urfa'ya gelmesiyle, Urfa'yı cennet gibi ma'mur eyledi. Onun varlığıyla Urfa çevresi güzelleşti. Merhametiyle sakinlerinin gönlünü şad eyledi, sevindirdi. Onun gölgesi, halka, güven ve emniyet kaynağı oldu.

Adalet kapısını açarak, adalet cevheri dağıttı. Böyle bir vezir geldiği için Urfa mutludur. Çünkü Rum, Şam, Mısır ve Bağdat gibi şehirler Urfa'yı ğıpta ettiler. Onun vezirlik hükümlerinin resmiyeti, emirlik adabının tarzı usulü, kendi şahsına mahsusmuş gibi idi.

Mustafa Paşa, Hz. İbrahim (a.s)'in suyu gibi halkı nimete ğarketti. İhsan ve hediyeleri ile halkı önce kendine kul etti, sonra da azad eyledi. Peygamberlerin atası Hz. İbrahim (a.s)'in dergâhında bir eser bırakmak için bu süslü güzel ve renkli tavanlı köşkü yaptırdı. Cihanı süsleyen, güzelliğiyle gönülleri çeken bu köşk ne güzeldir ki bu eskimiş dünyanın hareket etme arzusuna yardım etti.

Bu gönül alıcı bina o kadar naziktirki, her sabah dünyayı süsleyen güneş, onu seyretmeyi alışkanlık haline getirdi. Misli görülmemiş bir usulde imar ederek ustasını yemen usulü bir öğretme ile usta etti. Balıkları seyredenleri, balıklarla birlikte gözetleyerek, bu köşk âlemi yerden göğe kadar sevindirdi.

Cennet köşkünün parlaklığı kalmadı diye, Cennetin kapıcısı Rıdvan, cennetin kapısında kıskançlığından feryat eyledi. Hz. Halil'in, akıcılığı bahşeden suyu, onun sayesinde feyz alarak, vardı ab-ı hayat'ın çeşmesini irşad eyledi. Süleyman peygamberin köşkü olsa dahi eskimiş olanı kim hatırlar? Onun adını sanını bu yeni yapılan köşk yok etti. Su gibi yüzüne sürüp Nabi bu köşkün tarihini söyledi ki, Mustafa Paşa ne güzel bir köşk yaptırdı. Anlamı ifade edilmektedir.

Vali Süleyman Paşa'nın Yaptırdığı Köşke Şair Nabi'nin Yazdığı Kitabe de şöyledir:²³

Habbeza kasr-ı huşayende bu taze bina
Ki temaşası verir ruha gıda çeşme ziya
Kasr-i cennet gibi dünyada naziri nayab
Misli maksure-i Firdevs gibi na peyda
Buna manend olamaz kasr-ı züccaci-i felek
Abde aksi olur ancak olursa peyda
Hak budur ki eser-i pak cihan aradır
Etmedi kimse dahi böyle mahallinde bina
Budur ol cilvegeh-i mucize-i berd u selam
Mehbit-i vahy-i Hüda mazhar-ı ayat-ı Hüda
Budur ol ma hasıl nehr-i rakik tesmim
Budur ol kıta-i gülzar na'im-i ma'va
Budur ol ab-ı safabahş-i revan perver kim
Eyledi feyz-i ezel pay-i Halile icra
Hüsnünün vafına emvacı südur-i tahrir
Tarhinin medhine mahisi zeban güya
Kendi ruhsarını ayinede seyretmek için
Verdi rüşenger-i bad ayine-i aba cila
Edecek himmetle **NABİ** bu kasri ibda
Çeşmden daire-i ayn-i Ruha buldu reha
Ceryan-ı leb-abiyle dedim tarihin
Yapdı bu tarh-i dil-aşubu Süleyman Paşa
Sene: 1100

Nabi bu manzumede de Köşkü yaptıran vali paşayı oldukça övüyor. Son mısradaki da tarih düşürüyor. Bu tarih 1100 hicri (miladi 1688) dir. "Failatün-failatün-failatün-failün (feul)" vezninde yazılmıştır.

Kitâbede: Yeni yapılan bu bina ne güzeldir. Onu seyretmek bile ruha gıda ve göze de ziya vermektedir. Dünyada eşi bulunmaz bir cennet köşkü ve cennet kadınları gibi benzersizdir. Feleğin camdan yapılmış köşkü bunun benzeri olamaz.

Ancak böyle bir şey görünürse, onun sudaki aksi görünür. Gerçekten bu güzel ve temiz eser dünya çapındadır. Kimse böyle yerli yerinde bir bina yapmamıştır. "Berd u selam" mucizesinin meydana geldiği yer burasıdır. Burası Cenab-ı Hakk'ın vahyinin indiği yer, hidayet ayetlerine

²³Nabi, Divan, İstanbul 1292, s. 77

kavuştuğu yerdir. Burası ince, zarif cennet ırmağının meydana çıktığı yerdir.

Yine Naim cennetinin gül bahçelerinin memleketi burasıdır. Burası, safa bahşeden suyun akarak beslediği yerdirki, buranın ezeli feyzi Hz. İbrahim Halil'in ayaklarına su akıtmış, dalgaları onun güzelliğinin vasfını anlatmak için satırlarca yazı yazmıştır.

Onun tertibinin methi için balıklar dile gelmiştir. Kendi yüzünü aynada seyredilemek için aynayı cilalayarak parlatmıştır. Bu köşkü himmetiyle yaptırmakla Urfa'nın gözü olan bu semti gözden kurtuldu. Ben de dudaktan dökülen su ile tarihini şöyle dedim ki, gönle kargaşalık veren bu binayı Süleyman Paşa yaptı. Anlamı ifade edilmiştir.

On sekizinci yüzyılda yapılan ve içme suyu bakımından önemli olan yapılardan biri de halk arasında "hayrat" diye isimlendirilen bir su deposudur. Bu su deposu Suruç yolu üzerinde 1771 senesinde Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Urfa eşrafından olan Ali oğlu Firuz Bey, devrinde Urfa'da birçok cami tamir etmiş ve çeşmeler yaptırmış bir hayır ve hasenat sahibidir. Yoldan geçen kervanların su ihtiyacını karşılamaları için adını ettiği su deposuna küçük bir gölcük de diyebiliriz. Kuzey - güney istikametinde uzanan ve beşik tonozla örtülü olan bu su deposunun güney tarafındaki kitabede şu ifade yer almaktadır:

"Sahibü'l-hayrat el-Hac Firuz Beg. 1185"

Kuzey tarafındaki kitabesinde ise:

"Ammere haza sahibü'l-hayrat el-Hac Firuz Beg. 1185"

Cümlesi kayıtlıdır, demek oluyor ki bu su deposu Firuz Bey tarafından hicri 1185 miladi 1771 tarihinde yaptırılmıştır. Hayrat adı verilen bu su deposunun doğu tarafındaki tepeden hayrata kadar birkaç tane ince su kanalları uzanmaktadır, bu kanallar, yağmur ve kar sularının temiz bir şekilde depoya dolmasını sağlamaktadır. Böylece yolcuların su ihtiyacı karşılanmış oluyordu. Bu su deposunun içine gerektiğinde inebilmek için merdivenler de yapılmıştır. Urfa'da buna "Firuz Bey Hayratı" denilmektedir.

Urfa a'yanından diye tanınmakta olan Firuz Beyin, hicri Muharrem 1201 miladi Ekim 1786 tarihinde Rakka eyaleti valisi olduğunu görüyoruz. Rakka valisi olduğu 1201 hicri senesi olayları arasında şöyle anlatılmaktadır:

*"Tevcih-i eyalet-i Rakka be-Firuz Bey, Bu sene-i mübareke tevcihatında Rakka Eyaleti Ereğlili Vezir Halil Paşa'ya ihsan olunup bir-iki günden sonra müşarünileyhin fevti haberi varid ve bu ana dek eyalet-i merkume bir kimseye tevcih olunmamış idi. Urfa'da eşraf-ı a'yandan olup vezarete istihkakı nümayan olan Firuz Bey hakkında inayet-i mülûkâne erzâni kılmup işbu Muharremü'l-Haramın ğurresinde mir-i mümâileyh dâhil-i silk-i vüzera ve eyalet-i merkume ile haiz-i rehine izz ü ala oldu."*²⁴

Cümleleri bize, Firuz Beyin Ekim 1786 senesinde vezirlik rütbesiyle birlikte Rakka Eyaletine vali tayin edildiğini açıklamaktadır. Sicill-i Osmanî'de de Firuz Paşa'nın 1786 senesinde Rakka valisi ve 1787 senesinde de Diyarbakır valisi olduğundan söz etmektedir.²⁵ Firuz Bey'in Ulucami mezarlığında ki mezarında:

"Defn-i evvel sahib-i hayrat el-Hac Firuz Beg, sene 1223" kitabesi mevcuttur. Yani 1808 senesinde vefat etmiştir. Kendisinden sonra bir başka Urfa mutasarrıfı üzerine defnedilmiştir.

1823 tarihinde yaptırılan ve bugün hala sağlam olarak ayakta duran mimari eserlerden biri de "Hacı Kâmil Hanı"dır. İki katlı olarak yaptırılan bu han, çukur bir han olup iş hanı olarak kullanılmakta idi. Daha çok tüccarların iş yerlerinde bulunduğu bu hanın kapı kitabesinde,

*Hacı Kâmil kıldı bu babı küşâd
Eyle dareynde ya Rab anı dilşâd
Sene: 1239*

Devrinin eşrafından Hacı Kâmil tarafından hicri 1239, miladi 1823 tarihinde yaptırılmıştır.

1887 senelerinde yapılan mimari eserlerden biri de Hüseyin Ferideddin adında bir zatın yaptırdığı bir çarşıdır. Bu çarşı, şimdiki Kazancı pazarı ile Bıçakçı pazarı arasında üstü beşik tonoz örtülü birbirine paralel iki kapılı çarşıdır. Çarşının kapı üstü kemerindeki kitabesi şöyledir.

*Maşaallahu taala
Sûk açıldı.
Ayet-i kerime
Nasrun minallahi ve fethün karib
1305*

²⁴ Ahmet Vasıf Efendi. Mehasirü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbar, (Nşr.) Dr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 369.

²⁵ Muhammed Süreyya, Sicil-i Osmani, İstanbul 1308, IV, 32

Ayet-i kerime ile tarih düşürmüştür. Altta verdiği tarihle de belli olduğu gibi hicri 1305 miladi 1887 senesinde yaptırılmıştır. Gerçi bu çarşığı yaptıran zat adını yazdırmamıştır. Fakat Urfa şer'i sicillerinin 1312 senesi zilhicce ayının altısında, miladi 2 haziran 1895 tarihinde verilen bir arz dilekçesi ile anlaşılmaktadır. Şöyleki:

"...Urfa da vaki nezaret-i evkaf-i Hümayun mülukâneye mülhak evkaftan İbrahimiye medresesi mütevellisi Urfa'nın Alihan Bey Mahallesi sakinlerinden Arabizade Ömer Efendi bin Muhammed Necib Efendi Medine-i mezbure mahkeme-i şer'iyesinde münakid meclis-i şer'imizde evkaf müdürü tarafından vekil bulunan Urfa Müftüsü faziletli Ali Efendi hazır olduğu halde Urfa'da Dabakhane Mahallesi sakinlerinden Şeyhzade Saadetli Hüseyin Ferideddin Paşa ibni Hafız Muhammed Efendi muhzirinde takrir-i kelim edib mütevellisi bulunduğum İbrahimiye vakfının senevî icare-i vahide ile isticar oluna gelip şeref harab imaret ve meriye-i ğalle-i vakıfda müsaade olmayan Urfa'nın Demirci Pazarında kâin ğarben tarik-i amm kibleten vakf-ı mezbur dükkanı şarken ve şimalen müşarünileyh Paşa hazretlerinin çarşısıyla mahdud bir bab vakıf dükkan..."²⁶

İfadeleri bu çarşının, Hartavizade Şeyh Muhammed Selim Hafız Efendinin oğlu ve bu kayıta görüldüğü gibi paşalık ünvanı almış olan Hüseyin Ferideddin Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Sicil kaydının miladi tarihi ise 1 Haziran 1895 senesine rastlamaktadır.

Nisan 1868 tarihindeki sosyal faaliyetlerden biri de Urfa şer'i sicilinin 1 Aralık 1890 tarih kaydında şöyle görünmektedir:

"el-Hac Kâmilzade Hacı Muhammed Ağa ibni Hacı Muhammed Kâmil ibni Yahya hal-i hayatında güzeran eden 1285 tarihi muharremi ğurresinde vakfetmiş olduğu dekâkin ve furun ve ma'saranın senevî hâsıl olan gallesinde dekakin-i mezkur ile furun ve ma'saranın icar... bade'l-tamir mütebaki gaillesinden dahi senevi 1000 kuruş ayn-i Aynızüleyha'dan cari Harran kapu haricinde vaki selsebili cari olan su yolunun masarifi lazımesine sarf ola (diğer bir kayıta selsebilin avlusuna ve dolap tamirine) ve Siverek caddesinde vaki Çim çayı ve Karakoyun köprülerinin tamir ve termimi için senevi 1000 kuruş sarfolu ve Hasan Paşa camiinin yaz musallasına ferş için... kuruş sarfoluna. ve selsebil-i mezkurun fevkinde bulunan Hacı Lütfullah camiine ferş olunmak üzere senevi 100 kuruşluk haşır alına ve Camii kebir havzının su mecrasına kezalik 100 kuruş ve biriyle ve hayrat ve me-berrat... senevi 700 kuruş verile ve fukara-i müslimine et'am olunmak üzere pirinç pilavı tabh oluna

²⁶ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arş. no. 218

ve mevlit kıraat olunmak üzere senevi 1000 kuruş sarfola ve Çim çayı köprüsüyle Karakoyun köprüsü ve Harrankapusu tamire muhtaç olmadıkları senelerde tahsis kılınan meblağ ba marifet-i şer'i şerif... olunub hasıl olan... tamire ihtiyaçlarında sarfoluna ve vakıf mumaileyh bade'l-vefat evlad-ı silbiyelerinden Hac Muhammed Bakır ağa müteveli ola..."²⁷

Yukarıdaki kayıta belirtildiğine göre Hacı kâmillerin yaptığı Muharrem 1285 hicri ve Nisan 1868 miladi tarihli vakfiyede, vakfetmiş olduğu dükkanlar, furun ve üzüm sıkılacak yer olan ma'sara'nın gelirleri vakfiyede sayılan hayır yerlerinin tamiri için sarf edilecektir.

Bunlar Harran kapı dışındaki selsebil ve buna su doldurmaya yarayan su dolabına Aynı Züleyha gölünden su taşıyan suyolunun tamiri için, Siverek yolundaki Çim çayı üzerindeki köprünün tamiri, Kara koyun köprüsünün tamiri, Lütfullah Camisinin sergisi, Hasan paşa camisinin yazlık musallasının sergisi, Ulu caminin havuzunun suyolunun tamiri için ayrılmıştır. Ayrıca Müslüman fakirlerin her sene pirinç pilavı yapılarak karınlarının doyurulması da istenmektedir. Çok güzel bir sosyal faaliyet olan bunun gibi vakıflar daha çok bulunmaktadır.

Bu arada şunu da söylemekte fayda var. Urfa 19. asırda meyve ağaçları bol olan bir şehirdi. Hemen hemen şehrin dört etrafı ağaçlarla kaplı idi. Bugün, bizim çocukluğumuzda görebildiğimiz bazı bağ ve bahçeler bile son zamanlarda tamamen ortadan kalkmıştır. Biz yetişmeden ortadan kalkan nice bahçeler vardı ki, bunların bir kısmına Urfa sicillerinde rastlamak mümkündür. O zaman insan ister istemez gerçekten Urfa bahçeler arasında şirin bir şehirmiş denilebiliyor. Şimdi ancak üç - beş ağacın kaldığı balıklı göl dediğimiz Aynızüleyha parkının yanındaki alan tamamen meyve ağaçlarıyla kaplıydı. Urfa şer'i mahkeme sicillerinde 1303 tarihli kayıtlı davasında -ki bu miladi 1886 tarihi etmektedir- şöyle izahat verilmektedir:

"...Topal Hatib nam vakfın tevliyet ve galesi evladına meşruta vakfi mustağallatından Halilürrahman'da vaki bir taraftan Şişlizade Osman bahçesi ve bir taraftan Hamavizade vakfi bahçesi ve bir taraftan tarik-i amm ve bir taraftan aynı Halilürrahman'dan cari çay ile mahdud arsa ve eşcar ve bina bir kıta vakıf bahçeyi..."²⁸

Cümleleri Halilürrahman gölünün yanında birkaç ayrı ayrı bahçenin var olduğunu göstermektedir. Bunlar Topal Hatib vakfına ait bahçe,

²⁷ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arş. no. 221, kayıt no. 270

²⁸Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227. kayıt no. 539

Şişlizade Osman'a ait bahçe ve Hamevizade vakfına ait olan bahçelerin ismini vermektedir. Bu bahçenin erik ağacı bahçesi olduğu yine aynı davadan anlaşılmaktadır. "...ve daima bahçe ve eşcare ile memludur..." Yani daima ağaçlarla doludur.

Halilürrahman gölünden çıkarak şehrin içinden geçen çay ile yolu üstündeki bahçeler sulanır, camilere ve camilerin tuvaletlerine su verilirdi. Bunun için de bu çayın üzerinde belirli yerlerde su dolapları bulunduruluyordu. Bu dolaplar suyun akışı ile döner ve dönerken de dolabın kanatları kenarına tutturulan taslara su dolar, dolabın dönmesiyle yukarı kalkan su dolu taslar, kenardaki ince su kanallarına suyu boşaltırlardı. Kanallara dolan su bahçeleri suladığı gibi camilerin tuvaletlerine de su gönderirdi. Bu dolaplardan yedi-sekiz tane bulunuyordu.

"...İşbu bahçe kadimden orman gibi bahçedir..." Eskiden beri orman gibi gür ağaçları bulunmakta olduğunu anlamaktayız bu ifadeden. Yine devamla "...İşbu vakfın eski kehriz nam mahalde bir diğer bahçesi olub..." cümlesi eski kehriz'de de bahçelerin bulunduğunu belirtmektedir.

Ayrıca Halepli bahçesi dediğimiz bahçe de çeşitli ağaçlarla kaplı idi ki, bunların hepsi meyve ağaçları idi. Bahçenin içindeki kuyudan su çekmek için beygirle döndürülen bir dolap da bulunmakta idi.

Yine hicri 1303 senesinin kaydında ise "*...Direkli karyesinde... Tarafları kibleten tarik-i amm şarken muhzir-başızade müteveffa... Bağ ve bahçesi, şimalen Kefyeli Silo bahçesi ğarben tüccar Hacı İbab'ın bağ ve bahçesi ile mahdud eşcar-ı mesmere ve gayrı mesmere...*"²⁹ Direkli dediğimiz, bugün hemen şehrin kenarı olan bahçedir. Şimdi ağaçtan yoksun olan bu bölge, meyvelerinin çokluğundan dolayı dallarının altına direk dayadıkları ağaçlarının bolluğundan dolayı bu ismin verildiği rivayet edilmektedir.

Şehrin doğu tarafında Bey Kapısı dediğimiz surların dışında da birçok bağ ve bahçeler bulunmakta idi. 1886 senesine ait sicil kaydında bu bölgedeki, pazar camii veya diğer ismi ile Hoca Ahmed camiinin vakfı olan bahçeleri şöyle tanıtmaktadır, "*...Medine-i mezbure haricinde beg şakkasında vaki beyne'l-sahateyn taraftan şarken dilenciler şeyhi bağı demekle maruf.. .bahçesi ğarben Ulu oğulları bağı demekle maruf Ulu oğlu Abiş ve Hacı Ömer ve Mustafa bahçeleri şimalen şimalek Cek bağı demekle maruf Cek bahçesi "...bir kıta vakıf bahçe..."* Beg kapısı dışarısındaki bahçelerden bir kısmını belirtmektedir.³⁰

29 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227. kayıt no. 520

³⁰ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227. kayıt no. 403

Bunlar:

1. Dilenciler şeyhi bağı
2. Ulu oğulları bağı
3. Şimalek Cek bağı, isimlerindedir.

Yukarıda verdiğim birkaç örnek Urfa'nın yüz yıl öncesine kadar etrafı meyve ağaçları ile dolu bahçeler ve üzüm bağları ile çevrili bir şehir olduğunu göstermektedir.

Yukarıda verilen belgelerden Urfa'nın içi ve çevresinin tamamen bağ ve bahçelerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bahçelerin ağaçları zamanla yavaş yavaş kesilmekte ve kesilen bu ağaçların yerine yenisi ilk zamanlar yetiştirilmekte idiye de bu alışkanlığın günden güne terk edildiği görülmektedir. Bu durum yukarıdaki "Topal Hatib" isimli vakfın gelirinden faydalananların, bahçenin kesilen ağaçlarından açtığı 1303 tarihli dava örneğinden anlaşılmaktadır.³¹

"...*Ve daima bahçe ve eşcare ile memludur...*" ifadesi bahçenin daima ağaçlarla dolu olduğunu göstermektedir. Yetişen bazı kavak ve söğüt gibi kerestelik ağaçlar kesilir ve yine yerlerine yeni ağaçlar yetiştirilirdi, "...*işbu bahçe kadim orman gibi bahçedir...*" cümlesi de bunu göstermektedir. Fakat sonradan kesilen ağaçların yerine yenileri yetiştirilmedi. Dolayısı ile yerleri boş kaldı veya evler yaptırıldı. İşte "Ebabil vakfı" isimli vakfın bahçesinin ağaçlarının kesildiğini dava eden 25 Zilhicce 1306 (23 ağustos 1889) tarih kayıtlı dava örneği bunu şöyle belirtmektedir,

"...*Vakf-ı mezkûrun mustağalatından bir kıta vakıf bahçenin eşcarını kat' ve ahere fûruhtle...*"³² Diye ağaçların kesildiği ve satıldığını anlatmaktadır.

İşte yalnız Urfa 'da değil Anadolu'nun her tarafında meydana gelen çıplak araziler bu kesimin sonucunu hazırlamıştır. Yoksa Halep salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre 1900 yıllarında Urfa'da 261 bahçe ve 3414 bağ bulunmaktadır. Bu rakam sadece şehrin içi ve çevresine aittir. Köyleri bu sayının dışındadır.³³

Urfa, Osmanlı ülkesine katıldıktan sonra da, Urfa'ya ait kanunlar, Akkoyunlu hükümdarı Hasan Padişah kanunları esas alınarak hazırlanmış olup, konumuzla ilgili olan kanun maddesi Urfa'nın etrafının çepeçevre bağ ve bostan olduğunu göstermektedir.

³¹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 539

³² Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 221, kayıt no. 33

³³ Halep Salnamesi, 1337 senesi, s. 404

Şöyle ki:

*"Ve şehir bostanların savurmak için Ayn-i Ab-ı Halil'den nevbet alınır imiş, bir gün ve bir gece müddeti olur imiş, ana 'addân derler imiş..."*³⁴ İfadelerinden, bugün balıklı göl dediğimiz Halilürrahman gölünden çıkan su ile bu bostanlar her gün nöbetleşerek sulanır olduğu anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapılan kanunlarda da:

*"Nefs-i Ruha'da haric-i kal'ada olan bostanların ve bağların öşr-i şer'isi te'adül üzere neye mütehammil ise..."*³⁵ Urfa'nın çevresinin tamamen bir yeşil alan olduğunu göstermektedir.

*"...Bostancıların ihtiyaçları ile furuht olunmak için getirdikleri sarımsak ve zerdalu ve saçı olmayan piyaz ve şeftalu ve incir ve tatlı ve ekşi enâr ve bazincan ve hiyar ve havuç ve şalgam hunilerinden ki..."*³⁶ Cümleleri Urfa'da yetişen çeşitli meyve ve sebzelerin isimlerini vermektedir. Zaten son senelere kadar Urfa'nın içinde ve çevresinde çok iyi nar yetiştiği, bunun yanında yukarıda ismi verilen meyvelerin de varlığı ve çokça yetiştiği bilinmektedir. Bilhassa fıstık ve zeytin bahçeleriyle meşhurdur. O zaman gerek Halilürrahman'dan çıkan su, gerek camsak deresi ve Karakoyun deresi ve gerekse Karaköprü deresinin suları, Urfa'nın etrafını çeviren bu bahçe ve bostanları sulamakta idi. Urfa'nın batısında "Dev Teşti" dediğimiz su kaynağı, hemen bunun yakınındaki Süleyman pınarından çıkan ve geçtiği bahçeleri sulayan çay ve dereler bugün hala mevcuttur.

Urfa şehir merkezinin içme suyu ise daha ziyade kuyulardan karşılanıyordu. Az bir kısmı Bozova ilçesi taraflarından çıkan ve "Kerhiz Çayı" denilen³⁷ bir akarsu şehir içinde kanallarla bazı evlere taksim edilirdi. Şimdi halen "Keriz Suyu" olarak bilinen bu su, şehir içinde geçtiği yol üzerinde bulunan evlerin içinden geçerken suyun tazyikini arttırmak için belirli yerlerde su terazileri yaptırılmıştı. Evlerden başka, camilere ve çeşme ve sebillere bu kanallardan su verilirdi. Halilürrahman ve Aynüzüleyha göllerinden çıkan çayın geçtiği güzergâh üzerinde bulunan camiler ise, bu çayların sularından faydalanırlardı. Çünkü Halilürrahman ve Aynüzüleyha suları Hasan Padişah Camisi önünde

³⁴ Ahmed Akgündüz, Osmanlı kanunnameleri ve Hukuki tahlilleri, İstanbul 1991, III, 277

³⁵ Ahmed Akgündüz, a.g.e, V, 492

³⁶ Ahmed Akgündüz, a.g.e, V, 294

³⁷ 1327 senesi Halep Salnamesi, s. 405

birleşirlerdi ki bu kısma "Mecmaü'l-Bahr" ismi verilirdi. İşte bu su, yolu üzerindeki camilerin avlusu içinden geçer ve bundan abdest alınırdı.

Ayrıca şehrin batı tarafında bulunan Direkli tepesi ve diğer yüksek tepelerden akan sel suları, Karakoyun deresini taşırır ve Halepli ve Halilürrahman üzerinden şehri su basardı. Bunu önlemek için Bizans imparatoru Jüstinyen devrinde bir set yaptırılarak suyu Kara koyun deresinin bugünkü yatağına aktarmıştır. 1955 yıllarına kadar temiz ve berrak suyu olan Karakoyun deresi, Urfalı ailelerin bahar mevsiminde kıra gittikleri bir mesire yeri idi. Derenin içinde balıklar bulunur ve çocuklar yüzerlerdi. Ne yazık ki bugün artık kuru bir dereden ibaret kalmıştır.

Yine Külüplü tarafından gelen ve adına "Açık Su" denilen, şimdiki devlet hastanesi önünden geçen bir çay vardı. Bu Açık su'nun önünde beş değirmen vardı ki, bunların hepsi bu su ile çalışırdı. Açık su, Dolambaç'dan yeraltından gelirdi. Bu değirmenler Yeraltı değirmeni, Eyvanlı değirmeni, Tut değirmeni Keriz başı değirmeni, küçük Keriz başı değirmeni ismindeydiler. Açık su bütün bu değirmenlerden geçtikten sonra Karakoyun deresine dökülürdü. Tabi bu suyun etrafında ve değirmenlerin çevresinde bol bol ağaçlar bulunmaktaydı. Dut ağaçları ile dolu dut bahçeleri bütün buraları kaplamıştı.

1. OSMANLI DEVRİNDE İLK TAHSİL MECBURİYETİ:

Osmanlı devrinde önceleri serbest olan okuma ve tahsil durumları, sonradan İlkokulun mecburi edilmesi ile okur-yazar oranının hem arttırılması ve hem de cahilliğin önüne geçilmesi istenmiştir. İlkokul mecburiyeti Sultan ikinci Mahmut (1808–1839) devrinde, hicri 1240 miladi 1824 tarihinde bir fermanla konulmuştur. Cehalet her türlü fenalığın başı olduğundan önceki sultanlar ve hayır sahipleri birçok okul ve medrese yaptırmış oldukları halde, bir müddetten beri Müslüman çocuklarının talim ve terbiyesine önem verilmemişti. Bu yüzden halkın cahil kalmaması için Osmanlı devrinde ilk defa Sultan II. Mahmut ilkokul mecburiyetini koyan fermanını yayınlamıştır.³⁸

Ferman şöyledir:

"Cümleye malumdur ki ümmet-i Muhammed'denim diyen kâffe-i ehli İslam'a göre ibtida şerait-i İslamiye'yi ve akaid-i diniyesini (İslam'ın şartlarını ve dini inançlarını) öğrenip bilmek ba'dehu iktisab-ı maişet (sonra geçimini kazanmak) için kanğı dirliğe sülük edecek (hangi işe girecek) ise etmek ve'l-hasıl her bir şeyden evvel zaruriyat- ı diniyeyi öğrenmekliğı umur-ı dünyeviye'nin cümlesine takdim eylemek lazım iken, bir zamandan berü ekser nas (birçok insanlar) analarının ve babalarının seyyiesi (günahı) olarak kendileri kaldıkları misüllü evladlarının cahil kalmasını düşünmeyerek ve Rezzak-ı alem olan Hak sübhanehu ve teala hazretlerine adem-i tevekkül ile (tevekkül etmeden) heman akçe kazanmak daiyesine düşerek (para kazanmak durumuna düşerek) çocukları beş-altı yaşına vardığı gibi mektebden alup ehl-i hiref (sanat, meslek sahipleri) yanına şakirtliğe verdiklerinden o makule sabiler (bu çeşit çocuklar) küçükten cehaletle büyüyüb sonra dahi okuyub öğrenmekliğe heves etmediklerine binaen vizr u veballeri (günah ve veballeri) analarının ve babalarının boynuna olup, yevm-i kıyametde bir taraftan bunlar giriftar-ı mesuliyet (sorumluluğa girerler) ve bir taraftan kendüleri düçar-ı hizyi ve nedamet (cezaya uğrayıp pişman) olacaklarından başka maazallahu Taala zamane-yi cehalet istiabiyle (zamanı cehaletle doldurmakla) ekseri halk diyanetden bihaber olduklarından bu keyfiyet nusretsizliğe sebeb-i müstakil (bu durum, yalnız başına gerilemeye sebeb) olup ismanallahu taala böyle giderse min kabl er-Rahman terbiye-i şedideyi müstelzim olacağı (şiddetli bir

³⁸ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul 1308, XII, 107

terbiyeye lüzum görüleceği) erbab-ı basirete zahir ve hüveyda olmakdan nâşi (basiret sahiplerine ap-açık olmasından dolayı) ibad-ı müslimini o misülli dünya ve ahiret ukubetinden tahlis ve siyanet lazım gelmekle (kurtarmak ve korumak lazım olduğundan) imdi emr-i dinde şerm ve istihya (utanma) caiz olmadığına binâen şimdiye kadar cahil kalmış olan genç ve ihtiyar bi'l-cümle ümmet-i Muhammed cahilliğin dareynde vehametini düşünüb ve bu babda birbirinden utanmayarak hemen Hak'tan utanıp kendileri buldukları kâr-ı kesb ve sanat ve hizmetleri arasında bilmedikleri mesail-i diniye ve akaid-i İslamiyelerini dahi öğrenib bilmekliğe hasb el- imkân sai ve gayret ve ol vecihle kendilerini dareyn selametliğine irgörmekliğe sarf ve sai ve mukadderet (mümkün olduğu kadar çalışmaları böylece kendilerini iki cihan selametine kavuşmak için gayret sarfetmeleri) eylemeleri farıza-i uhde-i diyanetleri olduğundan başka fi mâ ba'd herkes evladlarını murahik (bülüğ) derecesine varmadıkça ve ilmihal ve şeraiti İslamiyesini layıkıyla talim etmedikçe mektebden alub ustaya vermemek ve murahik (bülüğ) olub ustaya vermek derecesine geldikte babası yok ise sair velisi olan kimse murahik (bülüğ) derecesinde olduğunu eğer İstanbul sekenesinden ise (İstanbul'da oturuyorsa) İstanbul kadısı olan efendi tarafına ve eğer Eyyub ve Üsküdar ve Galata sükkânından iseler kadıları efendiler taraflarına mektep hocasıyla beraber varub ve çocuğu dahi götürüp gösterip taraf-ı şer'den yedlerine memhur (mahkeme tarafından ellerine mühürlü) izin tezkeresi almak ve izin tezkeresi olmadıkça esnaf taifesi şakirtliğe almamak ve şakirdliğe alınmaklıkda esnaf kethüdalarının dahi rey ve marifetleri munzam (ilave) olmak lazımeden olduğuna binaen şayed esnaftan biri o makule (bu şekil) tezkiresiz çocuğu şakirtliğe alır ve babası ve validesi verir ise okuduğu mektebin hocası veyahud mahallesinin imamı doğru kadı efendilere haber vermek ve kadı efendiler dahi bu keyfiyet-i ihyayi din-i mübin kazıyyesine mebni(maddesine dayanarak) olduğundan taraflarından taharri olunarak izin tezkiresi olmaksızın sanata verilmiş sabi bulunur ise alanı ve vereni ve ol esnafın kethüdası ve haber vermediği için mektep hocası liecli te'dib Bab-ı Ali'ye inhâ (tebliğ) eylemek anasız ve babasız yetim çocuklar olup da kimsesizliği sebebiyle zaruri bir usta yanında veyahud bir kimsenin terbiyesinde bulunur ise ustası ve gerek mürebbiyesi olan adem sırf sanat öğrenmekliğe ve hizmete hasretmeyerek günde iki defa mektebe gönderip murahik (baliğ) oluncaya kadar okutturmak ve kezalike'l-haletü hazihi ustalarda bulunan çocuklar dahi bitibıkha (aynı) bu nizama dahil olarak anası ve babası veya er velisi olanlar ustadan alıb mektebe vermek ve kimsesiz olanları dahi ustaları mektebe verib cahil kalmamasına dikkat

etmek ve mektep hocaları dahi mekteplerde bulunan çocukları güzelce okudup Kur'an-ı azimü's-şanı talim akabinde her bir çocuğun haysiyet ve istidadına göre tecvid ve ilmihal misüllü risaleler okudarak şerait-i İslamiye ve akaid-i diniyelerini öğrenmekliğe sai ve ikdam eylemek üzere alellumum tenbih ve ikaz olunmasına irade-i seniye süduriyle keyfiyet bilad-ı selase kadıları efendilere başka başka ba ferman-ı ali tenbih kılınmış olmağla siz dahi asitanede kâin bilcümle mahallat imamlarını ve mekteb hocalarını ve esnaf kethüdalarını tarafınıza celb ederek tenbihat-ı mezküreyi guş-i huşlarına telkin ve tefhim (dikkatlarına söyleyip anlatarak) ve işbu ferman-ı alinin birer mumza (imzalı) suretlerini dahi yedlerine ita birle imamlar mahalleleri ahalilerine ve kethüdalar dahi esnaflarına okuyup anlatmak ve mektep hocaları bilip mucibiyle amel etmek üzere cümlesine gereği gibi tenbih ve temkide mübaderet (tenbih ve tekide girişin) ve bitevfike işbu nizam ve tenbihatın ala'd-devam icra ve istikrarı ve sailini istihsale tarafınızdan dahi bizzat ihtimam ve dikkat ey- leyesiz."³⁹

Fermanda ezcümle şöyle buyrulmaktadır:

“Herkes bilir ki ümmet-i Muhammed'denim diyen bütün Müslümanlara önce İslam'ın şartlarını ve dini inançlarını öğrenip bilmesi, sonra geçimini kazanmak için hangi işe girecekse girmesi gerekir. Hâsılı her şeyden önce zaruri olan dini bilgileri, dünya işlerinin hepsinden önce öğrenmesi gerekirken, bir zamandan beri birçok insanlar analarının ve babalarının günahı olarak kendileri cahil kaldıkları gibi evlatlarını da cahil bıraktılar. Bütün âlemlerin rızkını veren Cenabı Hak hazretlerine tevekkül etmeden hemen para kazanmak durumuna düştüler. Çocukları beş altı yaşlarına girdiği gibi okuldan alarak bir meslek sahibinin yanına çıraklığa verdiler. Bu yüzden bu çocuklar cehalet içinde büyüdüleri gibi sonradan da okuyup öğrenmeye heves etmediler. Bu yüzden günah ve veballeri analarının ve babalarının boynuna olup kıyamet gününde bunlar bir taraftan sorumluluğa girerler ve bir taraftan da kendileri cezaya uğrayıp pişman olacaklardır. Bundan başka Allah korusun birçok halk diyanetten habersiz olduklarından bu durum, yalnız başına gerilemeye sebep olmaktadır.

Eğer böyle devam ederse Allah tarafından şiddetli bir cezaya lüzum görüleceği basiret sahiplerince apaçık görülmektedir. Bundan dolayı Müslümanları bu gibi dünya ve ahiret cezasından kurtarmak ve korumak

³⁹ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, XII, 238–240

gerekmektedir. Şimdi dini emirlerde utanmak caiz olmadığından, şimdiye kadar cahil kalmış olan genç ve yaşlı bütün ümmet-i Muhammed cahilliğin iki cihanda korkunçluğunu düşünüp, bu konuda birbirinden utanmayarak yalnız Allah'tan utanıp, kendi bildikleri sanatları ve işleri arasında bilmedikleri dini meseleleri ve İslami kaideleri de imkânları derecesinde öğrensinler. Böylece iki cihan saadetine kavuşmak için gayret sarf etsinler. Kendi dini farzlarından başka bundan sonra herkes çocuklarını buluş çağına yetişmedikçe ve ilmihal ve İslam'ın şartlarını gerektiği gibi öğrenmedikçe okuldan alarak ustaya vermeyecekler. Çocuk balığ olup ustaya verilecek yaşa gelince babası yoksa diğer velisi olan kimse çocuğun buluş yaşında olduğunu, İstanbul'da oturuyorsa İstanbul kadısına, eğer Eyüp, Üsküdar ve Galata halkından ise oraların kadılarına, okul hocalarıyla birlikte giderek çocuğu gösterip mahkeme tarafından verilen mühürlü izin tezkeresini alsınlar. İzin tezkeresi olmadıkça esnaf hiçbir çocuğu çıraklığa almayacaktır. Çıraklığa almak işinde esnaf başkanlarının da rey ve görüşleri olacaktır. Eğer mahkemeden izinsiz bir çocuğu esnaftan biri yanına çıraklığa alırsa ve anası ve babası da verirse, okulun hocası veyahut mahallesinin imamı kadıya haber vereceklerdir. Kadı efendiler de bu keyfiyeti dinin ihyası maddesine dayandığından taraflardan araştırarak izin tezkeresi olmayan sanata verilmiş olan çocuğun ustası, ana ve babası ve o esnaf başkanı ve haber vermediğinden dolayı okul hocası cezalandırılmak üzere babı âliye tebliğ edilecektir.

Anasız ve babasız yetim çocuklar, kimsesizliklerinden dolayı mecburi olarak bir ustanın veya bir kimsenin terbiyesinde bulunuyorsa, ustası ve kendisine bakan kimse sadece sanat öğrenmesine değil günde iki defa okula gönderip balığ oluncaya kadar okutmak mecburiyetindedirler. Bunun gibi ustaların yanında bulunan çocuklar da aynı nizam ve kaideye göre cahil kalmamak için okula gideceklerdir. Okul öğretmenleri de okullarda okuyan öğrencileri güzelce okutup, Kur'an-ı azimüşşandan başka her çocuğun kabiliyetine göre tecvit ve ilmihal ve dini kaideleri öğretmeye çalışacaklardır. Bu şekilde kendilerine tembih ve ikaz olunması için emir çıkarılarak durumun bütün şehirlerin kadılarına bildirilecektir. Siz İstanbul'da olan kadılar da bütün mahalle imamlarını ve okul öğretmenlerini ve esnaf başkanlarını yanınıza çağırarak aynı şekilde tembih ederek bu işe dikkatlerini çekeceksiniz. Bu fermanın imzalı birer kopyalarını ellerine vereceksiniz. İmamlar, mahalleleri halkına ve esnaf başkanları, esnaflarına okuyup anlatacaklardır. Okul öğretmenlerinin de bu emri yerine getirmeleri için tembih edilsin. Bu nizam ve tembih devamına kararlılıkla çalışılsın. Sizin tarafınızdan da özellikle dikkat ve özen gösterilsin.”

Böylece ilkokul mecburiyeti ilk defa Sultan II. Mahmut tarafından emredildi. O devrin ilkokulları mahalle mektebi de denilen sübyan mektepleri idi. bu okullarda çocuklar dört yaşında öğrenime başlardı. Bunlar için ayrı bir okul binası yoktu. Camilerin odalarında ders görürlerdi. İmamlar veya hoca efendiler bu çocuklara ders vermeye mecburdular.

1824 tarihinden itibaren Osmanlı sınırları içinde açılan okullar derecelerine göre şöyle sıralanmaktadır.

1. İbtidaiye Okulu ve Sübyan mektebi: Bunlar ilkokul seviyesindeki okullardır. Bu okullar üç yıllık okullardır.

2. Rüştüye mektepleri: Ortaokul seviyesinde olan okullardır. Bu okullar yine Sultan II. Mahmut zamanında 21 zilkade 1254, miladi 1838 tarihinde kurulmuştur. Böylece ilkokulların yanında yavaş yavaş ortaokullarda da tahsil mecburiyeti başlamıştı. Bu yüzden Osmanlı imparatorluğunun her tarafında bu okullar çoğalmaya başlamıştı. Bu Rüştüye okullar üç yıllıktı.

3. İdadi mektepleri: Bu okullar bugünkü liseler derecesindeki okullardır. İki veya dört yıllıktı.

4. Darü'l-Muallim: Bunlar öğretmen okulları idi.

5. Darü'l-Fünûn: Bu okullar Fen Fakülteleri anlamındadır.

İlmiye sınıfına geçmek isteyenler 1838 tarihinden önce sübyan mekteplerini bitirdikten ve bir miktar Kur'an-ı Kerim ezberledikten sonra medreselere girerlerdi. 1838 tarihinden sonra iptidaiye ve Rüştüye okulları açıldıktan sonra ise bu okulları bitirdikten sonra medreselere girebilirlerdi. Medreseler ve müderrislerin dereceleri de küçükten büyüğe doğru şöyle sıralanmaktadır.

1. İptida-i Hariç
2. Hareket-i Hariç
3. İptida-i Dahil
4. Musila-i Sahn
5. Medaris-i Sahn-ı Seman
6. İptida-i Altmışlı
7. Hareket-i altmışlı
8. Musila-i Süleymaniye
9. Hamise-i Süleymaniye
10. Medaris-i Erbaa-i Süleymaniye
11. Darü'l-Hadis-i Süleymaniye

Bu medreselerde görev yapan müderrisler buldukları medreselerin isimleri ile derecelendirilirdi.⁴⁰ Yani bu isimler aynı zamanda müderrislerin terfi dereceleri idi. Terfi eden müderris bir üst dereceye geçirdi. Müderrisler içinde ilmi yüksek olan müderrislere Kibar-ı müderrisin denilirdi.

Saydığımız bu okulların yanında Sultan Abdulmecid devrinde 1854 tarihinde Şeyhülislam Meşrebzade torunu Mehmet Arif Efendi (1791–1859) kadı yetiştiren bir okul açmıştır. Açılan bu okulun önce adı Muallim hane-i Nüvvab idi. Burada fıkıh, sakk (kadı ve hâkim hüccetleri), feraiz gibi dersler okutulurdu. Sonra 1885 tarihinde ismi değişerek Mekteb-i Nüvvab oldu. Daha sonra da 9 zilhicce 1327 miladi, 22 Aralık 1909 tarihinde Medresetü'l- Kuzât adını aldı. Bu kadı okulunun tahsil süresi 4 yıldır. Adını verdiğimiz bu kadı okulu Urfa'da yoktu. Kadı olan Urfalı âlimler, ya kadılık imtihanına girmişler, bu imtihanı kazandıktan sonra kadı olmuşlardı veya İstanbul'da bizzat Mektep-i Nuvvab'da okumuşlardır. Mesela Şeyh Muhammed Selim Efendinin oğlu Mazhar Efendi (ö. 1908) İstanbul'da okumuş ve Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmişti.

Kadılar bu okullardan mezun olurken derecelere ayrılırlardı. Kadıların liyakat ve derecelerine de Mevleviyet denilirdi. Bu da dört kısma ayrılırdı. Bunlar en küçük dereceden büyük dereceye göre şöyle sıralanmaktadır.

1. Devriye mevleviyetleri,
2. Mahreç mevleviyetleri,
3. Bilad-ı Hamse mevleviyetleri,
4. Haremeyn mevleviyetleri. Her mevleviyete durumlarına göre büyük şehirler, şehirler ve kasabalar bağlı idi.

Sultan II. Mahmut tarafından yayınlanan ilk tahsil mecburiyeti fermanı ve açılan okullardan sonra ülkede yabancı okullar da çoğalmış ve adeta kontrolden çıkmıştı. Bunun üzerine 1869 senesinde "Maarif-i umumiye nizamnamesi" çıkarılmış, Tanzimat ile başlayan ve Islahat Fermanıyla gelişen hakların sonucu olarak, alabildiğine yaygınlaşmış olan yabancı okullar yavaş yavaş kontrol altına alınmaya başlanmıştı.⁴¹ Bu Nizamnamenin birinci maddesinde Müslüman ve gayri Müslimlerin okullarının ayrı ayrı ele alınacağı belirtilmiştir.

40 Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977, I-II, 99

41 İlnur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı okullar, Ankara 1990, s. 24

Buna göre Osmanlı Devletinde okullar iki kısma ayrılmıştır.

a- Genel okullar: Bu okulların nezareti ve idaresi devlete aittir.

b- Özel okullar: Bunların yalnız nezareti devlete ait olup, tesis ve idaresi şahıs veya bir topluluğa aitti. Bu yüzden çıkarılan bu nizamname ile özel olarak açılmış olan yabancı okullar da kontrol altına alınmış ve bir düzene sokulmaya çalışılmıştır.

Sultan II. Mahmut devrinde 1838 tarihinde açılmış olan Rüştiye okulları yani Ortaokullar, diğer okullarda olduğu gibi Sultan II. Abdulhamid devrinde çoğalmış ve bütün sancaklara kadar yayılmıştır.⁴²

Bu genellemeden sonra diyebiliriz ki Rüştiye okulları Urfa'da ilk defa 1890 senesinde Mektep-i Rüştiye-i Mülkiye olarak görülmektedir.⁴³ Böylece Urfa, resmî bir ortaokula bu tarihlerde kavuşmuş oluyordu. İlerde görüleceği gibi Urfa'da lise ise 1902 tarihinde açılmıştır. O zaman İdadi ismi ile bilinen Lisenin müdürlüğünü İhsan Şerif Saru yapmıştır.⁴⁴

2. URFA MEDRESELERİNDE GÖRÜLEN DERSLER:

Urfa'daki medreseler ile İstanbul gibi büyük şehirlerdeki medreseler arasında kıyas yaptığımızda, medreselerin hemen hemen aynı seviyede olduğu görülmektedir. Bunu da ancak o medreselerde okutulan derslerden anlayabiliriz. Medreselerin orta kısmında sarf, nahiv, yazı gibi dersler okutulurdu. Medreselerin tetimme kısmında yani lise seviyesindeki kısmında Şemsiyye şerhi, şerhi miftah, muhtasar meani, mutavvel, usulu fıkıh, Taftazani'nin telhis şerhi ve kadı Beyzavi'nin tevali kitabı gibi dersler okutulurdu. Sahni Seman medreselerinde Keşşaf tefsiri, kelimadan mevakif şerhi, Usulu fıkıh, fıkıh dersleri okutulurdu. Sahni Süleymaniye medreselerinde ise hadis, usulu hadis, tıp, tabiiyet, riyaziye ve heyet dersleri gösterilirdi.⁴⁵

Urfa medreselerinde ise tıp, riyaziye, heyet gibi dersler dışında aşağı yukarı aynı dersler görülmektedir. Bu dersler, medreselerin de aynı seviyede medreseler olduğunu göstermektedir. Yalnız tıp, riyaziye matematik, astronomi gibi dersler, bizim bugün anladığımız şekliyle görülmezdi. Urfa'da bu gibi derslerin olmaması, Urfa'nın dışarıya fazla açık olmamasından ileri gelmektedir. Dışarıya açık olamamak ve kendi bildiklerine yenilerini katamadıklarından dolayı da ancak ders vermekle

42 Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, III-IV, 876

43 1308 senesi Halep Salnamesi.

44 Kamran Şerif Saru, İhsan Şerif Saru, Eğitim Hizmetinde Elli yıl, İstanbul 1970, s. 32

45 Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 100.

meşgul olmuşlar, bir ikisi istisna edilirse hiç biri kitap yazamamış, bir eser bırakamamışlardır.

Üniversiteler diyebileceğimiz geçmiş devrin medreselerinin en üstün derecesini Darü'l-Hadis ve Darü'l- Kurra'lar oluşturmaktadır. Bu medreseler bir çeşit o ilmin uzmanını yetiştiren ihtisas medreseleridir. Urfa'da bu tür medreselerden de bir iki örnek vermek mümkündür.

Urfa medreselerinde sıra ile şu bilgiler görülürdü.

1.Kur'an ve ilmihal bilgisi.

2.Sarf; bu bölümde okunan kitaplar Emsile, Bina, Maksut, İzzi, Merah, Şafiye, Taftazani'nin İzzi şerhi idi.

3.Nahv ilmi: Bu bölümde de Evamil, İzhar, Netaic, şerh-i Muğni, Elfıye'nin şerhi Suyuti, Kâfiye ile şerhi Cami, dersleri okutulurdu. Bu bilgilerin hepsi Arap grameridir.

4.Mantık: Mantıktan okutulan kitaplar ise şunlardı, İsağoci, Fenari, kavli Ahmed, metni Şemsiye ve bunun şerhi okutulurdu.

5.Bedi', Meani, beyan bunlar telhis adını alıyordu ve Muvattal veya muhtasar-ı Meani okunurdu.

Ayrıca istiare dersinden ise hocanın münasip gördüğü bir kitap okunurdu. Bu bilgilerin hepsi nakli ilimlerdir.

6.Hadis, usul-i Hadis derslerinden de Buhari veya kütübu sitte'den herhangi biri okunurdu. Hadis usulünden ise Davud-i Karsi adlı kitap takip edilirdi.

7.Fıkıh, usul-u Fıkıh: Fıkıh dersinden Dürer-Gurer, Mülteka, Hidaye, Muhtar, kenz okunurdu. Usul-u Fıkıh'tan ise Mir'at ve şerhleri okunurdu.

8.Akaid bilgisi: Bu dersten okunan kitaplar Akaid-i Nesefi ve şerhi ile Taftazani'nin akaidi okunurdu.

9.Tefsir, usulu tefsir: Tefsir dersinden Celaleyn, Kadı Beyzavi, Zemahşeri'nin Keşşaf tefsiri, Nesefi okutulurdu. Tefsir usulünden ise münasip görülen okunurdu.

Devlete bağlı medreselerde bu sıra takip edilirdi.

Özel bazı medreselerde ise okunan kitaplar ayrı olabilirdi. Bütün bu bilgileri ancak on senede tamamlayabilirler ve mezun olurlardı.

Saydığımız bu dini derslerin yanında, ayrıca matematik, geometri, mantık ve felsefe derslerinin de okutulduğunu biliyoruz. Bu derslerin okutulduğuna dair bazı medrese vakfiyelerinde şartlar ileri sürülmüştür. Şöyle ki Muhammed Fazlı Efendi'nin 1194 hicri, 1780 miladi tarihli vakfiyesi bize bu gibi derslerin medreselerde okutulduğunu göstermektedir. "...ve mantık ve hisab ulumu hikmet ve hendese de sair külliyyat ve cüz'iyatı Farisiden ki var ise vakfı müebbed ve habsi muhalled kıldım." Demek suretiyle medreselerin hepsinde matematik, geometri,

mantık ve felsefe derslerinin de tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Bu derslerin tahsil edilmesi mecburiyeti, Müslüman âlimler arasında yüzyıllar öncesinden vardı. Zaten yukarıda medreselerde görülen derslerden söz ederken mantık biliminin de okutulmasının belirtilmesi bu yüzdendir. Osmanlının ortalarından itibaren İslam medeniyetinin en parlak olduğu devirlerde yetişen büyük âlimlerin bıraktıkları eserler yerine, bazı şerhler ve haşiyeler okumaktan ileri geçilememiştir.

Osmanlı devrinin son yıllarında Urfa'da tefsir ilminde en çok meşhur olan 1896 senesinde vefat eden Müftü Abdullatif Efendi idi. Hacı Abdullatif Efendi başta tefsir olmak üzere hadis, fıkıh ve feraiz gibi ilimlerde zamanının otoritesi idi. Birçok öğrenciye bu derslerden diploma vermiştir. Yine 1851 senesinde vefat eden Hacı İbrahim Efendi de ilmi ile şöhret yapmış, irşad kabiliyeti kuvvetli âlimlerdendi. Bilhassa son zamanlarda yetişen büyük Hacı Mustafa Hafız Efendi (ö. 1908) ve tahsilini Kayseri'de tamamlayarak Urfa'ya gelen Hacı Ramazan Efendi (ö. 1910) ve yine 1911 senesinde vefat eden Hacı Ali Efendi gibi büyük şöhret yapmış âlimler, kendilerinden sonra Urfa'da ilmi devam ettiren Osmanlı devrinin son âlimlerini Buluntu Hacı Abdurrahman Efendi, miftahizade Hasan Açınal Efendi gibi şöhretleri yetiştirdiler. İsmi zikrettiğim bu iki âlim, Osmanlı devrinden aldıkları ilim mirasını cumhuriyet devrine aktaran âlimlerdir diyebiliriz.

3. MÜDERRİS VE ÖĞRENCİLERİN GELİR KAYNAKLARI:

Urfa din âlimleri ve din eğitimi gören talebenin iyi bir hayat yaşayabilmeleri için Urfa zenginlerinin büyük desteği olduğu şüphesizdir. Bu destek bey, paşa ve zenginlerin birçok mallarının gelirlerini medrese, cami, müderris ve talebelere harcamak üzere vakfettikleri gibi bizzat şahsi yardımlarda bulunmak suretiyle de yapılmıştır. Bilhassa bazı vakfiyelerde gördüğümüz gibi Urfa'nın dışından gelmiş, ailesi bu şehirde yaşamayan yabancı müderris ve talebeler bu yardımların verilmesinde tercih edilmiştir. Mesela "*...ehli ilim dindar kimseler müderris olup hucurat-ı mezkurede gürebadan sakin olmak üzere...*" gibi ifadeler bize yabancıyı, yani Urfalı olmayanın her nedense tercih edildiğini göstermektedir. Gerçi ifade edilen odalarda oturmak, elbette yerli bir müderris veya bir talebe için söz konusu değildir. Kimsesiz, yabancı olanların istenilmesi, yerlinin kendi evinde kalmasından dolayıdır. Fakat vakfettiği mal ve mülkü için kendi evladı olmadığı takdirde yabancı bir müderrisin müteveli naspedilmesinin şart koşulması da yabancı müderrisin tercih edildiğini göstermektedir. Bunun

sebebini kesin olarak anlayamamakla beraber, mütevellilik görevinin tek elde bulundurulmasından sakınmak için olduğu akla gelebilir. Eğer yabancı müderris bulunmazsa yerli bir müderrisin mütevellî naspedilmesinin istenmesi de bunu göstermektedir. Sonradan çıkacak herhangi bir pürüzü ve anlaşmazlığı daha önceden böylece önlemiş olmaları istenmektedir sanıyorum.

Vakfedilen malların gelirlerinden ayrı olarak vakitli vakitsiz bazı ihtiyaçların temin edilmesi, kitap defter gibi bazı araç gereçlerin alımında talebenin harcaması için, onlara haftalık veya aylık bağlanması ise hayırsever Urfalılar tarafından yapıldığı görülmektedir.

Mesela bazı mezar taşlarının kitabeleri bize bunu göstermektedir.

Haza kabrü'l-merhum

Muhibbi ulema ve derviş

el-Hac İsmail bin İbrahim Kömürcü

Tüviffe fi şehri Muharrem el-haram

Sene: 1286

İşte İbrahim oğlu Hacı İsmail hicri 1286 miladi 1869 senesinde vefat ettiği zaman mezarı taşına yukarıda ki kitabe yazılmıştır. Yani alimlerin ve dervişlerin dostu, demek oluyor. Başka bir kitabede ise,

Fatihatu'l-kitab

Haza kabrü'l-merhum tarikatı Kadiriyyeden

Muhibbi ülema ve fukara ve derviş

es-Seyyid el-Hac Ali bin es-Seyyid Abdulkadir

eş-şehir bi-Yeşilnacar zade

Tüviffe ila rahmetullahi fi şehri zilhicce

Sene 1295

1295 senesi zilhicce ayında miladi 1878 senesi Ekim ayında vefat eden Hacı Ali Efendi de böyle bir hayırsever olduğunu kitabesinde belirtmiş oluyor. Başka bir kitabe örneği de şöyledir.

Fatiha

Haza kabrü'l-merhum el-mağfur

Muhibbi'l-ulema ve's-salihin

Hadimu'l-fukara ve's-salikin

Abdullah bin Muhammed

Kad intakale min dari'l-fena ila dari'l-beka

İla rahmetullahi fi şehri Ramazan

Sene: 1334

Görüldüğü gibi burada alim ve salihlerin dostu ve fakir ve tasavvuf saliklerin hizmetlisi diye kendini tanıtmıştır 1916 senesinde vefat eden Muhammed'in oğlu Abdullah.

Başka bir hayırseverin mezar kitabesi de şöyledir:

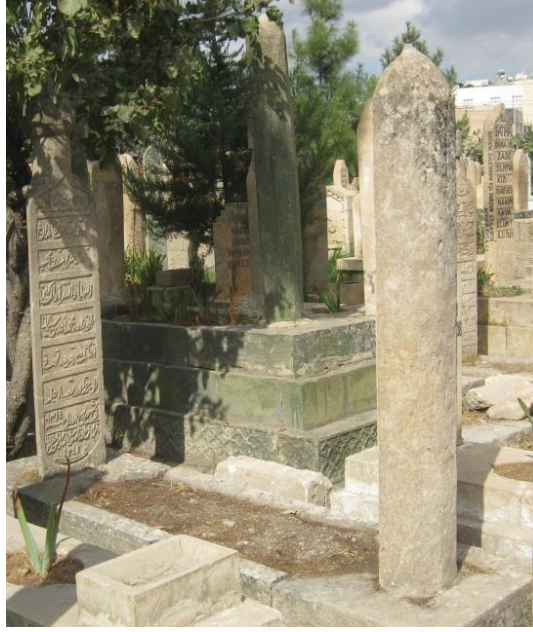
*Haza kabr el-merhum ve 'l-mağfur
Urfa eşrafi hanedan ve 'l-ihiramından
Muhibbi ülema ve 'l-fukaha ve 'l-mesakin
Talhazade Muhammed Ağa bin
Süleyman Ağanın merkadidir.
Şehri rebiülevvel fi sene 1314
Defni evvel Talhazade
Süleyman Ağa bin Halil Ağa
Sene 1241*

İşte Rebiülevvel 1314 (Ağustos 1896) senesinde vefat eden ve Bediüzzaman mezarlığına defn edilen alimlerin, fakihlerin ve miskinlerin yani fakir ve kimsesizlerin dostu Talhazade Muhammed Ağayı da böyle tanıtmışlar.

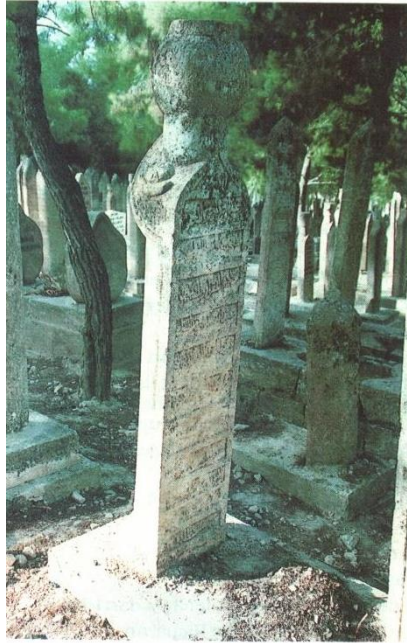
Yine başka bir hayırsever de:

*Haza kabre 'l-merhum
Muhibbi 'l-ülema ve 'l-fukaha
Hacı Abdurrahman bin Muhammed
Eş-şehir bi-mukimzade
Şehri rebiülahir
Fi sene 1326*

Hicri rebiülahir 1326 (Mayıs 1908) senesinde vefat eden ve Bediüzzaman mezarlığına defn edilen Mukimzadelerden Muhammed oğlu Abdurrahman da ilim ehline ve fakirlere yardım etmeyi severdi.

Hayırsever Talhazade Muhammed Ağanın mezarı

Hayır sahiplerinden Muhammed oğlu Abdullah'ın kabri

Mezar kitabelerinden anlaşıldığı üzere, müderris ve talebelerin ihtiyaçları çeşitli vesilelerle bu gibi hayırsever kimseler tarafından karşılanıyordu. Hayırsahipleri, medresede okuyan bütün talebelere aylık bağlamışlardı. Okuma veya okuyabilme bir bakıma bu zenginlerin yaptıkları yardımlarla devam ettirilebiliyordu. Tabii ki o devirde yaşayan zenginlerin ilme ve kültüre verdikleri değeri göstermesi bakımından da bu çok önemlidir. Nasıl ki İstanbul'da padişahın, şehzade ve sultanların, paşa ve yüksek rütbeli devlet adamlarının himayesine birçok âlim ve şair girmiş ve ancak bu şekilde ilerleyebilmişse, Urfa'da da ancak büyük ailelerin ve zengin hayırseverlerin himayesi ile birçoğu tahsillerini sürdürebilmişlerdi.

Abbasiye vakfına ait 1696 tarihli vakfiyede: *"...Yedi hucurata sakin yedi nefer talebe-i ulumun beher mah her birine nişf kuruş vazife verem. Ve bir kuruş dahi beher mah taamları masraflarına sarf olunup..."* diyerek öğrencilere her ay verdiği yarım kuruş aylığı bildirmektedir.

İbrahimiye medresesinin banisi İbrahim efendinin vakfına ait 1138 miladi 1726–27 tarihli vakfiyesinde müderris efendiye günlük 20 akçe, şeyhü'l-kurra'ya günde sekiz akçe, her odada iki talebe oturacak ve her oda için üçer akçe verilecektir şartı ileri sürülmüştür. Böylece müderris ve öğrencilerin ihtiyaçları karşılanacaktır.

Yine Rızvaniye medresesini bina eden Rıdvan Ahmet Paşa, 1153 miladi 1740 tarihli vakfiyesinde *"...medrese-i şerife yevmi altmış Osmanî akçe ile ehli ilim ve sahibi fazilet... Bir müderris nasb olunup..."* diyerek müderrisine günde 60 akçe vermiştir. Ayrıca her odada oturan öğrenciler için on akçeden otuz öğrenciye 300 akçe yevmiye verilmesini istemiştir.

Bazı vakıf şartnamelerinde de vakfedilen akarların gelirleri o medresenin müderris ve öğrencilerine harcanması istenmektedir. Mesela Haydariye medresesi bunlardan biridir. Haydariye medresesinin hicri 1169, miladi 1756 tarihli vakfiyesinde medreseye, müderrisine ve öğrencilerine verilen günlük şöyle anlatılmaktadır.

"...Medine-i mezkure muzafatından Evek nam karye akarında vaki bir bab bir göz baş değirmen demekle maruf 1500 kuruşa iştira eylediğim nısıf değirmen hissesini... Bina ve tamir eylediğim medrese-i mezkurun talebe-i ulum fukarasına vakıf edüp ve gerek zikir olunan nısıf değirmen ile... Şöyle şart eyledim ki medrese-i mezkurun derununda olan beş adet hücre nişin olanların her birine zikrolunan nısıf değirmenin gallesinden... Dershane ve daru'l-kurra olan hücrede sakin olan müderrise beher mah gale-i mezkureden üçer kuruş ve kurra olup tedrisi ulumdan maada talim-i Kur'an-ı azimüşşan etdikte gale-i mezkureden beher mah bir kuruş dahi verilub..."

Yani “Adı geçen şehrin arazisinden olan Evek adlı köyün gelirinden bir göz baş değirmen adındaki 1500 kuruşa satın aldığım yarım değirmen hissesi... Bina ve tamirini yaptığım medresenin fakir ilim öğrencilerine vakıf ettim. Gerek adı geçen yarım değirmen ile... şöyle şart eyledim ki adı geçen medresenin içinde olan beş adet odada oturanların her birine yarım değirmenin gelirinden... Dershane ve kurra (Kur'an-ı Kerim okuyucusu) odasında oturan müderrise her ay adı geçen gelirden üçer kuruş ve kurra olup ilim tedrisinden başka Kur'an-ı Kerim talim ettiğinde aynı gelirden her ay bir kuruş daha verilsin...” diye şart koşturmak suretiyle medresenin müderris ve öğrencilerine gelirlerini bağışlamıştır.

Şabaniye medresesi vakfının hicri 1115 miladi 1703 tarihli vakfiyesinde ise

"...Ve müderris merkur mescid-i mezburda evkat-ı hamsede imamet edub eda-yı salât eyleyeler. Müderrisi merkume rayici fi'l-vakit olan akçadan beher yevm on akça ve beher talibe yevmi üçer akçe ve mütevellisine yevmi beş akçe vazife tayin edib ve müderrislere meşrute eylediğim darda ehli ayaliyle sakin ola. Ayali olmayıb mücerred olur ise ahare icare verub icaresin kendisi alıp havayicine sarf eyleye..."

Yani “Müderris mescitte beş vakit namazda imamlık ederek namaz kıldırırlar. Müderris her vakit için belirlenen akçeden her gün 10 akçe ve her talebeye günde 3'er akçe, mütevellisine günde 5 akçe vazife ile ücret versinler. Müderrislere şart koştüğüm evde müderris ailesiyle otursun. Eğer evli değilse isterse kendi otursun, isterse başkasına kiraya verip icarını kendisi alsın ve harcasın.” Demek suretiyle müderrisine günde on akçe ve öğrencisine günde üç akçe vermektedir. Ayrıca müderris için oturacak bir ev de tahsis etmektedir. Bu evde ister oturur, isterse kiraya verir diye müderrisi serbest bırakmıştır.

Görüldüğü gibi yalnız öğrencilerin değil, müderrislerin de maaşları vakıflar tarafından karşılanmakta idi. Bunlar için devletin bütçesinden hiç bir masraf yapılmıyordu.

Yine Hüseyin Paşa vakfında Karameydanındaki Hüseyin Paşa Camiinin hatibine gündelik 10 akça, imamına gündelik 10 akça, müezzin-i evveline gündelik 7 akça, iki müezzinin her birine gündelik 5'er akça yine sibyan mektebi öğtemenine gündelik 5 akça ücret verilmesini şart koşturmuştur.

Bütün bu görevlilerin ücretleri devlet tarafından değil, vakıf tarafından ödeniyordu. Böylece devletin de üzerinden büyük bir masraf kalkmış oluyordu.

Sakıbiye medresesi için *"...Cem'an yüz otuz bir bab dükkan ve altı adet kepenk ve iki bab han ve beş bab kahvehane ve iki bab cesim*

ekmekçi fırınları ve iki bab madar ve masara ve iki bab hinta döküncü ambarı ve bir bab dakik değirmeni..." İfadeleri ile 131 adet dükkanlar, 6 adet kepenk, 2 han, 1 adet değirmen, 5 adet kahvehane, 2 adet büyük ekmek fırını, 2 adet madar, masara ve 2 adet buğday ambarı, gibi gelirleri bu medrese öğrenci ve müderrislerine vermiştir. Bugünkü ifade ile bir türlü "**Burs**" veriliyor gibi değil mi?

Medrese ve camilerde görevli müderris ve imamlara hatta müezzin, ferraş ve kayyumlara vakıflar tarafından gündelikleri veriliyordu. Her medrese ve caminin kendi vakfı bu hizmetlerin masrafını karşılayabiliyordu. Mesela metnini aşağıya aldığımız ilam bunu göstermektedir.

"Ber mucib-i işaret-i âliye bi'l-tevcih ilan olunan

Maruz-i çakeri kemineleridir ki:

İşbu ilam ve merbut ve mazbut ve inha ve derkenarlarda gösterildiği vecihle nefis Ruha'da vaki' merhum Şaban Efendi vakfının yevmi beş akçe vazife ile imamet ve müderrislik hizmetleri mutasarrıfı es-Seyyid Hüseyin Halife ibni Ahmed'in vefatı vukuuna mebni mahlulundan silbi sağır oğlu Abdurrahman'ın baliğ olub bi'l-nefs edây-ı hizmete kesb-i istihkakına değin tarafından ammisi ulamadan Hacı Fazlullah Efendi İbni Ahmed bi'l-niyabe edây-ı hizmet etmek üzere sağır mumaileyh Abdurrahman Efendi uhdesine ber mucib-i işaret-i aliye-i cenabı fetva penahî bi'l-tevcih evkaf-ı Hümayun muhasebesinden şurut-i veçhiyle lazım gelen berat-ı şerifin itası için ruus-i Hümayundan tasdiri babında emir ve ferman hazret-i mine'l-emrindir. 24 Safer 1279."⁴⁶

Miladi 22 Ağustos 1862 tarihli bu ilam, Şaban Efendi vakfından aldığı beş akçe karşılığı Şabaniye medresesinde müderris ve imamet görevini yapan Hüseyin halifenin vefat etmiş, dolayısıyla yeri boş kalmıştır. O zaman henüz çocuk olan oğlu Abdurrahman'ın büyüyünceye kadar yerine amcası Hacı Fazlullah'ın görev yapmasını belirtmektedir.

Yine:

"Maruz-i bendeleridir ki, İşbu inha ve merbut i'lam ve derkenarlar natık olduğu üzere Nezaret-i Evkaf-i Hümayun'a mülhak evkafdan medine-i Ruha'da vaki Yusuf Paşa camii şerifi avlusunda kâin ashab-ı hayrattan Süleyman ağa medresesi vakfından olmak üzere yevmi otuz akçe vazife ile müderrislik ciheti mutasarrıfı Seyyid Muhammed halifenin bila veled vefatı vukuuyla mahlûlünden erbab-i istihkakdan es-Seyyid el-Hac Muhammed Tahir halifeye ber mucib-i işaret-i aliye hazreti fetva penahi... Hümayuna bi'l-tevcih yedine kılmaktan şurutu derciyle iktiza

⁴⁶ BOA. Cevdet, Evkaf, nr. 20087

*eden beratı i'ta olunmak babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir. 30 Safer 1259*⁴⁷

Şöyle diyebiliriz:

“Kölelerinin arzıdırki,

Bu yazı ve bildirilen yazıda olduğu üzere Vakıflar Bakanlığına katılmış olan vakıflardan Urfa'da bulunan Yusuf Paşa Camii şerifi avlusunda yapılmış olan hayır sahibi Süleyman Ağa medresesi vakfından günlük 30 akçe vazife ile çalışan Müderris Seyyid Muhammed Halife çocuksuz olarak vefat etmiştir. Boş kalan yerine istihkak sahiplerinden Seyyid Hacı Muhammed Tahir halife tayin edilmiştir. Eline verilmesi şart olan bir beratin verilmesi için emir ve fermanınız beklenmektedir. 3 Nisan 1843”

Miladi 3 Nisan 1843 tarihli verilen berat da Yusuf Paşa Camii avlusunda bulunan Süleyman Ağa medresesi müderrislerinin görevlerinin karşılığı o medresenin vakfından aldığını göstermektedir. Burada da Süleymaniye medresesi müderrisi vakıftan gündelik 30 akçe almaktadır.

Bu dilekçede Süleyman ağa Medresesi müderrisi Seyyid Muhammed Halifenin vefat ettiği ve yeri boş kaldığı belirtildikten sonra müderrisliğin, bu işe ehil olan Seyyid Hacı Muhammed Tahir Efendiye verilmesi istenmektedir.

III. URFA' DA KÜLTÜR - EDEBİYAT ÇALIŞMALARI:

Urfa âlimleri arasında göze çarpan ayrı bir özellik de eskiden beri devam ede gelen edebiyat ve şiir merakıdır. Şiir söylemek, her ne kadar bir gelenek gibi görünmekte ise de Urfa gibi eski ve zengin bir kültüre sahip olan bir şehirde yetişmenin ve yaşamının tabii bir sonucu idi. İşte bu yüzden olsa gerek, âlimlerimiz arasında edebiyat ve şiire karşı kabiliyeti olanlar oldukça fazladır. Her yeni yapılan veya tamir edilen bir binanın üzerinde manzum bir kitâbe muhakkak bulunmaktadır. Bu manzumelerin şairlerinin hemen hemen hepsi din âlimidir. Az bir kısmı da başka meslekten olanlardır. Yani mektep medrese görmüş bir kimsenin şiirden uzak kalması söz konusu değildir. Gerçi Urfa şairlerinin bir-ikisi müstesna olmak üzere hiçbirinin şiir antolojilerinde isimlerine rastlanmamaktadır. Böyle oluşu onların eserlerini dışarıya ulaştıramamalarından ileri gelmektedir. Yazdıkları ya bir bina kitabesinde veya bir mezar taşında veyahut da kendi defterleri arasında

47 BOA. Cevdet, Maarif, nr.2308

unutulmuş kalmıştır. Son senelerde merhum Bedri Alpay'ın yayınladığı "Şanlıurfa Şairleri" bize bunu ispatlamaktadır.

Urfa'nın bilinen en eski şairi Şeyh Ramazan Şani Efendidir. Mezarı Buğday pazarı yakınında olan Şeyh Ramazan Şanî Efendi hem bir âlim ve hem de bir Halveti şeyhidir. Hicri 1075, miladi 1665 tarihinde vefat eden Şeyh Ramazan Şanî Efendinin tasavvufî bir beyti şöyledir:

*Her ki mir'at-ı dilin sâf u mücella eyler
Pertev-i nur-i Hudâ anda tecelli eyler⁴⁸*

Bugün sağlam kalan bazı mezar taşlarında eski Urfa şairlerinin manzumelerine rastlamak mümkündür.

Bunlardan bir iki örnek verecek olursak daha iyi anlaşılır kanaatindeyim. 1870 tarihinde vefat eden Trabzonlu Hâkim Mahmut Sait Efendi'nin mezar kitabesini, Urfa şairlerinden Sabır yazmıştır. Kitabeye şöyledir.

*Hemişe saki-i bezm-i ecelde adettir
Ki şeyh û şabe suna nev benev şarab-ı fena
Nihayet saraka başında hâkim iken
Said Efendiye işrab eyleyüb hafa
Gariba eyledi mah-ı siyam içinde vefat
Ne şek var kim oldu serandaz şehid
Cinâne oldu revanı revâne cismi dahi
Bu tir-i hâkde gencine veş olub ihfa
Ruz-ı şeb Sabır daşta oku tarih
Said Efendiye Huld-i berin ola ma'vâ*

Görüldüğü gibi mevtanın hâkim olduğunu, Ramazan ayı içinde vefat ettiğini belirten şair Sabır, son mısradaki tarih düşürmüştür. Son mısraın Arap harfleri toplandığı zaman 1289 çıkmakta olup, buna "şeb" ve "ruz" kelimelerini de iki rakamı kabul ederek 1289'dan çıkarmayı işaret ettiği için, 1289'dan 2'yi çıkardığımızda 1287 tarihi çıkmış olur. Bu tarihte miladi karşılığı 1870 senesidir. Şair Sabır'ın yazdığı bu kitâbe, o devirde Urfa'da yetişen şairlerin şiir kabiliyetlerine çok güzel bir örnektir. Şair Sabır, yalnız şair değil, medreseyi bitirmiş bir ilim adamıdır. Yine Sabır'ın olduğunu sandığım, şairinin ismini belirtmemiş olan 1281 hicri senesinde ölen Hacı Mercan ağasının mezar kitabesi şöyledir.

48 Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri Şanlıurfa 1986, I, 213.

*Ecel sakisi bezm-i fenada
Sunub bu bi-kese bir cam işrâb
Kimin yanmış çırağı ba' olunca
Felek elbet eder berbad û nayab
Değil mi herkese ibret nümâ bu
Ki mah'ın nîmi zülmet nîmi mehtab
Dürür pek ecel tomar-ı ömrün
Bu mihnet hanede geh şeyh geh-i şab*

Bu kitabeler Urfa kültürünün seviyesinin ne derece yüksek olduğunu göstermek bakımından oldukça önemlidir. Bu yüzden medreselerde yetişen öğrenciler kendi kabiliyetlerini göstermek lüzumunu duymuşlar ve bu kabiliyetlerini geliştirmek istemişlerdir. Bu da aynı devirde yaşayan şair ve ediplerin çokluğu ile kendini göstermektedir.

Daha önce de işaret ettiğim gibi çeşitli vesilelerle yazılan kitabeler, devrindeki kültür çalışmalarını, edebiyatını ve sanatının seviyesini gösterir. Çünkü bir binanın üzerindeki kitabe ya nesir veya manzum halinde yazılmıştır. Bilhassa manzum olarak yazılan kitabeler, o devirdeki şairlerin şiirde ki ustalıklarını da belirtiyor. Ustalıkla yazılmış bir şiir, adeta o mimari eseri tamamlayan bir unsurdur. Kitabesi olmayan bir yapı adeta eksik kalmış bir eser gibidir. Devrinde yaşayan şairlerin çokluğunu şiirlerin altındaki imzaların değişikliği gösterdiği gibi, aynı imzanın çok kullanılması da o şairin ustalığını ve şöhretini gösterir. Bu böyle olmakla beraber, bazen kitabelerin altında şairlerinin isimlerine rastlayamıyoruz. O zaman şairi meçhul kalıyor ki, üslubu iyi tanınan bir şair olsa bile bu bir boşluk bırakmaktadır.

Şiire olan meraklarından dolayı kendi not defterlerine Urfalı veya yabancı şairlerin şiirlerini yazan medrese öğrencilerinin sayısı çoktur. Bu Urfa öğrencilerinin ne kadar edebiyata düşkün olduklarını göstermektedir. Böyle bir medrese öğrencisinin ders notları arasında Urfa şairlerinden yazdığı şiirlerden bir kaç örnek.

Urfa ümmi şairlerinden Kani' Efendinin bir gazeli:

Gam-ı aşkınla ahvalim perişan oldu gittikçe
Sefa-yi cevri-hicrinle ciğer kan oldu gittikçe
Ziya-yi şule-i hüsnün füzun oldukça âlemde
Nice aşüfte diller mest u hayran oldu gittikçe
Gönül bir yareden aciz etibba merhem etmekten
Benim derd u derunum sad hezaran oldu gittikçe
Figanım dinle ey gül mevsim-i bağ-ı baharımdır
İşim bülbül gibi giryân ve nalân oldu gittikçe
Halas olmak görükmez dest-i gamdan derd-i mihnetten
Demadem **KANİ'**A dil mülkü viran oldu gittikçe⁴⁹

Urfa ümmi şairlerinden Admi Efendinin bir gazeli:

Ebrularının zahmi nihandır ciğerimde
Sevda-yi muhabbet esiyor şimdi serimde
Gül ruhlarının handeleri çeşm-i serimde
Takdire ne çare buda varmış kaderimde
Baran yerine kan döküyor didelerimde⁵⁰

Urfa şairlerinden Kani' Babanın bir gazeli:

Nuş etmediğim dehirde peyman mi kaldı
Devretmediğim meclis-i rindane mi kaldı
Başvurmadığım senk-i kaza var mı cihanda
Yaslanmadığım kuşe-i gam-hane mi kaldı
Sanma beni âlemde gam-ı aşktan azad
Bend olmadığım kâkil-i canane mi kaldı
Mecnun gibi bir Leyl-i ruhsar amanın elinden
Gezmediğim hane mi meyhane mi kaldı
Her şam u seher yâre niyaz etmede **KANİ'**
Yüz sürmediğim mescid put-hane mi kaldı⁵¹

⁴⁹ Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 31

⁵⁰ Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 31

⁵¹ Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 32

Urfa'nın Halveti şeyhlerinden Ramazan Şani'nin bir şiiri:

Bende-i aşk ol iki alemde sultanlık budur
Mantık-ı tayri muhabbet bil Süleymanlık budur
Arif isen bir işit bir söyle bir gör cümleyi
İkilikte kalma hudbin olma şeytanlık budur
Siretin düz marifet eyle derunun zeyn kıl
Suretin düzme sanup (sakın) ey sofi insanlık budur
Merdum azar olma kibr u kinden pâk et dilin
Hayrû hâh ol her kese cehdet Müslümanlık budur
Sen nesin kanden gelirsin kandedir azmin yine
ŞANÎ idrâk etmesin bil mahz-ı nadanlık budur ⁵²

Şani Efendinin bir başka şiiri:

Gel geda-yi kuy-i canan ol ki sultanlık budur
Taç u tahtı cümle berbat et Süleymanlık budur
Hud perest olma Huda'ya tap sücud-i hâk kıl
Cehille kalma gurur içre ki şeytanlık budur
Kâtib-i kudretten olan sır-ı nüvişte razı ol
Hikmete çün u çıra kılma Müslümanlık budur
Mazhar-ı eşya özündür manzar-ı haktır dilin
Men arefe sırrından agâh ol ki insanlık budur
Aftabı zerreden deryayı **ŞANÎ** katreden
Görüp idrâk etmemek âlemde nadanlık budur⁵³

Urfalı Şair Hikmet'in bir şiiri de şöyledir:

Gönül derler şarabı görmemiş meyhaneler vardır
Cihanın ne olduğun bilmez biraz mestaneler vardır
Muhabbet bendesin derd u beladan ah vah etmez
Figan ü nalesiz can bahşeden pervaneler vardır
Basiret üzere ol kim varırsın ger ol harabata
Ki her gencinde bin gencine-i pinhaneler vardır
Ne âlem âlem-i gam kim gelen gamda giden gamda
Bu mihman hane-i viranede ayaneler vardır
Sefadan görmedim **HİKMET** cihanda kimseyi memnun
Felekten taşradır derlerse işret haneler vardır⁵⁴

⁵²Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 100

⁵³ Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 101

Urfalı Şair Abdi'nin bir şiiri:

Gönül meftun-i çeşm-i şah-ı huban oldu gittikçe
Vücudum nar-ı aşka yandı büryan oldu gittikçe
Görüp yaranla hem sohbet beni bezm-i muhabbette
Rakibin reşkenden hali perişan oldu gittikçe
Yaratmış dest-i kudretle Hüda ruhsar-ı cananı
Cemalin her gören üftade hayran oldu gittikçe
Açılmış bir gül-i ra'na mıdır bağ-ı melahatte
Bana sahn-i cihan şimdi gülistan oldu gittikçe
Samimi iltifatı aşıkandan def'i gam eyler
Sürurum sinede **ABDİ** nümayan oldu gittikçe⁵⁵

Urfalı Şair Ömer Nüzhet'in bir gazeli:

Gönülden mebhas-i aşkında evvel ah olur peyda
Beli her nüsha ünvanında bismillah olur peyda
Sihab asa sipehre dud-i ahım olsa peyveste
Ne cürm mihr-i nur efzane kurs-i mah olur peyda
Eğer yâd-ı zenahdanınla dil bir semte azm etse
Güzergâhında her bir hatvede bir cah olur peyda
Anın çün ya peridir ya melek derler sana zira
Hayalin didede gâhî nihan u gâh olur peyda
Olursa ittihad-ı manevi bî-külfet zahir
Meyan-ı âşık u maşukda bir rah olur peyda
Husul-i matlab-ı bus-i izar-ı yardım sonra
Derunumda o demde başka bir dil h'ah olur peyda
Tehi zan eyleme bu hankahı her zaman **Nüzhet**
Ki her bir derde bir mürşid agâh olur peyda⁵⁶

⁵⁴ Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 122

⁵⁵ Bir Medrese öğrencisinin not defteri, s. 247

⁵⁶ Ömer Nüzhet, Hadis-i Erbain tercümesi, v. 21/b

Yine Urfa mutasavvıf ve şairlerinden olan Sakıb Efendinin bir şiiri:

Gonce-i nev restemi gözden nihan etdin felek
Bülbül asa ruz-i şeb kârım fiğan etdin felek
Sabr-i hicran ile nahl-i ümidim soldurub
Bad-ı gamla gülşen-i iyşim harab etdin felek

Dehrde bir gün beni kâmımca devran etmedin
Hatır-ı mahzunumu bir kere şadan etmedin
Ben gibi hiç kimseyi nalân gıryan etmedin
Cümle kahrın bende ancak imtihan etdin felek

Hanımanım tişe-i gamla helak etdin, yeter
Pür gam-ı tennuri-i hasretle kebab etdin yeter,
Gönlümü derd ile inlettin rübab etdin yeter,
Bar-i mihnetle kadem-i yükden keman etdin felek.

Halime rahm eylemez **Sakıb** cihanda ins u can
Ah-ı efganımla memludur zemin u asuman
Ol kadar kıldın beni zar u zebun u nâtüvan
Cism-i bizarım çürütdün nâtüvan etdin felek.⁵⁷

“Ey felek! Yeni yetişmiş goncemi gözden sakladın. Gece gündüz bülbül gibi işim kârım fiğan oldu. Ayrılık sabrı ile ümit ağacımı soldurup, gam rüzgârı ile sefa bahçemi harabeye çevirdin.”

“Ey felek! Dünyada birgün ömrümü zevkle geçirmedin. Mahzun olan gönlümü bir kere olsun mutlu etmedin. Hiç kimseyi benim gibi ağlatmadın. Bütün kahrını ancak bende denedin.”

“Ey felek! Yeter, ocağımı gam keseriyle parçaladın. Gamla dolu fırını hasret kebabı ettin yeter. Gönlümü dert ile keman gibi inlettin, yeter. Mihnet yükü ile yük basamağından keman ettin.”

“Ey Felek! Dünyada insan da cin de Sakıb'ın haline merhamet etmez. Yer gök benim ah ve fiğanımla doludur. O kadar ki beni inleyen, düşkün ve güçsüz kıldın. Aciz bedenimi çürüttün, güçsüz bıraktın.”

Daha birçok şairin yetiştiği Urfa'da, bu şairlerimiz maalesef unutulmuş kalmışlardır. Yalnız Nabi, Urfa sınırlarını aşmış ve bütün İslam dünyasında tanınan bir şair olmuştur. Ömer Nüzhet de İstanbul'a gitmiş ve orada yaşamış bir şairimizdir. Hicri 1192 (M.1778) senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.

⁵⁷ Bir medrese öğrencisinin not defteri, S. 276 (kendi özel arşivimiz)

Urfa'nın kültür abidesi olarak kabul ettiğim, 2010 senesi Haziran ayında rahmet-i Rahman'a kavuşan dostum merhum M. Emin Ergin'in, Urfa'nın gelenek ve göreneklerini ve kültürünü çok güzel dile getiren bir şiirini yazmadan geçemeyeceğim:

Karameydan'da bir evimiz vardı
Kendimize göre havamız vardı
Bahar gül açınca giderdik bağa
Yaprak sarmasından helvamız vardı
İncir, üzüm, nar gelirdi bizlere
Çünkü "Direkli" de bağımız vardı
Rahmetli yemezdi zeytinyağını
"Zerzembe" de küpte yağımız vardı
Anam ehl-i keyfti gezmek severdi
Haftada iki gün "dağ" ımız vardı
Saksıda çiçekler sarı, mor, pembe
Büyük limon ile, "ağı" mız vardı
Şikâyet etmenin hiç faydası yok
Bir zamanlar gençlik çağımız vardı
Hep neşe içinde geçmedi yıllar
Bizimde ölümüz sağımız vardı...

M. Emin ERGİN

IV. URFA KİTABELERİNDE TARİH DÜŞÜRME:

Birçok yerlerde olduğu gibi Urfa'da da manzum halinde yazılmış bir kitabenin son beytinde ekseriya tarih düşürülmüştür. Kitâbelerde ki tarih düşürmeler de büyük bir ustalık işidir. Edebiyatımızda tarih düşürmede çok usta olan şairler yetişmiştir ki bunlardan biri de Urfalı Şair Nabi'dir. Tabii Urfa'da yetişmiş diğer şairler de çok güzel tarih düşürenler bulunuyor. Kitâbelerde ki düşürülen tarihler buna en güzel örnektir. Tarih düşürme ebcet hesabına göre yapılır. Ebcet hesabı ise, Arab harflerinin her birine birden bine kadar değer vermekle elde edilir. Burada birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onar onar, ve yüzden bine kadar da yüzer yüzer rakamlar büyür. Böylece her harfin değeri bellidir.

Tarih düşürmenin çeşitleri de vardır. Bunlar,
Tam tarih düşürme
Mu'cem tarih düşürme
Ta'miyeli tarih düşürme

Mühmel tarih düşürme gibi kısımlara ayrılır. Bunlara dair örnekleri Şanlıurfa şairlerinde tümüyle görmekteyiz.

1. Tam tarih düşürme: Son beyitte tarih düşüreceğini belirtir ve arkasındaki mısradaki tarih düşürür. Bunu söylerken de ya tam tarih der veya hiç bir şey demez. Arkadan gelen son mısra kitabenin tarihini vermektedir. Mesela,

*Eyledim Sabır anı bende hisab
Tam tarih oldu bâlâ manzara
1280*

Bu kitabede görüldüğü gibi son mısradaki tam tarih olduğunu belirtmiştir. Hemen bunun arkasından devam eden mısra(oldu bâlâ manzara) cümlesinin Arap harfleri toplanacak olursa hicri 1280 tarihini verir. Bu tarihin de miladi karşılığı 1863 senesidir. Pazar Camiinin içindeki pencere altında bulunan bu kitâbe, pencerenin açılış tarihini verdiği gibi bu pencereyi açmakla caminin manzarasının da güzel olduğuna hizmet ettiğini belirtmektedir.

2. Mu'cem veya cevher tarih düşürme: Bu çeşit tarih düşürmede mısraın yalnız noktalı harfleri toplanır. Cevher veya mu'cem tarih olduğunu belirtmek için de son beyitte manevi değerleri olan bir kelime kullanılır. Mesela mu'cem, cevher, cevahir, cennet, mücevher, gevher, güher gibi kelimelerden sonra tarih kelimesini getirir. O zaman düşürülen tarihin cevher olduğunu anlıyor ve noktalı harfleri toplayarak tarihini buluyoruz. Mesela,

*Fehima da düşüb cevherle tarih
Ezan için minare oldu tecdid
sene 1276*

Hasan Padişah Camisinin minaresinin kitabesi tarihi olan bu beyitte "cevherle tarih" dediği için son mısradaki sadece noktalı harfleri toplamamız gerekiyor. Noktalı harfleri topladığımız zaman hicri 1276 miladi 1859 tarihini vermektedir.

3. Ta'miyeli (bilmece) tarih düşürme: Bu çeşit tarih düşürmede adeta bilmece sorulur gibidir. Bir rakam ekleme, bir rakam çıkarma veya bir kelime ile belirleme için işaretler verilir. Eğer bu bilmece ustaca kullanılmazsa şairin zayıflığını gösterir.

*Tebrikine bir ahab gelib söyledi tarih
Mesud ola her anda bu kasr-ı ferah-efzâ
1263*

Urfa'nın alim, mutasavvıf ve şairlerinden biri olan Sakıp Efendi'nin Halepli bahçesindeki köşkünde kendi yazdığı kitabenin son beytidir.

Burada tarih düşürmüştür. Ancak bu tarih bilmeceli bir tarihtir. Son mısra toplandıığında hicri 1262 çıkmakta, bir ahbab gelib dediği için de bir rakamını ekleyince 1263 hicri tarihi çıkmaktadır. Bunun miladi karşılığı 1845 senesidir.

Bazen düşürülen tarih hem bilmeceli ve hem de noktalı harflerin toplaması ile olur. Buna en güzel örnek yine Ömeriye camisinin bir kitâbesinden verelim.

*Heşti behište yaz güher tarihini
Ruh-i Faruk'u bu tamir etdi şâd
Sene 1330*

Burada Güher tarihi demekle noktalı harflerin toplanılması gerekmektedir. Böylece noktalı harfler toplandıığında 1322 rakamını verir. Diğer taraftan "heşti behişt" kelimesindeki "heşt" kelimesi Farsçada sekiz olduğu için, bu sekiz rakamını da 1322 sayısına ekleriz. Böylece 1330 hicri tarihi çıkmış olur.

Yukarıda verilen örnekler, Şanlıurfa'da yetişen şairlerin şiirdeki ustalıklarını göstermektedir. Bildiğimiz kadarıyla Şanlıurfa şairlerinin çoğunun elimizde basılmış eserleri bulunmamaktadır. Bu şairlerin çoğu yüzyıllar boyunca ancak mimari eserlerin kitabelerindeki şiirleriyle veya mezar taşlarında düşürülen tarihlerle tanınmaktadır. Edebiyattaki çalışmaları bu kitabeler vasıtasıyla zamanımıza yetişmektedir. Biz de bu kitâbeler ile Urfa kültürüne hizmet etmiş olan şairlerimizin, tarih düşürmenin bütün çeşitlerini ustalikle kullandıklarını görüyoruz. Elbette bazı hatalı tarih düşürmeler de olmaktadır. Fakat ekseriya başarılı olmaktadırlar.

4. Mühmel tarih düşürme: Bu tarih düşürme çeşidi de yalnız noktasız harflerin toplanması ile elde edilen bir tarih düşürme çeşididir. Urfa şairleri yalnız bu çeşit tarih düşürmede örnek vermemişlerdir sanıyorum. . Bu çeşit tarih düşürmeyi yalnız bir kitabede görebildik:

*Rıza tarihimi son beyte yazmış
Anı da noktasız harflerden are*

Bu beytin hepsinin noktasız harfleri toplandıığında hicri 1332 tarihi çıkmaktadır. Bütün bunlar devrin sosyal ve ekonomik yaşantısını bize tanıtmaktadır.

Bunlar sosyal hayatın yüksekliğini belirttiği gibi, ekonomi bakımından da halkın zenginliğini göstermektedir. Tabii ki zengin olan bir şehir halkı birçok hayırlar yaparak ve yaptığı bu hayır kurumlarının yaşaması için de vakıflar bırakacaktır. Bu gibi şeyler ancak zengin

insanların yapacakları iş olduğu için biz bu hayır kurumlarının ve vakıfların çokluğu ve hayır kurumlarının üzerindeki kitabelerinden, Urfa'nın ekonomik gücünün de var olduğunu, zengin olduğunu anlayabiliyoruz. Urfa'da bugün hala sayısını tam olarak çıkaramadığımız birçok medresenin bulunması da ilim adamlarının çokluğunu ve bunlara verilen kıymeti göstermektedir. Yani bilhassa Osmanlı devrinde Urfa ilmi, edebi ve kültürel sahada oldukça yüksek bir yer tutmaktadır.

1922 senesinde vefat eden zamanının büyük din alimi ve diğer fen ilimlerinin alimi olan Abbas Vasık Efendi şiirde de Vasık mahlasını kullanan kuvvetli bir şairdi. Yazdığı şiirleri oraya buraya attığı için hepsi kaybolmuştur. İşte Abbas Vasık Efendi Urfa'da ilk defa Şinasi devri edebiyatını yaymış ve Urfa halkına bu edebiyatı tanıtmıştır.

Abbas Vasık Efendi'den ders almış ve 1911 yılında Urfa müftülüğüne getirilmiş olan Miftahzade Hasan efendidir (Hasan Açıanal). Kendi devrinde din ilminin yanında fen ilimlerinde ve Fransızca da söz sahibi olan Hasan Açıanal aynı zamanda iyi bir şairdi. 1950 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılan Miftahzade Hasan Açıanal'ın şiirine güzel bir örnek, Mevlidihalil camiinin minaresine yazdığı manzumeyi verebilirim. Bu manzum kitâbenin hikâyesi de ilgi çekicidir. Şöyle ki, 1932 tarihinde Züleyha adında zengin bir hayırsever hanım, Mevlidihalil camisine bir minare yaptırıyor. Bu minareye bir de kitâbe yazılmasını devrin müftüsü Miftahzade Hasan Açıanal'dan rica ediyor. Hasan Efendi de şöyle bir manzume yazıyor:

*Veladetgâh-ı Ceddü'l-enbiyada
Züleyha kurdu bu kuds-i esası
Şafi' olsun ona ruz-i cezada
Cenab-ı Kibriya'nın enbiyası
Ararken sırr-ı mevcud-i Halil'in
Beşikten göklere erdi bükâsı
Çıkub nüh takı mu'cem mısrasında
Asıldı arşa bu mu'ciz duası
Huzur-i Kudse yükselsin bu yerden
Dua-i müsliminin hoş sedası*

*Miftahzade Hasan Efendi
24 Ağustos 1932 - 22 Rebiülahir 1351*

Son mısradaki tarih düşürmüştür. Mu'cem dediği için Arap harflerinin noktalı olanları toplanır ve 1360 sayısı çıkar. Üstteki mısradaki Farsça ile dokuz çıkacak dediği için de 9 rakamını 1360 sayısından çıkardığımızda

1351 hicri tarihi çıkmış olur. Bu kitabe, Müftü Hasan Açıanal Efendinin iyi bir tarih düşürücü şair olduğunu göstermektedir.

1930 tarihlerinde Arap harfleri yasaklandığı için, gazetecinin biri minarenin kaidesinde bu kitabeyi görünce hemen feryatlarla ihbar etmiş ve bir görevli de kitâbenin bütün yazısını bir keserle kazımıştı. Nitekim 1991 yılında Miftahi Hasan Efendi'nin oğlu sayın Dr. Hazım Bey aynı kitâbeyi mermer üzerine hattat Mehmet Ali Caduk'a yazdırarak, kazılmış olan eski kitâbenin üzerine yerleştirmiştir.

V. URFA'DA SOSYAL İLİŞKİLER

Urfa'daki hayat seviyesini anlayabilmek için, sosyal ilişkileri de bilmek gerekmektedir. On dokuzuncu yüzyılda Urfa'da sosyal hayatı bazı örneklerle anlamak mümkündür.

1. AİLE HUKUKUNUN İŞLEYİŞİ:

On dokuzuncu asırda Urfa'da bir bayanın kocası hakkında rahatça dava açabildiğini görmekteyiz. Arada aile hukukuna uymayan kocasını dava eden Ümmühan Hanım, hicri 1303 rebiülahir, miladi Ocak 1886 tarihinde açtığı davada kocası hakkında şöyle ifade kullanmıştır:

"...Ümmühan binti Ömer bin Mustafa nam hatunun mahalle-i mezburede sakine olduğu menzile varub mezbure Ümmühan..." ifadeleriyle şahıs tanıtıldıktan sonra *"... Akd-ı meclis-i şer'i ali etdikde mezbure ümmühan meclis-i ma'kur i mezkurde merkum..."* Yüce şer'i mahkeme meclisi toplantısına geldiğinde, mecliste isteklerini açıklayarak *"...Beni hilaf-ı şer'i şerif tekdir ve rencide etmeyub hukuk-ı zevciyete riayet ederek halk ve murafıkı başka... ettirmek ve beni kudreti mertebesiyle infak ve iksâba taahhüd etmek ve zabt etmiş olduğu hülliyyat ve eşyalarını itâ etmek... taleb ve dava ve ahz ve kabze..."* ifadeleriyle dava açmaktadır.⁵⁸

Ezcümle diyebilir ki: Mahkeme heyeti Ömer kızı Ümmühan'ın oturduğu evine giderek Ümmühan Hanımı kimlik tesbiti yapıldı. Yüce şer'i şerif meclisi toplantıyı açtığında, Ümmühan Hanım mecliste isteklerini şöyle açıkladı.

—Beni şer'i şerifin hilafına rencide ve tekdir etmektedir. Evlilik hukukuna uymamaktadır. Bana gücü yettiği kadarıyla yedirmeli ve

58 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv. no. 227

giydirmelidir. Ayrıca zapt etmiş olduğu altınlarımı ve eşyalarımı bana iade etsin. Diye istek ve şikâyetini bildirmiştir.

Bilhassa hanımlar arasındaki anlaşmazlığın çokluğu ye birden fazla evliliğin revaçta olduğu bu devirlerde, iki hanım arasında ki anlaşmazlıklar da görülmektedir. İki hanımı olan birinin hanımları ve annesi arasındaki çekişmeler ve küçük hanıma yapılan haksızlıktan dolayı, mahkemeye açtığı davadan şunlar anlaşılmaktadır: Hicri 3 Şevval 1303 ve miladi 6 Temmuz 1886 tarihli şer'i sicillerdeki dava aynen şöyledir:

"Ati el-beyan hususi mahallinde ketb ve tahrir ve istimae kabl-i şer'den mezunen irsal olunan mahkeme-i şer'iyeye kâtibi Mahmud Efendi Urfa'nın Hacı Hamza Mahallesi sakinelerinden zati Hizan oğlu mahallesi sakinlerinden Halil bin Muhammed ağa ve Korkmaz mahallesinden eskici Mustafa bin Hacı İmam tarifleriyle muarrefe Züleyha binti Hacı İmam nam hatunun mahalle-i mezburede vaki sakine olduğu menzile varıb mezbure Züleyha ve muarrefan merkuman Halil ve eskici Mustafa ve Mevlidihalil mahallesinden İbrahim Halil bin Baba Abiş ve muhzir Ahmed hazır oldukları halde akd-i meclis-i şer'i şerif etdiklerinde mezbure Züleyha meclis-i makud-i mezkurde merkum İbrahim Halil muvacehesinde takrir-i kelam ve tabir-i ani'l-meram edib Urfa'nın Meşarkiye mahallesinden zevcim Abdurrahman bin Halil ve valdesi ve diğer zevcesi bana bigayri hak taâdi ve rencide eylediklerinden merkum Abdurrahman benimle ayrıca mesken-i şer'i vermek ve nafaka-i lazimemi tamamiyle eda etmek ve bigayri hak bana eza ve cefa ve darb etmemek üzere kefil-i kaviye rabit olunması hususunu ve bir kıta müfredat defteri mucibince merkumun zimmetinde mutakarrır ve makuri aleyh olan mihr-i müeccelinden mütebaki alacak hakkımı merkumdan talep ve davaya ve ahz ve kabza ve makbuzunu tarafıma iysâle ve husus-i mezkur hakkında merkum Abdurrahman ile muhakeme ve muhasemeye ve murafaa ve müdafaaya ve husumet ve redd-i cevaba ve tahlif ve istihlafa ve tebliğ ve tebellüğ ve temyiz ve istinafa ve imzasıyla arzuhal ve müzakere ve layiha takdimine ve icraya müracaata ve hacz-i emval ve icra muamelatına ve husus-i mezkurun son dereceye kadar mütevakıf olduğu umurun küllisine işbu İbrahim Halil dahi ber minval muharrer vekâlet-i mezbureyi kabul ve hizmet-i lazimesini kema yenbaği edaya taahhüd ve iltizam eylediğini kâtib mumaileyh mahallinde keteb ve tahrir ve meclis-i şer'a gelib alâ vukua inha ve takrir etmeğin

*gabbe'l tasdik ma vakaa bittaleb ketb ve imla olundu. Hürrire fi'l-yevmi salis min Şevval el-mükerrrem sene selase ve selasemietin ve elfün."*⁵⁹

Ezcümle şöyle denilmektedir.

Şer'i mahkeme tarafından görevli olarak şer'i mahkeme kâtibi Mahmut Efendi Urfa'nın Hacı Hamza Mahallesi sakinlerinden ve yine Hizan oğlu mahallesinden Hacı İmamoğlu eskici Mustafa'nın tarifleriyle tanınan Hacı İmam kızı Züleyha hanımın mahallede oturduğu tespit edildi. Züleyha Hanımın dava vekili Baba Abiş oğlu İbrahim ve muhzir Ahmet'in hazır oldukları meclis toplandı. Mecliste Züleyha Hanım şunları söyledi:

—Urfa'nın Meşarkıye mahallesinden zevcim Halil oğlu Abdurrahman ve annesi ve diğer hanımı bana haksız yere düşmanlık ve ve beni rencide ediyorlar. Zevcim Abdurrahman'ın bana ayrı olarak bir şer'i ev vermesi, lazım olan nafakamı tamam olarak karşılması, bana haksız yere eza, cefa etmemesi ve dövmemesi için kuvvetli bir kefil verilmesi, bir kıta müfredat defterinde kayıtlı olan mihr-i müeccelinden geri kalan hakkımı kocamdan alınmasını istemekte ve dava etmekteyim, demektedir. Bu hususta zevcim Abdurrahman'la muhakeme ve mahkemeleşmeye, müdafaaya ve davanın reddine, yeminleşmeye, tebliğ ve tebellüğe, temyiz ve istinaf mahkemelerine gitmek için, icra ve malların haczi ve her türlü mahkeme işleri için bu İbrahim Halil'i dava vekili tayin ettiğini bildirmiştir. İbrahim Halil de bu vekâleti kabul etmiştir. Bu karar şer'i mahkeme görevlileri tarafından tasdik edilmiştir. Yazıldığı tarih miladi olarak 6 Temmuz 1886 senesidir.

Örnekten anlaşıldığına göre kayın validesi ve ortağının eza ve cefasına dayanamayan Züleyha Hanım, kocasının da kendisine haksızlık yapması üzerine haklarında dava dilekçesi veriyor. Hem kendine mahsus ayrı bir ev istiyor ve hem de kocasının kendine hakaret etmemesini şart koşuyor. Bunlar olmadığı takdirde kocasından ayrılmaya karar verdiği anlaşılıyor. Görüldüğü gibi hanımların rahatlıkla dava açarak haklarını aradıkları ve aldıkları da anlaşılmaktadır.

Aile içerisinde bir anlaşmazlıktan dolayı açılan bir dava Urfa'da ki sosyal ilişkilere daha iyi bir örnek olur sanırım. Hicri 1303, miladi 1886 tarihli Şer'îye sicil kaydı şöyledir:

⁵⁹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 518

"Medine-i Urfa mahallatından Meşarkiye Mahallesi sakinlerinden Canbaz Bedir bin Cuma Medine-i mezbure mahkemesinde münakid meclis-i şer'imizde Sultan Bey Mahallesi sakinlerinden zati mahalle-i mezburenden Hacı Muhammed bin Molla Muhammed ve Meşarkiye mahallesinden Mustafa bin Dedo tarifleriyle maarife Hadice binti doğramacı Muhammed tarafından ba-hüccet-i şer'iyeye vekil-i müseccel-i şeriyesi Siverekli Mahallesinde Hacı Ali Efendi bin Ahmed muvacehesinde tarihten iki sene mukaddem vekil merkumun müvekkilesi Hadice'yi biemrillahi taala nefsim için akd-ı nikâh ve tezevviç edub hala taht-ı nikâhında zevce-i menkûhem iken mezbure Hadice bana itaat ve inkiyad etmeyub hukuk-ı zevciyete dahi riayet etmeyerek beher mahda on gün yanımda durmayıp pederi hanesine gitmekde ve bu kere daha yine benden izinsiz pederi hanesine gidüb her çend defa âdem gönderib merkumeyi haneme davet etdim ise taannad ederek icabetden imtina eylediğinden mezbure Hadice'nin nefsinin tarafıma teslim müvekkilesine izafetle vekil merkum Hacı Ali Efendiye tenbih olunmak muradıdır deyu, dava etdikde, vekil merkum Hacı Ali Efendi dahi cevabında müvekkilem mezburenin zevci bulunan işbu Bedir müvekkile mezburenden üçyüz kuruşa bir çift altun küpe ile bir çift altun bilezik iştıra edub ol vecihle müvekkilem mezburenin merkum zimmetinde mezkûr iki kıta hüliyat-ı esmanından üçyüz kuruş dahi olduğu gibi müvekkilem mezburenin mihr-i müaccelinden me'huzu olan üçyüz kuruş kıymetli musaykal bir çift sim halhal ve yüzelli kuruş kıymetli bir aded sevabî aziziye entari ve yüz kuruş kıymetli bir aded sabbare entari ve altmış kuruş kıymetli üç aded sahan ve altmış kuruş kıymetli dört aded lenger ve yirmi kuruş kıymetli bir aded hamam tası ve yirmibeş kuruş kıymetli bir aded hamam leğeni ki cem'an yedi kalem eşyalarını dahi merkum Bedir zabt edub teslimden imtina eylediğinden meblağ-ı mezkur ile eşya-yı muharrere-i mezkureyi ve müvekkilemin kifaye miktarı nafaka ve kisve ve müennet sükenasını tamamen eda ve ifa edub müvekkilem mezbureyi bi-gayri hak bir güne eza ve cefa etmemek üzere kefil-i kavi erâe eder ise müvekkilem mezbureyi merkum Bedir'e teslim ederim. deyu taahhud etdikde merkum Bedir dahi cevabında müvekkile mezburenin zimmetinde ancak aynen bir çift altun küpe ile bir çift altun bilezik hakkı olub küpeyi mezbure teslim etdim. Şimdi aynen bir çift altun bilezik zimmetimde hakkıdır, deyu ikrar, vekil merkum Hacı Ali Efendi'nin ma'ada müddeasını külliyyen ba'de'l-inkâr vekil merkum Hacı Ali Efendi'den ber minval muharrer müddeasına mutabık beyyine taleb olundukda ikame-i beyyineden izhar-ı acz olub merkub Bedir'in tahlifine talib olmakla merkum Bedir bi'l-muvacehe vech-i vecihi şer-i üzre tahlif olundukdan

sonra vekil merhum Hacı Ali Efendi müvekkilesine izafetle merhum Bedire bilâ sebep muarızadan men olunduğu merhum Bedir dahi bir çift altun bileziği müvekkilesine izafetle vekil merhum Hac Ali Efendi'ye teslime ikrar ile ilzam olunduğu tarafeyne ba'de'l-tefhim mudde-i merhum Bedir zevcesi müvekkile-i mezbure Hadice'nin kifaye miktarı nafaka ve kisve ve müennet-i sükenasını tamamen edâ ve ifa edub mezbureye bigayri hak bir güne eza ve cefa etmemek üzere kefil-i kavi erâe eylediğinden, vekil merhum Hacı Ali Efendiye müvekkilesi mezbure Hadice'yi zevci merhum Bedir'e teslime tenbih olunduğu, ma vakaa bi't-taleb keteb ve imla olundu. Hürrire fi'l-yevm el-ihda aşere min Receb sene selase ve selasemietin ve elfün.⁶⁰

Bu kayıt örneğinde şöyle denilmektedir.

Urfa'nın meşarkıye mahallesi sakinlerinden Cuma oğlu Cambaz Bedir, Urfa mahkemesinde akd eden şer'i mecliste, kendisi Sultan Bey Mahallesi sakinlerinden olan ve aynı mahalleden Molla Muhammed'in oğlu Hacı Muhammed ve Meşarkıye mahallesinden Dedo oğlu Mustafa'nın tarifleriyle kimliği tespit edilen doğramacı Muhammed kızı Hatice tarafından şer'i mahkeme hücceti ile vekil olan Siverekli mahallesinden Ahmet oğlu Hacı Ali Efendi karşısında şunları söyledi.

—Bu tarihten iki sene evvel bu vekilin müvekkilesi Hatice'yi Allah'ın emri ile nikâhladım. Fakat bu zevcem Hatice bana itaat etmeyerek, zevcelik hukukunu yerine getirmiyor. Her ay on gün yanımda durmayıp, babası evine gidiyor. Bu defa da benden izinsiz babası evine gitti. Kaç defa arkasına adam gönderip eve gelmesi istedimse de inat ederek gelmedi. Zevcem Hatice'yi evime gelmesi için müvekkiline izafeten dava vekili Hacı Ali Efendiye tembih edilmesi isteğimdir, dedi. Vekil Hacı Ali Efendi de buna cevap olarak;

— Müvekkilimin zevci bulunan bu Bedir, müvekkilimin 300 kuruşa bir çift altın küpe ile bir çift altın bilezik satın almıştır. O bakımdan müvekkilimin iki kıta altını ve 300 kuruşu Bedir'in zimmetindedir. Bundan başka müvekkilimin mihri muaccilinden alınmış 300 kuruş kıymetinde olan yaldızlı bir çift gümüş halhal ve 50 kuruş değerinde bir adet sevabi elbise ve 100 kuruş değerinde bir adet sabbare (yıldız çiçekli) elbise, 60 kuruş değerinde üç adet sahan yine 60 kuruş değerinde dört adet lenger, 20 kuruş değerinde bir hamam taşı, 25 kuruş değerinde bir hamam leğeni olmak üzere toplam yedi kalem eşyalarını da kocası Bedir zapt etmiştir. Bütün bunların geri verilmesi ile birlikte müvekkilimin yeteri kadar nafakası ve giyimi, oturacak evini temin etmesi

60 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 431

gerekmektedir. Ayrıca haksız yere eza ve işkence etmemesi için kuvvetli bir kefil göstermesi lazımdır. Ancak bundan sonra müvekkilimi Bedir'e teslim ederim, diyor.

Buna karşılık Bedir de şöyle cevap veriyor:

— Zevcemin zimmetimde ancak bir çift altın küpe ile bir çift altın bilezik hakkı vardır. Diye kabul ettiğini bildirdi. Bunlardan başka diğer bütün söylenenleri inkâr etti. Bunların doğru olduğunu ispatlaması için delil istedi. Hatice Hanımın vekil Hacı Ali Efendi bunlar için delil getiremedi ve buna karşılık Bedir'e sözünün doğruluğu hakkında yemin ettirildi. Bunun üzerine Hatice Hanıma izafetle vekil Hacı Ali Efendiye, Bedir'e sebepsiz yere düşmanlık yapmaması tembih edildi. Bedir'den de bir çift altın bileziği vekil Hacı Ali Efendiye teslim etmesi istenildi. Ayrıca Hatice hanımın nafakasını tamam olarak karşılayacağı ve haksız yere eza ve işkence etmemesi için kuvvetli bir kefil gösterildi. Bunun üzerine vekil Hacı Ali Efendiye müvekkilesi Hatice Hanımı Bedir'e teslim etmesi için tembih edildi. Bu karar 16 Nisan 1886 tarihinde kaleme alındı.

Yukarıdaki dava kaydından anlaşılacağı üzere, hanımına dayak atan bir kocanın, kendinden küserek babası evine giden hanımını geri getirmek için mahkemeye başvurduğunu göstermektedir. Burada ayrıca bazı giyim eşyalarının, mutfak eşyalarının ve süs eşyalarının isimleri de görülmektedir. Bunlardan bazı isimler bugün kullanılmamaktadır.

Hicri 11 Recep 1303, miladi 16/Nisan/1886 tarihli bu kayıt ve bunun gibi daha başka mahkeme kayıtları karı-koca arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve hak arayışlarını göstermektedir.

Kocasının tutumunu beğenmeyen ve bu yüzden ayrılmak isteyen bayanlar bile olmuştur. İşte "...mezbure ayşe meclis-i makul-i mezkurda İbrahim Halil muvacehesinde takrir-i kelam ve tabir-i ani'l-meram edub Urfa'ya muzaf Harran nahiyesine tabi Cedide karyeli zevcim Muhammed bin Nur Ali indinde bulunan bir kıta müfredat mucibince ecnas ve makadır ve ciheti mübeyyin eşya ve nukudumu merkumdan tahsil hususunu ve merkumun ahlak-ı ... şer'an icab eylediği halde nefsimin merkumdan tatliki hususunu talep ve davaya..."

Demek suretiyle Ayşe hanımın kocasından boşanmak istediğini anlamaktayız. Bu gibi davalar bilhassa 1886 senelerinde cereyan ettiği düşünülürse, serbest hareket etme bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Hicri 1304 senesi 5 Recep, miladi 1/Nisan/1887 tarihli şeri sicilde dikkati çeken ilginç bir olay da şöyledir.

"*Hasbe-i arzihal Medine-i Urfa mahallatından Kırkmağara Mahallesi sakinelerinden zati zeyl ve neticede muharrer el-esami el-müslimin tarifleriyle muarrefetü'z-zat İslim binti Muhammed nam bikri baliğa akile Medine-i mezbure mahkeme-i şeriyesinde munakid meclis-i şerimizde takrir-i kelim edub mahalle-i mezbure sakinelerinden muarrefetü'z-zat Ayşe binti İbo nam hatun hazire olduğu halde; mezbure Ayşe hatun beni İşbu tarihten yedi sene mukaddem oğlu Muhammed bin Mustafa'ya namurad edub merkur Muhammed ile isnan-ı askeriyede olmakla ismine kur'a isabetle 94 tarihinde diğer er karındaşları olan kura marifetiyle ma'en ordusu canibine sevk olunmak üzere Haleb merkez-i askeriye izam olunup altı mah sonra Halebde taburu beyinlerinde bulunduğu halde validesi hazire-i merkurmeye bir defa bir mektub gönderib Haleb'de dahi taburu ile maen el-yevm Muhammed sevk olunmuş ise de ne tarafa sevk olunduğu meçhulümüz olup ve mezkur mektubdan başka olarak valdesi hazire merkurmeye dahi mektub göndermeyüb ve kendisiyle maen sevk olunan rüfekalarından hizmet-i askeriyelerini ikmâl ederek bazıları bu canibe gelmişler ise de merkur Muhammed kendi taburlarında olmadığından nerede kaldığı meçhulleri olduğundan şimdiye kadar yedi seneyi mütecaviz merkur Muhammed'in vüruduna mütarakkib ve intizarda bulunmuş isem de merkur Muhammed'in ber hayat olduğuna dair bir haber ve malumat alınmadığından binaen aleyh nefsimi ahire tezcic murad eylediğimden kabl-i şer'den ruhsat ita olmak matlubumdur dedikte hazire mezbure Ayşe Hatun dahi merkume İslim'in bi'l-cümleten kelimat-ı meşruhasını tamamıha tasdik etmekle asker-i şahanede bulunan nisvanın talepleri üzere murad olunan askerin tahkik-i ahvali hakkında neşir olunan tahrirat-ı umumiye-i aliye maaline tevfiken tetkikat-ı lazime... İktiza-yı musallahatdan bulunmakla binaen aleyh keyfiyet Urfa'da bulunan asakir-i şahane kumandanlığından resmen istihsar olundukda 94 tarihinde Haleb merkez askeriyesine sevk olunmuş fakat kanğı tabur ve kanğı bölükde kayid olduğuna dair kaydiyesine zaferyab olunmadığı cevaben bade'l-beyan keyfiyet Haleb kumandanlığından dahi resmen bamüdirat-ı mahsusa işar ve istihsar olundu ise de kumandanlık mumailiyh tarafından dahi 302 Şubatı 22. günü.... olunan cevabda mahalli malum olmadığı işar olunmuş ve 5. Şam-ı şerif Ordu-yi Humayun beşeriyet celilesine arzla istihsar olunmuş ise de cevab alınmamış ve işar ve istihsare nazaran merkur Muhammed'in el-yevm asakir-i şahanede müstahdem olduğu bilinemediğinden ve altı buçuk sene mukaddem validesi hazire merkurmeye bir kıta mektup gönderub ondan başka mektubun inkıtai ve birlikde askere sevk olunan arkadaşlarından*

bazılarının ihracatla avdet ederek merkum Muhammed'in nerede kaldığı meçhulleri olduğu cihetle merkum Muhammed'in namurazîsi mezbure İslim'i ahvalinden haberdar etmemesi mezbure İslim'i terk etmiş olduğu anlaşılmiş olmanın mucibince yani tahkikat-ı cariye icabınca mezbure İslim'in nefsinin ahire tezevvüce kabl-i şer'den merkume İslime izin verilmeğinin. vakiül-hal keyfeta'l-mekal bi't-taleb keteb olundu. Hürrire fi'l-yevmi'l-hamis min Receb sene erbaa ve selasemietin ve elfün. (H.1304)"⁶¹

Özetle şunlar anlatılmaktadır:

“Urfa mahallelerinden Kırkmağara Mahallesi sakinelerinden olan ve ilave olarak sonuçta isimleri yazılı müslümanların tarifleriyle tanınmış olan Muhammed kızı İslim adındaki bikri baliğa akile, adı geçen mahalle sakinelerinden ve yine bize tanıtılmış olan İbo kızı Ayşe adındaki hatun hazır olduğu halde Urfa şeri mahkemesinde akdedilen şeri meclisimizde konuşarak dediği;

— Bu Ayşe hatun beni İşbu tarihten yedi sene evvel oğlu Mustafa'nın oğlu Muhammed'le evlendirdi. Muhammed ise askerlik yaşında olduğu için kendisine kur'a isbat etti ve askere gitti. (Hicri 1294) 1877 tarihinde diğer kura isabet eden er arkadaşları ile birlikte ordusu güneye sevk olunmak üzere Halep askeriye merkezine gönderildi. Altı ay sonra Halep'te bulunduğu sırada annesi kendisine bir mektup gönderdi. Muhammed Halepten başka bir yere sevk olundu ama nereye dönderildiği bilinmedi. İlk mektubundan başka annesine de mektup göndermedi. Kendisiyle beraber giden arkadaşları sonradan askerliklerini tamamlayarak bu tarafa gelmişlerdir. Muhammed bunların taburunda olmadığından ve nereye gittiğini bilmediklerinden yedi senedir bir haber alınamadı. Hayatından ümit kelmiş olduğundan kendi nefsimi bir başkası ile nikâhlamak istemekte olup, şer'i şeriften izin istemekteyim, dedi.

Ayşe Hatun da İslim'in bütün söylediklerini tasdik ettikten sonra dediği;

—Kadınların istekleri üzerine, istenilen askerin hakkındaki genel yazının incelenmesi sonucunu beklediklerini söyledi.

Urfa'da bulunan asakir-i şahane kumandanlığından resmen sorulduğu zaman 1877 tarihinde Halep'e sevk edildiği fakat hangi tabur ve bölükte olduğu bilinmediği söylenildi. Bunun üzerine halep'ten soruldu. 22 Şubat 1886 günü alınan cevapta yerinin bilinmediği 5. Şam ordusundan sorulmuş ise de cevap alınamamıştır. Muhammed'in altı buçuk senedir

61 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arş. no. 227, kayıt no. 181

orduda olduğu anlaşılamadı. Mektubunun da gelmemesi ve arkadaşlarının evlerine geri dönmeleri sonucu olarak, Muhammed'in karısı İslim'i terk etmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu bakımdan İslim Hatunun bir başkasıyla evlenmesine izin verilmiştir. Miladi 1888 senesi.”

İslim adında yeni evlenmiş bir kadının kocası Muhammed Hicri 1294, miladi 1877 tarihinde askere gittikten sonra bir mektuptan başka haber göndermemiştir. Altı buçuk sene haber almadan ümitle kocasını bekleyen genç kadın nihayet kocasının gelmeyeceğini anlayınca, başka biriyle evlenebilmesi için mahkemeye dava açıyor. Mahkeme kadının davasını inceliyor, askeriyenin ilgili makamlarından, Urfa'daki ve Halep'teki askeri komutanlıklardan sorup soruşturuyor, sonra kadına istediği izni veriyor. Çünkü mahkeme kadının kocası Muhammed'in evini terk ettiği kanaatine varmış ve bu durumu davacı hanıma bildirerek kendisine başka biriyle evlenebileceği iznini vermiştir. Bilhassa olayın cereyan ettiği devri göz önüne alacak olursak, gerçekten çok ilgi çekici bir olaydır.

2. YETİM ÇOCUKLARIN HUKUKU VE YETİMLER SANDIĞI:

a.Müslümanlarda: Yine bu tarihlerde yetim çocukların geçimini sağlamak ve onların hukukunu gözetmek için şer'i mahkemelere bağlı olarak bir vasi tayin edilirdi. Bununla birlikte bir **“Eytam Sandığı”** yani yetimler sandığı da kurulmuştu. Babası ölen ve kimsesi olmayan küçük çocuklar için, bakımlarını üstlenen bir vasi tayin edilirdi. Mesela:

"Medine-i Urfa mahallatından Kazgancı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden helvacı Hasan bin Ramazan bin Abdullah'ın sağır oğlu Ahmed'in tesviye-i umuruna kabl-i şer'den bir vasî tayin olunması elzem ve ehemm olmağın emanet ile maruf..." ifadelerinde görüldüğü gibi doğruluğu ispat edilmiş bir yakını veya başka birine yetim çocuk emanet edilirdi. Başka bir örnekte de

"...Karamusa mahallesi sakinlerinden iken vefat eden deveci Çobanoğlu Muhammed bin Eyyub'un silbiye-i sagîre kızları Safiye ve Fatime'nin... kabl-i şer'den bir vasi nasb ve tayin olunması elzem ve ehemm olmağın emanet ile maruf ve istikamet ile mevsuf ve her vecihle umur-i vesayeti..." Cümleleri iki küçük kızın bakımları ve ihtiyaçlarını üstlenen bir vâsi tayin edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Böylece yetim bir çocuğa vâsi tayin edildikten sonra, çocuğa ait mallar da yetimler sandığı diyebileceğimiz **“Eytam sandığı”**na teslim edilirdi. Mesela:

"...vasileri bulunduğu sağıran merkumanın hisse-i irsiyeleri dahi mezbure Medine marifetiyle... Olunmak üzere eytam sandığına tevdi olunduğu işbu mahale şerh verildi." İfade edildiği gibi yetimler sandığında kimsesiz çocukların mallarını erginlik çağlarına kadar muhafaza ederlerdi.

Erginlik çağına giren bir kimse yetimler sandığındaki mallarını mahkeme açarak alabiliyordu. Aşağıdaki sicil kaydı buna çok güzel bir örnektir. 23 Mayıs 1886 tarihli Şer'i sicil kaydından şu bilgileri almaktayız:

"Hususi ati el-beyanı mahallinde ketb ve tahrir ve istimaa kabl-i şer'den me'zunen irsal olunan mahkeme-i şeriye kâtibi Mahmud Efendi Urfa'nın Dergezenli mahallesinden zatî mahalle-i mezbureden Abacı Ali bin Hasan ve Yusuf Paşa mahallesinden Molla Müslim bin Cuma tarifleriyle muarrefe Medine binti Hacı İsmail'in mahalle-i mezburede vaki sakine olduğu menzile varub muarrefetü'z-zat mezbure Medine ve muarrişan merkuman Abacı Ali ve Molla Müslim ve Siverekli mahallesinden Muhammed bin bakkal Hac Abdullah ve Dergezenli mahalli imamı Hacı Ali Efendi ibni Şeyh Osman ve mahkeme-i şer'iyeye muhziri İmam Bakır hazır oldukları halde akd-ı meclis-i şer'i âlî etdikde mezbure Medine meclis-i münakid-i mezkurde merkum Muhammed bin bakkal Hac Abdullah muvacehesinde takrir-i kelam ve tabir-i ani'l-meram edub hal-ı siğarimde vasi mansubum bulunan Dergezenli Mahallesi imamı işbu Hacı Ali Efendi yediyle eytam sandığına vaz'olunub eytam müdürü marifetiyle ve marifet-i şer'le idâneye verilen emvalimi ve zimen-i nasda olan kâffe-i hukukumu ve kezâ mumaileyh yedinde ve aher mahalde bulunan emval ve eşyalarımı yerli yerinde taleb ve davaya ahz ve kabze ve makbuzunu tarafıma iysâle ve husus-i mezkur hakkında aher tarafından üzerime ikame olunacak amme-i da'âviyi istimae ve husumet ve redd-i cevaba ve muhakeme ve muhasemeye ve murafaa ve müdafaaya ve tebliğ ve tebellüğ ve temyiz ve istînâfa ve tahlif ve istihlafa ve imzasiyle arzıhal ve müzakere ve layiha takdimine ve icraya müracaata ve hacz-i emval ve icra muamelatına ve iade-i muhakemeye ve lehiye'l-iktiza sulh ve ibraya ve husus-i mezkurun son dereceye kadar mutavakkıf olduğu umurun küllisine ve hasbe'l-icab vech-i muharrer üzere aheri tevkile işbu Muhammed bin bakkal Hacı Abdullah'ı vekâlet-i amme-i mutlaka-i sahiha-i şer'iyeye ile tarafımdan vekil ve naib menab nasb ve tayin eyledim dediğini merkum Muhammed dahi ber minval muharrer vekâlet-i mezbureyi kabul ve hizmet-i lazimesini kemâ yenbaği edaya taahhud ve iltizam eylediğini kâtib mumaileyh mahallinde ketb ve tahrir ve meclis-i şer'e gelüb alâ vukûa inhâ ve takrir etmeğin gabbel-tasdik

ma vakaa bi't-taleb ketb ve imlâ olundu. Hürrire fi'l-yevmi's-samen aşere min Şaban sene selase ve selasemietin ve elfün. (H.1303)"

Muhzir İmam Bakır

Dergezenli mahallesinden Abacı Ali bin Hasan

Yusuf Paşa mahallesinden Molla Müslim bin Cuma"⁶²

Kayıtta şöyle denilmektedir:

“Mahallinde isim tespiti yapmak için şer’i mahkeme tarafından görevlendirilen Şer’iye kâtibi Mahmut Efendi, Urfa’nın zati Dergezenli mahallesinden olan ve aynı mahalleden Hasan oğlu abacı Ali ve Yusuf Paşa mahallesinden Cuma oğlu Molla Müslim’in tarifleri ile tanınan Hacı İsmail’in kızı Medine’nin mahallede oturduğu eve gelip, bu sayılan kişiler ve diğer şahitler hazır oldukları halde mecliste karar akt ettiler. Medine Hatun akt edilen mecliste Bakkal Hacı Abdullah’ın oğlu Muhammed’in karşısında şunları söyledi:

—Çocukluğumda vasi mensubum bulunan Dergezenli Mahallesi İmamı Hacı Ali Efendi eliyle yetimler sandığına konulup, yetimler müdürünün ve şer’i şerifin marifetiyle borca verilen mallarımı ve halkta bulunan bütün hukukumu ve yine adı geçenin ve başka yerlerde olan mallarımı yerli yerinde talep ve dava açmak için ve her türlü mahkeme işleri için bu Hacı Abdullah’ın oğlu Muhammed’i görevlendirdim, dedi. Vekil Muhammed de bu dava vekilliğini kabul ettiğini açıkladı. Gereken çalışmayı yapacağımı belirtti. Bu vekâlet verilmesi 18 Şaban 1303 senesinde yapıldı” denmektedir.

Görüldüğü gibi rüşünü ispat eden genç, yetimler sandığından malını geri almak için çocukluğundaki vasisiyle mahkemeye başvuruyordu. Bunların eytam sandığındaki paraları bazen borca verilerek çalıştırılıyordu.

Yine aynı senenede kayıtlı olan bir dava da şöyledir:

"Medine-i Urfa mahallatından Hacı Hamza Mahallesi sakinlerinden Behram zade Hüseyin bin Halil Medine-i mezbure mahallesinde münakid meclis-i şer'imizde dabakhane mahallesi sakinlerinden zatî mahalle-i mezbureden Kafaf Hacı Veli bin İbrahim ve İmam Sekaki mahallesinden İmam Bakır bin Nacar topi Muhammed tarifleriyle marufe Aynüzüleyha binti Hacı Mustafa tarafından ba-hüccet-i şer'iyeye vekil-i müseccel şer'isi Siverekli mahallesinden Hacı Ali Efendi ibni Ahmed muvacehesinde sağire kızı Hava'nın geçenlerde valdesi zevcem Ayşe binti Hasan Hocanın vukuu vefatına mebni sağire-i mezburenin hakk-ı hizanesi

62 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 475

ceddesi işbu vekil merkumun müvekkilesi Aynüzüleyha'nın olduğu cihetle mezbure Aynüzüleyha sağire-i mezbureyi yedimden almış ise de mezbure Aynüzüleyha'nın gözü görmez derecede mazur olup sağirei mezbureyi muhafazaya kadire olmadığından maada mezbure Aynüzüleyha'nın suret-i müdehhişede ziyankârî zarar melhuz olunur bir mecnun oğlu olup maen bir menzilde sekene olduklarından sağire-i mezbure hakkında mezbure Aynüzüleyha'dan emniyetim meslub gibi mezbure Aynüzüleyha'nın zevci Hasan Hoca'nın biraderi Bozo dahi mecnun olup anınla dahi maen bir menzilde sakin olduklarından mezbure bir kat daha emniyetim meslub olduğundan ve mezbure Aynüzüleyha sağire mezbureyi hane-i mezkurede yalnız terk edub gezmek ve başka menzillere gitmekde olduğundan sağire-i mezbure kızım Hava'nın tarafıma teslimine taleb ederim deyu dava etdikde vekil merkum Hacı Ali Efendi dahi cevabında mezbure Aynüzüleyha sağire mezbureyi bi-hakki'l-hizane imsak üzere olduğunu ve mütevekkilesi mezburenin bir mecnun oğlu olduğu gibi Hasan Hoca'nın dahi bir mecnun biraderi olup maen bir menzilde sakin olduklarını ikrar müdde-i merkum Hüseyin'in maada müddeasını inkâr ve müvekkile mezbure Aynüzüleyha meclis-i şer'a gelib lehiyi'l-keşf ve 'l- muayene gözlerinde müdde-i merkumun ifadesi veçhiyle bir özür olmadığı tebeyyün etdikden sonra müde-i merkum Hüseyinden maada müddeasına tetabuk beyyine taleb olundukda müddeasını li-ecl'l-isbat meclis-i şer'a ikame eylediği Dabakhane mahallesinden Saraç Halil Hafız ibni Muhallebi ve mahalle-i mezbureye civar bulunan Pazar camii mahallesi Ali Efendi ibni bi-camii mezkur Hacı Ramazan Hocazade Hacı Mustafa Hafız efendi ve Hacı Hamza mahallesinden Behramzade Ahmed bin Halil nam kimesneler haziran olup istişhad olunduklarında fi'l-hakikat vekil merkum müvekkilesi Aynüzüleyha binti Hacı Mustafa'nın Muhammed namında bir mecnun oğlu olup ziyankâr ve kendüsünden zarar melhuz olunur. Bizler bu hususu bu vecihle eşhedübillah şehadet ederiz deyu her biri ala sebili'l-inkıraz bi'l-muvacehe eda-i şehadet-i şeriye etdiklerinde müdde-i merkum Hüseyin'e müvekkile mezbure Aynüzüleyha sağire mezbureyi hane-i mezkurede yalnız terk edub gezmek ve başka menzillere gitmek müddeasını isbata hacet kalmadığından şahidan merkuman usul mevzuuna tabikan her biri mahallerinden Dabakhane mahallesi imamı Yahya Efendi ibni Harran Şeyhizade Hasan Efendi ve muhtarı Abdurrahman bin Mestcizade Hacı Osman ve mahallei mezbureden kürkçü Hacı Bakır bin Molla Ahmed ve Hacı Hamza Mahallesi imamı Mustafa Efendi bin Bozo Muhammed ve muhtarı Muhammed Ali bin Ali nam kimesnelere ba-varaka-i mesture sırren ve badehu merkumundan ve Bedir ibni Muhammed ve Ahmed bin Hacı Muhammed nam

kimesnelerden dahi alenen bi'l-muvace lehiyi'l-tadil ve'l-tezkiye adil ve makbul eş-şehadet idükleri ihbar ve işar olunmakla şahidun merkumun şehadetleriyle müdde-i merkum Hüseyin'in müddeası sabit olmağın mucibince müvekkile mezbure Aynüzüleyha'nın sağire-i mezbureden hakk-ı hizanesi sakıt olduğuna badel-hükm sağire-i mezbure Hava'yı babası müdde-i merkum Hüseyin'e teslim müvekkilesine izafetle vekil merkum Hacı Ali Efendiye tenbih olunduğu ma vakaa bi't-taleb ketb ve imla olundu, Hürrire fi'l- yevm el-hamis min Şaban sene selase ve selasemietin ve alfün.”⁶³

İşte yukarıda uzun uzadıya yazılan ve aynen verdiğim 5 Şaban 1303 hicri ve 10 Mayıs 1886 miladi tarihli karar, o tarih adliyesinde meydana gelen olaylar hakkında çok güzel bir örnektir. Annesi vefat eden bir buçuk yaşındaki Hava'yı mahkeme önce anneannesinin yanına veriyor. Fakat sonra çocuğun babası Hüseyin Efendinin açtığı davada, Hava'nın anne-annesi Aynüzüleyha'nın hem gözlerinin görmeyecek derecede özürlü olduğu ve hem de deli bir oğlu olduğu anlatılarak, çocuğun kendisine verilmesini istiyor. Yapılan araştırma ve mahallede tanıyan şahitlerin şehadetleri sonucu, bu durum anlaşılıyor. Çocuğun anne-annesinin gözlerinin özürlü olduğu ve ayrıca deli bir oğlunun bulunduğu anlaşılınca, mahkeme küçük Hava'yı babası Hüseyin'e teslim ediyor.

Bu devirlerde Urfa'da oldukça çok Gayri Müslim halk da yaşıyordu. O bakımdan Gayri Müslimlerinde yetim çocukları için eğer isterlerse aynı şekilde vasi tayini yapılıyordu. Hicri 8 Şevval 1303, Miladi 11 Temmuz 1886 tarihli böyle bir vasi tayini örneği:

“Medine-i Urfa mahallatından bıçakçı mahallesi mütemekkinlerinden tabi'a-i devlet-i aliyenin Ermeni milletinden vefat eden Makdisi veledi Makdisi Hacir'in sağire kızı Latife'nin ced ü vasiden bir kimsesi olmamakla tesviye-i umuruna kabl-i şer'den bir vasi nasb ve tayin olunması lazım ve ehem olmağın beyne'l-millet emanet ile maruf ve istikamet ile mevsuf ...” Babasının vefatı üzerine Latife adındaki küçük kızın bakacak kimsesi olmadığından kendisine bir vasi tayin edilmesi Şer'i Mahkemeden istenmektedir. Devamında:

“Sağire mezburenin ammisi Makdis Menas nam kimesne sağire-i mezburenin vakt-i rüşd ve sedadına değın tesviye-i umuruna kabl-i şer'den vasi nasb ve tayin...”⁶⁴ Küçük kızın amcası çocuğun erginlik çağına girmesine kadar kendisine bakmakla ve mal varlığını idare etmekle görevlendiriliyor.

⁶³ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 456

⁶⁴ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no, 497

b- Gayri Müslimlerde: 1896 yılında Urfa'da bazı yabancılar bir yetimhane açmak istiyorlar. Bu yetimhanede bazı elişi sanatlar da öğretilcek ve aynı zamanda kendi dillerinde eğitim yaptırılacaktı. Bunun yanında bir de isviçreden diplomalı bir bayan doktor, hastane açarak ameliyatlarda bulunacaktı. Bunun için bazı evleri satın aldılar ve bazı evleri de kiraladılar. Bu düşündükleri yetimhaneyi açmak için Urfa Mutasarrıflığına müracaat ettiler. Urfa mutasarrıflığı da İstanbul'da Dâhiliye bakanlığına bunun için izin isteyen Hicri 1315 Şaban 04, Miladi 30 Aralık 1897 tarihli bir yazı gönderiyor. Bu yazıya İstanbul'dan “**Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi**”nden gelen cevap şöyledir:

“Şura-yı Devlet
Mülkiye Dairesi
Aded 2427

Bu defa Urfa'ya gelmiş olan Almanya devleti tabiasından Madam Vazel Polife ve Mösyö Herşin Kâlisene ve Fransız devleti tabiasından Ebkâri isimli kimseler Amerikalı Mis Şatuk'dan devren alarak teşkil etmek istedikleri yetimhaneye dair Urfa mutasarrıflığından gönderilen yazılar ve defter suretleri gönderilmiştir. Bunlar şimdiki halde özel bir surette yetimhane teşkiline girişme fikrinde değillerdir. Adı geçen Şatik'in bilinen hadiseden (1895 yılında meydana gelen Ermeni ayaklanmasından) dolayı kimsesiz kalan dul kadınlar ve çocukların geçimlerine mahsus kılmıştır. Bundan dolayı görevi bu yetimhanenin geçici olarak idarehanesini yüklenmekten ibaret ise de ileride bu yetimhanenin daimi olması da hatıra gelmektedir. O bakımdan sakınılması gereken konuları sorulmaktadır. Halep vilayetinden gelen içinde evrakın takdimi bulunan, içişleri bakanlığının şura-yi devlete havale buyrulan 6 Muharrem 1315 (7 Haziran 1897) tarih ve 1140 numaralı tezkiresi mülkiye dairesinde okunmuştur. Zikredilen yetimhane vaktiyle resmi ruhsat ile mi tesis edilmiştir ve kaç sene evvel açılmıştır? İdare şekliyle ne gibi şeyler öğretildiği ve adı geçen Bayan Şatik zikredilen yetimhaneyi bir şirket namına idare etmekte olduğu evrakın içindekilerden anlaşılmaktadır. Bunun ne durumda olduğunun ve şimdiye kadar bu konuda mahalli hükümetçe ne çeşit muamele ve teşebbüste bulunup bulunmadığının açıklanması gerekmektedir. Kendi iç nizamnameleri veya talimatlarının bir suretinin elde edilerek gönderilmesi gerektiği adı geçen vilayete yazılmıştır.

Cevaben varid olan 7 Rebiülahir 1315 (6 Eylül 1897) tarihli vilayet idare meclisi mazbatasıyla evrakın meallerinde Mis Şatuk Protestan mekteplerine nezaret etmek üzere altı sene evvel Urfa'ya gelmiştir. Bu

arada meydana gelen hadisede hükümet tarafından tayin olunan komisyonun malumatı dairesinde olarak Amerika ve diğer mahallerden gelen yardım paralarıyla, geçimlerini idareden aciz kalan Hıristiyan ailelerine yardım etmiştir. Urfa ve civarı kazalarda bu suretle peder ve velilerinin himaye ve idaresinden mahrum kalan çocukları yine velilerinin istihsal muvaffakiyetiyle kiraladığı evlerde ikamet ettirmiştir. Geçimini ve kilim imalini ve nakış ve bazı elişleri talimini yüklenmiş idi. Bu kere Urfa'ya gelen Almanya taifesinden Polife ve Herenşin ve Fransız Ebkârî isimli kimseler adı geçen evin ve mevcudu 160'ı geçen erkek ve kız çocuğun idaresini devren aldılar. Gayri Müslimin tasarrufu altında bulunan evi de Almanya'daki şirket-i Hayriye namına ve 500 altına aralarında ortaklıkla yetimhane yapmak düşüncesiyle aldılar. Bu yetimhanede çocuklar kilim imali gibi elişleriyle meşğul olup, okumak için eskisi gibi mensup oldukları millet mekteplerine devam etmek üzere serbest bulunacakları anlaşılmıştır. Yetimhane yapılmak üzere satın alınan ve zikri geçen gayri Müslim evinin, adı geçen yetimhane yapılması resmi ruhsata bağlıdır. Bu yüzden resmen ayrılık muamelesi yapılamamaktadır. Her ne kadar İsviçre'den almış olduğu iki kıta diploma ile zikredilen çocuklar namına fahri doktorluk yapması için geldiğini beyan etmiş ise de ruhsatsız doktorluk yapmaması da Madam vazel Pulife tebliğ ve tenbih edilmiştir. Görünüşte bir insanî muameleden ibaret gibi görülen şu düşünce ve teşebbüsün ileride mahzurlar çıkaracağı tabii bulunduğu ifade olunmuştur.

Halep vilayetinden birbiri arkasından gelen diğer 23 cemazielahire 1315 (20 Kasım 1897) tarihli yazıda dahi Mösyö Herenşin ve Ebkâret'in Antep'deki Koliç okulunun öğretmenlerinden oldukları bildirilmektedir. Sonradan Urfa'ya gelen Amerikalı Mösyö Sanderes, adı geçen evi bu defa satın almış ve diğer bazı evleri daha kiralamıştır. Gerek adı geçen yetimhanede bulunan yetimlerden devren aldıkları ve gerek Siverek ve Hısnımansur (Adıyaman) ve Çermik kazalarından şimdiye kadar getirtilerek topladıkları Hıristiyan çocuklarını bu evlerde barındırıyorlar. Bunlara hem sanat öğretmekte ve hem de İngilizce ve Ermenice okutup yazdırmaktadırlar. Protestan fukarasına da ara sıra erzak dağıtmaktadırlar. İleride büyük bir yetimhane ile her türlü ameliyat yapabilmeye elverişli bir de hastane tesisi düşüncesinde buldukları görülmektedir. Ancak, şimdiye kadar memalik-i şahanede bunun benzeri yetimhane tesis olunmuş mudur? Ve olunmuş ise ne gibi şartlarla ruhsat verilmiştir. Buraları divan-ı Hümayun kaleminden sorulduğunda o konuda yazılan derkenarda Osmanlı devletinde yabancılar tarafından

yetimhane tesis ve inşası için ruhsat verildiğine ve verileceğine dair bir kayıt bulunmadığı beyan ve işaret edilmiştir.

Lazım gelen keyfiyetin müzakeresi için Osmanlı devletinde bazı yabancılar tarafından zahiren şefkat ve yardım adı altında fakat hakikatde bir takım siyasi maksatlara dayalı bu çeşit müesseselerin vücuda getirilmesinin siyaseten davet edeceği sakınca ve zararları oldukça çok fazla olan bir işin arz ve açıklanması mümkün değildir. Ayrıca şimdiye kadar Osmanlı devleti içinde yabancılar tarafından bu yolda yetimhaneler inşa edilmediğine bakılırsa zikir olunan yetimhanenin devamlı bir şekilde teşkiline ruhsat verilmesi caiz değildir. Dolayısıyla adı geçen kişilere cevap verilmesi lazım geleceğinin Halep vilayetine tebliğinin içişleri bakanlığına havalesi uygun görüldü.

O konuda emir ve ferman emir sahibinindir.

25 Recep 1315 (21 Aralık 1897)

Ve 8 Kânunuevvel 1313”⁶⁵

Görüldüğü gibi bazı zararları göz önünde tutularak yetimhane açılmasına izin verilmemiştir. Öyle ise o zamana kadar Urfa'da bulunan Yabancı yetimhane ve hastanesi devletten gizli kurulmuştu yani kaçaktı.

Fakat Osmanlı devletinin son senelerinde gayri Müslim tabaanın bir yetimhanesi olduğunu görmekteyiz. Bu yetimhane I. Cihan savaşının bitiminde ve 1919 senesinde Amerikalı misyonerler tarafından bugünkü Bağlarbaşı semtinde yaptırılan ve aynı sene Amerikalı Bayan Holmes'in idaresini yaptığı Ermeni kız ve erkek çocukları için açılmıştı.⁶⁶

⁶⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, A. MKT. MHM, 702 / 25 (belge no. 2)

⁶⁶ Mary Caroline Holmes, Urfa Ermeni Yetimhanesi, çeviren Vedii İlmen, İstanbul 2005

3.URFA'DA ZÜRRİYET VAKFI HUKUKU:

Bu devirde zürriyet vakıflarının da büyük bir önemi vardı. Mevlevi şeyhi Seyyid Ahmed Efendinin mütevellisi olduğu Divan Efendisi Vakfının gelirinden faydalananların, Seyyid Ahmed Efendinin haklarını vermediğini ifade eden davaları, şer'i sicilde hicri 1303 Receb ve miladi 1886 senesi Nisan ayında açılmış olup aynen şöyle kaydedilmiştir.

"Ati el-beyan hususi mahallerinde keteb ve tahrir ve istimae kabl-i şerden mezunen irsal olunan mahkeme-i şeriye kâtibi Mahmud Efendi, Hüseyin Paşa mahallesinden oturakçı Osman bin Ali Beg ve Hacı Yadigar mahallesinden oturakçı Hüseyin bin Ali Beg ve Sarayöntü çarşısında mukim kunduracı Abdurrahman ibni Müslim Beg ve Yusuf Paşa mahallesinden bakkal İsmail bin Mustafa ve mahalle-i mezbureden tahtarevancı Mahmud ibni Mustafa ve Alihan Beg mahallesinden sabuncu Muhammed bin İslam ve Tılfıtur mahallesinden İbiş bin Hacı Muhammed ve Hekimdede mahallesinden dellal Hüseyin bin Osman ve Harrankapısı mahallesinden Müslüm bin Hacı Ali veraeleri Hekim dede mahallesinden Abdurrahman bin Muhammed Said ve Bozabad nahiyesine tabi Karaköprü karyesinden Muhammed bin Hasan tarifleriyle marufat el-zevat Hüseyin Paşa mahallesinden Hatice binti Ali Beg ve mahalle-i mezbureden Emine ve Fatime ve Ayşe benatı Mustafa Beg ve Hacıyadigar mahallesinden Tavus ve Hekimdede mahallesinden Medine ve Hüseyin paşa mahallesinden Fatima benatı Muhammed beg ve Hekim dede mahallesinden Fatime binti Süleyman ve Yusuf Paşa mahallesinden Hatice binti Kuyumcu Bekir ve mahalle-i mezbureden Hatice binti Mustafa ve Hüseyin paşa mahallesinden Zemzem binti İsmail ve mahalle-i mezbureden Hafize binti Hüseyin ağa nam rical ve nisadan yirmi iki neferin Hüseyin paşa mahallesinde vaki tecemmu' eyledikleri menzile varub merkumun Osman ve Hüseyin ve Abdurrahman ve İsmail ve Mahmud ve Muhammed ve İbiş ve dellal Hüseyin ve Müslüm ve marifetü'z-zevat mezburat Hadice ve Emine ve Fatime ve Ayşe ve Tavus ve Medine ve Fatime ve yine Fatime ve Hadice ve Zemzem ve Hafize ve marifan-ı merkuman Abdurrahman ve Muhammed ve Urfa'nın Bıçakçı çarşısında mukim tabia-i devleti aliyenin Ermeni milletinden dava vekâletiyle meşgul Agub Rağıp veled-i Ehanis hazır oldukları halde akd-i meclis-i şer'i ali etdikde rical ve nisa yirmi iki nefer merkumundan herbiri meclis-i munakid mezkure agub rağıp mahzarında takdir-i kalam ve tabir-i ani'l-meram edub mürtezikası bulunduğumuz Divan Efendisi vakfının mütevellisi bulunan Mevlevi şeyhi Seyyid Ahmed Efendi ibni el-Hac Abdulhamid dede bidayet-i tevliyeti olan geçen doksan üç

senesinden beri vakıf-ı mezkurun terakim eden varidat ve ğallatından emlak ve vakfiye vergilerine karşılık olmak üzere vereceğim diyerek 3992 kuruşu zabt edub zimmetine geçirmiş ve vergiy-i mezkureleri hala tesviye etmeyub keyfiyet-i muhasebenin ru'yet ve zimmetinin tesviyesi hususunda imrar-ı vakt ederek işi sürencemeyeye bırakmış olduğu gibi hisselerimizin dahi taraflarımıza ita ve teslimde ruy-i muhalefet göstermiş ve bu yüzden taziyik ve hisselerimizin talebinde bulunduğumuzda tevliye-i mezbureden istifa ve azlini ihtiyar etmekle bulunmuş olduğundan meblağ-ı mezbur ile hisselerimizi mumaileyhden talep ve davaya ve ahz ve kabze ve makbuzunu tarafımıza iysale ve mumaileyhin hiyanet ve istifası tahakkuk eylediği halde azliyle yerine aherin tayiyinini talep ve davaya ve husus-i mezkur hakkında mumaileyh tarafından aleyhimize ikame olunan amme-i deaviyi istimae ve husumet ve redd-i cevaba ve muhakeme ve muhasemeye ve tahlif ve istihlaf ve tebliğ ve tebellüğ ve temyiz ve istinafe ve imzasıyla arzihal ve müzakere ve layiha takdimine ve icraya müracaata ve hacz-i emval ve icra muamelesine ve iade-i muhakemeye ve husus-i mezkurun son dereceye kadar mütevakkıf olduğu umurun küllisine ve hasbe'l-icab ber minval muharrer aheri tevkile işbu agub rağıb'ı vekâlet-i amme-i mutlaka-i sahiha-i şeriye ile tarafımızdan vekil ve naib menab nasb ve tayin eyledik dediklerini, merkum Agub Rağıb dahi bir minval vekâlet-i mezbureyi kabul ve hizmet-i لازمelerini kema yenbağî edaya taahhüd ve iltizam eylediğini kâtib mumaileyh mahallinde keteb ve tahrir ve istima ve meclis-i şera gelub ala vukua inha ve takrir etmeğın ma vakaa bi't-taleb ketb ve imla olundu. Hürrire fi'l-yevm el-hamis min Receb sene selase ve selasemietin ve elfün."⁶⁷

Görüldüğü gibi Divan Efendisi Vakfı gelirinden pay alanlar, kendilerine hisseleri verilmeyince, vakfın mütevellisi Mevlevi Şeyhi Seyyid Ahmet Efendi hakkında dava açmışlardır. Bunların hepsi 22 kişi olarak aynı evde toplanıyorlar ve dava vekillerine mahkeme açması ve davalarını yürütmesi için genel vekâletname veriyorlar. 93 senesinde mütevelli olan Mevlevi Şeyhi Abdulhamid Dede oğlu Seyyid Ahmed'in, mütevelli olduğundan bu yana emlâk ve vakfiye vergisinin ödenmesi için vakfın gelirinden 3992 kuruş aldığını ve hala bunu vermeyerek sürüncemede bıraktığını söylüyorlar. Ayrıca hisselerini de vermediğini söylüyorlar. Bu haklarını istedikleri zaman da istifa edeceğini söylediğini de ilave ediyorlar. İşte bu haklarını alabilmesi için dava vekiline vekâlet verdiklerini şer'i mahkeme kâtibi Mahmut Efendi Nisan 1886 senesinde kaleme almıştır.

⁶⁷ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 427

Açılan davanın sonucu ise aşağıdaki kayıtda belirlenmiş olup şöyledir:

“Medine-i Urfa mahallatından Hüseyin Paşa Mahallesi sakinlerinden Oturakçı Osman Beg bin Ali Beg ve Hacıyadigar Mahallesinden oturakçı Hüseyin Beg ibni Ali Beg ve Sarayönü çarşısında mukim Konduracı Abdurrahman bin Müslüm beg ve Yusufpaşa mahallesinden bakkal İsmail bin Mustafa ve mahalle-i mezbureden tahtarevancı Muhammed bin Mustafa ve Alihan beg mahallesinden sabuncu Muhammed bin İslam ve Tilfutur mahallesinden İbiş bin Hacı Muhammed ve Hekimdede mahallesinden dellal Hüseyin bin Osman ve Harran kapusu mahallesinden Müslüm bin Hacı Ali ve zatları Hekimdede mahallesinden Abdurrahman bin Muhammed Said ve Bozabad nahiyesine tabi Karaköprü karyesinden Muhammed bin Hüseyin tarifleriyle muarrefat Hüseyin Beg mahallesinden Hadice binti Ali Beg ve mahalle-i mezbureden Emine ve Fatime ve Ayşe benatı Mustafa Beg ve Hacıyadigar mahallesinden Tavus ve Hekimdede mahallesinden Medine ve Hüseyinpaşa mahallesinden Fatime benatı Muhammed Beg ve Hekimdede mahallesinden Fatime binti Süleyman ve Yusufpaşa mahallesinden Hadice binti Kuyumcu Bekir ve mahalle-i mezbureden Hadice binti Mustafa ve Hüseyin Paşa mahallesinden Zemzem binti İsmail ve mahalle-i mezbureden Hafize binti Hüseyin ağa nam rical ve nisadan yirmibir nefer taraflarından ati el-beyan hususu taleb verese bahücceti şeriyeye vekil-i müseccel şerileri Urfa'nın Sipahi çarşısında mukim tabia-i devlet-i aliyenin Ermeni milletinden dava vekâletiyle meşgul Agub Rağıb veled-i Ohanis Medine-i mezbure mahallesinde munakid meclis-i şerimizde Urfa'nın Mahkeme Mahallesi sakinlerinden tevliyet ve ğallesi evlad ve Urfa'da kâin Divan Efendisi vakfının mütevellisi bulunan Mevlevi Şeyhi reşadetlu Seyyid Ahmed Efendi ibni el-hac Abdulhamid Dede Efendi muvacehesinde Seyyid Ahmed Efendi bidayet-i tevliyeti olan 1292 ve 3 tarihlerinden beri vakf-ı mezkurun varidât-ı ğullatından 3992 emlâk ve vakfiye vergilerine karşılık olmak bahanesiyle zabt ve ol vecihle zimmetine geçirmiş ve mezkur meblağı hala tesviye etmediği gibi vakfın muhasebesini dahi ruyet eylemeyip ve vekilleri bulunduğum rical ve nisadan yirmibir nefer eshab-ı murtazakanın hisselerini ita etmeyip sürencemeye bırakmış ve bu yüzden müvekkillerim hisselerini talep ettiklerinden ruy-i muhalefet göstermiş ve mintik ile tevliyetden taben ve resmen istifa ve azlini ihtiyar etmiş olduğundan zimmetinde olan meblağ-ı mezbur 3992 kuruşu mumaileyhden bi'l-tahsil müvekkillerimin hisselerine mahsub olmak üzere müvekkillerime bi'l-izafeten tarafıma teslimine mumaileyh Seyyid Ahmed efendi'ye tenbih olunmak ve yerine

diğer bir emniyetli ve münasib bir mütevellî nasb ve tayin olunmak hususlarını talep ederim, deyu bi'l-vekâle dava etdikde merkur Seyyid Ahmed Efendi dahi cevabında evvel emirde işbu vekil merkurum müvekkilleri evlad-ı vakıfdan olup olmadığını ve şart-ı vakfı ve vakıf kim olduğunu vekil merkurum ber vech-i şer'i beyan etsün badehu diyeceğim vardır dedikde vekil merkurum Agub Rağıb dahi cevabında evvel emirde işbu vekil merkurum müvekkilleri vakfın ismi Divan Efendisi demekle meşhur Abdurrahman Efendi bin Süleyman Efendi ve vakfının tevliyet ve galleşi evlada meşrutadır ve müvekkillerimin vakıf mümaileyden olduklarını mütevellî mummaileyh Seyyid Ahmed Efendi hat-ı destiyle muharrer ve imza ve mühriyle müsaddak evrak-ı mütemmedde de bilerek ve ederek ikrar ve itiraf etmiş ve müddet-i tevliyetinde sene be-sene her birine hisse-i nasbiyelerini vermiş olduğundan artık bunun hilafında hiç bulunmaması daî ve inkârı gayri caiz ve beyandan müstağni olduğundan bu değil illa ifade-i sabıkamda beyan eylediğim vecihle vakıf hakkındaki fikrimi ketm ve ihfa etmek maksadına mebnidir hatta geçen salı günü vakfın bu senelik hasılatından olup ticaret reisi Hacı Muhammed Bakır Efendi emaneten mevdu' olan akçadan evvelce zimmeti olan vergilerini kapatmak üzere dörtyüz küsür kuruşu bi't-takrib alması dahi hiyanetine delil-i kâfi olup muhakememiz kimin devamıyla tebeyyün edecek zimmetinin tahsili ve gayriyle yerine diğer mütevellînin tayini hususlarını arz-ı sabıkım veçhiyle tekrar ederim. mummaileyh Seyyid Ahmed Efendi cevabında iddia olunan meblağ-ı mezburdan 1944 buçuk kuruşu mütevellîsi bulunduğum vakf-ı mezbur müsakkafat ve müstağallatının emlak vergilerine verdim. ve 168 kuruşu dahi muhtariyesiyle müsakkafat ve müstağallat-ı mezkurenin bulunan mevkiler muhtarlarına verdim ve 490 buçuk kuruşu dahi aidat-ı hazineden mahsub olmak üzere evkaf hazine-i celilesine verdim. 430 kuruş ile Birecik hamam icarından almış olduğum 400 kuruş ki cem'an 830 kuruşu dahi hisselerine mahsuben ashab-ı mezbure binaenaleyh zimmetimde ancak 559 kuruş kalmış isede ol dahi hazine-i evkaf aidatından henüz vakfın zimmetinde mütebakidir. Alınan 771 buçuk kuruşa mukabil ve karşılıktır. Eğer ashab-ı murtazaka hisselerinden fazla zimmetlerine geçen 212 buçuk kuruşu bana ve ita ederler ise hazine-i evkaf aidatını tamamıyla eda edub vakfın zimmetini tertemiz ederim ve tevliyet ve mezkur hususunda tarafımdan bir istifa vukubulmamıştır. Deyu vekil merkurum Agub Rağıb'ın ber minval muharrer davay-i mezkuresini müdafaaten inkâr etdikde vekil merkurum Agub Rağıb dahi cevabında mummaileyh Seyyid Ahmed Efendi işbu müdafaasında def ve teslim eyledim deyu beyan eylediği mebalîğ-i mezkureyi mummaileyh Seyyid Ahmed Efindinin mahkemeye ibraz eylediği

*mumza ve memhur ilmihaberlere binaen kabul ve tasdik ederim. Ancak hisselerine mahsuben ashab-ı murtazakaya verdim dediği 800 kuruş ilmuhaberisinde merbut olmadığından kabul etmem. Deyu mumaileyh Seyyid Ahmed Efendinin meblağ-ı mezburu ashab-ı murtazakaya def ve teslim inkâr ve mumaileyh Seyyid Ahmed Efendiye müteveli olup yeminle kavlinde musaddik olduğu cihetle bi'l-muvacehe vech-i vechiye şer'i üzere meblağı ashab-ı murtazaka def ve teslime tahlif olunmağın mucibince vekil merkurum Ağub Rağıp iddia eylediği meblağ-ı mezbur 3992 kuruşdan 3433 kuruşu davasıyla mumaileyh Seyyid Ahmed Efendiye bî vech-i muarızadan bade'l-men mütebaki 509 kuruşu bade'l-muhasebe vakfın mesarifat-ı lazimesinden fazla kaldığı suretde hisselerine ashab-ı murtazakaya verilmek üzere hala eda ve teslime ala mucib ikrara muma ileyh Seyyid Ahmed Efendi'ye tenbih olunduktan sonra muma ileyh Seyyid Ahmed Efendi meclis-i şer'e haziran ben işbu tevliyetden istifa etmemiş isem de şimdi kendi hüsn-i rizamla istifa ve azlimi ihtiyar etdim. Demeğin istifasını kabul ve yerine ber mucib şart-ı vakıf evladdan sadakat ve istikametle mevsuf bir kimesnenin müteveli nasb ve tayin olunması üzere tevliyet-i mezkureden azl ve vakf-ı mezkurun tasarrufat ve alamatından kefi yedine hüküm ve tescil olduğu ala vakaa bi't-taleb, ketb ve imla olundu. Hürrire fi'l-yevmi'l-hamis aşere min şehri Muharrem el-haram sene erbaa ve selasemietin ve alfün."*⁶⁸

Urfa Hüseyin Paşa Mahallesi, Hacı Yedigâr Mahallesi, Sarayönü Çarşı, Yusuf Paşa Mahallesi, Ali Han Bey Mahallesi, Tıfındır Mahallesi, Hekim Dede Mahallesi, Karaköprü köyünde oturan, Divan Efendisi Vakfi gelirinden faydalanan ve isimleri belirlenen kadın ve erkek 21 kişi, dava vekili Ermeni Ağup Rağıp ile birlikte Şer'i Mahkeme meclisinde toplandılar. Urfa'nın Mahkeme Mahallesinden Mevlevi Şeyhi Seyyid Ahmet Efendi hakkındaki davalarını, vekilleri Ağup Rağıp anlattı ve dedi ki:

—1292 (Miladi 1875) ve 93 (Miladi 1876) tarihlerinden bu yana, vakıf varlığının gelirlerinden 3992 emlâk ve vakfiye vergilerine olmak bahanesiyle zapt etmiş ve zimmetine geçirmiştir. Zikredilen parayı hala ödemediği gibi vakfın muhasebesini de yapmamaktadır. Yine vekilleri bulunduğu kadın erkek 21 kişinin hisselerini de vermemiş sürüncemede bırakmıştır. Müvekkillerim haklarını istedikleri zaman yüzünü asmış ve mütevellilikten istifa edeceğini söylemiştir. Bu yüzden zimmetine

68 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt No. 585

geçirdiği 3992 kuruşu Seyyid Ahmet'ten tahsil edilerek müvekkillerime izafeten bana teslim etmesi için kendisine tembih edilmesini ve yerine başka bir uygun mütevellî tayin edilmesini talep ederim. Buna karşılık Seyyid Ahmet de şu cevabı verdi:

— Önce bu vekilin müvekkilleri vakfın evlatları olduklarını ispat etsinler. Dava vekili Agup da:

—Evvela bu vakıf, Divan Efendisi demekle bilinen Süleyman Efendi oğlu Abdurrahman Efendi vakfı olup, vakfının tevliyet ve geliri evlada mahsustur. Müvekkillerimin vakıf evladından olduklarını Seyyid Ahmet Efendi daha önce verdiği ve kendi el yazısıyla yazdığı mühürlü ve imzalı hisselerinden bilir. Onun için bunun aleyhinde hiç bulunmasına gerek yoktur. Hatta geçen Salı günü vakfın bu senelik gelirinden olup, ticaret reisi Hacı Muhammed Bakır Efendi emaneten konu edilen paradan evvelce zimmeti olan vergileri kapatmak üzere 400 küsür kuruşu alması dahi hiyanetine delildir. Diye konuşmuştur. Bunun üzerine Seyyid Ahmet de cevabında:

—İddia olunan paranın 1944 buçuk kuruşu vakfın ev, han, dükkan gibi emlak vergilerine ve diğer tahlil gibi gelir getiren malların vergisine verdim. Yine 168 kuruşu da bunların muhtariyelerine verdim. 490 buçuk kuruşu evkaf hazinesine verdim. 430 kuruş ile Birecik hamam icarından almış olduğum 400 kuruşla toplam 830 kuruş eder ki bu parayı da hisse sahiplerine verdim. Zimmetimde ancak 559 kuruş kalmış ise de o da vakfın hazinesinin aidatı olarak vakfın zimmetinde bulunmaktadır. Alınan 771 buçuk kuruşa karşılıktır. Eğer vakıf hissedarları hisseleriden fazla zimmetlerine geçen 212 buçuk kuruşu bana verirlerse, vakıf hazinesinin aidatını tamamıyla kapatırım, dedi.

Dava vekili de:

— Seyyid Ahmet'in söylediklerini kabul ederim, ancak hisse sahiplerine verdiğini söylediği 800 kuruş ilmühaberesinde kayıtlı olmadığından, kabul etmem dedi. Bu bakımdan onu vereceği hakkında kendisine yemin ettirilmesi üzerine, iddia edilen 3992 kuruştan 3433 kuruşu davasıyla, Seyyid Ahmet Efendiye düşmanlıktan men ettikten sonra kalan 509 kuruşu muhasebeden sonra vakfın masraflarından fazla olduğu için hissedarlara verilmek üzere Seyyid Ahmet Efendiye tembih edildi. Bu olaydan sonra Seyyid Ahmet Efendi mütevellîlikten istifa etti. Bu karar miladi 14/Ekim/ 1886 senesinde kaleme alınmıştır.

Yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı üzere yaptığı masrafları açıklayan Seyyid Ahmed Efendi'ye artık vakfın gelirinden faydalananların güveni kalmamıştır. Kendisi de bu hesap işlerinden usanmıştır. Bu yüzden istifa

eden Seyyid Ahmed Efendi'nin bu davasının tarihi hicri 1304 senesinin 15 Muharrem, miladi 14/Ekim/ 1886 senesinde sonuçlanmışır.

Divan Efendisi vakfı vakfiyesi hicri 1026 miladi 1617 tarihinde hazırlanmış olduğu 1304 tarihli ve 23 numara ile kaydedilmiş şer'i sicilden anlaşılmaktadır.

Zürriyet vakıflarından, bu vakıfların gelirinden faydalanan birçok kimse vardı. İşte bu kimseler yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bazan hisselerini alamayınca veya aldıkları hisselerinin az olduğunu görürlerse vakfın mütevellisi hakkında dava açar ve haklarını ararlardı. Demek oluyorki zürriyet vakıfları birçok kimsenin gelir kaynağını teşkil ediyordu.

Bütün bu örnekler, Urfa halkının gerektiği zaman haklarını arayabildiğini, bilhassa kadınların zannedildiği gibi haksızlığa karşı susmadıklarını, tersine rahatça haklarını dava vekilleri tutarak aradıklarını göstermektedir. Bilhassa birer sosyal güvenceleri sayılan vakıf gelirlerinden elde ettikleri hisselerine çok duyarlı idiler.

Zürriyet ve Evladiyeye şart koşulmuş olan vakıflar Urfa'da oldukça çok görülmektedir. Bu tür vakıflar, belirli yerlere yapılan masraflar çıktıktan sonra vakfın gelirinden faydalanan vâkıfın evlatları arasında taksim edilir. Burada gaye adeta malın parçalanmaması ve satılmaması olmaktadır.

Bu vakıflardan dikkat çeken biri de "Kuyu Vakfı" diye bilinen vakıftır. Urfa şer'i sicillerinin 1 Rebiülahir 1306, miladi 5 Aralık 1888 tarihli kaydında şöyle geçmektedir.

*"Narinci mahallesi sakinlerinden ve ati el-beyan vakfın erbab-ı mürtazakasından Halil bin Muhammed Salih... Zikr-i ati vakfın bahüccet-i şer'iyeye mütevellisi Osman bin Muhammed Salih muvacehesinde... Mahalde vaki Arifizadenin Kuyu vakfı demekle maruf kuyunun evkafından olub mezkur Sarayönünde kâin maruf... bab vakıf dükkanların senevi gallesinden mezkur kuyuya ait mesarifat sene be-sene tenzil olunduktan sonra fazlası evlad-ı evladına..."*⁶⁹ İfadelerinden anlaşıldığı gibi, hayır sahibi bir kuyu açmış ve bu kuyunun tamiri için ve evlatlarına gelir kaynağı olmak üzere bazı dükkanlar vakfetmiştir. Kuyunun tamir masrafı çıktıktan sonra kalan gelirler, vâkıfın evlatlarının arasında taksim edilmesi istenmektedir.

Yine Urfa şer'i sicillerinin 27 Receb 1305, miladi 11 Mart 1888 tarihli kaydında:

⁶⁹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 221, kayıt no. 825

*"Nezaret-i evkaf-ı hümayun mülukâneye mülhak evkafdan Medine-i Urfa'da vaki Mansur vakfı demekle maruf vakfın mütevellisi Birecikli Salih Ağazade Bekirin..."*⁷⁰

Yine 17 Rebiülahir 1306, miladi 19 Aralık 1888 tarihli Urfa şer'i sicillerinde:

*"... Medine-i Urfa'da vaki Hacı Abdulfettah Nasır vakfı demekle maruf el-lazime fazla gâlesiyile tevliyeti Haleblizade Hacı Nasır evlad-ı evladının ekber ve erşedine batnen bade batn meşrut idüğü meclis-i şer'e ibraz olunan 1238 tarihli vakfiye hücceti mealinden..."*⁷¹ İfadeleri bu vakfında miladi 1823 tarihinde evlatlarına şartlı olarak kaleme alınmış olduğunu göstermektedir. Vakfın gelirlerinin evlatları arasında taksim edilmesi şart edilmiştir.

Urfa şer'i mahkeme sicillerinin 10 Cemazielahir 1308, miladi 22 Ocak 1891 tarihli kaydında:

*"...Murtazakasından bulunduğu ve ba-hüccet-i şer'i mütevellisi olduğu Urfa'da kâin Şahkulu vakfı demekle maruf sahib el-hayrat ve rağib el-hasanat'dan Şahkulu beg ibni Zeynelabidin beg ibni Abdullah hayatında vakfetmiş olduğu mustağalat ve muskafatı sene be-sene icareye verilip senevi hasıl olan bedel-i icar gallesinden bade ihraç el-mesarif ve'l-tamir fazlası vakıf mumaileyhin evlad-ı evlad-ı evlad-ı zekurunun batn-ı evvelde bulunan evlad-ı zekuruna meşrut..."*⁷² İfadeleri bu vakfında gelirin masraf ihtiyaçları çıktıktan sonra evladları arasında pay edilmesini şart koşturmuş. Bütün bu örnekler vakıf sahiplerinin, evlatları arasında bıraktıkları gayri menkullerin satılmadan gelirlerinden faydalanmalarını istemekte olduklarını göstermektedir. Bu yüzden, yukarıda verdiğim örnekte olduğu gibi, vakfın idaresi ile görevlendirilen kimse ile vakfın gelirden faydalananlar arasında anlaşmazlıklar oluyor, birbirini dava ediyorlardı. Çünkü vakfın gelirden faydalananların sayıları arttıkça, vakfın geliri kendilerine az geliyordu.

4. URFA'DA MUTFAK VE SÜS EŞYALARI:

Hicri 1303 senesi cemazielevvel ayının 25. günü, Miladi 1 Mart 1886 senesi tarihini taşıyan ve Urfa Şer'i mahkeme sicilinde kayıtlı olan bir ve-raset davasında, adı geçen ev eşyaları, devrine ait güzel birer örnek olması ve yine o devrin sosyal ve ekonomi durumunu belirtmesinden dolayı büyük bir önem taşımakta olduğundan bahsetmeyi uygun buldum.

⁷⁰ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 221, Kayıt no. 568

⁷¹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 221, Kayıt no. 3

⁷² Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 221, Kayıt no. 28

Bu dava kaydı şöyledir: *"...Müsta'mel üç kat yatak-ı atik, bir aded keçe-i atik, iki aded palas, beş aded yastık, bir aded tandur yorganı, bir aded tandur kürsüsü, dokuz aded sahan, üç aded lenger, beş aded tas, bir aded aş kazganı (aş kazanı), bir aded kuzu kazganı, bir aded kaynar kazganı, bir aded atik teşt, bir aded kulplu tava, bir aded yağ tavası, bir aded çorba leğeni, bir atik ayna, ki cem'an onyedı kalem eşyadır deyu müveşşah bir kıta sened-i mükellef..."*⁷³

Kaydında adı geçen ev eşyaları, 1886 senelerinde Urfa'da kullanılması gerekli eşyalardı. O zaman kullanılan eşyaların isimleri şöyle verilmiştir: Yatak, keçe, palas, yastık, tandır yorganı, tandır kürsüsü ev içinde kullanılanlardır. Diğerleri mutfak eşyası olanlar, sahan, lenger, tas, aş kazanı, kuzu kazanı, kaynar kazanı, teşt, kulplu tava, yağ tavası, çorba leğeni gibi isimler alıyordu. Kazanların bir kısmı yemek pişirmek için, bir kısmı da çamaşır yıkamak için su kaynatmaya yaramakta idi.

Yine Hicri 1303 senesi Receb ayının 5. günü, miladi 10 Nisan 1886 tarihli Şer'iyeye sicilinde kaydedilen bir veraset davasında o devirde kullanılan ve mihr olarak verilen eşyaların isimleri şöyle belirtilmiştir.

*"...müteveffa-yı merkur Dehm ile hayatında zevciyet-i beyyinizde kaime iken mâen sakin olduğumuz menzil derununda mevcud olup rical ve nisaya saliha olan eşyadan almış kuruş kıymetli beş aded çam tahtasıyla beraber dört ayaklı bir aded yazlık yatak tahtı, yirmi kuruş kıymetli mezkur taht için perde ittihaz olunan bir top çığ ve on kuruş kıymetli ipten mensuc bir aded ekmek sofrası ki cem'an üç kalem eşyaya müteveffa-yı merkurun mülkü olmak üzere za'miyle işbu Hammud biğayri hak vaz'ı yed eder olmakla sual olunub tarafıma teslim olunmak muradımdır..."*⁷⁴ Konumuzu ilgilendiren bu cümlede geçen eşya isimleridir. Yaz aylarında yatmak için taht ve bu tahtın etrafına çekilen çığ,⁷⁵ ayrıca içinde yemek yiyebilmek için bir sofraya o devrin kullanılan eşyalarıdır.

Aynı senenin başka bir sicil kaydında ise şu eşyaların ismine rastlamaktayız:

"...Üçyüz kuruşa bir çift altın küpe ile bir çift altın bilezik iştira edub ol vecihle müvekkilem mezburenin merkur zimmetinde mezkûr iki kıta hüliyat-i esmanından üçyüz kuruş dahi olduğu gibi müvekkilem mezburenin mihri muaccelinden me'huzu olan üçyüz kuruş kıymetli

⁷³ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 410

⁷⁴ Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 430

⁷⁵ Çığ; yazın damda taht üzerinde yatarken, uyuyanların görünmemesi için tahtın etrafına çekilmek için kendir sapından yapılırdı.

musaykal bir çift sîm halhal ve yüzelli kuruş kıymetli bir aded sevabî aziziye entari ve yüz kuruş kıymetli bir aded sabbare entari ve altmış kuruş kıymetli üç aded sahan ve altmış kuruş kıymetli dört aded lenger ve yirmi kuruş kıymetli bir aded hamam tası ve yirmibeş kuruş kıymetli bir aded hamam leğeni ki cem'an yedi kalem..."⁷⁶

Dava vekilinin anlattığına göre bir çift altın küpe ve bir çift altın bilezik satın almış olduğundan, müvekkilesinin adı geçen şahsın zimmetinde iki takım süs eşyası bedeli olarak 300 kuruşu vardır. Dava da adı geçen bu eşya isimlerinden göze çarpan iki elbise ismi ile süs eşyalarıdır. Bugün ismini bilmediğimiz bu elbiselerin okunuşu bile garip gelmektedir. Devrinin kültür ve geleneklerine güzel birer örnek olan bu eşyalar şunlardır. Altın bilezik, altın küpe, cilalı gümüş halhal, sevâbi aziziye elbise, sabbare elbise, sahan, lenger, hamam tası ve hamam leğeni ondokuzuncu yüzyılda kullanılan ev eşyalarından bazılarıdır.

Yine 25 Receb 1303 hicri, 30 Nisan 1886 miladi tarihli ve 449 numarılı ser'i sicil kayıtlarında ise ölen bir kişinin terekesinde bulunan eşyaların isimleri şöyledir:

Teşt, çamaşır kazanı, Aş leğeni, Sini, Sahan, tüfek, Aş kazanı, Çaydanlık, Tahta Kâse, Çini kâse, Tüfek demiri, Demir külek, Pamuk yüzlü yün ile dolu yorğan, Çit yüzlü yorgan, Döşek, Yastık, Basma yüzlü ma'kat, Jelatin hurç yani hayvan üzerinde içine eşya konulan iki taraflı heybe, Ma'reke yani hayvan üzerinde içine eşya konulan iki taraflı heybe, Yeşil yağ küpü, Bulğur sandığı, Kıl kabiye, Kile, Arı kovanı, gibi ondokuzuncu yüzyılda kullanılan eşyalardandır.

Başka bir çeyiz eşyası içerisinde şunlar yer almaktadır: üçyüz kuruş kıymetli bir aded altın salkım küpe, üçyüz kuruş kıymetli bir çift altın Halhal, yüzelli kuruş kıymetli bir çift altın mûkaşşer bilezik, yüzseksen kuruş kıymetli bir aded sırmalı çuka miltan, üçyüz kuruş kıymetli bir aded Hind sıvası entari, elli kuruş kıymetli bir aded meles gömlek, yirmi kuruş kıymetli Haleb izarından bir aded entari, altıyüz kuruş kıymetli iki kat yatak, o devirde çeyiz eşyaları arasında yer almaktaydı.

Şer'i sicillerden incelediklerimiz içinde 19. yüzyılda mutfak ve sergi için kullanılan ev eşyaları başka bir 507 numara kayıtlı davada şu isimler geçmektedir. Yün ile dolu basma yüzlü döşek, yün ile dolu yastık, Hakari pamuk yüzlü yün ile dolu yorgan, on çuval, eski beyaz kilim, eski nakışlı sandık, eski ve yeni hasır, hamur leğeni, çorba leğeni, küçük aş kazanı, yeşil yağ küpü, ağaç mahmar, eski yayık, kaynar kazanı, ateş mangalı, bakır ibrik, mızrak, eski ölçek, elek, siyah çadır, köhne yatak tahtı, bulğur

⁷⁶ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 431

çuvalı, arpa unu, aş kazanı, ev eşyaları içinde geçmektedir. Bunların yanında 15 adet koyun, 15 adet keçi, bir yağız kısrak, kırmızı erkek deve ve sıpası ile birlikte boz bir merkep tereke içinde yer almaktadır. Bu terekeler hem devrin kullanılabilir eşyalarını gösterdiği gibi, hem de o ailenin zenginlik durumunu göstermektedir.

Ailenin hem zenginliğini belirtmesi ve hem de değişik süs ve ev eşyaları isimleri vermesi bakımından 15 Şaban 1303 hicri (miladi 20 Mayıs 1886) tarihli ve 482 numara ile kayıtlı sicil örneği de dikkate değer. Bir gayri müslimin terekesinde geçen bu eşyalar şunlardır. Şehir içinde altlı üstlü iki ev olduğu gibi bazı bağ ve bahçeler de bulunmaktadır. Bunlardan başka nakit para ve ticaret için depo edilmiş çeşitli tahıl, yün ve pamuk da kaydedilmiştir. Ayrıca beş dişi deve, beş deve yavrusu, beş erkek yük devesi, bir kır kısrak, bir doru kısrak, bir al kısrak, bir doru kısrak tay, bir yağız kısrak tay, bir doru kısrak tay, bir al kısrak tay, bir rehvan kule beygir, dokuz baş at, iki merkep, binbeşyüz koyun, beşyüz erkek koyun terekeleri arasında sayılmaktadır. Bunların dışında ev eşyaları arasında da şunlar geçmektedir. Yün dolu onaltı adet yorgan, yün dolu onaltı adet döşek, yün ile dolu yirmibeş adet yastık, yün ile dolu sekiz adet minder, ipten işlenmiş üç adet yan halısı, ipten işlenmiş bir adet meydan halısı, üç adet ağır kilim, altı adet hafif kilim, dört adet acem kilim, beş adet keçe, dört adet bakır büyük kazan, dört adet bakır küçük kazan, yedi adet aş kazanı, üç adet sini, üç adet teşt, yirmibeş adet lenger, elli adet sahan, üç adet hamam leğeni, bir adet güldan, dört adet tava, iki adet şamdan, altı adet feke, iki adet ibrik ve el leğeni, iki adet ateş mangalı, üç adet kahve ibriği, iki adet büyük satıl, üç adet küçük satıl, on adet üsküre taşı, bir adet küçük su taşı, üç adet süzgece, üç adet saplı tas, oniki adet gümüş fincan zarfı, bir kahve değirmeni, bir adet Şam demirli kılıç, gümüşlü taban demirli bir adet çerkes, bir adet tüfek, bir çift tabanca, bir sadeyağ anbarı, beş adet tahta sandık, sayılan ev eşyalarındandır. Bu saydıklarımız hem zengin bir ailenin burada belirleyebildiğimiz zenginlikleri ve hem de kullanılan ev eşyalarıdır. Bu eşyaların birçoğu bugün kullanılmamaktadır.

Hicri 1303 senesi Şevval ayının onuncu günü, Miladi 13 Temmuz 1886 senesinde kayda alınan 524 numaralı şer'i sicilde vefat eden Yüzbaşı Ali Osman Efendinin terekesinde şunlar sayılmaktadır. Bir Kur'an-i Kerim, irtifa risalesi, talim kitabı, irtifa tahtası, siyah çuhadan bir kapuzan, siyah çuhadan yeni bir pantol, kanuniye hırka, fanilya dizdonu, fanilya boyun sargısı, meşin sıhna, ipek çarşaf, bez iç donu, şal asker kuşağı, alaca çit sako, beyaz ip çorap, beyaz iplik çorap, raks çit sıhna, raks fanilya ceket, çit bohça, bez ve keten gömlek, bez ve paked

pantol, pamuklu çit yüzlü hırka, bizton, havlu, el bağılığı makarma, siyah çuhadan yeni sütre, siyah çuhadan pantolon, çevre dolbend, çit yelek, meles gömlek, beyaz baket sütre, pantol, siyah çuhadan sako, gecelik fes, kaluç potin, köstekli gümüş zarflı saat, sarı maden kaçık, Seyid Ali Osman ismiyle 1296 tarihli bir mühür ve sim zincir, timurhindi tesbih, büyük ve küçük sim iftihar nişanı, ağaç kaşık, bohça, kanne kâse, saat zembereği, kehriba su takımı, yelpaze, balmumu tabaka, demir mangal, çorba tası, kapaklı sahan, kapaksız sahan, yağ tavası, üsküre tası, rika çini tabak, kapaklı kuşhane, bakır sini, bakır sahan bakır tava, kulplu kazan, tahta yemek tepsisi, et satın, ateş çömçesi, rika kapaklı sahan, çay tabağı, eski şemsiye, maşa, çay fincanı, cığara tabağı, billur nargile tabağı, silme semaver, beyaz ve siyah saplı üsküre, sefer tası, ester markesi (beygir eğeri), Urfa işi at eğeri gem ve özengi takımı, koyun derisinden aba yüzlü kürk, frenk meşin, iğne, frenk çizmesi, ipten baş ıgali, tahta cığara kutusu, tunç el değirmeni, maden kaşık, mefruş nargile, ekmek sofrası, iskele kürsüsü, teneke kahve ibriği, teneke tabak, kahve kutusu, billur su kâsesi, meşin eldiven, üçayak, bakır kahve ibriği, çıra kürsüsü, tuz ülbesi, kıyma bıçağı, lamba, teneke sahan, demir kürek, halep haşiri, beyaz teşbih, gazyağı ibriği, Urfa hasırı, pamuk dolu çit yüzlü döşek, pamuk dolu çit yüzlü yorgan, pamuk dolu çit yüzlü makat döşek, çit yüzlü pamuk yüz yastığı, telli hakebesi, namazlık kilim, siyahlı kilim, halı seccade yatak çarşafı, çit namazlık, keçe, ot ile dolu çit yüzlü yastık, palas kilim, izarlık pencere perdesi, tembeki, yeşil küp, kendir top, su bardağı, dört yaşında timuri kır bir erkek at, üç yaşında hurmayı bir dişi beygir, zabıt kılıcı," Bütün bunların hepsi on dokuzuncu yüzyıl kültürünü gösteren belgelerdir. Ailenin zenginlik ve fakirlik durumlarını belirttiği gibi kullanılan eşyaların ailelere göre kıymet ve önemini de göstermektedir.

Hicri 28 Şevval 1303 miladi 1 Ağustos 1886 tarih ve 535 numara ile kayıtlı Urfa şer'i mahkeme sicillerinde "...Bir çift altın reşme ve bir çift altın küpe ve bir aded altın mavi taş..." ifadelerinden yine kadın süs eşyalarının isimleri verilmektedir.

5.URFA'DA SAN'AT:

Urfa, sanat bakımından da oldukça ileri bir seviyede görülmektedir. Haleb Salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre, dokuma işleri 1900 senelerinde oldukça revaçta olan bir san'attı. Birçok dokuma tezgâhları Urfa'da faaliyet gösteriyordu. Çeşitli yerlerde kurulmuş olan bu dokuma dezgahları, gündün güne artmakta idi. Bu tezgâhlarda ipekli, ipekli alaca, çeşitli pencere, minder, yatak, yastık ve yorgan üzleri işlenmekte idi. Yorgan örtüleri, perdelikler, beyaz bezler, yünden mamul yazlık şallar, iplik ve yünden kilim ve halı, işlendiği gibi, Kıldan çuval ve torba ve diğer çadır bezleri de işlenirdi. Yine dayanıklı yerli bezden eski iş basma da dokunan mensucat arasında yer almaktaydı.⁷⁷ Urfa, bu gibi el tezgâhlarında ve el sanatlarında ve dokumalarda şehir içinde pazarlama yaptığı gibi bazen başka şehirlere de ihracatta bulunabiliyordu. Kalite bakımından Haleb dokumalarından pek de aşağı sayılmazdı.

Urfa'da gelişen sanatlardan biri de bakırcılık sanatı idi. Bu sanata o kadar ilerlemişti ki, gümüşten fark edilmez parlaklıkta eşyalar yapılırdı. Bakırcılıkta çeşitli şekillerde su tasları, sanatkârane işlenmiş şerbet bardakları, büyüklü küçüklü kahve ibrikleri, sofraya ve sofraya taşları görülen bakır işçiliklerinden idi. Büyük bir ustalıkla birbirine sıkıştırılmış bir kabzada iki namı kamalar yapılan mamulâtta idi. Yine büküldüğü halde yuvarlak bir şekil alır ve istenildiğinde kılıç kayışı gibi bükülüp bele sarılmağa müsait zarif kılıçlar, nefis makas ve kalemtraşlar, tunçtan şamdanlar, havan, mangal, kadınların kullandığı gümüşten yapılmış tarak ve gümüş baston hep Urfa'da imal edilen sanat eşyalarındandır.⁷⁸ Ayrıca topraktan yapılan içine yağ ve pekmez gibi yiyecek koymaya yarayan küpler, çömlükler ve su testileri de Urfa'da imal edilen eşyalardandı.

Urfa, hayvancılıkla geçinenlerin yanında tahıl ve meyve ağaçlarıyla da oldukça zengin sayılırdı. Buğday, arpa, mercimek ve çeşitli tahılların yanında yine çeşitli meyve bahçelerine de sahipti.⁷⁹ Yukarıda da belirtildiği gibi Şehir içinde ve civarında meyve bahçeleriyle beraber çeşitli sebzenin yetiştirildiği bostanlar da bulunmakta idi. Bu gibi bağ, bostan ve bahçeler Urfa halkının bir kısmının gelir kaynağını teşkil ediyordu.

⁷⁷ 1327 senesi Haleb Salnamesi, s. 406

⁷⁸ 1327 senesi Haleb Salnamesi, s. 407

⁷⁹ Ş.Sami, Kamusü'l-A'lam, İstanbul 1306, II,1074

6.URFA'DA TİCARET:

İstanbul, Bağdat, Diyarbakır, Halep, Hama, Humus ve Beyrut ile ticaret yapılırdı. Urfa'nın içinde ve köylerinde oldukça çok koyun bulunurdu. Bunların yapağıları Avrupa'ya gönderilirdi. Yağları ise şehirde sarfolunduğu gibi başka memleketlere de gönderilirdi.

XVIII. yüzyıllarında Urfa'da bol miktarda tahıl üretilmektedir. Ticaret malları ise büyük ölçüde bulunmaktadır. Bunların yanında pamuk sanayi de gelişmiştir. Çeşitli altın ve gümüş işçiliği oldukça gelişmiş bir durumdadır. Urfa'da üretilen deriler komşu şehirlere bilhassa Halep ve Diyarbakır'a gönderilirdi. Yine Urfa'da ipek böceği de yetiştiriliyordu. Elde ettikleri ipeği imkânlarının olmamasından veya bilemediklerinden dolayı işlemeden Halep'e gönderiyorlardı.

Urfalıların uluslar arası ticaret yaptıkları da görülmektedir. Urfalı Müslüman tüccarlarına "Hayriye Tüccarları" deniliyordu. 19. yüzyılın ortalarında Hayriye tüccarlarının muhtarları olarak Muhammed Emin ile Hacı Muhammed Emin isminde iki kişinin adı geçmektedir. Ayrıca İran konsolosluğunda da Parmaksız zade Bekir Beyin adı geçmektedir.

Bu tarihlerde Urfa'da ticaret meclisinin de kurulduğu Hicri 1277 Rebielahir 15, Miladi 2 Kasım 1860 tarihli şu belgeden anlaşılmaktadır.

"Ticaret Nazaret-i Celilesine

*Urfa sancağında dahi bir meclis-i ticaret teşkili hakkında mesbuk olan iş'ara cevaben liva-i mezbur meclisinde balası defterlü cevaben varid olan bir kıta mazbatasu manzur olanları bilmek üzere laffen irsali kılınmış olmakla suret-i eşhade nazaren icabının icrasına himmet buyurmaları siyakında şukka."*⁸⁰

Bu arada ticaret işlerinde güçlük çekilmemesi için Ticaret Şehbenderi yani konsolosluk vekilinin de tayin edildiğini ve bunun da Hacıkâmil zade Yusuf Ağa olduğu aşığıdaki 1272 Cemazielahir 14 (22 Şubat 1856) belgede görülmektedir.

"Mucibince bir kıta vekalet emri verile.

17 Cemazielahir 1272

Nefis Urfa'da tüccar şehbender vekili olmadığından mahal-i mezkur tüccarı umur-i dafi'alarının usul-i ticarete tatbikan tesviye ve ruyetde su'ubet (güçlük) çekilmekte olmasıyla umur-i ticarete vukuf ve malumat-ı tammesi olan Urfa hanedanından Kâmilzade Hacı Yahya ağanın Şehbender vekili tayiniyle iktiza eden emr-i alisinin ısdar (çıkarma) ve tesyarına (gönderme) dair Halep Valisi sabık devletlü Paşa hazretlerinin

⁸⁰ B.O.A, A. MKT. MHM, 198 / 86 (belge no. 3)

tevariüd eden (biriken) tahriratın meclis-i ticarete lede'l-havale Urfa ticaretinin melfuf mazbatası mutala'a olunarak siyak-ı iş'ara nazaran mumaileyh Kâmilzade Yahya Ağa oranın hanedan ve mu'teberan-ı ticaretten bulunduğu ve böyle ticari kesir olan mahallerde şehbender vekili tayin olunması ticaret tefesinin umur ve hususatlarını teshil edeceğine mebni mumaileyh Yahya Ağa bendelerinin Urfa şehbender vekili tayin olunması için iktiza eden emr-i alinin isdari lazıme geleceği merbuten takdim-i hâkpa-yi alileri kılınan müzakere ile meclis-i mezburdan ifade olunmakla muvafık-ı rey-i ali-i hidivaneleri buyuruluyor ise mumaileyhin icra-yi memuriyetiyle emr-i alisinin isdari babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir. 14 cemazielahir 1272

Mühür

Devlet-i aliye an canib-i nezaret-i Ticaret"⁸¹

Ticaret için devletten bir berat alma durumu olurdu. İşte böyle Gümrükçü Hanında oturan Urfalı tacir Yahya oğlu Mehmet'e kara ve denizden Avrupa, Acem ve Hindistan ile ticaret yapabilmesi için berat verilmesi hakkında Hicri 21 Muharem 1273, miladi 21 Eylül 1856 tarihli yazısı:

"sahihe

Mucibince berat-ı ali ve zabıt-ı emr-i şerifi isdar ve i'ta olunması. 21 Muharrem 1273

Ehli İslam tüccarından Urfa'da Gümrükçü hanında sakin Muhammed veledi Yahya nam tacir berren ve bahren Avrupa ve Acem ve Hindistan ticaretine talip ve h'âhişker ve beyne'l-tüccar müstakim ve muteber olduğu beyaniyle ber mucib-i şürut ve nizam müceddeden bir kıta berat ali i'tası hususu tüccar merkumenin şehbender ve muhtarları tarafından verilüp merbuten takdim-i huzur-i alileri kılınan bir kıta memhur arzuhalleriyle istida olunan ve tacir merkum mutad olan 1600 kuruş mirisin ticarethaneye eda ve teslim eylemiş olmakla şürut ve nizamı vecihle tacir merkum yedine müceddeden bir kıta berat-ı ali ve zabıt-ı emr-i şerifi i'ta buyrulamak babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir. 14 Muharrem 1273

Mühür

Devlet-i aliye

An canib-i nezaret-i ticaret"

⁸¹ B.O.A, A. MKT. NZD, 177 / 27

Bu günün konuşmasına çevirirsek şöyle denilebilir:

Gereğince yüce berat ve emri şerif tutanağının çıkarılması ve verilmesi. 21 Eylül 1856

Ehli İslam tüccarından Urfa'da Gümrükçü hanında oturan Yahya oğlu Mehmet adındaki tacir kara ve denizden Avrupa, İran ve Hindistan ticaretine talip ve isteklidir. Tüccar arasında doğru ve sağlam bir kişi olduğu beyan edilmektedir. Şartlar ve kuralların icabına göre yeniden bir berat verilmesi hususu, adı geçen tüccarın konsolos ve muhtarları tarafından verilen ve eklenerek yüksek huzurlarına sunulan mühürlü dilekçesinde, tacir alışıla gelmiş olan 1600 kuruşluk parayı ticarethaneye vererek teslim etmiştir. Şartlar ve kurallar üzere adı geçen tacire yeniden bir beratın verilmesinin buyurulması. 14 Eylül 1856

Mühür

Yüce devlet

Ticaret nezaretine”

Bu dilekçeye eklenen Hayriye tüccarları Muhtarları ile tüccarlar konsolosunun imzasını taşıyan belge de şöyle yazılmıştır:

“Maruz-i çaker-i keminelidir ki

Ehli İslam tüccarından Urfa'da gümrükçü hanında sakin Muhammed veledi Yahya nam tacir berren ve bahren Avrupa ve Acem ve Hindistan ticaretine talip ve h'ahişker ve beyne'l-tüccar müstakim ve muteber olduğu malum olanları buyrulduk da ber mucib-i şürut ve nizam müceddeden bir kıta berat-ı ali ve zabıt-ı emr-i şerifi inayet ve ihsan buyrulamak babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir.

Muhammed emin muhtar-ı tüccar-ı Hayriye.

El-Hac Muhammed Emin muhtar-ı tüccar-ı Hayriye.

Es-seyyid el-hac Bekir Şehbender-i Tüccar-ı Hayriye.”

Buna da şöyle diyebiliriz:

Aciz bendelerinin arzıdır ki

Ehli İslam tüccarından Urfa'da Gümrükçü hanında oturan Yahya oğlu Mehmet adındaki tacir kara ve denizden Avrupa ve İran ve Hindistan ticaretine talip ve isteklidir. Tüccar arasında doğru ve sağlam olduğu beyan edilmektedir. Şartlar ve kuralların icabına göre yeniden bir berat verilmesi hususunda emir ve ferman hazreti emirindir.

Hayriye tüccarları muhtarı Muhammed emin

Hayriye tüccarları muhtarı El-Hac Muhammed Emin

Hayriye tüccarları konsolosu Es-seyyid el-hac Bekir.”

Diğer bir tacirin berat isteme belgesi:

“sahihe

Mucibince berat-ı ali ve zabıt-ı emr-i şerifi isdar ve i'ta olunması. 21 Muharrem 1273

Ehli İslam tüccarından Urfa'da sakin Hacı Ömer Ağa kible zade nam tacir berren ve bahren Avrupa ve Acem ve Hindistan ticaretine talip ve h'ahişker ve beyne'l-tüccar müstakim ve muteber olduğu (yırtık) müceddeden bir kıta berat-ı ali i'tası hususu tüccar merkumanın şehbender ve muhtarları tarafından verilip merbuten takdim-i huzur-i alileri kılınan bir kıta muharrer arzuhalleriyle istida olunmuş ve (yırtık) 1600 kuruş mirisin ticaret haneye tamamen eda ve teslim eylemiş olmakla şürut ve nizamı vechiyle tacir merkum yedine müceddeden bir kıta berat-ı ali ve zabıt-ı emr-i şerifi i'ta buyrulmak babında emir ve ferman (yırtık). 14 Muharrem 1273

Mühür

Devlet-i aliye

An canib-i nezaret-i ticaret”

Bunu da şöyle diyebiliriz:

Gereğince yüce berat ve emri şerif tutanağının çıkarılması ve verilmesi. 21 Eylül 1856

Ehli İslam tüccarından Urfa'da oturan Hacı Ömer Ağa Kiblezade adındaki tacir kara ve denizden Avrupa ve İran ve Hindistan ticaretine talip ve isteklidir. Tüccar arasında doğru ve sağlam bir kişi olduğu beyan edilmektedir. Şartlar ve kuralların icabına göre yeniden bir berat verilmesi hususu, adı geçen tüccarın konsolos ve muhtarları tarafından verilen ve eklenerek yüksek huzurlarına sunulan mühürlü dilekçesinde, tacir alışıla gelmiş olan 1600 kuruşluk parayı ticarethaneye vererek teslim etmiştir. Şartlar ve kurallar üzere adı geçen tacire yeniden bir beratın verilmesinin buyrulması. 14 Eylül 1856

Mühür

Yüce devlet

Ticaret nezaretine”

Denilmektedir.

Bu dilekçeye de eklenen Hayriye tüccarları Muhtarları ile tüccarlar konsolosunun imzasını taşıyan belge de şöyle yazılmıştır:

Maruz-i çaker-i kemineleridir ki

Ehli İslam tüccarından Urfa'da sakin el-Hac Ömer kible zade nam tacir berren ve bahren Avrupa ve Acem ve Hindistan ticaretine talip ve h'ahişker ve beyne'l-tüccar müstakim ve muteber olduğu malum olanları buyruldukda ber mucib-i şerif ve nizam müceddeden bir kıta berat-ı âli

ve zabıt-ı emr-i şerifi inayet ve ihsan buyrulmak babında ve her halde emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir.

Muhammed Emin Muhtar-ı tüccar-ı Hayriye

El-Hac Muhammed Emin Muhtar-ı tüccar-ı Hayriye

Es-Seyyid el-Hac Bekir şehbender-i tüccar Hayriye.”⁸²

Yani:

Aciz bendelerinin arzıdır ki

Ehli İslam tüccarından Urfa'da oturan Hacı Ömer Ağa Kiblezade adındaki tacir kara ve denizden Avrupa ve İran ve Hindistan ticaretine talip ve isteklidir. Tüccar arasında doğru ve sağlam olduğu beyan edilmektedir. Şartlar ve kuralların icabına göre yeniden bir berat verilmesi hususunda emir ve ferman hazreti emirindir.” Denilmektedir.

Bu belgeler Urfa tüccarlarının 1800'lü yıllarda uluslar arası ticaret yaptıklarını göstermektedir.

7.URFA'DA SAĞLIK HİZMETLERİ

1322 hicri 1904 miladi Halep salnamesine göre Urfa'da bir hastane vardır. Bu hastane Urfa mutasarrıfı Ethem Bey zamanında yaptırılmıştı. Hastane yaptırılırken inşasına ihsan Şerif Saru nezaret ediyordu. Hastanenin inşası bitince hemen hizmete açılmış ve İstanbul'dan Ralidis Efendi adında genç bir Rum operator getirtilmiş ve ilk defa Urfa'da birçok fitik ameliyatları yapılmıştı.⁸³ Bu hastanenin müdürlüğüne de âlim, şair ve kurra hafız olan Muhammed Reşid Efendi getirilmişti. Hastane o zamana göre şehrin dışına yaptırılmıştır ki bugünkü Devlet hastahanesidir. Hastane Sultan Abdulhamid'in adından dolayı "Hamidiye" adını taşıyordu.⁸⁴

Yine 1323 Hicri Miladi 1905 senesinde Urfa ve Birecik belediyeleri tarafından yaptırılan bir hastane olduğu ve adının “Gureba” hastanesi olduğu belgelerde geçmektedir.⁸⁵ Bu iki hastanenin aynı olduğu sanılmaktadır.

Padişahın adına izafeten yapılmış olan bu hastanenin açılışının yapılması ve bir tabibin istendiği elimizdeki yazıdan anlaşılmaktadır. Fakat adı geçen Doktor Ralidis'in tayin edilmesi bazı ları tarafından tartışılır olmuştur. Çünkü Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden Dâhiliye Bakanlığına gönderilen bir yazı Doktor Ralidis'in Atina mezunu bir

⁸² B.O.A, A-DVN, 116 / 90 (Belge no. 4 / a, b,c)

⁸³ Kâmuran Şerif Saru, a.g.e, s. 44

⁸⁴ 1327 senesi Halep Salnamesi, s. 399

⁸⁵ B.O.A, DH. MKT, 996/69

Rum olduğunu ve bunu Urfa Mutasarrıfının yetkisi dışında olarak tayin ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Tıbbiye-i şahane mezunun Nazif Ali Efendinin tayin edilmesi istenmektedir. Yazı şöyledir.

“Mekâtib-i Askeriye-i şahane nezareti
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane
Tahrirat kalemi
Aded
55

*Dahiliye Nezaret-i Celilesine
Devletlü Efendim Hazretleri*

Urfa'da nam-ı nami-i hazreti hilafetpenahiye izafetle küşad edilmiş olan hastahane tababetine kudema-yi etibba-yi Osmaniye'den Nzif Ali Efendi bi'l-yakin i'zam kılınmışıdi. Efendi-i mumaileyh tarafından gönderilip bir sureti metviyen (sarılı olduğu halde) tesyir-i (gönderme) savb-i (taraf) ali-i desturileri kılınan varaka-i istid'aye-i münderecatında keyfiyet rehin-i ilm-i ali-i daverileri buyurulacağı vecihle mahalli mutasarrıfının Atina Mekteb-i Tıbbiyesi mezunlarından senevi 200 lira maktu' ücretle bir tabibi celb ile hud behud hastahane-i mezkur tababetine tayin eylemiş ve mumaileyh Nazif Ali Efendiye de tabib-i sani sıfatıyla bulunmasını emr etmiş olduğu anlaşılmalıdır. Efendi-i mumaileyhin suret-i memuriyeti mutasarrıf muşarünileyhin arzusuna muhalif düşüğünden mi nedendir kendisini kabul etmeyerek ahval ve efali mechul Rallidis namında bir ademi salahiyet-i resmîyesi haricinde olarak celb ve istihdam etmiş, rıza-yi meali irtıza-yi hazreti tacidar a'zamiye muğayir bulunduğu cihetle bi'l-vücuha gayri caiz bulunmuş olduğundan mumaileyh Nazif Ali Efendinin memur olduğu hastane-i mezkur tabib-i evlinin de hüsn-i istihdamı vücuha-i kat'isinin mahalli mutasarrıflığına emir ve tebliğ buyurulması babında emir ve ferman hazret-i min lede'l-emrindir. 18 Safer 1324 ve 30 Mart 1322 (M. 14 Nisan 1906)

*Yaveran-i hazreti Yariden
Tophane-i amireleri ve ulum-i mekâtib-i
Askeriye-i şahane nazırı”⁸⁶*

Bu yazı üzerine Dâhiliye Bakanlığı da Halep Valiliğine bununla ilgili bir yazı göndermiştir. (Aynı belge içinde)

⁸⁶ B.O.A, DH. MKT, 1074 / 17

“Dâhiliye Mektubi Kalemî.

Halep Vilayet-i behiyesine

Urfa'da namı nami-i hazreti padişahiye izafetle küşad edilmiş olan hastane tababetine kudema-yi etibbadan Nazif Ali Efendi ba tayin i'zam kılınmış ise de mahalli mutasarrıfının Atina Mekteb-i Tıbbiyesi mezunlarından senevi 200 lira maktu' ücretle bir tabib celb ile hud behud hastane-i mezkur tababetine tayin eylediği ve Nazif Ali Efendiye de tabib-i sani sıfatıyla bulunmasını emr etmiş idiği mumaileyh tarafından gönderilen istidanameden anlaşıldığı ve mutasarrıf muşarünileyhin mumaileyhi kabul etmeyerek ahval ve efali mechul Rallidis namında bir adami salahiyet-i resmîyesi haricinde olarak celb ve istihdam etmesi rıza-yi meali irtiza-yi Cenab-ı tacidar-ı a'zamiye muğayir olduğu cihetle gayri caiz bulduğu beyaniyle mumaileyh Nazif Ali Efendinin memur olduğu hastane-i mezkur tabib-i evvelinin de hüsn-i istihdamı için mutasarrıflığa be-tebliğat icra-yi Umum-i Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i Celilesinden varid olan 30 Mart 1322 (M.1906) tarih ve 55 numaralı tezkirede izbar olunmasına nazaran iktizasının ifasına himmet buyurulması babında.”

Bu yazı ile mutasarrıfın bu hareketi doğru kabul edilmemiş ve iki doktor arasında yer değiştirme yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat Urfa'da bir devlet tabibinin çok daha evvel de var olduğu Urfa tabibi Riknik'in ölümüyle yerine Arabistan ordusu ser tabiplerinden Ezmaniye'nin Hicri 11 Cemazielevvel 1278, Miladi 15 Kasım 1861 tarihinde tayin edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu tabibin tayin emri şöyle gelmiştir.

“*Urfa Mutasarrıfı Ali Paşaya ve Kaymakam-ı Vala-yi ser askeriye ve Maliye nezaret-i celilesine.*

Urfa'da şehri 500 kuruş maaşla tabip bulunan Riknik'in mukaddeman vefatı vuku bulmasından ve maaş-ı mezkûr ile hazık tabip bulunamamasından dolayı memleket bir müddet tabipsiz kalmış olduğundan muvafakat-ı ahali ile vergilerine ilaveten tesviye olunmak üzere maaş-ı mezkur üzerine 1000 kuruş daha zam olunarak 1500 kuruş maaşla Arabistan ordu-yi hümayunu piyade 5. Alayı sertabibi bulunan Ezmaniye'nin memleket tabibi tayini 6 cemazielevvel 1278 (9 Kasım 1861) tarihi ile ve 6 numarası ile varid olan mazbatada üzerine meclis-i valada tensip olunarak bi'l-istizan irade-i seniye-i Padişahi dahi ol merkezde mutaallik ve şeref sudur buyrulmuş ve keyfiyet Urfa Mutasarrıfı saadetlü paşaya bildirilmiş olmakla meblağ-ı mezkur vergiye ilavesi zımında lazım gelen emr-i alinin ısdariyle hazinece dahi ifa-yi

muktezası hususuna himmet buyrula. İstizan olunmuş ve siyak-ı iş'ara göre merhum Ezmaniye'ye 1500 kuruş maaş verildiği halde memuriyet-i haliyesinden bi'l-istifa bu hizmeti kabul edeceği anlaşılmış olup olduğundan ber mucib-i inha nefis Urfa kazası ahali vergisine ilaveten i'ta olunmak üzere şehri 1500 kuruş maaşla merhum Ezmaniye'nin memleket tabibi tayini meclis-i valada tensip olunarak bi'l-istizan irade-i seniye-i cenabı Padişahî dahi ol merkezde müte'allik ve şeref sudur buyrulup mantık-ı âlisince icabı icra kılınmış olmakla emir ve irade hazreti min lede'l-emrindir. Keyfiyet maliye nezaret-i celilesine ve makam-ı vala-yi ser askeriyeye bildirilmiş olmakla maaşı hakkında nezaret-i muşarünileyha hazretine vaki olacak iş'ar vechiyle icabının icrasına himmet eylemek siyakında şukka.

*11 Cemazielevvel 1278*⁸⁷

Bugünkü konuşma diline uygulayacak olursak:

“Urfa Mutasarrıfı Ali Paşaya ve yüksek başkomutanlık kaymakamına ve yüce Maliye Bakanlığına.

Urfa'da şehri 500 kuruş maaşla tabip bulunan **Riknik**'in bundan önce vefat etmesinden ve kendisine verilen maaş miktarında usta bir tabip bulunmadığından dolayı memleket bir müddet tabipsiz kalmıştır. Ahalinin muvafakatı ile vergilerine ilave olunmak üzere adı geçen maaşın üzerine 1000 kuruş daha zam yapılmıştır. Böylece 1500 kuruş maaşla Arabistan ordu-yi hümayunu piyade 5. Alayı sertabibi bulunan Ezmaniye'nin memleket tabibi tayini Hicri 6 Cemazielevvel 1278, Miladi 9 Kasım 1861 tarihi ve 6 numaralı mazbata ile yüce mecliste tensip buyurulmuş ve danışılarak Padişahın iradesi de alınmıştır. Bu durum Urfa Mutasarrıfı saadetli paşaya bildirilmiş olmakla zikredilen meblağın vergiye ilave edilmesi için lazım gelen yüksek emrin verilmesi ve hazinece dahi lazım gelenin yapılması için gayret gösterilsin.

Kendisine danışıldıktan sonra ve yazıdaki ifade şekline göre sözü deilen Ezmaniye'ye 1500 kuruş maaş verildiği zaman şimdiki memuriyetinden istifa ederek bu hizmeti kabul edeceği anlaşılmıştır. Bu yazının gerektirdiği şekilde nefis Urfa kazası ahali vergisine ilave edilmek suretiyle verilmek üzere aylık 1500 kuruş maaşla adı geçen Ezmaniye'nin memleket tabibi tayini yüce mecliste kabul edilmiştir. Padişahın iradesinin de alınması sonucu gereği yapılmış olup, emir ve ferman sizindir. Durum yüce Maliye Bakanlığı ve başkomutanlık yüksek

⁸⁷ B.O.A, A. MKT. MVL, 135 / 63 (belge no. 12)

makamına bildirilmiştir. Maaşı hakkında adı geçen bakanlığın işareti üzere hareket edilsin.”

9 Kasım 1861 tarihli bu yazıya göre Doktor Riknik'in vefat etmesi ile maaşın azlığından dolayı yerine yeni bir doktor bulunamıyor. Fakat bu sorun, istenilen 1500 kuruşluk maaş için asıl maaşın üzerine Urfa halkının da bir miktar eklemesiyle tamamlanmak suretiyle çözümlüyor. Böylece 1500 kuruş maaş karşılığında Ezmaniye adındaki Doktor Urfa tabipliğine tayin ediliyor.

Nihayet 9 Şevval 1320 (9 Ocak 1903) tarihinde Urfa'da Belediye Tabibi de bulunmakta idi. Bu tabibin adı Hüseyi Hüsnü Nimetullah Efendi olup bu tarihte rütbe ile ödüllendirilmiştir.⁸⁸

25 Rebiülevvel 1334 (5 Şubat 1916) tarinde Urfa'da doktor sıkıntısı çekildiği ve Halep'ten birkaç doktor gönderilmesi 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan istenilmektedir.⁸⁹ Bu sırada Urfa baştabibi ve operatoru Aziz Bey vefat etmiş olup hastane doktorsuz kalmıştır. Yalnız belediye doktoru bulunmaktadır. O tarihte Urfa nuzusu 46000 olup, evvelce de Urfa'ta dört-beş tabib yetişmediği söylenilmektedir.

VI. OSMANLI DEVRİNDE URFA'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM MÜESSESELERİ, MEDRESELER

639 senesinde İslam hâkimiyetine girmesinden Cumhuriyete kadar Urfa'da birçok medresenin varlığı bilinmektedir. Elbette fethin hemen arkasından medreseler açılmamıştır. Zaten o devirde daha İslam ülkesinde medrese yoktu. Ama Medine'de Medresenin çekirdeğini teşkil eden “*Ashab-ı Suffa*” Peygamber Efendimizin her söylediğini hemen öğreniyorlardı. Bu islam'da ilk medrese kabul edilmektedir. daha sonraları İslamın başka şehirlerinde ise ilim tahsili camilerde yapılırdı. Camilerdeki tahsil uzun zaman devam etti. Urfa'da da fetihten hemen sonra camilerde İslami bilgiler verilmeye başlanmıştır.

Ancak zamanla medreseler açılmaya başlayınca Urfa'da da ilim tahsili için medrese açıldı. Zaman geçtikçe yıkılan, harap olan medresenin yerine bir yenisi açılmıştır. Bunların bir kısmı, daha önce yapılan bir medresenin yerine başka bir isimle kurulmuştur. Bu gibi medreseler isim değişikliği ile aynı yerde devam etmişlerdir ki Eyyubi

⁸⁸ B.O.A, DH. MKT, 630/8

⁸⁹ B.O.A, DH. İ. UM, 79/57

medresesinin yerine tesis edilen Nakibzade medresesi böyledir. Bu bölümde başlangıcından bu yana medreselerden isimlerini tesbit edebildiğimiz olanlarını tanıtmaya çalışacağız.

Medrese; Arabçada ders görülen yer anlamına gelmektedir. İslam'ın esaslarını öğrenmek ve ilim sahibi olmak için diğer şehirlerde olduğu gibi Urfa'da da okuyanlar çoktu. Medresede ders veren müderrisine ve ders öğrenen öğrencisine büyük kolaylıklar sağlanmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi müderris ve öğrencilere medresenin vakfından ücretleri verilirdi. Zengin Müslümanlar, kendilerinden sonra devamlı sevap getiren sadaka-i cariyeden olarak medreseler ve bunların devamı için vakıflar tesis etmişler, bu yüzden birçok medrese açmışlardı. Bu medreselerin bütün masrafları vakıflardan karşılanıyordu.⁹⁰

Urfa medreselerinde yetişen birçok âlimin, yalnız din ilminde değil, edebiyat ve müsbet ilimlerde de oldukça yetişmiş olduğu görülmektedir. Mesela Şanlıurfa'nın meşhur şairlerinden Hikmet, Şevket, Abdi, Mahvi ve daha birçokları bu medreselerde yetişmişlerdir. Medrese tahsili ile öğrencinin ufku genişlemiş, büyük şehirlere giderek yeni şeyler öğrenmek ihtiyacını duymuşlardır.

1. ABBASİYE MEDRESESİ:

Abbasiye medresesi veya Abbas Ağa medresesi, Kurtuluş Mahallesinde, Ağcami veya Nimetullah camisi dediğimiz caminin avlusundadır. Urfa'nın en eski medreselerindendir. Dershane olarak kullanılan odasının üzerindeki kitabesi şöyledir:

*Beher tahsil-i ulûm işbu makama lillah
Bani-i tedrise etdikde hulusiyle bina
Noktasın kasr hatif dedi oldu tarih
Eyledi böyle nev hücreyi Abbas Ağa
1107*

Hicri 1107 miladi 1695 tarihinde yapılan bu medresede müderris olarak Muhammed Emin Efendi (1861- 1916?) nin ismini bilmekteyiz.

Bu medreseyi yaptıran Abbas Ağa, bir de vakıfda bulunmuştur. Urfa'da Abbasiye vakfına ait 1108 miladi 1696 tarihli vakfiyede şöyle denilmektedir:

90 Ziya Kazıcı, İslami ve Sosyal Açından Vakıflar. İstanbul 1985, s. 127

“...Ehl-i ilim dindar kimesne müderris olup hucurat-ı mezkurede ğurebadan sakin olmak üzere talib-i ilim eyledikten sonra beher mah bir buçuk kuruş vazife verem ve yedi hucurata sakin yedi nefer talebe-i ulumun beher mah her birine nisf kuruş vazife verem. Ve bir kuruş dahi beher mah taamları masraflarına sarf olunup bade taam, mukabelesini bir müderris ve yedi neferler ilmi muğisi bir hatmi şerif eyleyip sevabını ruhuma ihda eyleyeler...”⁹¹

Abbasiye medresesi.

Vakfiyede anlatıldığı gibi medresenin müderrisine ayda birbuçuk kuruş ve talebelerine de ayda yarım kuruş verilmesi öngörülmüştür. Buna göre medrese seviye itibari ile düşük dereceli bir medresedir.

el-Hac Abbas Ağa ibni Muhammed Nimetullah camii avlusunda medrese olmak üzere yaptırdığı yedi oda ve bir derslane hakkında bildiğimiz işte bu derslane üzerindeki 1107 hicri ve 1695 miladi tarihli kitabesi ve 1108 hicri ve 1696 miladi tarihli vakfiyesinden ibarettir.

2. ABDURRAHMAN veya RAHMANİYE MEDRESESİ:

Bu iki ismin aynı medrese olduğu sanılmaktadır. 17. Yüzyılda var olduğunu bildiğimiz bu medrese hakkında herhangi bir bilgimiz olmadığı gibi yeri hakkında da kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak Harrankapı semtinde olduğu sanılmaktadır. Urfa şer'i sicillerinin 12 Safer 1312 miladi 16 Ağustos 1894 tarih kaydında "... ecdad-ı a'zamımdan sahib-i hayrat ve'l-hasanat kâtibü'l-iskân Abdullah Efendi ibni Abdurrahman Efendi bin Abdullah nam vakfin bina ve inşasına muvaffak olduğu Rahmaniye medresesinin 1164 senesi Rebiül evvelinin 22. günü tarihiyle muvarreh..."⁹² İfadesi, Rahmaniye Medresesinin 22 Rebiülevvel 1164

⁹¹ Abbas Ağa Vakfiyesi, Defter no. 806, sabite no. 149, kayıt no. 102

⁹² Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 223, kayıt no. 306

miladi 19 Şubat 1751 tarihindeki vakfiyesine göre Rahmaniye Medresesi bu tarihten önce yaptırılmıştır.

3. EYYUBİ MEDRESESİ:

Medrese, Yıldız Meydanında, Ulucami'nin doğusunda Nakibzade'nin yaptırdığı medresenin eski yeridir. Urfa'nın Eyyubiler hükümdarı Salahaddin Eyyubi tarafından fethedildiği senelerde 1191 tarihinde yaptırılmış bir medresedir. Eyyubi medresesinden zamanımıza yalnız medresenin kuzey duvarındaki şu kitâbe sağlam kalmıştır.

*Bismillahirrahmanirrahim
Emere bi-imâreti hazihi'l-medreseti'l-mübareketi
el-abdi'l-fakir ila rahmetillahi taala Ömer ibni
Şâhân ed-dünya ibni Eyyub rahmetillahi taala
ve emere (...) ve lehu el-mülk ül-mansur Nasıreddin
Muhammed bin Ömer fi devleti Mevlânâ el-Melik
(Sala)haddin Yusuf bin Eyyub ala sahib el-imar ve's-şan. Ala yedi'l-
fakir ila rahmetillahi hallad(Allahu mülkehu) Senete seb'a ve semanine
ve hamse mie.*

Kitabede hicri 587, miladi 1191 tarihinde bu medresenin **Salahaddin Eyyubî** zamanında kardeşi **Şahinşah Şahanneddünya**'nın oğlu **Takıyüddin Ömer**'in (ö.1191) emri ve Takıyüddin Ömer'in oğlu **Mansur Nasıreddin Muhammed**'in emri ile yaptırılmış olduğu kaydedilmiştir. Takıyüddin Ömer 1191 senesinin Eylül ayında vefat edince yerine oğlu **Mansur Nasıreddin Muhammed** geçti ve Medreseyi o tamamladı.

Görüldüğü gibi Eyyubi devri, Eyyubi hükümdarı Salahaddin Eyyubi devrinde hicri 587, miladi 1191 senesinde yaptırılmıştır. Ne zaman kullanılamaz duruma geldiği bilinmemektedir. Ancak yerine Nakibzade medresesi inşa edilmiştir.

4. FİRUZ BEY MEDRESESİ:

Evlia Çelebi'nin 17. yüzyılda var olduğunu bildirdiği medreselerden biri de Firuz Bey Medresesidir. Bu medresenin hangi semtte olduğu anlaşılamadı.

5. HALİLÜRRAHMAN MEDRESESİ:

Daha önce de ismini verdiğim Halilürrahman Medresesi, Urfa'nın en eski medreselerinden biridir. Halilürrahman gölünün batısında ve Halilürrahman Cami'inin bünyesinde yer almaktadır. Yapılış tarihi için kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Aynı adı taşıyan cami Abbasi halifesi Me'mun (813-833) tarafından düzenlendiğine göre, medresenin de bu dönemde yaptırıldığı düşünülebilir. Fakat o devirlerde henüz medreseler ayrı bir bina içinde faaliyet göstermiyordu. Daha sonra caminin Eyyubiler devrinde de tamir gördüğü, bu devirde yaptırılan minaresinin üzerindeki doğu kitabesinden anlaşılmaktadır.

Bu minare ve caminin tamiri ile birlikte medrese de yaptırılmış veya tamir ettirilmiş olabilir. Veya Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1541 senelerinde bu makamın düzenlenmesini yaparken medreseyi de açmış olabilir.

Halilürrahman Medresesinin bir görünüşü

Kanuni Sultan Süleyman han ibni Sultan Selim han vakfına ait hicri 948 (miladi 1541) tarihli vakfiyesinde, Urfada Halilürrahman camisi için vakıflarda bulunmuş ve Şeyh İbrahim Halilürrahman hazretleri zaviyesi mesalihine vakfetmiştir. 18. yüzyıl âlimlerinden Muhammed Zahir Efendi (ö. 1746) bu medresede ders almıştır. Halilürrahman medresesinde okuduğunu bildiğimiz en eski talebe bu zattır. Yine bu medresede Abbas Vasık Efendi (1859–1922), Hacı Ramazan Hafız (ö.

1910), Hacı Mustafa Hafız (ö. 1908) efendiler bu medresede müderrislik etmişlerdir.

Medrese Sultan Abdulaziz devrinde çok harabe olmuş ve bu devir de Derviş Ali paşa tarafından 1871 senesinde tamir ettirilmiştir. Kapı üzerindeki kitâbe, derslane ve eyvanın tamirinin birlikte yapıldığını belirtmektedir. Kitabesi şöyledir.

*Hazret-i Abdulaziz Han devleti
Bulmada asar-ı hayrat ile füzun i'tizaz
Oldu tecdidine çünkü bu makam-i akdasın
Bendesı Derviş Ali Paşa âli çaresâz
Müşrif olmuşdu haraba inkılab-i dehriyle
Buldu bu bünyad ile hakka ki şimdi imtiyaz
Yani evkaş müdürü Mustafa Efendi heman
Emr alub inşasına kıldı kıyam u ihtizaz
Böyle bir asar-ı bî hemtâya himmet kıldılar
Eylesün Hak onların ik(bâl)-ı ömründe dıraz
Mahasıl bu buk'a'nın i'marı buldu tarz-ı nev
Hücre ve derslane ve eyvan heb revnak tıraz
Tarh edüb Sabır debir-i çarh-i pür tarih-i tam
Kubbe-i Minâya nev kâşane olub reşksaz
Sene: 1288*

Hicri 1288, miladi 1871 senesinde tamir edilmiş olup kitabesini Urfa şairlerinde Sabır yazmıştır.

Camiin batısındaki medrese odası kapı kitâbesi bir hadisi kaydetmiştir.

*“Kale Nebîy aleyhisselam
Ene medinetü'l-ilm ve Ali babuha
Sene 1189 nemakahu el-fakir Hakkı en-Naibu bi-medineti'l- Ruha”*

Kitâbede: "Peygamber Aleyhisselam dedi ki: Ben ilmin şehriyim ve Ali de onun kapısıdır." Sene 1189 (miladi 1775) yazan fakir Hakkı Urfa şehri naibi. Anlamındadır.

Bu oda Halilürrahman medresesinin dershanesi idi. Yapılış tarihi hicri 1189 (miladi 1775) tarihidir, tarihin altında hattatın imzası yer almıştır. Simdi cami görevlisinin oturduğu odadır.

Bu medresenin son müderrislerinden biri Hacı Mustafa Efendidir. 1902 senesinde bu medresenin 20 öğrencisi bulunuyordu.⁹³ Hacı Mustafa Hafız Efendi, kendinden sonra medresede ders vermesi için gereken şartları bulunduran kimseyi şöyle belirtmiştir:

"İşbu vakfiye-i sergüftenin mukaddimesinde zuhur el-isim vakıf mumaileyh hadimi makam-i ceddilenbiya vahidi asruhu beyne'l-ulema el-Hac Mustafa Efendi bade müruru müddet-i mütevellî mahsub ve meşrutu lehi bulunan mumaileyh Mahmud Efendinin vukuu vefatına ve vakfiye-i mezkuresinde best beyan eylediği bazi şaraitin ğayri mevzih bulunmasına ve bazılarında da daha enfa' ve eslah soru tasavvur eylediğine binaen meclis-i şer'imizde takriri kelim ve tabiri ani'l-merama ağaz edib işbu vakfiye-i sergüftenin (veya serkeyfiyenin) derununda zevcelerimden sonra hane-i mezkuremle diğer mevkufat-i mezkuremi kendisine şart ve tayin eylediğim müderrisden maksadım ulum ve fünun-i sinânın talim ve tedrisine muktedir olan kimesne olmadığından benden sonra zaviye-i mezkure meşihat ve postnişinliği meccanen talebemden Buluntu el-Hac Ahmed Efendizade Abdurrahman Efendiye tevcih olduğu halde febiha ve naam ve eğer tevcih olunmazsa zaviye-i mezkure evkafının asl-i vakfiye-i mamul-i bihasında şeyh ve post-nişin için sıfat-ı tedrisiyet meşrut olmadığı cihetle mevkufat-ı mezkurem nâ ehil yedine geçmeğe imkân kalmamak için yine mumaileyh Abdurrahman Efendi zaviye-i mezkuredeki kendi hüccresinde sakın olub ders ve devr ile meşgul olarak hizmetimi layıkıyla eda ederse mevkufat-ı mezkurem kendisine teslim oluna ve eğer Abdurrahman Efendi zaviyeden dahi mahreç olursa nerede sakın olursa olsun mademki ders devr ile meşgul ve hizmetimi layıkıyla eda ede mevkufat-ı mezkureye kendisine teslim oluna ve eğer kendisinin ömrü tamam olur ise çıraklarından bir zat alim kâmil olub veyahud bizden mecaz olan zatlardan diğer bir zatın çırağıma alim kâmil olub dersi devr ile iştiğal ve hizmetimi şart-i mezkur üzere eda ederse mevkufat-ı mezkurem ol çırağa verile ve hellume ceren. Böylecesine çırakdan çırağa verile ve eğer çıraklardan bir zat kâmil ve hizmetimi eda edecek bulunmazsa kimin çırağı olursa olsun madem ki dersi devr ile meşgul olub hizmetimi şart-i mezkur üzere layıkıyla eda ede ol zata verile. hellume ceren ve mütevellî merkum Mahmud Efendinin yerine Miftahizade el-Hac Muhammed Efendiyi mütevellî kıldım. Ve Arabizade raft'i vakf ve Dedehayr zade Hacı Abdurrahman Efendiyi zuhur-i mütevellî üzerine nazır kıldım. Ve mütevellî vefat eylediği vakitte silsilesinde şer'i şerife arif ve tevliyyete layık ve münasib bir zat bulunursa

⁹³ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, s.1264

*ol zat mütevellî ola. Ve hellume cerren. Ve eğer silsilesinde böyle bir zat bulunmaz ise iki nazır marifetiyle bir münasib zat mütevellî nasb eyleyeler. Ve eğer nazırların ömrü dahi tamam olur ise kendileri yerlerine bir nazır nasb eyleyeler. Böylece şart etmemle işbu ifadat ve şeraitim dahi vakfiye-i sabika-i mezkureme zeyl ve ilavede olunmak matlubumdur demeiğin. Ma vakaa bittaleb işbu mahale kayd ve tescil kılındı. Fi'l-yevmi'l-rabi ve'l-işrin min şehri zilhicce şerife sene 1320."*⁹⁴

"İşbu vakfiyenin mukaddimesinde ismi görülen vâkıf efendi peygamberlerin ceddinin makamının hizmetlisi asrın âlimleri arasında biricik olan Hacı Mustafa Efendidir. Hacı Mustafa Efendi, Vakfın mütevellisi Mahmut Efendinin vefatı ile mütevelliliği bitmesi üzerine, adı geçen vakfiyenin açıkladığı bazı şartların yersiz bulunmasına ve bazılarından da daha faydalı ve doğru soru düşünüldüğüne dayanarak meclis-i şer'imizde konuşarak şöyle dedi.

— Zevcelerimin de vefatından sonra işbu vakfiyenin içinde adı geçen evimle diğer vakıflarımı kendisine şart ve tayin eylediğim müderristen maksadım ilim ve fenlerin talim ve tedrisine muktedir olan kimse değildir. Bu bakımdan benden sonra adı edilen zaviyeye meşihat ve postnişinliği ücretsiz olarak talebemden Buluntu Hacı Ahmed Efendizade Abdurrahman Efendiye verdim. Eğer kendisine verilmezse adı edilen zaviyede vakıflarının asıl vakfiyesinde şeyh ve post-nişin için ders vermek özelliği şart olmadığından vakıflarımın ehil olmayanların eline geçme imkânı kalmaması için yine Abdurrahman Efendi aynı zaviyedeki kendi hüccesinde sakin olsun. Fakat ders ve devr ile meşgul olarak hizmetimi layıkıyla yerine getirirse adı edilen vakıflarım kendisine teslim olunsun. Eğer Abdurrahman Efendi zaviyeden de çıkarsa, nerede oturursa otursun mademki ders vermekle meşgul ve hizmetimi layıkıyla yerine getirirse vakıflar kendisine teslim olunsun. Eğer kendisinin ömrü tamam olur ise âlim kâmil olan öğrencilerinden bir zat veyahut bizden icazetli olan zatlardan diğer öğrencilerimden alim kâmil bir zat olup dersi devr ile meşgul ve hizmetimi belirtilen şartlarda yerine getirirse vakıflarım o öğrenciye verilsin. Ve diğerleri de bunun gibi devam etsin. Böylecesine öğrenciden öğrenciye verilsin. Ve eğer öğrencilerden kâmil ve hizmetimi eda edecek bir zat bulunmazsa kimin öğrencisi olursa olsun, mademki dersi devr ile meşgul olup hizmetimi belirtilen şarta göre layıkıyla eda ederse o zata verilsin. Diğerleri de bunun gibidir. Mütevellî Mahmud Efendinin yerine Miftahizade Hacı Muhammed Efendiyi mütevellî kıldım. Arabizade Rafi'i vakf ve Dedehayr zade Hacı

94 Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 223

Abdurrahman Efendiyi mütevellinin üzerine gözetleyici kıldım. Müteveli vefat eylediği vakitte soyunda şer'i şerifi bilen ve mütevelliliğe layık ve münasib bir zat bulunursa o kimse müteveli olsun. Diğerleri de bunun gibi devam etsin. Eğer bu silsilesinde böyle bir kişi bulunmaz ise iki gözetleyici yardımıyla uygun bir kişi müteveli nasb eylesinler. Yine eğer gözetleyicilerin de ömrü tamam olur ise kendileri yerlerine bir gözetleyici tayin eylesinler. Böylece şart etmemle işbu ifadelerim ve şartlarım da adı edilen eski vakfiyeme ek ve ilavede olunması dileğimdir dedi. Kendi isteği üzerine işbu mahale kayd ve tescil olundu.

24 Zilhicce şerife sene 1320. (miladi 24 Mart 1903)"

Yukarıdaki kayıttan anlaşıldığı gibi Hacı Hafız Mustafa Efendi kurduğu vakıf için Miftahizade Hasan Efendiyi müteveli atadıktan başka kendinden sonra medrese ve zaviyeye talebesi Buluntu Abdurrahman Efendiyi müderris olarak tayin ediyor. Ondan sonra da ya Buluntunun âlim bir talebesi veya yine kendi talebelerinden âlim birini medrese ve zaviye için tavsiye etmektedir. Böylece medrese, zaviye ve kütüphanesinin ehil olmayanların eline geçmesini önlemiş oluyor. Bu ilave vakfiyenin tarihi hicri 24 zilhicce 1320, miladi 24 Mart 1903 tarihlidir.

Buluntu Hocanın ders verdiği odası

6. HAMİS EFENDİ MEDRESESİ:

Harran Kapı semtinde olan bu medresenin de varlığını el-Hac Haydar Ağa bin Muhammed'in 1169 hicri, 1756 miladi tarihli vakfiyesinden anlamaktayız. Bu vakfiyede: "...Kibleten Hamis Efendi medresesi..." cümlesi 1756 tarihlerinde Hamis Efendi Medresesi isminde bir medresenin olduğunu göstermektedir.

1304 hicri Rebiul-evvel, miladi Aralık 1886 tarihli şeri sicillerdeki kayde göre bu medrese ve vakfiyesi hakkında verilen bilgi aynen şöyledir:

“Der devletmekine arz-ı daî keminelidir ki:

Nazaret-i Evkaf-ı Hümayun mülukaneye mülhak evkafdan Haleb vilayeti dahilinde kâin merkez liva bulunan Medine-i Urfa'da vaki Hamisiye medresesinin banisi evkafının vâkıfı el-Hac Hamis Efendi merhumun medresesinin yevmi beş akça vazife ile tevliyet ciheti evlad ve evladının zükur ve erşedine ve badehu evlad-ı inasının aslah ve erşed zekuruna ve badehu evlad ve inasının erşed ve a'kaline şart ve tayin etmiş olduğu vakıf mumaileyhin 1137 tarihiyle müverrehe ve mümzaten olarak ibraz olunan bir kıta vakfiye hücceti mantukasından ve evkaf müdürlerinin zaman-ı idarelerinden vakf-ı şerif mezkurun ruyet olunan muhasebe koçanlarından evlad-ı evlad-ı zekur vakıfıdan cihet-i mezkur Şeyh Mustafa uhdesinde mukayyid bulunduğu evkaf defteri kaydiyeden ve bu vecihle ber mucib-i şart-ı vakıf amel edegeldikleri taamül-i kadiminden müsteban olub ancak cihet-i mezkure için berat-i şerif-i alişan istihsalına muvaffakiyet hasıl olmayarak şimdiye değin bila berat-ı alişan tasarruf olunagelmış ve bu misillü cihet-i mutasarrıflarından yedlerinde berat-ı olmayan haklarında berat istihsalına dahi ferman-ı âli iktizasından ve merhum Şeyh Mustafa dahi Urfa'nın Hacı Hamza Mahallesi nüfusunda otuzyedinci numara ve ikinci hanede tarih-i veladet-i 255 tarihiyle mukayyid silb-i kebir oğlu Ahmed'i terkle bundan akdem vefatı vukuundan beri merhum Ahmed cihet-i mezkureye mutassarrıf bulunmuş ve cihet-i mezkureye tasarrıfdan bahisle cihet-i mezkurenin uhdesine tevcihi ile lazım gelen berat-ı şerif-i alişanın istihsalı merhum Ahmed tarafından istida ve istirham kılınmış ve liva-i mezkurun Evkaf müdürü Mustafa Efendi hazır olduğu halde Medine-i mezbure mahkeme-i şeriyesinde makud meclis-i şer'i şerifde lede'l-tahkik medrese-i mezkure el-yevm mevcud ve mamur olduğu musted'i merhum evlad-ı evlad-i zekur-i vakıfıdan olub derecesinde cihet-i mezkureye müstahak kendünden gayri bulunmadığı ve istikamet ve emanet ile

mevsuf hizmet-i mezkureyi ifaya mukdedir bulunduğu erbab-ı vukufdan biarz-i cemaat-i müsliminden Molla Mustafa bin Abdullah ve Şeyh İmam bin İslam ve Muhammed Ali bin Halil ve Ömer bin Muhammed Tahir ve Ahmed bin Behram nam sıkatı sahihatü'l-kelimat meclis-i makud mezkure gelub ala tariki's-şehadet ihbar ve cihet-i mezkurenin merkur Ahmed'e tevcihini niyaz ve bir kıta memhur ve mümza şahadetin dahi ita ve takdim etmiş olduklarından cihet-i tevliyet-i mezkureyi vazife-i muayyinesiyle merkur Ahmed abd-i daileri üzerine tevcih ve yedine bir kıta berat-i şerif-i alişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına bi'l-ımtiyaz paye-i serir-i saltanat ilan arz ve i'lam olundu. Hürrire fi'l-yevmi'l- işrine min şehri rebüülevvel sene erbaave selasemietin ve elf (1304)."⁹⁵

Yani “Evkaf-ı Hümayun Nazareti mülküne katılmış vakıflardan olan ve Haleb vilayeti dâhilinde merkez liva Urfa şehrinde bulunan Hamisiye medresesinin banisi evkafının vâkıfı merhum el-Hac Hamis Efendi, medresesinin gündelik beş akça vazife ile tevliyetini en yetişkin erkek evladı ve sonra onların en yetişkin erkek evladın evladı olanına verilmiştir. Ve ancak bundan sonra kız evladının salih ve en yetişkin erkek evladına verilecektir. Ve daha sonra evlat ve kızlarının en yetişkin ve en akıllısına şart ve tayin etmiştir. Adı geçen vâkıfın 1137 (miladi 1724–25) tarihiyle imzalı olarak ibraz olunan bir kıta vakfiye hücceti yazısından ve vakıflar müdürlerinin idareleri zamanından zikredilen vakf-ı şerifin görülen muhasebe koçanlarından erkek evladı ve onun erkek evladı vâkıfı cihetinden adı geçen Şeyh Mustafa'nın sorumluluğunda kayıtlı bulunduğu vakıflar defteri, kaydiyeden ve bu bakımdan vâkıfın şartından dolayı işledikleri eski alışkanlıkları açıktır. Ancak zikredildiği gibi bunun için berat-i şerif-i alişân alınmayarak şimdiye kadar beratsız yetki kullanılmıştır. Bunun gibi mutasarrıflıkları bakımından ellerinde beratı olmayanlar haklarında berat alınmasına da ferman-ı âli gerekmektedir. Adı geçen Şeyh Mustafa da Urfa'nın Hacı Hamza Mahallesi nüfusunda 37. numara ve 2. hanede ve doğum tarihi 1255 (miladi 1839) kayıtlı büyük oğlu Ahmet'e terkle bundan evvel vefatından beri Ahmet mütevelliliğe yetkili bulunmuştur. Mütevelliliğe yetkili olduğundan bahisle mütevelliliğin kendi sorumluluğuna verilmesi ile lazım gelen berat-ı şerif-i alişânın alınması adı geçen Ahmet tarafından dilekçe verilerek istirham kılınmıştır.

Adı geçen şehrin Vakıflar Müdürü Mustafa Efendi hazır olduğu halde Urfa şer'î mahkemesinde akdedilen şer'î şerif meclisinde tahkik için adı geçen medrese bugün mevcut ve mamur olduğu dilekçe sahibi ve vâkıfın

⁹⁵ Urfa Şer'î Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 16 (belge no. 5)

erkek evlad-ı evladından olub kendi durumunda mütevelliliğe layık kendinden başkasının bulunmadığı ve doğruluk ve emanet ile vasıflı adı geçen hizmeti yerine getirmeye muktedir bulunmaktadır. Ehli vukufdan ve Müslüman cemaatinden olan Abdullah oğlu Molla Mustafa ve İslam oğlu Şeyh İmam ve Halil oğlu Muhammed Ali ve Muhammed Tahir oğlu Ömer ve Behram oğlu Ahmed adındaki sağlam doğru sözlü kimseler meclise geldiler. Bunlar şahadet yolu ile mütevelliliği adı geçen Ahmet'e verilmesini istediler ve bir kıta mühürlü ve imzalı şahadetlerini de takdim ettiler. Böylece mütevelliliği belirlenen vazife ile Ahmet'e verilerek eline de bir kıta berat-i şerif-i alişân sadaka ve ihsan buyurulması rica edilerek saltanata arz olunur. Yazılış tarihi 20 rebiülevvel 1304, miladi Aralık 1886.” Denilmektedir.

Yukarıda görüldüğü gibi Hamis Efendi medresesi hicri 1137 miladi 1724 tarihinde Hamis Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yine bu medreseye ait bir de gelir getiren vakıf mallar bırakmıştır. Burada vakfın resmen mütevelliliğini yapmak için İstanbul'dan berat istemektedir.

7. HASAN PADİŞAH MEDRESESİ:

Aşağı Çarşıda Akarbaşı semtinde Hasan Padişah Camii avlusundadır. Daha önce de anlatıldığı gibi, Hasan Padişah Medresesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırılmıştır. Sultan Hasan'ın aynı adı taşıyan camiye ve yanına bu medreseyi 1462 senesinde yaptırdığı bu medresesinin varlığını, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden anlamaktayız.⁹⁶ Hasan Padişah Camisi avlusunun etrafını çevreleyen odalar, medrese öğrencilerinin kalması için yaptırılmıştı. Sonradan buradan yolun açılması ile bütün bu odalar yıkılmış ve caminin minaresi avlunun dışında kalmıştır.

Bu medresede Şeyh Muhammed Halid (1823–1893) ders görmüştür. Yine Hacı Mustafa Hafız (ölm.1908) ve Soranlardan Halil Efendi bu medresede müderrislik yapmışlardır.

96 Evliya Çelebi, Seyahatname, III, 121

8. HAYDARIYE veya HAYDAR AĞA MEDRESESİ:

Pınarbaşı mahallesinde Hacı Hamza sokakta Hızanoğlu Camisi bitişiğinde olduğu sanılmaktadır. 1756 tarihinde yeni kurulmuş olan Haydarağa veya Haydariye medresesi hakkındaki 617 nolu defterin 105. sahife ve 64 sırada kayıtlı Urfa'da (el-Hac Haydar Ağa bin Muhammed) vakfına ait 1169 (miladi 1756) tarihli vakfiye ile anlıyoruz. Vakfiye şu açıklamaları vermektedir.

“Medine-i Ruha sanellahu ehleha ani'l-afati ve'l-beliyye mahallatından babu'l-Harran Mahallesi sakinlerinden ashab-ı hayrattan el-Hac Haydar Ağa ibni Muhammed Ağa nam kimesne tasarrufat-ı şer'iyeye... Oğlu Hac Abdurrahman Çelebiyi müteveli nasb kıldı.

Kibleten Hamis Efendi Medresesi ve şarken tarik-i âmm ve şimalen yine tarik ve ğarben... Mescidi ile mahdud Sümbüllü zade Ömer Beşeden ba-hücceti şer'iyeye iştira eylediğim bir bab cidar (duvar) ve dink zeminini ve ittisalinde vaki ve derununda nehr-i Hz. Halilürrahman cari, tulen yedi zira' ve arzen üç zira' Veli Bey oğlu Mahmud Beyin varislerinden iştira eylediğim zeminlere halen müceddeden medrese bina ve tamir ve derununda beş aded hücre ve bir sofa ve fevkinde bir adet derslane ve darü'l-Kurra hüccesi ve iki adet kenif ve derununda cari nehri mezkur ve kaderince Huşi müştamil medrese inşa ve ihdas ve vakfedub ve Medine-i mezkure muzafatından Evek nam karye akarında vaki bir bab bir göz baş-değirmen demekle maruf bin beşyüz kuruşa iştira eylediğim nisif değirmen hissesini... Bina ve tamir eylediğim medrese-i mezkurun talebe-i ulum fukarasına vakıf edub ve gerek zikr olunan nisif değirmen ile... şöyle şart eyledim ki medrese-i mezkurun derununda olan beş aded hücre neşin olanların her birine zikrolunan nisif değirmenin gallesinden... derslane ve daru'l-kurra olan hücrede sakin olan müderrise beher mah ğalle-i mezkureden üçer kuruş ve kurra olub tedris-i ulumdan maada talim-i Kur'an-ı azimüş-şan etdikte ğalle-i mezkureden beher mah bir kuruş dahi verülüb...”

Yani, “Urfa şehrinin Harran Kapı mahallesi sakinlerinden hayır sahiplerinden Muhammed Ağa oğlu el-Hac Haydar Ağa adındaki zat, şer'i şerifte tasarruf olarak yaptığı vakıf için Oğlu Hac Abdurrahman Çelebiyi müteveli tayin eyledi.

Güneyinde Hamis Efendi Medresesi ve doğusunda yol ve kuzeyi yine yol ve batısı... Mescidi ile sınırlı Sümbüllü zade Ömer Beşeden şer'i şerifin işaretiyle satın aldığım bir bab duvar ve dink zeminini, bitişiğinde bulunan ve içinden Halilürrahman suyu akan, uzunluğu yedi zira' ve eni üç zira' olan Veli Beyoğlu Mahmud Beyin varislerinden satın aldığım

arsalara halen yeniden medrese bina ve tamir ve içinde beş adet oda ve bir sofa ve üzerinde bir adet derslane ve Kur'an okuma derslane odası ve iki adet tuvalet ve içinden Halilürrahman suyu akan döşeli bir medrese inşa ettirdim ve vakfettim. Yine Urfa yakınında Evek adındaki köy gelirinden bulunan bir bab bir göz baş-değirmen demekle bilinen 1500 kuruşa satın aldığımıyarım değirmen hissesini... Bina ve tamir eylediğim adı geçen medresenin fakir öğrencilerine vakıf ettim. Gerek zikr olunan yarım değirmen ile... Şöyle şart eyledim ki adı geçen medresenin içinde olan beş adet odada oturanların her birine zikrolunan yarım değirmenin gelirinden... Derslane ve Kur'an dersi verilen odada oturan müderrise her ay zikredilen gelirden üçer kuruş ve kur'an okuyucusu olub ilim tedrisinden başka Kur'an-ı azimüş-şan öğrettiğinde de aynı gelirden beher ay bir kuruş dahi verilsin..."

Medresede hem ilim tahsili yapıldığı ve hem de bir darü'l-kurra yani hafızlık medresesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu medresede Hacı Ali Efendi'nin (ö. 1911) müderrislik yaptığı mezar taşındaki kitabesinden anlaşılmaktadır.

Haydariye medresesine, 2103 nolu defterin 114. sahifesi ve 99 sırasında kayıtlı Urfa'da Hacı Bekir Bey bini Müslüm vakfına ait 1328 (miladi 1910) tarihli vakfiyesinde, Hacı Bekir Bey de vakıfta bulunmuştur. Şöyleki,

"...Müceddeden bina ve inşa eylediğim Şehbenderiye camii şerif ve mabed-i latif ile derununda kain dershanenin ... Ve dekakini mezkure arsasından yüz kuruş dahi dükkkanı mezkure arsasının nam ettiği Serğıbçı pazarından mihkere ile maktuan Haydariye medresesine... Ve badehu camii şerif ve medresesi mezkurede şartım... Ve medrese-i mezkurede tedrisi ulum ve funun etmek üzere senevi sekizyüz kuruş müderrisliğine tahsis olunup ve camii şerifi mezkur hücrelerinde tahsili ilmi şerif ile iştiğal eden fakir talibi ilme şurlağan bahası olarak şehri on kuruş..."

Görüldüğü gibi Haydariye medresesine bir miktar bağışta bulunduğu anlaşılmaktadır. Bundan başka Şehbenderiye camiini yaptıran Hacı Bekir Bey, bu caminin içinde bir medrese dershanesi de yaptırmış ve müderrisine günlük maaş verdiği gibi fakir talebelerine de bazı yardım da bulunmayı şart koşmuştur.

9. İBRAHİMİYE VEYA DABBAKHANE MEDRESESİ:

Bu medresenin iki isminin birlikte kullanmasının sebebi İbrahimiye medresesinin Dabakhane Camii avlusunda bulunmasıdır. Bazı müderrislerin her iki medresede de görev yaptığı bilinmektedir. Öyle sanılıyor ki medresenin asıl adı İbrahimiye olup, Dabakhane cami'i avlusunda olduğu için de Dabakhane medresesi denilmiştir. Dabakhane camisinin avlusunun kuzeyinde bulunan İbrahimiye medresesinin kapısı üzerinde şu kitabe yer almaktadır.

Üstte küçük taştaki kitabede:

"(be)na mahallün litedrisi'ş-şerifi el-Hac İbrahim (temmet) fi sebillahi müverrihi'l- kur'an fi tarihu fiha kütüb kayyimetün. Billah.

Altta büyük taştaki kitabede:

Ammere hazihi'l-medresete'ş-şerifete livechi-Allahi'l-kerimi taleben li-mardati Rahim ve'ttibâ'en li-kavlihi ta'ala ve ma tükaddimû li-enfüsiküm min hayrin teciduhu 'indallahi'l-fakiru ilaallahi ta'ala el-Hac İbrahim Efendi ibni el-Hac Kasım Efendi ğafarallahu lehuma. Fi seneti sitte ve selasine ve mietin ve elf."

Bu kitâbe bu yerin “dosdoğru yazılmış kitapların olduğu” tedris mahalli ve Hacı İbrahim medresesi ve kütübhane olduğunu belirtmektedir. Devam eden alttaki satırlarda ise bu medreseyi 1136 hicri, 1723 miladi senesinde Hacı Kasım oğlu Hacı İbrahim Efendi yaptırmıştır, ibaresi yer almaktadır. Küçük taştaki kitabede Kur'an'dan verdiği “*fiha kütüb kayyimetün*” ayetine “*billah*” kelimesini ekleyerek medresenin 1136 tarihini düşürmüştür.

Bu medresenin içinde eyvanın kenarında ise:

" Tarihü'l-medreseti Hiye halisetün Fi sene 1136" yani “Medresenin yapılış tarihinin hicri 1136, miladi 1723 senesi olduğu yazılmıştır.

Hacı İbrahim Efendi medrese için birçok gelir sağlayan mülk vakfetmiş, bu vakfın vakfiyesi de miladi 1725 miladi tarihini taşımaktadır.

Âlimlerden Hacı Ramazan Hafız (ö. 1910) ve Ahmed Lami (1826–1888) efendiler dabakhane medresesinde ders vermişlerdir.

1902 senesinde bu medresenin müderrisi Hasan Efendidir ve 21 öğrencisi vardır.⁹⁷

Yine Hacı Ramazan Hafız'ın İbrahimiye medresesinde müderrislik yaptığı mezar taşındaki kitabesinden anlaşılmaktadır.

⁹⁷ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, s. 1264

İbrahimiye Medresesi kapısı

İbrahimiye Medresesinde Muhammed Hilmi Efendi (1881–1933), Miftahizade Hasan Efendi bu medresede müderrislik yaptığı gibi, Ahmet Vefik Efendi de hat dersleri vermiştir. Kadı Muhammed Salih (ö. 1925) bu medresede okumuştur.

Hacı İbrahim Efendinin bu medrese için yaptığı vakıfla kimlere ne ücret verileceği ve bu vakfın nasıl idare edileceğini belirtmiştir. 1959 numaralı 279. sayfa ve 194 sırasında kayıtlı Urfa'da (eş-Şeyh el-Hac İbrahim Efendi ibni Kasım Efendi) vakfına ait 1139 (miladi 1726–27) tarihli vakfiye örneği şöyledir.

"...Medine-i Ruha el-mahmiye seynet ahalinde ani'l- afati ve'l-beliyye ayanından olan sahib-el-hayrat ve'l-hasanat ve rağibi sadakat ve'l-müberrat kidvetü'l- sulahai'l-salikin eş-Şeyh el-Hac İbrahim Efendi ibni Kasım Efendi... Dabbakhane camii şerifinin canib-i şimalinde şira'i şer'i birle malik olduğu buyut-u müteaddidenin binalarına hedim ve kali edib arsasında etyab-ı malim ve enfez-i menalimden bir medrese-i dil küşa bina eyledim ki canib-i garbinde fevkani bir kubbe üzere bir derslane müderrisi efendileri sakin ola ve tahtında bir hücre bir eyvan ve yine mübna alelarz muttasılinda iki hücre ve önlerinde bir havuz ve yine medrese-i mezkurenin canib-i kiblesinde yedi adet hüccarat ve ittisal-ı müntehalarında iki adet kenif ve fevkinde bi-rimağ üzre bir hücre-i kabirdaril kira olmak için..."

Bu vakfiyede: “Urfa ayanından olan Kasım Efendinin oğlu hayır ve hasanat sahibi Salih salıkların dayanağı Şeyh İbrahim Efendi dabakhane camisinin kuzeyinde şer’i şerifin işaretiyle malik olduğu birkaç tane binasını yıkarak benim temiz malım olan arsasından gönül açan bir medrese bina eyledim. Batı tarafında iki katlı kubbeli bir dersane üzerinde müderris efendiler otursun. Altında ise bir oda ve bir eyvan ve bitişiğinde iki oda ve bu odaların önünde bir havuz yaptırım. Yine medresenin güneyinde yedi adet oda ve onun bitiminin bitişiğinde de ik tuvalet ve üzerinde de oda yaptırım...” denilmektedir.

Görüldüğü gibi Dabakhane camiinin kuzey tarafında bir medrese yaptırmış olup, bu medresenin yanına bazı gerekli odalar da ilave etmiştir. Bunun için yaptığı vakfın şartlarını şöyle belirtmiştir.

“...Şöyle şart eyledim ki evkaf-ı mezbure mütevellisi hala ekber ve erşed evladından faziletli Muhammed Fazlı Efendi... Yevmi on akçe vazifeyle müteveli olup...” Büyük oğlu Muhammed Fazlı Efendiyi müteveli yapmıştır. Eğer evladı kalmazsa yabancı bir fazıl ve Salih müderrise müteveli nasb edilmesi, o da olmazsa yerli bir müderrisin müteveli nasb edilmesi istenmektedir. Bu şartların içinde Kur'an okuyan şeyhü'l-kurra için günde 4 akçe verilmesi istenmekte, hücrede oturan ilim öğrencileri için hepsinin yabancı olması istenmektedir. Yabancı olmadığı takdirde yerlilerden ders mütalaa edenlerin oturması istenmektedir.

Müderris efendiye günlük 20 akçe, şeyhülkurra'ya günlük sekiz akçe, kapıcıya günlük dört akçe verilmesi istenmekte olup, medresenin her tarafını temizlemesi de belirtilmektedir. Her odada iki talebe oturacak ve her oda için üçer akçe verilecektir. Ayrıca Recep, Şaban ve Ramazan aylarında okunan hatimler için de ayrı ücret verilmektedir.

Hacı İbrahim Efendinin oğlu Muhammed Fazlı Efendi de hem kendi tamir ettirdiği Arabizade Camisi diye bildiğimiz cami için hem de babasının yaptırdığı medrese için yaptığı vakfının, 2103 nolu defterin 121. sahife ve 114. sırada kayıtlı Hacı İbrahim oğlu Arabî Muhammed Fazlı Efendi 1157 (miladi 1744) tarihli vakfiyesini Harran kapı'daki Cami için vakfetmiştir. Babası İbrahim Efendi el-Arabî'nin yaptığı İbrahimiye medresesine bitişik kütüphane ve hücreler için vakfetmiştir. Bu vakfının mütevellisi de oğlu Muhammed Reşid'dir.

İbrahimiye Medresesi müderrisi Hacı Ramazan Hafız efendinin kabri.
(ö. 1910)

Muhammed Fazlı Efendinin ikinci vakfiyesi de 2103 numaralı defterin 125. sahifesinin 115 sırasında Muhammed Fazlı Efendi bin Hacı İbrahim Efendi 1194 (miladi 1780) tarihlidir.

"Babu'l-Harran mahallesinde vaki Alihan Bey Camii şerifi harabe müşrif ve madigussaha olup tevs'i' ve tecdide ve bir hutbegah ve minareye muhtaç olmağla muttasılinda bir miktar zemin ahzedip rizaen lillah..." Bugün eski Arabî Camisi dediğimiz caminin yerinde eskiden Alihan bey camii olduğu anlaşılmakta ve harabe olan bu camiyi hem tamir ile yeniliyor ve hemde yakınındaki arsaları alarak camiyi genişlettiği anlaşılmaktadır.

"...Etyab-ı malımdan ve enfes-i mevalimden camii şerifi tevs'i' ve tecdid ve termim ve tahkim ve bir minber ve minare-i şerife bina ve bir talim-i sibyan için bir hücre ve bir mahall-i vuzu inşa ve garka-i rahmet olan merkum ve mağfur berradallahu mezcauhu pederimiz el-Hac İbrahim Efendi bina kerdesi ve asar-ı celilesi olan medresesi İbrahimiye'de dershaneye muttasıl bir kütübhane ve hafizi'l-kütüb için birbirinin içinde iki hücre bina eyledim. Camii şerif-i mezkurun ve darü'l-kütübün levazım-ı mühimmatı ve mesalih-i merammati ve ehl-i ve-zaif ve cihatı için Medine-i mezburenin dahilinde ve haricinde vaki olan..." ifadesinden camiyi tamir ettiği ve bu caminin yanında bir sibyan

mektebi ve bir abdest mahalli yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca babası İbrahim Efendinin yaptırdığı Dabbakhane camiinin içindeki medresenin bitişiğinde bir kütüphane ve bu kütüphanenin muhafızı için birbiri içinde iki oda yaptırmıştır. kütüphaneye lazım olan bütün ihtiyaçlarını da temin etmiş olmakla Urfa'daki bütün medreselerin birer kütüphanesinin de olduğu belirlenmiş oluyor. "...Hafızı'l- kütüba yevmi on akçe, talimi sibyan için iki akçe... vereler."

Mütevelli için de ileri sürdüğü şartların ilme teşvik ettiği anlaşılmakta olup şöyledir.

"...Silki milki sahihimde münselik olan balâda masturu'l-esami ve vakfiye-i mamülün biha da muntazam ve mukayyed olan enfüsü inine'l-cevahir ve ahsenü mine'l-leali kütübü ahadis ve akaidi İslamiye ve kütübü tefsir-i şerif usul ve fûru'ı fıkahıye-i hanifiye ve meani ve adab ve ulumu arabiye-i nahviye ve sarfiye ve mantık ve hisab ulumu hikmet ve hendese de sair külliyyat ve cüziyyat-ı farsiden ki var ise vakf-ı müebbed ve habsi muhalled kıldım..." Demekle buraya mütevelli olacakların din ilimleri ve bunların yanında matematik, geometri, mantık ve felsefe de bilmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

10. İHLASİYE MEDRESESİ:

Yıldız meydanında Kunduracı pazarında olan İhlasiye veya Kardeşler Camii denilen camiin bünyesinde. On yedinci yüzyılda açılmış bir medresedir. İhlasiye Camiinin hicri 1051 miladi 1641 tarihli vakfiyesinde, caminin yapılışını şöyle bildirmektedir.

"... Sahibu'l-Hayrat ve'l-hasanat rağibü'l-müberrat ve'sadakat zairi beytullahil-haram kidvetu'l-Sulehai'l-kiram umdetü'l-meşayih el-izam Mevlana el-Hac Musa Efendi ibni Mevlana Mahmud el-imamı mahmiyye-i hedde meclisi şer'i şerif şamihi'l-imade mahfil-i dini münif rasih el-evtada hazır olup, halı hayatında kemal-i sihhatinde takriratı şer'iyesi caize ve teberruatı mer'iyesi nafize olduğu halde bi'l-tav' ve'l-ihhtiyar itiraf ve ikrar edub dahili Ruhada babu'l-emir mahallesinde mahdud erbaası inde'l-ahali ve'l-ciran müstağni ani'l-beyan olub ihlasiye demekle maruf müceddeden bina etdiğim camii şerif ve mabedi latifin..."

...fi evahiri şehri rebiulevvel min şühur sene ihda ve hamsine ve elf min hicreti."

Şimdiki konuşma diliyle "Hayır ve hasenat sahibi, temize çıkmaya ve sadık olmaya istekli, beytü'l-haram'ı ziyaret etmiş, Salihlerin tabi olduğu ve büyük şeyhlerin dayanağı olan Mevlana Mahmud'un oğlu Mevlana Hacı Musa Efendi, din-i mübinin dayanağı yüksek bilgilere sahip olan

şer'î şerif meclisinde hazır oldu. Bütün hayatı süresince ve sihhati yerinde olduğu, anlattığı sözleri şer'an kabul edildiği, bağışları yürürlükte olup sözü geçtiği halde kendi isteği ve ihtiyarı ile itiraf ve ikrar edüp, Urfa şehrinin içinde Beykapısı mahallesinde dört taraftan sınırları ahali arasında belli olan ve İhlasiye demekle bilinen yeniden bina ettiğim Camii şerif ve latif mabedin...”

Diyerek devam ettiği vakfiyesinde ki ifadelerinden anlaşıldığı gibi mevlana Mahmud Efendinin oğlu Şeyh Mevlana Musa Efendi İhlasiye camiini yeni olarak rebülevvel sonlarında 1051 hicri ve miladi 1641 senesi nisan ayının sonlarında bina ettiği, bu tarihte kaleme aldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Gerçi medreseden söz edilmemekle beraber, caminin yanında yaptırdığı odalar bu görevi görmektedir. Amma sonradan da ilave etmiş olabilir. Bu caminin masrafları için birçok mal ve mülkünü vakfetmiştir.

İhlasiye medresinde ders gören ve müderrislik edenler son devirde Müftü Abdullatif Efendi (ö. 1896), Saizade Mahmut (ö. 1901) Efendileridir. Abbas Vasık Efendi de (1859–1922) bu medresede ders vermiştir.

İhlasiye Medresesinin kurucusu Hacı Said Ağadır.⁹⁸ Bu medresede 1902 senesinde Halil Efendi müderris olup 13 öğrencisi vardı.⁹⁹

11. KUTBEDDİN MEDRESESİ:

Urfa medreselerinden biri de Kutbeddin medresesidir. Oniki Eylül Caddesi denilen caddede Kudbeddin Camii bünyesindedir. Kutbeddin camiini harabe iken tamir eden Hamevizade Ömer Paşa bu camiye ve medreseye vakıfda bulunmuştur.

Caminin doğu kapısı üzerindeki kitabenin son beyti şöyledir:

*Gül endam sehi ser u libas-i hil'at zibâ
Esas-i mescid-i nev tarh ziver revnak a 'lâ*

Beytin son mısrasında tarih düşürmüş olup, Arap harflerinin toplamı hicri 1192, miladi 1778 tarihi çıkmaktadır.

Kutbeddin Camii için Ömer paşanın, 2150 numaralı defterin 15. sahifesinde kayıtlı Urfa' da ki vakfına ait 1194 (miladi 1780) tarihli vakfiyesi'nden şunlar anlaşılmaktadır.

98 1321 Senesi Maarif Nezareti Salnamesi S.457

99 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, s.1264

"...İşbu kitabı sıhhat nisabın bais-i inşası budur ki, sabıkan mirimiran mar'aşi devletlu ve inayetlu Ömer Paşa eş-şehir bi-Ahmed Paşazade esbağallahu aleyhi... binaen ala mesbuku'z-zikir devletlu inayetlu Ömer Paşa hazretleri bu ecur cezilelere nail olmaları için taleben livechi'l-kerim Medine-i Ruha'da yeni çarşı ittisalinde Kutbiye camii demekle maruf camii şerif harebeye müşrif olub derunu birununda cemaat-i müslimin ile eda-yı salat-ı hamse mümkün olmayub camii şerifi tecdid ve ihya eyleyip..."

Ömer Paşa Kutbeddin Camisinin vakfiyedeki ifadesinden anlaşıldığı üzere Urfa'nın yeni çarşı yakınında harabe haline gelmiş olan camide Müslümanların ibadet etmeleri mümkün olmadığından, yeniden tamir ettirmiş ve birçok gelirlerini camiye ve medresesine vakfetmiştir. Camiye imam ve müezzin tayin eyleyerek imama ve hatibine yevmiye on akçe görev verdi. Ayrıca hanımı ümmü gülsüm hatun da vakfiyede bulunmuştur.

Çiftçioğlu Muhammed hafız bu medresede yetişen alim ve hafızlardandır.

12. NAKİBZADE USAMEDDİN İBRAHİM EFENDİ MEDRESESİ:

Bu medrese, yıldız Meydanında, Ulucaminin doğusunda ve daha önce adı geçen Eyyubiye medresesinin kalıntıları üzerine yapılmıştır. Ulucami avlusuna açılan kapısının üzerindeki kitabede şu bilgilere yer verilmiştir.

"Bismillahirrahmanirrahim ve bihi sikati

El-hamdülillahillezi ve bi-nimetihî ve ihsanihî etetimmu'l-salihat ve ala resulihî ezkiya es-selam ve enmatü't-tehiyat ve alihi ve ashabihi nücum el-hudat ve ba'du kadd tamme ve kemmule bi-avnihi taala bina hazihî'l-medreseti'ş-şerifeti bi-imareti'l-muvaffaki li'l-birri ve'l-hayrat ve'l-mübeşşeri bi'l-işareti men cae bi'l-hasaneti felehu aşru hasanat. El-Seyyid el-fazil ve'l-emced el-kâmil fahrü'l-müderrisini'l-kirâm el-Hac İbrahim Efendi el-mulakkab bi-Usameddin eş-şehir bi-Nakibzade damet aleyhi'l-nimetü ve's-saadetü li' kable' Allahu minhu ve caaleha haliseten li-vechi'l-kerim ve nafaahu biha ve atahu ledunhu mine'l-ecri'l-azim.

Yevme la yenfeu malun vela benune illa men etallahe bi-kalbin selim innehu huve'l-samiu'l-âlim ve zalike fi sitte ve tis'ine ve maeti ve elf. 1196"

Kitâbenin Türkçe anlamı ezcümle şöyledir:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Güvenim ancak Allah'adır. İhsan ve nimetleriyle salih amellerin tamamlandığı Allah'a hamd ederim.

En temiz ve en mükemmel selamlar, Allah'ın elçisi ve Onun aile ve arkadaşlarının üzerine olsun. Onun, o aile ve arkadaşları ki, her biri hidayet yıldızları gibidir. Bundan sonra Allahu Taala'nın yardımı ile bu medrese-i şerifin yapımı, Nakibzade Usameddin lakabıyla meşhur olan fazıl, kâmil, yüce, müderrislerin iftihar ettiği muhterem Hacı İbrahim Efendi tarafından yapımı ve imareti tamamlandı. Allah'ın saadet ve nimetleri kendisi üzerine devam etsin. Allah onu faydalandırsın ve kendi yanından büyük mükâfat versin. Ki ancak Allah'a teslim olmuş selim kalbin dışında, hiç bir mal ve evladın fayda vermediği o kıyamet gününde, Allah işitendir ve bilendir.

Tamamlama tarihi 1196 hicri (miladi 1781) dir."

Sol alt köşede de hattatın kendi imzası şöyledir.

"el-Hac es-Seyyid el-fakir künyehu Abdurrahim el- musavvari beyti'r-Ruha"

Nakibzade Usameddin İbrahim Efendi tarafından hicri 1196, miladi 1781 tarihinde yaptırılan bu medrese, yapılış tarihi belli medreselerden biridir. Banisi olan Hacı İbrahim Efendinin kendisi de müderris idi. Kitabesini yazan hattat, ismini Urfa şehri musavviri yani ressamı Abdurrahim diye tanıtmıştır.

Bu medrese daha ziyade bir Dar'ül-Hadis'dir. Burada artık uzmanlaşmak isteyen öğrenciler hadis ilmi alıyorlardı.

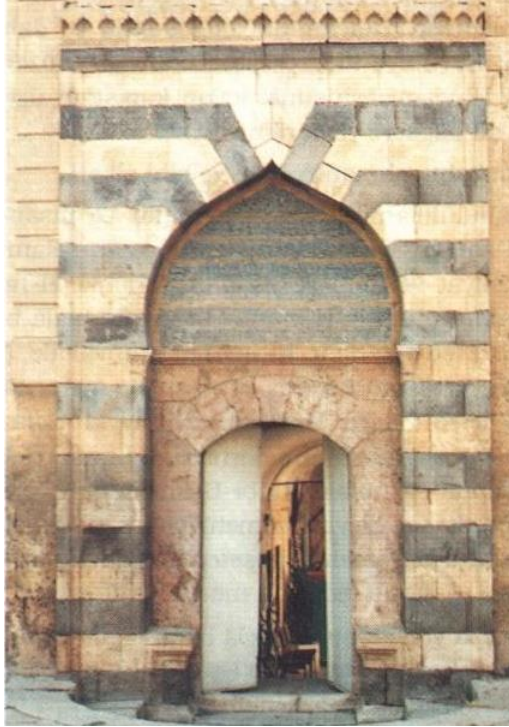
Bu Darü'l-Hadis'in dershanesinin içten taraf kuzey duvarındaki kitâbesi şöyledir:

*Zehi dar'ül-Hadis nev bina-yı tarz-ı müstesna
Olur çar sû dilkeş bu câye her bir talib ra'na
Sahibinden muharriçtir manasın bu sınıf binası
Etdi hikmet alanına kadem pesend-i hükkâm
Tevatürle olur meşhur dolab-ı hüner pirâ
Fena-yı mantık et-Tayr usulünden olur güiyâ
O beyza-yı reh fazilet Fahr-ı Razi semahat kim
Bu şekl u tamirine akl-ı kül hayran dilbeste
Hacı Seyyid İbrahim Efendi kemâl-arâ
Nice mahz-ı tevfik-i Hüdâ'dır bu eser hakka
Bina-yı dar-ı ilm olmuşdu maksud buna Allah
Misali nâ-şenide aynı nadide sami içre
Edince nahv-ı hayra sarf-ı mal ol fazıl dâna
Dürr-i muhtar'ın bir bezl ile bu medrese ihya
Mana-yı bedi'in vaf-ı Tıbyan'ında caizdir*

*Ona niamlarından Cennet-i Adn'ın eyleye ihsan
Tefasil-ı talibine şerh eder ser be-ser binâ
Kabul ede bu bünyad-ı şerifin Hazret-i Mevlâ
Çıkara Hacı Begzade Ebubekir Beg
Sezadır zer kalemle yazsalar tarihin ey Kudsi
Ne zibâ dar-ı ilm dilkeş-i pâkize nev ra'nâ
ve zalik fi 1196*

Kitabeden anlaşıldığı üzere bu darü'l-Hadis dershanesi olarak Nakibzade Usameddin Hacı İbrahim Efendi tarafından hicri 1196 miladi 1781 tarihinde yaptırılmıştır. Devrinin şairlerinden Kudsi tarafından da kitabenin manzumesi yazılmıştır. Son mısradaki tarih düşürmüş olup, Arap harflerinin toplamı 1196 yapılış tarihini vermektedir.

Bu medresenin bir özelliği de, Darü'l-Hadis dershanesinin içinde batı tarafında bir kütübhanenin bulunmasıdır.

Nakibzade Medresesinin Ulucami avlusundaki kapısı.

Nakibzade medresesinin dershanesi.

13. RAHİMİYE MEDRESESİ:

Rahimiye Medresesi, Aşağı Çarşıda Hasan Padişah Camiinin hemen doğusuna bitişik idi. Rahimiye Medresesi Miftahi Abdurrahman Efendi tarafından kurulmuştur.¹⁰⁰ Bu medrese hicri 1150, miladi 1737 senesinde açılmıştır.

Miftahzade Abdurrahim Efendinin (1833–1875) bu medresede müderrislik yaptığını bilmekteyiz. Abdurrahim Efendinin babaannesinden gelen bir de Rahimiye vakfı bulunmaktadır. Urfa âlimlerinden Hacı Halil Efendi de bu medresede müderrislik yapmıştır. 1902 senesinde Hacı Ali Efendi bu medresede müderrislik yapmış olup, 10 öğrencisi bulunmakta idi.¹⁰¹

Rahimiye Medresesine Hacı Abdulfettah İbni Şaban da vakıfta bulunmuş olup şöyle şart koşmuştur:

*"...Ve dar-ı kurrai Rahimiye'de sakin olan kurra efendiye onbeş kuruş senevî verip ve ol dahi Receb, Şaban ve Ramazan-ı şerifte üç hatm-ı şerif tilavet edip sevabını ruhuma ihsan eyleye ve şehriye ikibuçuk kuruşla senevî otuz kuruş yine kurra olan efendiye verip... fi şehri muharrem el-haram sene semanün ve selasine ve mieteyni ve elf. 1238 (Eylül 1822)"*¹⁰²

¹⁰⁰ 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, S. 457

¹⁰¹ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, s. 1264

¹⁰² Vakfiye Defterinin 151. sahifesi.

Ezcümle şöyle ifade etmektedir: Rahimiye Kur'an-ı Kerim dersi verilen dershanede oturan Kur'an-ı Kerim öğretmenine senelik 15 kuruş verilsin. Buna karşılık o da Recep, Şaban ve Ramazan-ı şerif aylarında üç hatmi şerif okuyarak sevabını ruhuma bağışlasın. Yine ayda iki buçuk kuruşla senede 30 kuruş Kur'an-ı Kerim öğretmenine verilsin.

Hicri 29 Muharrem 1305 miladi 10 Ekim 1887 tarihli ve 370 numarada kayıtlı sicilde Rahimiye medresesi vakfiyesinde Abdurrahim Efendi'den söz etmekte olup, Rahimiye Medresesinin yanında birde darü'l kura (Kur'an-ı Kerim dershanesi) olduğu anlaşılmaktadır. Sicil kayıt örneği aynen şöyledir.

"Nazarat-ı evkaf-ı Humayun mülukâneye mülhak evkafdan Medine-i Urfa'da vaki Abdurrahim Efendi nam sahibü'-hayrin vakfeylediği Rahimiye Medresesi demekle maruf Hasan Paşa camii şerifi derununda kâin bir bab medrese ile bir bab Darü Kurra'nın tevelliyetini evlad-ı benîn ve benatının evlad-ı evlad-ı evladının erşedine şart edub erbab-ı vezaiyin ber mucib-i şart-ı vakıf vazifeleri ve vukubulan mesarifat-ı tamiriyesi bade'l-ihraç galledinden fazlasını dahi bir kıta vakfiye-i mamul bihasında mestur olduğu vacihle vakf-ı mezkurun mütevellisine şart ve tayin etmiş olduğundan vakıf mumaileyhin evlad-ı evlad-ı evladından olup ber vech-i meşrut el-yevm beyne'l-evlad erşediyeti cihetle ba-ılam-ı şer'i mütevellisi bulunan evlad-ı zekurun inasından muarrefetü'l zat Zübeyde hanım binti Hasan ağa tarafından ba hüccet-i şeriye vekil-i müseccel şerisi mezkur darü'l-kurra muallimi Muhammed Efendi ibni Miftahizade Bekir Efendi hazır olduğu halde evlad-ı evlad vakfının evlad-ı zekuru evladından müteveli-i sabık Abdurrahim Efendinin mahdumu işbu baisü'l-vesika Mustafa Efendi Medine-i mezkure mahkeme-i şer'iyesinde munakid meclis-i şer'i hatirde takrir-i kelam edub ben ve müteveli müvekkilem merkume Zübeyde hanım evlad-ı vakıfdan olmamızla vakf-ı mezkurun sabiken mütevellisi pederim Abdurrahim Efendi'nin hin-i vefatında ben mümeyyizdim el-hak olduğum cihetle müvekkile mumaileyha Zübeyde Hanım vakf-ı mezkure ber mucib-i şart-ı vakıf erşediyeti sabit olduğu cihetle vakf-ı mezkure kabl-i şer'den mütevelliyeye nasb ve tayin olunmuş olduğu cihetle bizzat umur-i vakfi ber unucib-i şart-ı vakıf ruyete muktedire olmayıb evlad-ı vakıfdan olmayan ecnebiyi vekâlet suretiyle istihdam eylediğine mebni vakf-ı mezkurun müstağlatını icar ve isticarına hâlel arız olmakla mütevelliyeye-i müvekkile-i mumailayhanın inziham-ı raî ile kayımmakam müteveli nasb ve tayini lazım gelmegin ve ben dahi evlad-ı evlad-ı evlad vakfının zekur evladından mütevelliyeye mezbureden derecede esfeli ve batn-ı sanide isem

de evlad-ı vakıfdan benden sinnen evlad-ı ekber-i zekur mevcud olmamakla vakf-ı mezkure mütevelliyeye-i müvekkile-i mumaileyhanın inzınam reyle kaymakam-ı müteveli nasb ve tayin olunmaklığım matlubumdur dedikde vekil hazır mumaileyh Muhammed Efendi dahi evlad-ı vakıfdan merkum Mustafa Efendi'nin sadır olan kelimat-ı meşruhunu bade'l-tasdik-i hâkim mevkii sadr- i kitab efendi dahi Mumaileyh Mustafa Efendi ibni Abdurrahim Efendi vakf-ı mezkure kaymakam müteveli nasb ve tayin edub ber mucib-i şart-ı vakıf maen umur-ı vakfi her biri aherin munzem olmaksızın ruyet etmeyub bi'l-ittihad ve'l-ittifak birlikde maen ruyet etmek ve fazla-i ğalle-i vakf meyanelerinde ber mucib-i rey munasefeten taksim kılınmak üzere mütevelliyeye-i müvekkile-i mumaileyhaya izafetle vekil hazır mumaileyh Muhammed Efendi ile mumaileyh Mustafa Efendiye hitaben emr etdikde anın dahi ber vech-i muharrer eda hizmetine taahhüd ve her biri aherin rey ve marifeti olmakzının umur-ı vakıftan bir emre mübaşeret etmemek üzere müteahhid olmağın vakii'l-hal hıfzen lilmakal ma vakaa bi't-taleb ketb ve imla olundu. Hürrire fi'l-yevmi'l-tasi' ve'l-işrine min Muharrem sene hamse ve selasemietin ve elfün."¹⁰³

Hocazade Halid Efendi

Müftü faziletli Hacı Abdullatif

Saraczade Hacı Muhammed Efendi

Bu belgede anlatılanlar şöyle ifade edilebilir: Evkaf-ı Humayun nezaretine mülhak vakfiyelerden Urfa şehrinde olan Abdurrahim Efendi adındaki hayır sahibinin vakfeyletiği Rahimiye Medresesi adındaki ve Hasan Padişah Camiinin içinde bulunan bir medrese odası ve bir Kur'an-ı Kerim odasının tevliyetini erkek ve kız çocuklarının en yetişkin olanına şart koşturmuştur. Bu işle görevli olanın vakıf şartında olduğu gibi vazifelerini yapmaları ve meydana gelen tamir masraflarını çıkardıktan sonra gelirden fazlasını da vakfiyede yazıldığı üzere adı geçen vakfın mütevellisine şart ve tayin etmiştir. Bundan dolayı vâkıfın kız ve erkek evlatlarından Hasan ağanın kızı Zübeyde Hanım eski müteveli Abdurrahim Efendinin mahdumu Mustafa Efendi Urfa'da şer'î mahkemeye gelerek davada bulunmuşlardır. Bu davada Zübeyde Hanım vakfın mütevellisinin vakfı idareye muktedir olmadığını ve evlad-ı vakıftan olmayana vekâlet verdiğini iddia etmişti. Bu yüzden vakfın gelirine zarar geldiğini söylemiştir. Bu yüzden de kendisinin mütevelliyeye

¹⁰³ Urfa Şer'î Mahkeme Sicilleri, arş. no. 227, kayıt no. 370 (belge no. 6)

kaymakam tayin olunmasını istemektedir. Eski mütevellinin dava vekilinin de bunu doğrulaması üzerine Hakim de Abdurrahim Efendinin oğlu Mustafa Efendiyi vakfa kaymakam müteveli nasb ve tayin etmiştir. Ayrıca birlikte çalışıp gelirin fazlasını hepsinin arasında eşit taksim edilmesini emretmiştir.

14. RIZAIYE MEDRESESİ:

Bu medrese de Oniki Eylül Caddesi denilen caddede Kudbeddin Camii bitişiğinde idi. Ömer Paşanın hanımı Ümmü Gülsüm hatunun yaptırdığı Rızaiye medresesi hicri 1193 miladi 1779 senelerinde yaptırılmıştır. Bu medrese için 588 nolu defterin 95. sahife ve 108 sırasında kayıtlı Urfa'da (Ahmad Paşa zade Ömer Paşanın haremî Ümmü Gülsüm Hatunun bina eylediği Rızaiye Medresesi vakfı)na ait Ramazan sonları 1193 (Eylül 1779) tarihli vakfiyesinde:

"...Ümmü Gülsüm kadın bu uçur-ı cezilelere nail olmaları için salifü'z-zikir Ümmü Gülsüm kadın taleben li-vechi'l-kerim Rızaiye ismiyle müsemma bir medrese bina edub evkafına mübadere ve müsaraa murad etdikte..."

İfadeleriyle Rızaiye ismiyle yeni bir medrese bina ettiğini belirtmektedir. Hamevizade Ahmed Paşa'nın oğlu Ömer Paşanın hanımı olan Ümmü Gülsüm Hanım, Rızaiye medresesini ve vakfını, oğlu Ahmed beyin çok genç yaşta hatta delikanlılık çağında bu medresenin yapıldığı 1193 miladi 1779 senesi başlarında vefat edince çok üzülmüş ve onun hayrına yaptırmıştır. Vakfiyenin devamında:

"...Medine-i Ruha'da devletlü inayetlü Ömer Paşa eş-şehir bi-Ahmed Paşa-zade aleyhi sıhhata ve'l-afiyete ve's- Selame ve's-saadete ve zadellahu aleyhi mine'l-naim ve zade hazretlerinin zevcesi sahibetü'l-hayr ve'l-hasanat el-rağibete fi's-sadakate'l-cariyete Ümmü Gülsüm kadın..." Cümleleriyle Ümmü Gülsüm hanımın kimliğini tanıtmaktadır.

Gerek Ümmü Gülsüm Hanım ve gerekse kocası Ömer Paşa oğulları Ahmed Beyin vefatına ve geriye genç bir dul bırakmasına o kadar çok üzülmüşlerdir ki hanımının Rızaiye medresesini bina etmesi ve birçok malını buna vakfetmesi yanında kendisi de aşağıdaki vakfiye örneğinde görüldüğü gibi birçok malını vakfetmiştir.

2150 numaralı defterin 15. sahifesinde kayıtlı Urfa'da (Ömer Paşa)nın Kutbeddin Camisi vakfına ait 1194 (miladi 1780) tarihli vakfiyesi örneğinde:

"...Kendimin ve mahdumun merhum Ahmed beyin ve validesi Rızaiye vakfesi Ümmü Gülsüm hatunun ve sair akraba-i taallukatının

ruhlarına..." Cümleleriyle hem oğlunun ölümüne üzüntüsünü ve hem de Rızaiye vakfına mallarıyla nasıl destek olduğunu göstermektedir.

"...ve'l-hâsıl kendi vakfımı Medrese-i Rızaiye'nin vakfına mülhak kıldım..." demekle bunu açıklamıştır.

Ömer Paşa oğlunun ölümünden iki sene sonra 22 safer 1195 senesinde miladi 19 Şubat 1781 senesinde vefat etmiş ve Bediüzzaman mezarlığının batısında oğlu Ahmed Beyin yanına defnedilmiştir. Mezar taşıdaki kitabesi daha önceki konularda yazılmıştır.

Ümmü Gülsüm Hatunun ikinci bir vakfiyesi de, 608- 23 numaralı defterin 277 sahife ve 222 sırasında kayıtlı Urfa'da Ahmed Paşa-zade Ömer Paşa haremî Ümmü Gülsüm vakfına ait 1199 tarihlidir. Bu vakfiyede:

"...Medine-i Ruha babü'l-birre mahallesi sakinlerinden... Hamevi-zade Ömer Paşa hazretlerinin haile-i celile-i mükerremeleri sahibü'l-hayrat ve'l-hasanat Ümmü Gülsüm binti Abdullah..." demekle Ümmü Gülsüm hanımın babasının adının Abdullah olduğunu anlamaktayız. Ve "...Arıfan hazaratı imam es-Seyyid Ali Efendi ve es-Seyyid Hızır Efendi nam kimesnelerin şهادetleriyle... Mütevelli nasb eylediğim es-Seyyid İmam Ramazan Efendi..." İfadeleriyle şahitlerini ve mütevellisinin isimlerini öğrenmiş oluyoruz.

Yine bu 1199 hicri ve 1785 miladi tarihli bu vakfiyede eğer evlatları olmazsa kimi mütevelli edeceğini şöyle belirtiyor, "...Bunların evlatları dahi münkariz olursa suk-u cedidi kurbunda bina eylediğim Rızaiye medresesinin vakfiyetinde şart eylediğim müderris mütevelli olup efendi-yi mezkur vazife-i muayyene ahzettikten sonra baki kalan ğallatı derun-i medresede sakin bi-izni müderris vazifeleri miktarı beyinlerinde taksim edeler..." Demekle bu mütevellilerin de evlatları tükenirse, kalan paranın müderrislere pay edilmesini istemektedir. "...ve yine şöyle şart eyledimki Rızaiye müderrisi faziletli Ahmed Bey hocası Ali Efendi..." İfadesinden burada Medresenin müderrisi Ali Efendinin Ümmü Gülsüm hanımın oğlu Ahmed Beyin hocası olduğu anlaşılmaktadır.

Bu medresede 1901–1902 senelerinde Halil Efendi müderris idi. Bu tarihte 10 öğrencisi vardı.¹⁰⁴

104 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, S. 1264 – 1321 senesi Maarif Nazareti Salnamesi, S. 457

15. RIZVANIYE MEDRESESİ:

Rızvan Ahmed Paşa'nın Halilürrahman gölü kenarında yaptırdığı Rızvaniye Caminin içinde yaptırdığı medresedir. Hicri 1149 miladi 1736 tarihinde yaptırdığı medrese dershanesinin üzerindeki kitâbe şöyledir.

Ahmed el-Paşa benaya haza'l-bina

Saiyallahi fi arsaihi

Misratani mine'l-beyti'l-ahir

Vafik el-tarih fi mebnaihi

Rebbena ömri bi-fadlike baniya

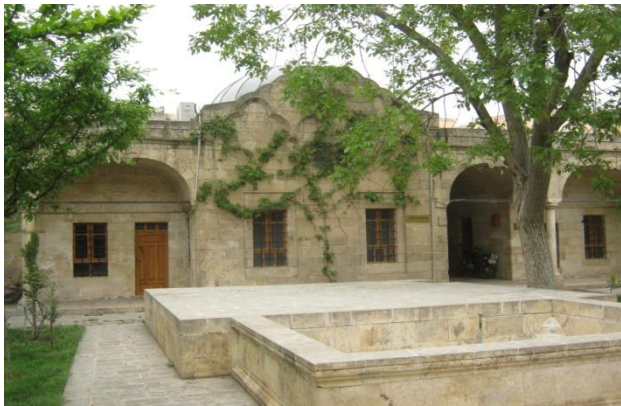
Beyti ilmike esestü li-ihyaihi

Sene: 1149

Son mısradaki tarih düşürülmüş olup, harflerin toplamı 1149 yapılış tarihini vermektedir.

Urfa kadısı seyyid Mustafa Efendi yanında yapılmış olan vakfide şöyle denilmiştir.¹⁰⁵

"...Halilürrahman ittisalinde halisi niyyet ve sıdkı taviyyet ile müceddiden bina ve tamir ettiğim medrese-i şerife yevmi altmış Osmanî akçe ile ehli ilim ve sahibi fazilet... bir müderris nasb olunub..." İfadeleriyle Halilürrahmana bitişik olarak yaptırdığı medrese âlim ve fazıl bir müderris tayin edilip günlük 60 Osmanî akçesi verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hizmetliye on akçe, her hücre için ilim çalışmasından sonra on akçe, medresenin otuz odasında otuz talebe okuyacak ve böylece üçyüz akçe verilmiş olacaktır.

Rızvaniye medresesi

¹⁰⁵ Hicri 1149, miladi 1736 tarihinde yaptırdığı bu medrese için hazırladığı vakfiye; Haremeyn adlı ve 737 numaralı defterin 207 sahife ve 82 sırasında kayıtlı Rakka valisi Ahmed Paşa'nın evaili Şaban 1153 (Ekim 1740) tarihli vakfiye.

Bu medresede Hafız Muhammed Selim Efendi(1785- 1860) meşhur müderris İbrahim Efendiden (ö. 1851) ders almıştır. Bu İbrahim Efendi Urfa mürşidi diye tanınmaktaydı. Bu medresede 1902 senesinde Hasan Efendi Müderris olup 15 öğrencisi vardı.¹⁰⁶

Ahmed Paşa-zade Ömer Paşa haremî Ümmü Gülsüm vakfına ait 1199 (miladi 1785) tarihli vakfiyesinde:

"...Her sene Rızvaniye vakfına yirmi beş vukiyye şiruğan hakkı verilmek üzere..." diye Ümmü Gülsüm hanım Rızvaniye vakfına da her sene susam yağı hakkı olmak üzere 25 vukiyye bağışta bulunmuştur.¹⁰⁷

İbrahim Efendi'nin kabri.

¹⁰⁶ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, S. 1264

¹⁰⁷ Vakıflar, defter no. 608-23, sahife 277, sıra no. 222

16. SAKIBİYE MEDRESESİ:

Muhammed Emin Sakıb Efendinin (ölm. 1873) Akarbaşı mevkiinde yaptırdığı medresedir. Meşhur alim, mutasavvuf ve şair olan Muhammed Emin Sakıb Efendi, 1854 yılında hac dönüşünde yaptırdığı medrese ve tekke'de Kadiri şeyhi olarak derse ve irşada başladı. Medrese yıkılmadan önce merhum Bedri Alpay'ın yanına not aldığı medresenin kitabesi şöyledir.

*Hanedan-ı Urfa'dan Sakıb Efendi hayırh'ah
Eyledi Allah için bünyad bir nev medrese
Mahz-ı tevfik-i hidayetdir Cenab-ı Bari'den
Yoksa bu asar-ı hayr olmaz muvaffak her kese
Böyle asar-ı celil ki bir söyünmez şu'ledir
Haşre dek bin bâd eğer pervane-tek dūd eylese
Geldi bir hatif dedi Sabır anın tarihin
Sakıbiye nam ile olsun bina bu medrese
Sene: 1279¹⁰⁸*

Miladi 1862 senesinde yaptırdığı bu medresede Ahmed Lami (1826–1888) müderris olarak çalıştı. 1902 senesinde bu medresenin 12 öğrencisi vardı.¹⁰⁹

Sakıb Efendi bu medrese ve birlikte yaptırdığı tekke için birçok malını vakfetmiştir. (el-Hac Muhammed Emin Sakıb Efendi ibni el-Hac Mustafa) vakfına ait 25 / Zilka'de / 1286 (miladi 27 Şubat 1870) tarihli vakfîyesi örneği şöyledir.

"...Medine-i Urfa mahallatından tarihçi mahallesi sakinlerinden... huda-dadından hocalık rütbe-i rabiasını haiz fütüvetli el-Hac Muhammed Emin Sakıb Efendi ibni el-Hac Mustafa Efendi..." Burada Hacı Mustafa Efendinin oğlu Hacı Muhammed Emin Sakıp Efendinin dördüncü rütbeden hocalığı olduğu anlaşılan Sakıp Efendiyi tanıttikten sonra yaptırdığı imarata şöyle anlatmaktadır.

"...Kendi malından tarafı garbinde tarikat-ı aliye-i Kadiriye fukarasına ve sair amed-şud eden seyyahin ve dervişana mahsus bir hangah-ı Kadiriye ve derununda bir camii şerif... fevkani meşihathane ve misafirhane... muvakkithane..."

Demekle kendi kazancı olan malından bir Kadiri tekkesi yaptırmış, bu tekke yolcuların inip dinlenecekleri ve fakir dervişlerin kalabilecekleri bir tekke olup, bu tekkenin içinde bir cami yaptırmıştır. Bunların üst

¹⁰⁸ Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri, I, 184

¹⁰⁹ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, S. 1264

taraflarında bir şeyhlik odası ile misafir odası ve bir de vakit belirlemeye mahsus oda yaptırdı.

"...fevkani derslane ve derununda olan kütübhaneden başka otuz bab hücre-i müstemil ve bir bab medrese ve bir sibyan-ı fukara ve eytamı meccanen okutmak üzere bir bab fevkani mektebhanenin mutainenbillah itmanına muvaffak olduğum hangah-ı Kadiri ve cami ve medrese ve muvakkithane ve mektebhaneyi..."

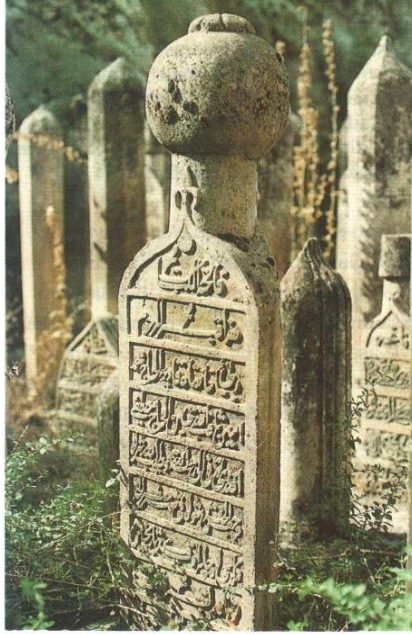
Sakıb Efendinin yaptırdığı bu imarat, onun okumaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bir derslane ve bu derslanenin içinde bir kütübhaneye yaptırmıştır. Otuz oda ile bir medreseyi bir arada yapması gerçekten dikkat çekicidir. Öğrencilerin kitap sıkıntısı çekmemeleri için birçok medresede olduğu gibi bu medresede de bir kütübhaneye yaptırılmıştır. Ayrıca medresenin yanında bilhassa yetim ve fakir çocuklarının okuması için bir çocuk mektebi de açtırmıştır. Vakit tesbiti yapmak için de bir muvakkithane yaptırmıştır. Vakfiye devam ederek:

"...Cem'an 131 bab dükkân ve altı adet kepenk ve iki bab han ve beş bab kahvehane ve iki bab cesim ekmekçi fırınları ve iki bab madar ve masara ve iki bab hinta döküncü ambarı ve bir bab dakik değirmeni..."

131 dükkân altı adet kepenk ve iki han, beş kahvehane, iki büyük ekmek fırını, iki madar ve masar, iki adet buğday ambarı ve bir değirmeni, yaptırdığı medresede ilim ve irfan öğrenenler için vakfetmiştir.

"...Camii mezkurde tilavet olunmak üzere... Medrese-i mezkurenin kütübhanesinde mevduu atiyi'l-beyan ve tefasir-i şerife ve ahadisi nebeviye ve fünün-u şettaya dair kütüb-ü muteberelerimi ve mektebhane derununda mevduu eytam ve fukara okumak için onaltı adet mushaf-ı şerifelerimi... bir çalar saat ve bir sağır saat..." bağısladığı gibi, yolcuların yatmaları için onbeş kat yatak ve yemek için çeşitli mutfak araç ve gereçleri de bağısladı. Böylece bütün bir külliye kendisi bina ettiği gibi içindeki eşyalarını da kendisi verdi.¹¹⁰

¹¹⁰ Defter no. 585, sahife no. 37, sıra kayıt no. 42

M. Emin Sakıp Efendinin kabri

17. SÜLEYMANİYE MEDRESESİ:

Sarayönü caddesinde Yusuf Paşa Camii şerifi avlusunda idi. Bu medresenin Urfa'nın eski valilerinden Damat Süleyman Paşa tarafından yaptırıldığı söylenilmekte ise de¹¹¹ medresenin Süleyman ağa adında bir hayır ve hasenat sahibi tarafından yaptırıldığı bir arz dilekçesinden anlaşılmaktadır. Bu dilekçe örneği şöyledir.

"Maruz-i bendeleridir ki,

İşbu inha ve merbut i'lam ve derkenarlar natık olduğu üzere Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'a mülhak evkafdan medine-i Ruha'da vaki Yusuf Paşa Camii şerifi avlusunda kâin ashab-ı hayratdan Süleyman Ağa Medresesi vakfından olmak üzere yevmi otuz akçe vazife ile müderrislik ciheti mutasarrıfı Seyyid Muhammed halifenin bilâ veled vefatı vuku'yle mahlulunden erbab-i istihkakdan es-seyyid el-Hac Muhammed Tahir halifeye ber mucib-i işaret-i âliye hazret-i fetva penahî... Hümayuna bi'l-tevcih yedine kılmakdan şurutu derciyle iktiza eden beratı i'ta olunmak babında emir ve ferman hazret-i min lede'l-emrindir.

30 Safer 1259"¹¹²

¹¹¹ 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, s. 457

¹¹² BOA. Cevdet, Maarif, no. 2308 (belge no. 7 / a,b)

Bu ifade ile “Vakıflar bakanlığına mülhak vakıflardan olan Urfa'da Yusuf Paşa Camii şerifi avlusunda bulunan ve hayır sahiplerinden Süleyman Ağa medresesi vakfından olmak üzere gündelik 30 akçe vazife ile müderris olan Seyyid Muhammed Halife çocuksuz olarak vefat etmiştir. Boş kalan yerine istihkak sahiplerinden Seyyid Hacı Muhammed Tahir halifeye fetvahanenin işareti ile atanmıştır. Kendisine bir beratın verilmesi...” istenmektedir.

Hicri 30 Safer 1259 miladi 3 Nisan 1843 senesinde verilmiş olan bu dilekçe, Süleymaniye Medresesinin Yusuf Paşa camii avlusunda Süleyman Ağa tarafından yaptırıldığını göstermektedir.

Yusuf Paşa Camii avlusunun kuzey doğu tarafındaki odanın tamirini gösteren kitabesi bu medresenin dershanesinin kitabesi olabilir. Kitabe şöyledir.

*Hücreler olmuş görünce serteser müşrif harab
(Bahri-i ğayret-i mevc urub kaldırdı bî had habâb)¹¹³
Urdu bir hizmet yolunda hazret-i Rabb'in bu kez
Bâb-ı lütfünden ana versun ecr-i bî hisab
Yediler geldi Lütfiyâ cevherin tarih dedi
Etdi himmet serteser abadına Abdulvahhab
Sene: 1296*

Kitâbede, odaların harab olmaya yüz tuttuğunu görünce deniz dalgalarının gayretiyle vurarak sayısız su kabarcıkları kaldırması gibi, Abdulvahab Efendi de bu hizmet yoluna baş vurdu. Allah, kendisine lütüf kapısından sonsuz mükâfatlar versin. Ey Lütüfî, yediler geldi, cevher tarih dediler ki, Abdulvahab Efendi bu odaların hepsinin baştanbaşa yapılmasına himmet etmiştir. Anlamı çıkmaktadır. Kitabe “fâilâtün / fâilâtün / feûl” vezninde yazılmıştır. Son mısra da cevher tarih düşürmüştür. Tamirat hicri 1296 (miladi 1879) da yapılmıştır.

Ayrıca bu durumu, âlim ve şair olan Ahmet Hikmet Efendinin (1832–1878) istinsahını yaptığı bir imtihan kitabından da anlamaktayız. Kitabın ismi “**İmtihanu ezkiya**”dır. Öğrencilerin çalışması için, o zaman Süleymaniye medresesinde mülazım olan Ahmed Hikmet Efendi tarafından bu medresede yazılmış olduğunu şu satırlardan anlamaktayız.

¹¹³ İkinci mısra (Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri, Şanlıurfa 1986, I, 127) den faydalanılmıştır.

"Temmetü'l-kitab bi-avnilahi Taala el-melikü'l-Vehhab ala yedi abdi'l-daif Ahmed ibni Eyyub er-Ruhavi rahmetullahi ve râdiye anhu ve livalideyhi ve ahsene ileyhima ve ileyhi fi yevmi'l-Cum'a el-yevmi's-sani min şehri'l-Şevvali'ş-şerif fi seneti ahed ve sab'ine ve mieteyn ve elfün min hicreti..."

Hicri Şevval 1271, Miladi Haziran 1855 senesinde yazılmış olan bu el yazması tek nüsha kitab, Sayın Sedat Saraç'ın özel kitablığında bulunmaktadır. Kitabın son satırı ise şöyledir, *"bi-ımtihanı Muhammed Efendi el- Berkevi fi beldeti'r-Ruha fi Medreseti Süleymaniye..."* Böylece Berkevi Muhammed Efendinin imtihanı için Urfa'da Süleymaniye Medresesinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Bu medresede 1901–1902 senelerinde Abdurrahman Efendi müderris idi. 1902 senesinde 10 öğrencisi vardı.¹¹⁴

18. ŞABANİYE MEDRESESİ:

Bu medrese Bıçakçı pazarında bulunuyordu. 1800 yıllarında var olduğunu bildiğimiz bu medrese, Hacı Şaban Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1901–1902 senelerinde Hacı Ömer Efendi bu medresenin müderrisi idi ve 6 öğrencisi bulunuyordu.¹¹⁵ Ayrıca bu medresede Abbas Vasık Efendi (1859–1922) gibi âlimler ders görmüşlerdir.

Hicri 1115 senesi Cemazielahir, miladi 1703 senesi Ekim ayında kaleme alınmış olan Şabaniye vakfiyesine göre vakfı, Abdulnebi oğlu Şaban Efendi yapmıştır. Vakfiyede kendini şöyle tanıtmaktadır.

"...Medine-i Ruha el-mahmiye-i siyreti ahaliyyuha ani'l afati ve'l-beliyye a'yanından sabıkan Kıbrıs Defterdarı olub Haleb defterdarlığı payesiyle mümtaz olan sahibül-hayrat ve'l-hasanat ve rağibül-sadakat ve'l-berat umdetü erbabu'l-ikbal el-Hac Şaban Efendi ibni Abdulnebi Çelebi..." İfadesinden vakıf sahibi Hacı Şaban Efendi'nin Abdulnebi Çelebi'nin oğlu olduğunu, önce Kıbrıs Defterdarı olduğunu sonra Halep Defterdarlığı payesi ile Urfa'da bulunduğunu anlamaktayız.

Hacı Şaban Efendi, yaptırdığı medrese ve medrese için vakfettiği mülklerini de şöyle anlatmaktadır:

¹¹⁴ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, S. 1264

¹¹⁵ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, S. 1264 – 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, s. 457

"...Medine-i mezbure mahallatından Tanlık mahallesinde vaki celâli kadı odaları denmekle maruf mülki müştiram olan arzı halide etyab-ı malımdan bina eylediğim on adet hücurat ve bir bab derslane ve evkat-ı hamse eda olacak bir mescid-i şerif ve medresi merkuma avlusunda kadimden aynı Hz. Halilürrahman'dan cari olan su için inşa olunan havuz ve iki kenif ve medrese-i merkumenin taraf-ı şimalinde müderrislere meşrut olmak üzere tamir eylediğim bir musakkaf ev içinde bir mahzen ve fevkinde bir çardak ve bir mutbak ve bir su kuyusu ve bir odun damı ve bir kenif ve medrese-i merkumenin taraf-ı kiblesinde müceddeden bina eylediğim odalar ve tahtlarında ahır ve havuz-ı merkumdan cari olan suyu ve kenif ve kadarince havşi müstemil han ve taraf-ı şarkında vaki bir miktar eşcar-ı mütenevviyeyi müstemil bahçe ve bahçe-i merkumeye muttasıl altı bab dükkanlar ki bu cümlelerin hadd kiblesi Seyyid Ahmed ve mülkleri ve şarkisi papuççu el-Hac Maksud vereseşi mülkleri ve şimali tarik ve garbisi kezalik tarik ve ileyhi müftahilbab ve temamehu Seyyid Abdi vereseşi mülkü olan akaratımı cemii tevabi ve levahiki ve merasim ve merafikiyle cihet-i mebrure-i ayine ve mesarif-i makbule-i caibe için vakf ve tesbil eyledim ve badehu böyle şart eyledim ki..."¹¹⁶

Bu ifadeleri bu günkü Türkçe şöyle söyleyebiliriz:

"Adı geçen Urfa şehri mahallelerinden Tanlık mahallesinde olan celali kadı odaları denmekle bilinen ve satın aldığım mülküm olan boş arazide en güzel malımdan bina eylediğim 10 adet oda ve 1 derslane ve 5 vakit namaz kılınacak 1 mescid-i şerif ve adı geçen medresenin avlusunda eskiden beri Hazreti Halilürrahman gölünden akan su için yaptırılan havuz ve 2 tuvalet ve yine adı geçen medresenin kuzey tarafında müderrislere ait olmak üzere tamir eylediğim üstü örtülü 1 ev içinde 1 mahzen ve üstünde 1 çardak ve 1 mutfak ve 1 su kuyusu ve 1 odun damı ve 1 tuvalet. Ve adı geçen medresenin kible tarafında yeniden bina ettiğim odalar ve altlarında ahır ve adı geçen havuzdan akan suyu ve tuvalet ve takdir edildiği kadar avlusu bulunan han. Ve doğu tarafında çeşitli ağaçlar bulunan bahçe ve bu bahçeye bitişik 6 dükkan ki bunların hepsinin kiblesinin sonu Seyyid Ahmet ve mülkleridir. Ve doğusu pabuççu Hacı Maksut vereseşinin mülkleridir ve kuzeyi yoldur. Batısı da aynı şekilde yoldur ve onun parçaları olan odalar ve bunların tamamı seyid Abdi vereseşi mülkü olan gelir getiren mallarımı kendine ait olan yerlerin hepsini, bütün muamele ve mutfak ve kiler gibi ekleriyle birlikte

¹¹⁶ Şabaniye Vakfiyesi, (Belge no. 8 / a,b,c)

hayırlı işlere ve halkın ağızında dolaşan çeşitli masrafların karşılanması için vakıf ve tescil eyledim.

Sonra şöyle şart koştum ki: İsmi geçen medrese fıkıh ilimlerinde ve Arapça fenlerde mahir olan bir müderris ve 10 adet odanın her birinde birer kabiliyetli ilim talebesi olup ilim öğrensinler. Müderris adı geçen mescitte beş vakit namazda namaz kılanlara imamlık etsin. Müderrise zamanın rayici olan paradan günlük 10 akçe, her bir talebeye günlük 3'er akçe, mütevellisine günlük 5 akçe vazife ücreti tayin ettim.

Müderrislere şart koştüğüm odada müderrisler çoluk çocuklarıyla birlikte otursun. Evli olmayanlar ise başkasına icara verip ücretini kendisi alsın ve ihtiyaçlarına sarf etsin.

Hayatta olduğum müddetçe mütevelli ben olayım ve adı geçen han ve bahçenin gelirlerini alarak tayin olunan vazifeleri yapayım. Allah taalanın emri ile fani dünyadan baki aleme intikal eylediğimden sonra en reşit olan evladım mütevelli olsun. Zikredilen akarlardan elde edilen geliri alsın ve yukarda söylenen vazifeyi eda eylesin. Eğer zikredilen medresenin ve hanın tamir ve ihtiyaçları olursa tamir etsin. Geri kalan artanını da evladım ve evladımın evladına nesilden nesile ve asırdan asıra (**ala ma tenaselu ev teakabu lizzekeri mislü hazzi'l-ünseyiyn** = birbiri takip eden nesillerde erkeğe kadının iki misli verilir.) aralarında paylaşsınlar.”

Bu ifadeler Şaban Efendinin bir medrese dershanesi ve bunun yanında on tane oda yaptırdığını göstermektedir. Ayrıca beş vakit namaz kılmak için bir mescit de yaptırmıştır. Yaptırdığı medresenin avlusundan Halilürrahman gölünden akan suyun doldurduğu bir de havuz yaptırmıştır. Medresenin müderrislerine ait olmak üzere bir ev bir mahzen ve bir çardak tamir ettirmiştir. Bu ev için bir mutfak ve odunluk, su kuyusu yaptırmıştır. Bunların ihtiyaçları için han, bahçe ve dükkânlar ile bunların gelirlerini de vakfetmiştir.

Vakıf erkek evlattan erkek evlada geçmekte olup, eğer erkek evlat kalmazsa kız evladının büyük erkek evladına geçmesi kararlaştırılmıştır. Şabaniye vakfını, içinde kararlaştırılan şartları ve görevlilerine verilen ücretleri belirtilmiştir.

19. ŞEBBENDERİYE MEDRESESİ:

Atatürk Mahallesi Topçu Meydanı denilen meydandadır. Şebbenderiye Medresesi, aynı adı taşıyan cami ile birlikte Müslüm Beyin oğlu İnan Şebbenderi (Konsolosu) Parmaksızzade Bekir Bey tarafından yaptırılmıştır. Hicri 1328, miladi 1910 tarihinde tamamlanmış olan cami ve Medresenin kapı ve duvarı üzerinde kitabesi mevcuttur. Caminin son cemaatyeri cephesi batı tarafında olan medresenin derslane kitabesi şöyledir.

*Daima bu tali '-i envar-i ilimde talib-i hemrazi
Ni 'met-i 'uzmayı bulsun cihanda bani-i Şebbenderi
Çar yarın nusretiyle bildim tarih hem taharri kıldı
Erûna Allahu lehum ve't-talibine (...?)
Sene: 1328*

Hicri 1328 miladi 1910 senesinde yaptırılmıştır. Son mısra tarihi vermektedir. Fakat son kelime iyi olkunamadığı için tarih de çıkmamaktadır.

Şebbenderiye Camii ve Medresesi

Parmaksızzade Bekir Bey, Cami ve medrese için gelir getiren emlak da vakfetmiş olup şu bilgileri vermektedir.

"Medine-i Ruha'da Dergezenli mahallesinde vaki hudud-i erbaası inde'l-ahali ve'l-ciran müstağni ani'l-beyan müceddeden bina etdiğim Şehbenderiye Camii Şerif mabed-i latif ile dershanenin ve mai cari hayratına sarf ve ve zaiif-i huddam ehl-i cihanı vasaire mesarif ve mühimmatı için." İfadeleri ile cami ile birlikte medrese de yaptırmış olduğunu anlamaktayız.

Devam ederek "...şöyle şart eyledim ki mevkufat-ı mezkure icaratımdan evvela camii şerif ve mabed-i latif ve hane ve selamlık ile medrese-i münife ve hayrat-ı mâ ile akaratın mühim ve mukteza olan tamirat ve termimatı ifâ ve badehu camii şerif ve medrese-i mezkurede şurutumuz veçhiyle evkat-ı hamsede eda-i vazife etmek şartıyla 60 kuruş imamete..." demek suretiyle camii imamına ve diğer vakitlerde okunan aşir ve sureler ile birlikte ayda toplam 100 kuruş imam efendiye verilmesini şart koşmuştur.

Ayrıca "...ve medrese-i mezkurede tedris-i ilim ve fünün etmek üzere senevî 800 kuruş müderrisliğine tahsis..." demek suretiyle medresede ders veren müderrisine senede 800 kuruş maaş vermeyi şart koşmuştur.

Bununla da kalmayarak vakfiye sahibi öğrencileri de düşünmüş ve şöyle devam etmiştir "...ve camii şerif-i mezkur hücrelerde tahsil-i ilm-i şerif ile iştigal eden beher fakir talib-i ilme şirliğan bahası olarak şehri 10 kuruş tahsis..." böylece öğrencilere ayda 10 kuruş vermeyi şart koşmuştur. Cami ve medresenin tamiri için de para ayırmayı unutmamıştır.¹¹⁷

20. ULUCAMİ MEDRESESİ:

Bu medrese Ulucaminin kuzeyinde minaresinin yanında bulunuyordu. Emir Mencik bin Abdullah Rebiülevvel 786 miladi Nisan 1384 tarihli vakfiyesinde Ulucamiye mücavir bulunan bu medreseden söz etmiştir. Yine Evliya Çelebi Ulucami medresesinden seyahatnamesinde bahsetmiştir.¹¹⁸

¹¹⁷ Şehbenderiye Vakfiyesi, (Belge no. 9 / a,b)

¹¹⁸ Evliya Çelebi, Seyahatname, III, 121

21. YUSUF PAŞA MEDRESESİ:

Urfa-Rakka valisi Yusuf Paşa tarafından Urfa'da 1121 hicri ve 1709 miladi yılında yaptırdığı Yusuf Paşa caminin yanında olan ve yine Yusuf Paşa tarafından açılan medresedir.

2103 nolu defterin 140. sahifesi ve 124. sırasında kayıtlı Rakka valisi Yusuf Paşa vakfına ait 1122 (miladi 1710) tarihli vakfiye'de:

"...Rakka eyaletine mutasarrıf olan düsturu ekrem veziri mükerrem alişanı Asaf nişan Yusuf Paşa... hazretleri Medine-i Ruhada babu'l-emir mahallesinde bağ-ı safa denmekle maruf mahalde hududu erbaası inde'l-ahali ve'l-ciran müstağniyyi an'il beyan müceddeden bina ettiğim camii şerif... müceddeden bina ettiğim elli bab dükkanlar... müceddeden bina ettiğim hamam ve (...) camii kebire mülasik bina eylediğim mahkeme-i şerif ki hukuku mefariki ile malum ve şeyh Ebubekir K.S. merkadi münifine muttasıl altı bab dükkanlar ve bahçe..."¹¹⁹ Denilmektedir.

Kısaltarak yukarı aldığım bu vakfiyede, caminin bulunduğu yerin adının "Bağ-ı Safa" olduğunu anlamaktayız. Caminin yanında yaptırdığı elli dükkân ve aynı bölgede yaptırdığı hamam gibi imaretleri tanımaktayız. Ulu caminin doğu kapısı yanında bulunan Şeyh Ebubekir türbesinin 1710 tarihlerinde de var olduğunu ve yine Urfada eski mahkeme dedikleri mahkemenin de Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığını anlamış oluyoruz.

Yusuf Paşa yaptırdığı caminin imam ve müezzinlerine günde on akçe verilmesini de belirtmiştir. Fakat medreseden sözetmemiştir. Medrese için başka bir vakfiye olmalıdır. Veya medrese Yusuf paşadan sonra açılmıştır.

Yusuf Paşa medresesi hicri 1266 ve miladi 1849 tarihinde Abdulvahap adında bir hayırsever tarafından tamir edilmiştir.

22. DARÜ'T-TALİM:

Ayrıca Urfa'da sibyan mektebi olmadığı gibi normal bir medrese de olmayan "Darü't-Talim"ler vardır ki bunları da bazı vakfiyelerden anlamaktayız. 1568 senesinde Behram Paşa'nın bir darü't-talim açtığını aynı tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz. Darü'ttalim, Arapça öğreten bir okuldur. Diğer medrese derslerinin dışında sadece Arapçaya ağırlık verilmiş bir okul olarak bilinmektedir.

¹¹⁹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arş. no.227, kyt no. 7 (Belge no. 10)

23. DARÜ'L-HÜFFAZ (DARÜ'L-KURRA):

Yine Darü'l-Hüffaz ve Darü'l-Kurra adında medreseler de vardır ki bunlar da hafız okulları anlamında olan Darü'l-Hüffaz'lardır. Bu okullarda hafız olanlar, bunun yüksek ve ihtisas kısmı olan Darü'l-Kurra medreselerine giderlerdi. Kurra, kıraat öğrenilen “kıraati seb'a” ve “kıraati aşere” dediğimiz Kur'an-ı Kerimin okunuşunun ilmini öğreten okullardır. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen herkes hafız olur amma Kurra hafız olamaz. İşte Kurra olabilmek için bunun kitaplarını okuyup ilmini yapan hafızlara Kurra hafız denilmekte, bunları yetiştiren medreselere de Darü'l-Kurra ismi verilmektedir.

Kurra; Kıraati yani Kur'an okumasını bilen kişi demektir. Kur'an kıraatında meşhur iki okul diyebileceğimiz, iki yol vardır. Bunlar:

a- Şatıbiye okulu: Bu Şatıbiye tarik-i kıraati sab'a'dır. Yani yedi okuma usuludur. Şatıbiye kitabın adıdır. Bu kitabın musannifi Endülüslü İmam Şatıbi diye bilinen Muhammed'dir. Kendisi iki gözden âmâdır. Mısır'da yaşamış ve Mısır'da vefat etmiştir. Mezarı Kerrafe'dedir. Yazdığı kitab "Şatıbiye" diye meşhur olmuştur. Manzum halinde olup 1173 beyittir.

Bu okulun ikinci kitabı ise Şatıbiye kitabını tamamlayan İmam Cezeri'nin "Dürre" adlı kitabıdır. Bu kitap da üç kıraat üzerine yazılmıştır. Böylece “Şatıbiye” ile “Düre” kitabı ikisi birden on kıraat eder. Yani "Kıraat-ı aşere" dir.

b- Tayyibe okulu: Veya Tayyibe tariki, yolu diyebileceğimiz bu ikinci usulu öğreten kitap ise, İmam Muhammed bin Cezeri'nin Tayyibe adlı kitabıdır. Cezeri, cizreli demektir. Cizre, güney doğuda bir kasabamızdır. Bu "tayyibe" kitabı ise on kıraati yani kıraati aşere'yi içinde toplamaktadır. Manzum olup 1000 beyittir. İmam Muhammed bin Cezeri bu kitabı yazarken İmam Şatıbi'nin metodundan faydalanmıştır.

Son olarak yine İmam Cezeri'nin "Takrib" adlı bir kitabı vardır. Böylece,

a-Şatıbiye

b-Dürre,

c-Tayyibe,

d-Takrib olmak üzere dört kitap kurra hafızların okuyup öğrenmek zorunda oldukları kitaplardır.

Tecvid ilminde ise ibni Cezeri'nin "Mukaddime" adlı kitabı çok meşhurdur. Tabii ki, kurra olabilmek için tecvidi iyi bilmek gerekmektedir. Kurra hafızlar arasında “aşere” ve “takrib” deyimini çok kullanılmaktadır.

Yukarıda anlatmaya çalışılan kuralık ilmini, darü'l-kurra dediğimiz medreselerde öğrenirlerdi.

Urfa'da Kurra hafız olarak, hafızlık ilmini yapan bir kaç isme rastlanmaktadır. Bunlardan biri 1806 yılında vefat eden Hafız Osman Efendi'dir. Bu zattan sonra 1859 senesinde vefat eden Samsatlı Dede Osman Efendi Şeyhü'l-Kurra olarak tanınmaktadır. Daha sonraları zamanımıza yakın olmasından dolayı daha iyi tanıyabildiğimiz ve 1910 senesinde vefat eden Muhammed Raşid Efendi (1841–1910) gelmektedir. Muhammed Reşid Efendi Mısır'da tahsil görmüştür. Urfa'da Devlet Hastahanesi müdürlüğünde de bulunmuş olan Muhammed Reşid Hafız Efendi, Kurra hafızların şeyhi ünvanını almış ve kendisi de Kazınoğlu Mahmud hafızı (1859–1940) ve Çiftçioğlu Muhammed hafız (1860–1932) gibi kurra hafızlar yetiştirmiş olmakla gerçekten bu ünvanı hak etmiştir. Çiftçinin oğlu Muhammed Hafız da son zamanların kurra Muhammed Hafızını (1896–1972) yetiştirmiştir. Ayrıca Basralı Ahmed Zeki Hafız (Ö. 1942) da kurra hafızlardan olup,¹²⁰ hem Kurra Muhammed hafız ve Basralı Ahmed Zeki hafız, kendilerinden sonra yetişen bütün hafızların hocalarıdır diyebiliriz. Fakat ne yazık ki bu zatlardan sonra her ne kadar çok kuvvetli ve meşhur hafız çok yetişmişse de, kurra hafız yetişememiş ve böylece kurra hafızlık Urfa'da şu anda hayatta olan Ali Bayar hoca da yalnız kalmıştır.

Urfa'da "*Kurrazade*"ler diye şöhret yapan bir aile de bulunmaktadır ki, bu Kurrazadelerden Muhammed Halid Efendi devrinin hem Kadiri, hem Rûfai ve hem de Nakşibendî şeyhi olup, kurra hafızlarındandır. Bu zat da 1893 senesinde vefat etmiş, Urfa kültürü ile yetişmiş şairlerdendir.

¹²⁰ Belge no. 21

Mevlidihalil haziresinde Hacı Muhammed Reşid Hafızın mezarı

Ulucami kabristanında Çiftçioğlu Muhammed Hafızın mezarı

VII. MEDRESELERDE MÜDERRİSLİK

Medreselerden mezun olanlar, eğer ilmiye sınıfına geçerek müderris olmak isterlerse bir müderrisin yanında bugün asistan dediğimizin karşılığı olan 'Mülazım' olurlardı. Mülazimler yedi sene kadar bu görevde bulunurlar, sonra imtihana girerek ruus alır ve müderris olurlardı. Urfa'da ismini bildiğimiz tek mülazım Derviş Süleyman Hafız Efendi'dir. Mezarı Bediüzzaman mezarlığında bulunan bu şahsın mezar kitabesinde mülazımı Mevlidi Halilürrahman demekle, o medresenin mülazımı olduğunu anlıyoruz. Bu mülazım efendi 1882 tarihinde vefat etmiştir.

Yine Osmanlı devrinin ilmiye sınıfında müderrislik ön planda gelmekte idi. Şanlıurfa'da da durum aynı olduğu için kadılık ve müftülük görevlerinde bulunanlar, medreselerde ders vermeye de devam ederlerdi. Bunlar eğer medreselerde ders vermeye devam ederlerse müderrislik vasıflarını korumuş olurlardı. Böylece müderrislikten dolayı kendilerine ayrı bir maaş farkı veriliyordu. Ders vermeyenlerin ise müderrislik vasıfları kalkıyordu. Bu yüzden de müderrislikten dolayı aldıkları maaş farkı kesiliyordu. Bu uygulama eğitime verilen önemi çok güzel göstermektedir. Mesela Müftü Abdullatif Efendi (ö. 1896) Müftü Abdurrahman Efendi (ö.1878), Müftü Ali Efendi (ö. 1900) ve hem Osmanlı devrinin son Urfa müftüsü ve hem de Cumhuriyet devrinin ilk Urfa müftüsü olan Miftahzade Hasan Efendi (ö. 1952) müftülük görevlerinin yanında müderrislik görevini de devam ettirmişlerdi. Böylece ilmiye sınıfından kopmamışlardı.

Müderrisler içinde Arapça ve Farsça dışında başka bir yabancı dil öğrenilmezdi. Fakat Müftahzade Hasan Açıanal kendi gayret ve merakı ile Fransızca'yı öğrenmiş ve serbestçe konuşabilecek şekilde kendi çocuklarına da öğretmişti. Ayrıca fen ilimleri de devrinin âlimi Suruç müftüsü Saraçzade Abbas Vasık Efendi'den öğrenmiş nadide âlimlerden idi. Bu iki alim dışında fen ilimleri öğrenen başka bir müderris hemen hemen bulunmamaktadır.

Müderris olmak isteyen medrese mezunları, icazet denilen diplomalarını aldıktan sonra, medresede mülazım olarak hizmet görürlerdi. Mülazımlık yedi sene sürerdi. Yedi senede bir müderrislik imtihanı yapılırdı. Buna ruus imtihanı denilirdi. Ruus alanlar müderris olurlardı. Müderrisler de kendi sahalarında bazan fıkıh, bazen tefsir ve bazen da hadis ilminde şöhret kazanır ve bazen da buldukları medresenin adı ile tanınırlardı. Hatta onların bu özellikleri öldükten sonra mezar taşlarına bile yazılırdı. Mesela aslen Besni'li olan Hacı İbrahim Efendinin mezar taşında şunlar yazılmıştır. "Haza kabrül-merhum el-

mağfur hatimetü'l-muhakkikîn ve'l-mudakkikîn" ifadeleri ile çok dikkatli ve hakikatleri araştıran alimlerin sonucu olduğunu anlatmışlardır. Gerçekten devrinin büyük bir alimi olan bu zata, hem bilgisinin ve hem de ikna ve irşad kabiliyetinin üstünlüğünden dolayı Urfa müşsidi adını vermişlerdi.

Urfa müftülüğünü yapmış Hacı Abdullatif Efendi (ö.1896) için ise mezar taşına şunları yazmışlardır.

"el-hibr el-ulema ve'l-bahru'l-fehhametü'l-taharrir el-muhakkik ve'l-elmaiyi'l-mudakkik, tahliyetü'l- ülema ve detü'l-fükaha el-alim el-abid ve'l-fazıl el-kâmil el-müştağilü bi-tefsiri kelimullahi'l-meliki'l-alam..." cümleleri yazılmıştır. Yani âlimlerin âlimi, çok zeki bir araştırıcı ve inceleyicilerin deryası, araştırıcıların en zekisi bir âlimdir. Âlimlerin süsü ve fakihlerin dayanağıdır. Tefsir ilmi ile meşgul olmuştur. Anlaşılabacağı üzere Hacı Abdullatif Efendi tefsir ilminde çok şöhret kazanmıştır.

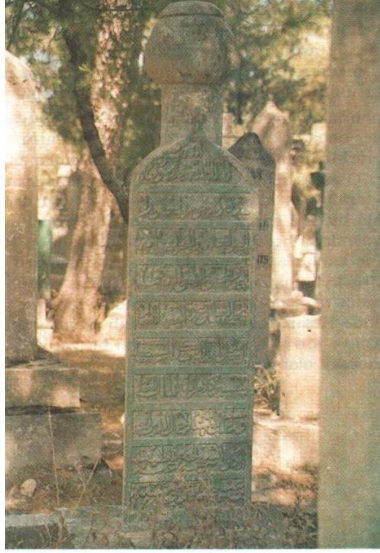
Mesela 1909 tarihinde vefat eden müderris Halil Efendi'nin mezar taşında ise "el-takiy'el-nakiy el-fakih el-vefiy el-âlim el-Rabbani el-kurraü'l-elmaiy el-imamü'l-hakiki el-muktefiy lil-nebi..." İfadelerini kullanarak kendisini övmüşlerdir. 1911 senesinde vefat eden Hacı Ali Efendinin mezar taşında ise isminden sonra "eş-şehir müderrisü medreseti Haydari" diye medresesinin adını vermiştir. Bunun gibi daha çok örnekler verilebilir.

Urfa'lı Muhammed Efendinin İstanbul'da kabri.

Urfa'da yetişen âlimlerden İstanbul'a gidebilenler daha çok meşur olmuşlardı. Bunların içinde padişahın huzurunda verilen derslere katılanlar bile olmuştur. O zaman Ramazan ayının ilk haftası sarayda âlimler tarafından karşılıklı ders yapılır ve bu dersleri, padişahla birlikte saray ileri gelenleri dinlerdi. Bu yüzden bu derslere "huzur dersleri"

denilirdi. İşte bu Huzur derslerine katılanlardan biri de Urfalı Muhammed Efendidir. Urfalı Muhammed Efendi (ö. 1895), İstanbul'da Fatih Camii dersiamlarımdandır. Kendisi 1887 ve 1894 senelerinde Huzur derslerine muhatab olarak katılmış, alim, fazıl ve kuvvetli konuşması olan bir zattır.¹²¹ Kendisi "Yekçeşm" olarak tanınmıştır.

Urfa Müftüsü Hacı Abdullatif Efendinin kabri.

1. MEDRESELERDE ÖĞRENCİ SAYISI:

Şanlıurfa medreselerinde okuyan öğrencilerin sayısı, her medreseye göre değişmektedir. Medreselerin büyüklüğü ve öğrencilerin kaldıkları oda sayısı bize burada öğrenim gören öğrencilerin sayıları hakkında az da olsa bir fikir vermektedir. Mesela Abbasiye medresesinin yedi odası olup, bu odaların her birinde bir öğrenciden, yedi öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılabilir. Odaların küçüklüğü bir kişiden fazla öğrencinin kalmasına imkân vermemektedir. Yine o devirde tahsil gören öğrencilerin hemen hepsi yatılı idi. Yabancı öğrencilerde, yerli öğrenciler de yatılı olarak ders görürlerdi. Abbasiye medresesinin vakfiyesinde öğrenci sayısı şöyle belirtilmektedir: "...yedi hucurata sakin yedi nefer talebe-i ulumun..." ifadesi bu medresede kalacak öğrencilerin sayısını

¹²¹ Ebul'ula Mardin. Huzur Dersleri, İstanbul 1966, II—III, 357.

yedi öğrenci olarak kayıtlamıştır. Ayrıca bu öğrencilere ayda yarım kuruş da harçlık verilmektedir.

İbrahimiye medresesinde ise "...yine medresei mezkurenin canib-i kiblesinde yedi adet hücurat..." demekle yedi odasının bulunduğu ve bu odalarda ise ikişer öğrenciden ondört öğrencinin kaldığını anlamaktayız. Ayrıca vakfiyesinde belirtildiği gibi her oda için de üçer akçe verilmesi şart koşulmuştur.

Rızvaniye medresesinde ise otuz öğrenci okumakta idi. Bu medresede otuz oda yaptırılmış ve her odada bir öğrenci kalması şart koşulmuş olup, her oda için de on akçe verilmesi istenilmiştir. Böylece Urfa'nın en kalabalık medresesi Rızvaniye medresesi olmuş oluyor.

Haydariye Medresesi ise "...ve derununda beş aded hücre ve safa..." demesi ile beş odasının bulunduğu ve beş öğrencinin yatılı olarak kalabildiği mevcudu en az olan bir medresedir. Sakıbiye medresesinde ise "...fevkani dershane ve derununda olan kütüphaneden başka otuz bab hücre-i müştamil..." belirtildiği gibi otuz oda yaptırılmış ve bu odalarda toplam otuz öğrenci yatılı kalabilmiştir. Bu rakamlar yirminci yüzyıla kadar Urfa'da devamlı öğrenim gören talebe sayısı hakkında bize bir bilgi vermektedir. Bu verilen rakamlar devrine göre hiçte küçümsenemez.

1115 hicri, 1703 miladi tarihli vakfiyesinde Şabaniye medresesi öğrencilerinin sayısı "...ve on bab hücrenin her birinde birer müstaid talibü'l-ilm olup talimi ilim eyleyeler..." demek suretiyle devamlı on öğrencinin okuması şart koşulmuştur.

Bu medreselerde ders gören öğrenci sayısı hicri 1321 senesi Maarif Nazareti Salnamesinde 1318-1319 hicri, 1901-1902 miladi senesinde şöyle verilmiştir.

Rızvaniye medresesinde	221	Öğrenci	
Rahmiye medresesinde	116	Öğrenci	
Sakıbiye medresesinde	113	Öğrenci	
İbrahimiye medresesinde	114	Öğrenci	
İhlasiye medresesinde	223	Öğrenci	
Rızaiye medresinde	114	Öğrenci	
Süleymaniye medresinde	225	Öğrenci	
Şabaniye medresesinde	110	Öğrenci	mevcuttu.

Bu tablo 1900–1901–1902 senelerinde Urfa'da varolan medrese ve öğrencilerinin sayısını vermesine rağmen bazı medreseleri de kaydetmemiştir. Mesela Abbasiye, Halilürrahman, Haydariye gibi medreseler bu tarihlerde mevcut olmasına rağmen öğrenci sayısı yazılmamıştır.

VIII. URFA'DA KÜTÜBHANELER

Yukarıda medreseler anlatılırken, bunların birer kütüphanelerinin de olduğu vakfiyelerden anlaşılmakta idi. Bu kütüphaneleri aşağıda şöyle sıralamak mümkündür.

1. HACI MUSTAFA HAFIZ veya HALİLLÜRAHMAN KÜTÜBHANESİ:

Bu kütüphane Hacı Hafız Mustafa Efendi'nin, Halillürrahman medresesinde müderris ve yine aynı adı taşıyan zaviyede postnişin olduğu sırada Hacı Hafız Mustafa Efendi (ö.1908) tarafından tesis edilmiştir. Bu kütüphaneyi, bir evini ve içindeki sergilerini, çay kahve ve şerbet takımları ile birlikte kitaplarını vakfederek kurmuştur. Yaptığı bu vakfına hicri 25 Ramazan 1312, miladi 23 Mart 1895 senesinde vakfiyesi için açtığı şer'i sicillerin 557 numaralı kaydından, kütüphanenin kuruluş tarihini anlıyoruz.

Bu kütüphaneye müteveli tayin ederken de çok titiz davranmış ve ilk tayin ettiği müteveliye değiştirerek yerine bir başkasını tayin etmiştir. Buyüzden 1903 tarihinde vakfiyesine bir ilavede bulunmuştur. Bu vakfiyenin öneminden dolayı aynen aşağıya alıyorum.

"...Hadimü makamı ceddilenbiya el-Hac Hafız Mustafa bin Hasan meclis-i şer'i şerif şamihi'l-evtadda ahkam-ı vakfi ahkam ve tescil için müteveli tayin ettiği Suruç naibi Mahmud Efendi bin Hac Muhammed muhzirinde ikrar-ı sahih-i şer'i ve itiraf-i sahih-i şer'i ve itiraf-i sarih-i müddei edib bi'l-iştira silki milkimden tanzim olan emlakimden kütüb-i nefisemin serlevha-i i'yan 15 cild kalam-i kadim ile zeyl-i vakıfda esami ve miktarı mukayyed kitablarımı ve Urfa'nın Halilürrahman mahallesinde vaki kibleten ve ğarben kasirlik ve şarken Kûkûhane ve şimalen genç Vanis hanesi hudud ile mahdud buyut-i adideyi müştamel bir aded menzilimi ve elan imamet etmekte bulunduğum zaviye-i Ceddü'l-enbiya'da mevsim-i şitada tefriş olunan iki halı ve bir büyük kilim ve 17 kendir yasdık ve 5 köşe döşeği ve bir makad döşeği ve bir takım soğuk şerbet takımı ve bir takım çay ve kahve takımları enfes-i emvalimden ifraz ve habsine vakfi sahihi müeyyed ve habs-i sarih-i muhalled ile vakf ve habs edib şart eyledimki..."

Bu ifade ile: "Peygamberlerin atası makamının hizmetlisi Hasan oğlu Hacı Hafız Mustafa şer'i şerif meclisinde vakfın hükmü ve tescili için müteveli tayin ettiği Hacı Muhammed oğlu Suruç naibi Mahmud Efendi hazır olduğu halde şöyle dedi. Şer'i şerife uygun olarak kendi paramla

satın aldığım mülkünden uyguladığım mallarımdan seçilmiş kitaplarımdan 15 cilt Kur'an-ı Kerim ile vakfın ilavesinde isimleri ve miktarları kayıtlı kitaplarımı bağışladım. Ayrıca Urfa'nın Halilürrahman mahallesinde bulunan güneyi ve batısı yoncalık olan ve doğusu kükühane (?) ve kuzeyi genç Vanis evi ile sınırlanmış boyutlarını çevreleyen bir adet evimi bağışladım. Yine şimdiki halde imamlığını yaptığım peygamberlerin atasının zaviyesinde kış mevsiminde serilen iki halı ve bir büyük kilim ve 17 kendir yastık, 5 adet köşe döşeği, bir oturma döşeği, bir takım soğuk şerbet takımı, bir takım çay ve kahve takımları, kendi mallarımdan tutarak vakfeyledim..”

İfadeleri ile vakfettiği eşyaları belirtmektedir. Aşağıdaki listede 130 cildi aşan kitaplarının isimlerini de aynen şöyle vermiştir.

Allah Faziletli ve uzun ömürler versin, Ceddü'l-enbiya Zaviyesi postnişini şeyhlik ve müderrislikte bulunan müderris efendinin tasarrufunda bulunmak ve rehinsiz dışarıya verilmemek şartıyla vakfeylettiği mevcut kitapların isimleri aşağıda beyan olunur.

Kadı Beyzavi tefsiri	- 4 cilt.
Buharii Şerif	- 8 cilt.
Mesabihi şerif	- 1 cilt.
Şemali şerif	- 1 cilt.
Dürrü Muhtar	- 1 cilt.
Mecmaül enhar	- 2 cilt.
Dürer haşiyesi Hadimi	- 1 cilt.
Sadr-i şerif	- 1 cilt.
Mültekai ebhur	- 1 cilt.
Kenz	- 1 cilt.
Feraiz şerhi siraciye, Seyyid Şerif	- 1 cilt.
Salih efendi ceridesi	- 1 cilt.
Diğer ceridesi	- 1 cilt.
Mir'atü'l-usul şerhi mirati usul	- 3 cilt.
Şerhü'l-cevami lil-hadimi	- 1 cilt.
Menafiü'l-dakaik	- 1 cilt.
İbni Melik ,	-1 cilt.
Tarsusu ala'l-mirat	- 1 cilt.
Şerhi Siraciye li ibni Kemalpaşa	
ve resaili uhra	-1 cilt.
Kuduri şerhi	-1 cilt.
Usulu fikihiyye li Seyyid Şerif alamuhtasar el-münteha-1 cilt.	

Davud el-kari ala metin imam el-Birgivi	-1 cilt.
Şerhi akaid maa'l-Hanbeli	-1 cilt.
Ramazan efendi ala şerhi akaid	-1 cilt.
Sülük veli ala Hanbeli	-1 cilt.
Talikatı ala'l-silkuni li'ş-şeyh Halıd k.s.	-1 cilt.
Celal Devvani	-1 cilt.
Gelenbevi ala'l-celal	-1 cilt.
Şerhi mevakif	-1 cilt.
Kadı mir Hüseyin el-Mehdi	-1 cilt.
Larii ala Kadimir	-1 cilt.
Kefevi ala el-Larî	-1 cilt.
Tercümei ala Kadimir	-1 cilt.
Muhtasar meani	-10 cilt.
İstidlaliye	-1 cilt.
Şerhi ebyat el-telhis ve'l-muhtasar	-1 cilt.
Seyyid ala'l-talhis	-1 cilt.
Mecmuatü'l-ezkuur ve'-deavat	-1 cilt.
Mağribi Abdurrezzak	-1 cilt.
Talim el-mütaallim	-1 cilt.
Hafid mecmuası	-1 cilt.
Kitabü'l-Kerahiye	-1 cilt.
Abdulvehhab maa'l-Velieddin	-1 cilt.
Müftizadeala'l-haşiye	-1 cilt.
Karateveli	-1 cilt.
Feride ve şerhi Usam	-1 cilt.
Pendi Attar	-1 cilt.
Hüseyin ve Vahşiye	-1 cilt.
Şahidi şerhi	-1 cilt.
Müftizade ala'l-Usam	-1 cilt.
Tuhfei Vehbi	-1 cilt.
Şahidi	-1 cilt.
Şerhi Çağmini maa risalei ruh/el-müciyb ve'l-mukantarar	-1 cilt.
Miri mihre'l-adab	-1 cilt.
Tehzib el-mantık, maa emlak	-1 cilt.
Nahv cümlesi	-1 cilt.
Gelenbevi ala'l-tehzib	-1 cilt.
Usmeddin ala'l-Cami	-1 cilt.
Cami ala'l-Kâfiye	-1 cilt.
Avamil tühfesi maa'l-mUarreb	-1 cilt.

Kâfiye muarrebi	-1 cilt.
İzhar muarrebi	-1 cilt.
Kâşif el-kina maa ala kavaide'l-Arab	-1 cilt.
Tarifat lis-Seyyid maa'l-muhaf	-1 cilt.
Mecmuatü'l-Resail külnuri büyük	-1 cilt.
Şerhi Aruz lil-Hasan el-Kayseri	-1 cilt.
tesiri min ilmi aruz ve'l-ğevani	-1 cilt.
Kasidei berat tahmisiyle	-1 cilt.
Şerhi Berriyye	-1 cilt.
Usulu hadisden Münciye şerhi	-1 cilt.
Telhis lil-hatib eldimişki	-1 cilt.
Mecmuatü'l-resail fi hakki'l-zikr	-1 cilt.
Ekbesetü ala'l-tasavvurat ve'l-tedkikat	-1 cilt.
Mecmuatü'l-kavaid	-1 cilt.
Şemsiye	-1 cilt.
Museviye	-1 cilt.
ve haşiyesi	-1 cilt.
Sihhatü sibyan	-1 cilt.
Manzumetü İsmail Hakki fi'l-kaid fi-lisanı	
Türki	-1 cilt.
Hüsnü ziyari ala'l-usam	-1 cilt.
Kasidei Beriye ve nuniye ve imali	
ve tantarariye	-1 cilt.
Hikmeti İslamiye lil-İbrahim el-fermani	
el-Amidi	-1 cilt.
Vefiye şerhi	-1 cilt.
Kasidei münfedece şerhi	-1 cilt.
Muhtasarü'l-levlaniye tercümesi	-1 cilt.
Gülistan şerhi	-1 cilt.
Şarihi Hanifi	-1 cilt.
ve Şerhi Seyyid Abdullah maa Çarberdi	-1 cilt.
Haşiyetü'l-Celib	-1 cilt.
Şerhü'l-İzzi	-1 cilt.
Gelenbevi ala'l-emir ebu'l-feth	-1 cilt.
Muharrem	-1 cilt.
Tasvirat ve tasdik	-1 cilt.
Saadeddin Ali el-Zincani	-1 cilt.
Tasvirat ve tasdik	-1 cilt.
Saadeddin Ali el-Zincani	-1 cilt.

Silkûni ala'l-tasvirat ve'l-tesdikat	-3 cilt.
Ve Şafiye	-1 cilt.
Silkûni ala'l-tasvirat ve'l-tesdikat	-3 cilt.
Ve Şafiye	-1 cilt.
Tühfetü'l-Rüşdi ala isağoci	-1 cilt.
ve Şafiye	-1 cilt.
Dertaci ala el-İsağoci	-1 cilt.
Elfiye ve Şafiye	-1 cilt.
Kânkari ala'l-Fenari	-1 cilt.
Şerhi ebyat el-kâfiye el-cami	-1 cilt.
Kara Halil ala'l-Fenari	-1 cilt.
Elfiye şerhi maa'l-nahv	-1 cilt.
Seyyid Ali al-tasvirat	-1 cilt.
maa imtihani ezkiya	-1 cilt.
Seyyid ali el-tasvirat	-1 cilt.
Etkuy-i ala'l-imtihan	-1 cilt.
Usam el-kâsi maa Muhyiddin	-1 cilt.
İmtihani ezkiya	-1 cilt.
Fenari maa Kul Ahmed	-1 cilt.
Netayicü'l-Efkâr	-1 cilt.
Talikatı ala'l-seyyid	-1 cilt.
Haşiyeyi muhtasar el-müntehi	-1 cilt.
Mirah	-1 cilt.
Mecalisi Kunevi	-1 cilt.
Halebi ve şerhi Hilyetü'l-Naci	-1 cilt.
Delaili şerif	-1 cilt.
Ali el-kari ala'l-şifa	-1 cilt.
Berife şerhi tarikati Muhammediye	-1 cilt.
Dürer	-1 cilt.
Fetevay-i Ali efendi	-1 cilt.
Fevaidi hiyaziye lilcafi	-1 cilt.
Kamus tercümesi Okyanus	-1 cilt.
Muhammediye	-1 cilt.
Kara Davud	-1 cilt.
Dürretü'l-nasihin	-1 cilt.
Mültekatü' 1-ebhur	-1 cilt.
Buhari Şerif	-4 cilt.
Haşiyeyi ebi'l-neca ala şerhi şeyh Halid	-1 cilt.
Ahmediye	-1 cilt.
Mustafa mevlidi	-1 cilt.

Mevlidi İzzet	-1 cilt.
dürrü yekta	-1 cilt.
Mürşidü müteehhilin	-1 cilt.
Tühfei Vehbi	-1 cilt.
Hatim duası	-1 cilt.
Ramazan mehdi	-1 cilt.
Dürretü'l-nasihin	-1 cilt.
Mevifiyei hasan	-1 cilt.
Mianü'l-inzar maa ruhe'l-meşruh	-1 cilt.
Menasik el-hac	-1 cilt.
Seyyid Ali el-mansurat ve'l-tasdikat	-1 cilt.
Keddusi al ittifa	-1 cilt.
Şerhi Aliyü'l-kari ala'l-amali	-1 cilt.
Halebi sağır	-1 cilt.
Kaside şerhi Harputi	-1 cilt.
Ceridetü'l-feraiz Hamza Efendi	-1 cilt.
Seyyid Şerif ala'l-sivacıye	-1 cilt.
Molla Cami	-1 cilt.
Mülteka	-1 cilt.
Delaili Hayrat	-1 cilt.
Mesnevi Şerif	-1 cilt.
Halebi sağır	-3 cilt.
Tühfetü'l-ihvan ala'l-avamil	-1 cilt.
Mesabihi şerif	-1 cilt.
Muhtasar meani	-1 cilt.
Kâfiye muarrebi	-1 cilt.
Fevaid mecmuası	-1 cilt.
Muhammediye	-1 cilt.
Kaside	-1 cilt.
İzhar muarrebi	-1 cilt.
Tarifatu mantık cümlesi	-3 cilt.
Mefhum maksud	-1 cilt.
Muharrem ala'l-cami	-2 cilt.
Dürer şerhi gurer	-2 cilt.
Sarf cümlesi	-1 cilt.
Gülistan Sadi	-1 cilt.
Mültaka el-Ebhur	-1 cilt.
Kasidei Bürde şerhi Harputi	-1 cilt.
Mecmuai hutbe	-1 cilt.
Manzume ve şerhi manzume	-1 cilt.

el-nuniye şerhi	-1 cilt.
Şerhi niyazi ala 1-Birgivi	-1 cilt.
Taşköprü	-1 cilt.
Kaside	-1 cilt.
Şerhi aliyü'l-kari	-1 cilt.
Hal-i rumuz-i kasidei İsmet	-1 cilt.
Buhari	-1 cilt.
Nusretü'l-cünud	-1 cilt.
kavaidi ğarib	-1 cilt.
Lüccetü'l-esrar-	-1 cilt.
Mevlana Cami	-1 cilt.
mecmuai i'lal	-1 cilt.
Şafiye	-1 cilt.
Celal el-Devvani	-1 cilt.
Nahv cümlesi	-1 cilt.
Esamii ashabı Bedir	-1 cilt.
Hizbi Bahr	-1 cilt.
Hüsam kati	-1 cilt.
Menasik el-hac	-1 cilt.
Cevhere şerhi vesiyeti imamı azam	-1 cilt.
Yasini şerif tercümesi	-1 cilt.
Feride	-1 cilt.
Tercümei suyuf-il-akvati'	-1 cilt.
Divanı şemsi'l-hakayık	-1 cilt.
Mevlevi	-1 cilt.
Yazma tıbbı Farisî	-1 cilt.
İshak efendi kasidesi	-1 cilt.
Mir ebu'l-feth	-1 cilt.
Cami	-1 cilt.
Mecmua ğazaliyat	-1 cilt.
Tasvirat ve tasdikat	-1 cilt.
Vankulu cildi evveli	-1 cilt.
Muhammed Emin aliyülkari	-1 cilt.
Şifayı şerif	-1 cilt.
Dürretü'l-vaizin	-1 cilt.
elfiye şerhi	-1 cilt.
Şerhi akaid maa'l-hayali	-1 cilt.
Damad	-1 cilt.
Muharrem ala'l-cami	-1 cilt.

2. HAYDARIYE KÜTÜBHANESİ:

Haydar ağa medresesi içinde bulunan bu kütüphanede 60 aded kitap bulunduğu bilinmektedir.¹²²

3. İBRAHİMİYE KÜTÜBHANESİ:

İbrahimiye Kütüphanesi, Dabakhane camisinin avlusu içinde kuzey duvarında Hacı İbrahim Efendinin yaptırdığı medresenin bitişinde, oğlu Muhammed Fazlı tarafından yaptırılmıştır. Muhammed Fazlı Efendinin 1157 hicri, 1744 miladi tarihli vakfiyesinde bu kütüphaneye yaptığı vakıflardan sözettiği gibi hicri 1194 miladi 1780 tarihli vakfiyesinde de bu kütüphaneden şöyle söz etmektedir:

"... Pederimiz *el-Hac İbrahim Efendi bina kerdesi ve asar-ı celilesi olan medrese-i İbrahimiye'de dershaneye muttasıl bir kütüphane ve hafızı'l-kütüb için bir birinin içinde iki hücre bina eyledim. Camii şerif-i mezkurun ve darü'l-kütübün levazım-ı mühimmatı ve mesalih-i merammatı ve ehl-i vezaif ve cihatı için Medine-i mezburenin dahilinde ve haricinde vaki olan...*" Cümlelerinden Muhammed Fazlı Efendinin bir kütüphane yaptığını anlamaktayız. Bu kütüphanenin muhafızı için de iç içe iki oda yaptırmıştır. Kütüphaneye lazım olan bütün eşyayı temin ettiği gibi birçok mülkünün gelirini de bu kütüphaneye vakfetmiştir.

Kütüphane memuru için de "*... Hafızı'l-kütuba yevmi on akçe... Vereler.*" demek suretiyle on akçe günlük verdiğini belirtmiş oluyor, Rumi 1316 ve 1321 tarihli Maarif Nezareti Salnamesinde bu kütüphanenin hicri 1100 miladi 1689 tarihinde kurulduğunu yazmışsa da, bu tarihin yanlış olduğu yukarıda verdiğimiz tarihlerden açıkça anlaşılmaktadır. İbrahimiye kütüphanesinde, Maarif Nazareti Salnamesine göre 1900 ve 1902 senesinde 300 kitap bulunmaktaydı.¹²³ 1327 senesi Halep Salnamesinde de aynı göstermiştir.

4. İHLASİYE KÜTÜBHANESİ:

İhlasiye medresesi ile birlikte bulunan ihlasiye kütüphanesinin 1275 hicri, 1858 miladi tarihinde Hacı Said Ağa tarafından kurulduğu kaydedilmiştir.¹²⁴ Bu kütüphanede ise 600 kitap bulunuyordu.

¹²² 1327 senesi Halep Salnamesi, s. 397

¹²³ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye, S. 1018

¹²⁴ 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, s.1018 - 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi

5. NAKİBZADE KÜTÜBHANESİ:

Bu kütüphane, Ulucaminin doğusuna bitişik olan Nakibzade Usameddin İbrahim Efendi medresesinin darü'l-hadis dershanesinin içinde yaptırılmıştır. 1196 hicri, 1781 miladi tarihinde yaptırılmış olan bu kütüphanenin kapısı üzerindeki kitabesi şöyledir:

*Sened-i kutb-ı fazilet meliki'l-haslet
Hacı İbrahim Efendi şerhi temsil
Sarf edub varını vücuh-ı lillahi hayre
Oldu bu dar-ı kütüb dava-yı Ihlasa delil
Tab'ı küşafi pesendide edib bu çayı
Yoktur eşba ma-yı meyanında bu misli adil
Nice asara muvaffak kıla herdem Mevla
Vere bu hizmetin makbülesine ecr-i cezil
Kudsîya söyledi tarih-i temaşın atıf
Eser-i pâkini makbul ede Mennan-ı Celil*

Kitâbede: Meliklik vasıflı fazilet kutbunun dayanağı, şerh edicilerin dayanağı Hacı İbrahim Efendi, Allah yolunda hayır için malını sarf etti. İşte bu kütüphane odası onun ihlas davasına delildir. Onun karın doyurculuğu bakımından da adaletinin bir örneği yoktur. Onun açılış tab'ı bu yeri beğendi. Allah kendisini böyle nice eserlere muvaffak kılsın. Kendisine çalışmasının karşılığı olarak çok mükâfat versin. Anlamı çıkmaktadır. Manzumeyi Şair Kudsi yazmıştır. "Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / feûl" vezindedir. Son mısırda tarih düşürmüş olup hicri 1196 (miladi 1781) tarihi çıkmaktadır.

Kitabeden de anlaşıldığı gibi yine Hacı İbrahim Efendi tarafından medreseye kütüphane olarak yaptırılmıştır. Manzumenin şairi yine asıl adını bilmediğimiz Kudsi'dir. Manzumenin sonunda tarih düşürmüş olup, harflerin toplamı 1196 (M.1781) senesini vermektedir.

Nakibzade kütüphanesinde bulunan kitaplardan birinin ilk sayfasında kitabın ismi şöyle yazılmıştır: "*Kemalatü'l-İlahiye fi's-sıfatı'l-Muhammediye (s.a.s)*" bu ismin altında ise "...vada' tuhu bi-dari kütübî ibtiğâen li- merdatihi...ve ene'l-müftakir ila'llahi'l-kerim es-seyyid el-Hac İbrahim el-müşthar bi-Nakibzade er-Ruhavi. Sene 1197"

el-Hac İbrahim Nakibzade tarafından kendi kütüphanesine vakfedilmiştir. Vakfettiği tarih hicri 1197, miladi 1782 tarihidir. Kitabın asıl yazarı "el-alim el-mürşid el-muhakkik eş-Şeyh Abdulkerim el-Ceylî

(r.a)'dir. Bu zat, hicri 803 miladi 1401 tarihinde Gazze şehrinde yazmıştır. Tasavufa dair olup, Allah'ın (c.c) isimleri ve sıfatlarından bahsetmektedir. Kitap şimdi Hz. İbrahim Halil vakfı kütüphanesinde.

6. RAHİMİYE KÜTÜBHANESİ:

Rahimiye medresesine bağlı olan bu kütüphane 1150 hicri 1737 miladi tarihinde yapıldığı Maarif Nezareti Salnamesinde kayıtlıdır.¹²⁵ Bu kütüphanenin kitap adedi 221 olarak verilmiştir. Bu kütüphanede bulunan kitablardan birinin ilk sayfasında şu kayıt vardır: "*Haza'l-kitab el-müsemma el-Lari ala Kadımir... bi-medreseti'l-mersum bi-Rahimiye halisen li-vechillahi'l-alim ve taleben li-n daihi'l-kerim... ve ene'l- fakir ila rahmeti rabbihi'l-kerim el-Hac Abdurrahim*" Abdurrahim Efendi tarafından kütüphaneye vakfedilmiş olup, vakıf tarihi yazılmamıştır. Bu kitap şimdi Hz. İbrahim Halilullah vakfı kitablığında. Kitap hicri 974 Ramazan, miladi Mart 1567 senesinde Derviş Muhammed bin Derviş Mahmud tarafından Haleb'te yazılmış bir haşiyedir.

7-RIZAIYE KÜTÜBHANESİ:

Rızvan Ahmed Paşanın oğlu Mirimiran Ömer Paşa'nın hanımı Ümmü Gülsüm Hanım'ın 1779 tarihinde yaptırdığı Rızaiye medresesinin kütüphanesidir. Bu medrese Kutbeddin Camisi bitişiğinde yaptırılmış ve kütüphane de burada kurulmuştu. 1321 tarihli Maarif Nezareti Salnamesine göre 1905 senelerinde bu kütüphanede 100 adet kitap bulunuyordu.¹²⁶

8-RIZVANIYE KÜTÜBHANESİ:

Hamavizade Rızvan Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Cami ve medresenin kütüphanesidir. Medresenin yapıldığı tarih olan 1149 hicri, 1736 miladi tarihinde kütüphanesini de kurduğu muhakkaktır. 1321 tarihli Maarif Nezareti Salnamesine göre bu kütüphanede 1905 tarihinde 200 kitap bulunmakta idi.¹²⁷ 1327 Haleb Salnamesinde 700 aded olduğunu kaydetmiştir.¹²⁸

¹²⁵ 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, S. 457

¹²⁶ 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, S. 457

¹²⁷ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i maarif-i umumiye, s. 1018 – 1321 senesi Salname-i Nezaret-i maarif-i umumiye

¹²⁸ 1327 senesi Haleb Salnamesi, s. 397

9. SAKIBİYE KÜTÜBHANESİ:

Aynı adı taşıyan tekke, medrese ile birlikte kurulmuştur. Akarbaşı semtinde yaptırılmış olan bu kütüphane, Muhammed Emin Sakıb Efendinin 1286 hicri, 1870 miladi tarihli vakfiyesinde şöyle belirlenmiştir. "... Medrese-i mezkurenin kütüphanesinde mevduu atiyi'l-beyan ve tefasir-i şerife ve ahadis-i nebeviye ve fünun-i şettaya dair kütübü muteberelerimi ve mektebhane derununda mevduu eytam ve fukara okumak için onaltı adet mushaf-ı şerifelerimi..." Kütüphaneye birçok kitaplarını bağışlamıştır. Kütüphanenin yerini şöyle belirtiyor. "... Fevkani dershane ve derununda olan kütübhaneden başka otuz bab hücre-i müstemil bir bab medrese..." İçinde tesis edildiğini belirlemiştir.

Bu kütüphaneye gelir temin eden bazı akarları da vakfetmiştir. 1280 hicri, miladi 1863 tarihinde yaptırdığı bu kütüphanenin kitab mevcudu 150 adetti.

10. SÜLEYMANİYE KÜTÜBHANESİ:

Yusuf Paşa Camiinde aynı adı taşıyan medresenin içinde kurulmuş olan Süleymaniye kütüphanesi 1150 hicri, miladi 1737 tarihte yaptırılmış ve içinde 95 adet kitab bulunmaktaydı.¹²⁹

11-ŞEBBENDERİYE KÜTÜBHANESİ:

Şebbenderiye camii banisi, cami içinde faydalanılması için bazı kitaplar da vakfetmiştir. Küçük bir kütüphane olan bu kitapların isimleri vakfiyesinde şöyle kaydedilmiştir.

- 10 adet Kuran-ı Kerim,
- 8 cilt Tefsir-i Fahreddin Razi,
- 5 cilt Müşkätü'l-mesabih,
- 4 cilt İmam Buhari,
- 4 cilt Hayat-ı Hayvanı,
- 2 cilt tezkire-i Davud,
- 4 cilt İhya-i ulum,
- 2 cilt imam Şaranî,
- 1 cilt Şifa-i Şerif,
- 1 cilt Mirkatü'l-Fellah,
- 1 cilt Nüzhetü'l-mecalis.

Bunlardan başka daha bazı kitapların olduğunu da söylemektedir. Parmaksızade Bekir Bey tarafından 1910 tarihinde açılmıştır.

¹²⁹ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i maarif-i umumiye, s. 1018 – 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, s. 457

IX. OSMANLI DEVRİNDE URFA'DA SİBYAN MEKTEPLERİ (MAHALLE OKULLARI)

Osmanlı devrinde resmi okulların açılışına kadar çocukların eğitim gördükleri yer olarak mahalle mektepleri veya sibyan okulları denilen okulların olduğu görülmektedir. Bu okullar mahalle camii içinde olurdu. Bunlar daha ziyade harfleri öğrenerek okuma yazma öğrenirler ve böylece medrese için hazırlanırlardı. Bu okulların öğretmenleri ya cami imamı olurdu veya ayrı bir öğretmen tayin edilirdi. Bu öğretmenler de ücretlerini caminin vakfından alırlardı. Hemen bütün camilerde sibyan okulları bulunmakta idi.

Demek oluyor ki bütün camilerde ilkokullar bulunuyordu. Cami ve medreselerin hepsi çocuklara okuma öğretmeye mecburdular.

Burada okuma derken, yalnız okuma akla gelmektedir. Çünkü okuma ile birlikte yazma bütün okullarda veya en azından bütün çocuklarda görülmemektedir. Bilhassa mahalle okullarında okuyan çocuklar, sadece okuma öğrenir ve yazı yazmayı öğrenmezdi. Yazıyı öğrenmek ve yazmak ise daha sonra yapılan bir öğretim tarzı idi. Tabii bu her çocuk okulu için geçerli değildi. Okuma ile birlikte yazıyı öğrenler de vardı.

Sibyan mektepleri yani ilkokullarda ilkönce Kur'an-ı Kerim öğretiliyor, sonrada yazma öğretimine geçiliyordu. Bu okullar ekseriya camilerin bir odasında veya son cemaat yeri denilen eyvanlarında çalışırlardı.

1. ÇAKERİ CAMİİ SİBYAN OKULU:

Urfa'da elimizde bir örneği bulunan **Çakeri Camii Sibyan Okulu kitabesi** şöyledir:

*Satub Hacı Muhammed H'acenin ağaçların cümle
Delil oldu azab ağası el-Hac Bekir Ağa
Yapıldı mekteb-i tıflan için bir hücre-i dilkeş
Sukut-i şeşle nefis tarihine çek Admiya imla
Fi Sene: 1260*

Hacı Muhammed Ağa sattığı ağaçların parası ile çocukların okuması için Çakeri camiinde bir oda yaptırıyor. Bunun tarihi hicri 1260'dir. Bu da miladi 1843-44 senesi eder. Manzumeyi şair Admi yazmıştır. Bu tarih Sultan Mahmut'un 1824 senesinde yayınladığı fermanından yirmi sene sonrayı göstermektedir.

2. DABBAKHANE SİBYAN OKULU:

Dabbakhane veya İbrahimiye Sibyan Okulu da Dabakhane Camii içinde bulunmakta idi. Medrese kısmında anlatılan kendi vakfiyesinden anlaşıldığı üzere Kur'an okuyan şeyhü'l-kurra için günde 4 akçe verilmesi istenmektedir. Bu da bize Dabakhane Camii içinde bir sibyan okulu yani bir ilkokul olduğunu göstermektedir.

3. HACI YADİĞÂR MESCİD-İ SİBYAN OKULU:

Urfa şer'i sicillerinin 565 numara ve 11 Receb 1305, miladi 25 Mart 1888 tarihli kaydında *"Medine-i Urfa'da vaki Hacı Yadiğâr mescid-i şerifinin vakfi tevliyeti ciheti için ba-berat-ı sultan... mukayyed vakfiyesi olmayıb mescid-i şerif ve sibyanı mahsus... Mamur ve evkat-ı hamsede salât-ı mafruzı mescid-i mezkur derununda ifa ve mektebhane-i mezkurde dahi talim..."* ifadesi Hacı Yadiğâr camiiinde de bir ilkokul olduğunu göstermektedir.

4. HAYDARIYE VEYA HAYDAR AĞA SİBYAN OKULU:

Bu Sibyan okulunun Pınarbaşı mahallesinde Hacı Hamza sokakta Hızanoğlu Camisi bitişiğinde olduğu sanılmaktadır. 1756 tarihinde yeni kurulmuş olan Haydarağa veya Haydariye medresesi içinde ayrı bir odada ders görülmektedir.

"Dershane ve Kur'an dersi verilen odada oturan müderrise her ay zikredilen gelirden üçer kuruş ve kur'an okuyucusu olub ilim tedrisinden başka Kur'an-ı azimüş-şan öğrettiğinde de aynı gelirden beher ay bir kuruş dahi verilsin..." cümlelerinden sibyan okulunun öğretmenin vakıf gelirinden her ay bir kuruş ücret aldığı anlaşılmaktadır.

5. KARAMEYDANI CAMİ'İ SİBYAN OKULU:

Karameydani camiini yaptıran Hüseyin Paşanın hicri 1143 miladi 1730 tarihli vakfiyesinde Karameydani camisi hatip ve imamına günlük onar akçe verilmesi istendiği gibi sibyan muallimine (İlkokul öğretmeni) de beş akçe yevmiye vermesi, Hüseyin Paşa'nın bir sibyan mektebi (İlkokul) de açtığını göstermektedir.

6. MUHAMMED FAZLI EFENDİ SİBYAN OKULU:

Bugün adına Arabî Camisi dediğimiz camiyi ilk defa 1641 senelerinde hayatta olan Alihan Bey yaptırmıştır. Alihan Beyin bu tarihte yaşadığını 1641 tarihli İhlasiye vakfından anlamaktayız. Adı geçen İhlasiye vakfının şahitleri arasında imzasını atan Alihan Beyin isminden şöyle sözedilmiştir. "*Fahrü'l-umerai'l-kiram Alihan beg bin Halil Bey*" Bu yazıdan Alihan Beyin Urfa emirlerinden olduğu ve babasının Halil Bey olduğunu anlamış oluyoruz. Alihan Bey'in bu camiyi bina ettiği tarihi şimdilik bilemiyoruz. Fakat camiyi kendisinin yaptırdığını İbrahim Efendinin oğlu Muhammed Fazlı Efendinin 1194 miladi 1780 tarihli vakfiyesinden anlamaktayız. Şöyleki bu vakfiyede "...Babu'l-Harran mahallesinde vaki Alihan Bey Camii şerifi harabe müşrif ve madığussaha olup tevsî' ve tecdide..." demekle bugün Arabî Camisi diye bildiğimiz caminin asıl banisinin Alihan Bey ve caminin adının da "Alihan Bey Camii" olduğunu açıkça anlamış oluyoruz. Yine Muhammed Fazlı Efendi aynı vakfiyesinde tamir ettiği bu Alihan Bey camisinin yanında çocukların okuyabilmesi için bir sibyan mektebi de yaptırmıştır. O devir imaretleri arasında sayabileceğimiz bu müesseseler de yine çocukların okuma ve öğrenim gördükleri ilkokullardır.

7. RAHİMİYE SİBYAN OKULU:

Vakfiyesinde Kur'an-ı Kerim dersi verilen dershanede oturan Kur'an-ı Kerim öğretmenine senelik 15 kuruş verilsin. Demesiyle burada bir sibyan okulunun olduğu anlaşılmaktadır.

8. SAKIB EFENDİ SİBYAN OKULU:

Ondokuzuncu yüzyılda yetişmiş olan Muhammed Emin Sakıb Efendi de 1870 tarihinde kaleme aldığı vakfiyesinde fakir ve yetim çocukların okuması için bir çocuk mektebi yaptırdığını zikretmektedir. Sadece çocukların okuması için yaptırılan bu okulları medreselerden ayrı olarak mütalaa etmek gerekir.

9. TUZEKEN CAMİ'İ SİBYAN OKULU:

Camiin imam odası üzerindeki kitabe bu odanın sibyan okulu olarak yaptırıldığını göstermektedir. Kitabe şöyledir.

*"Maşaallah
Harabiken 'imaret oldu himmetle bu nev bina
Temekkün eyleyüb hüffaz kıraati edüib icra
İlahi rahmetin erzan kıl ashab-ı gayrete
Bihakk-ı sure-i ihlasiyle, inne fetahna¹³⁰
Sene: 1275"*

Kitâbede, bu bina harab iken himmetle yeniden imar edildi ki hafızlar burada yerleşerek kıraati devam ettirsinler. İhlâs ve İnna fetahna suresi hakkı için İlahî, rahmetini bu çalışanların üzerine layık et. Sene 1275 (miladi 1858). Anlamı ifade edilmiştir. Demek oluyor ki, cami avlusundaki bu oda bir kur'an kursu dershanesi olarak yapılmıştır.

10. YUSUF PAŞA CAMİ'İ SİBYAN OKULU:

Hicri 1308 miladi 1891 tarih ile kayıtlı şer'i sicildeki bir arz dilekçesi şöyledir:

*"Dai-i dirineleridir ki
"...Humayun mülukâneye mülhak evkafdan Haleb vilayet-i celilesi dahilinde liva bulunan Medine-i Urfa'nın hükümet konağında vaki Yusuf Paşa Camii şerifi vakfından olmak üzere yevmi 16 akçe vazife ile hitabet ve Ruha'da vaki Yusuf Paşa Camii şerifi ve mektebi vakfından olmak üzere yevmi 15 akçe vazife ile imamet..."¹³¹*

Böylece: "Bakanlığa katılmış vakıflardan Haleb vilayet-i celilesi dâhilinde liva olan Urfa'nın hükümet konağında bulunan Yusuf Paşa Camii şerifi vakfından olmak üzere gündelik 16 akçe vazife ile hitabet ve Urfa'da bulunan Yusuf Paşa Camii şerifi ve mektebi vakfından olmak üzere gündelik 15 akçe vazife ile imamlık..." diyebiliriz.

Seyyid İbrahim bin Mustafa'nın vefatı ile onun yerine geçici olarak Yusuf Paşa Camii imamet ve hitabetinde görev yapan Osman oğlu Eyyub Hafız, bu caminin ve Yusuf Paşa Mektebinin vakfından görevinin bedelini almak için arz dilekçesi vermiştir. Bu dilekçe kaydından Yusuf Paşa Camii içinde bir de okul bulunduğu anlaşılmaktadır. Caminin vakfi olduğu gibi bu okulun da vakfi bulunmakta ve görevlilerin ücretlerini bu vakıfdan aldıkları anlaşılmaktadır.

¹³⁰ Kur'an-ı Kerim, (48) Ferih Suresi, 1

¹³¹ Urfa Şer'i mahkeme Sicilleri, arşiv no. 221, kayıt no. 256

X. URFA'DA RESMÎ İLK VE ORTA DERECELİ OKULLAR:

Osmanlı devrinde 1839 senesinde “Gülhane Fermanı” ile tanzimatın ilan edilmesi sonunda eğitim ve öğretimde bazı ihtiyaç duyulan yeniliklere gidilmiştir. Bu devirde Avrupa eğitim ve öğretimi örnek alınarak mektepler tesis edilmiştir.¹³² 1838 tarihinde Rüşdiye nezareti açılmıştır. İlk defa orta dereceli okul da 1840 senesinde İstanbul'da açılmıştır.

Urfa'da Tanzimat Fermanından sonra 1900 yıllarına kadar İbtidaiye Okulu (İlkokul) ve Rüşdiye okulu (Orta Okul) olarak iki seviyede okul bulunmaktaydı.

Urfa'da ilk defa 1879 senesinde Urfa Mutasarrıfı Rumi Bey tarafından Rüşdiye Okulu açıldı. Bu okul Sarayönünde yapılmıştı. Urfa Rüşdiyesine alınan ilk öğrenciler mahalle mektepleri ve medresede okuyan öğrencilerden teşekkül ettirilmiştir. Bu okul 1902 tarihine kadar Rüşdi adıyla devam etmiş olup 1900 senesinde buraya müdür olan İhsan Şerif Beyin çalışmaları sonucu o devirde idadî adı verilen 5 senelik liseye dönüştürülmüştür. Bu ilk Lisenin binasının şimdiki Vatan Okulu olduğu söylenilmektedir.¹³³

Öğretmenlerin maaşlarını devlet ödemediği için Urfa'da okulların açılması ve öğretmenlerine maaş verilmesi oldukça zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü bazı gelirlerin vergileri okulların öğretmenlerine verilmek istenmiş, bu da uzun sürmeden sonuçsuz kalmıştır. Öğretmenlere maaş ödenmeyince okullar kapanma derecesine gelmiştir. Bu durum bakanlığa yazılmış ve durumun vahim olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. 11 Şevval 1319 (22 Ocak 1902) tarihli bir belgede Urfa'daki okulların esaslı bir gelirleri olmadığından, okulların kapanmakla yüz yüze kaldığı, çocukların ecnebi ve Hıristiyan okullarına meylettiği, bunların önüne geçilmesi için İskenderun'da olduğu gibi Urfa'da da belediyece alınan hayvan kesimi vergisinin bir kısmının bu okullara verilmesinin uygun olacağı bildirilmektedir. Yazı aynen şöyledir:

“284

3220/317 seri'an muhasebeye 20 teşrin 1317

Vürudu 24

¹³² Hasan-Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Ankara 1994, s. 7

¹³³ Hasan-Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Ankara 1994, s. 642

Nefis Urfa'da vaktiyle usul-i cedide üzere tesis ve küşad edilen dört bab mekteb-i İslamiye için karşılık ittihaz olunan varidatının esaslı olmamasından dolayı heyet-i talimiyeye muntazaman maaş verilememekte ve bu yüzden mektebler kapanmak derecesine gelmekte olduğundan tenzifat karşılığı olarak iane-i lahmiye namiyle zebh edilen beher koyundan belediyece istifa edilmekte olan 60 paradan 20 parasının İskenderun'da yapıldığı vechiyle eylül ibtidasından itibaren maarif namına tahsisi fevaid ve muhsenatı mucib olduğu beyaniyle icra-yi icabına ve teferruatına dair Halep muhasebe idaresinden gelen 15 kanunievvel 1317 tarihli ve 218 numaralı mazbatanın leffen irsal kılındığından bahisle munderecatına nazaran layih olacak mutalaa-i âliye-i desturilerinin ebna ve mezkur mazbatanın iadesi dahiliye nezaret-i celilesinin işbu tezkiresinde işar olunur. Filhakika iane-i mezkurenin ahzındaki fevaid ve muhasenat İskenderun'da biri zekür ve diğeri inas olmak üzere zebhiye rüsumundan maada 15 Mayıs 1317 tarihinde nezaret-i celilerinden vukubulan arz ve istizan üzerine şeref sadır olan irade-i seniye-i hazreti hilafetpenahi hükm-i celiline tevfikan koyundan 20 ve kuzulardan 10 ve sığırlardan 40 para olarak iane-i maarif namına istifa olunan para ile açılan iki bab mektebin günden güne gösterdiği eser-i terakkiye müsbet bulunmuş olduğundan suret-i mezkurenin Urfa'ya dahi teşmili halinde Urfa dahilinde mevcut bulunan mekâtib-i ibtidaiyenin islah ve terakkileri temin ve maaşatın muntazaman verilmemesi sebebiyle vukua gelen şikâyet ref' edilmiş olacağından ber vech-i iş'ar zebh edilcek beher koyundan alınan 60 para tenzifat karşılığından 20 parasının irade-i seniyeye akarat etdirilmesi suretiyle maarif namına terki münasib olacağına cevaben iş'arı menut re'y-i ali asifaneleridir. Ol babda emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir. 14 teşrin sani 1317

Seri'an mektub kalemi 17 ...

Müsveddeye mazbata münderacatından da bahs edilerek irata vürudu 20 teşrinisani 1317

*Seri'an Cahid Beye 20 teşrinisani ...*¹³⁴

Ez cümle şöyle denilmektedir: “Urfa'da vaktiyle yeni usul üzere kurulan ve açılışı yapılan dört Müslüman okul binası için karşılık olarak alınan gelirlerin sağlam olmamasından dolayı eğitim kadrosu öğretmenlere düzenli maaş verilememektedir. Bu yüzden de okullar kapanmak derecesine gelmiştir. Temizlik karşılığı olarak et yardımı

¹³⁴ B.O.A, MF. MKT, 599 /49 (belge No: 23)

namiyle kesilen her koyundan belediyece alınmakta olan 60 paradan 20 parasının İskenderun'da yapıldığı gibi Eylül başlangıcından itibaren maarif namına tahsis edilmesi faydalı olmuştur. Bu açıklamaya göre bunun teferruatına dair Halep muhasebe idaresinden gelen 15 kanunievvel 1317 (1901) tarihli ve 218 numaralı mazbata sarılı olarak gönderildiği söylenilmiştir. Bunun içindekine göre aşikâr olacak yüce izinlerinin okunması üzerine adı geçen mazbatanın iadesi dahiliye bakanlığının bu tezkiresinde işaret olunur. Filhakikat adı geçen yardımın alınmasındaki fayda ve güzel işler, İskenderun'da biri erkek ve diğeri kız olmak üzere kesim vergisinden başka 15 Mayıs 1317 (1901) tarihinde bakanlıktan yapılan arz ve izin üzerine verilen padişahın irade-i seniyesine dayanılarak koyundan 20, kuzulardan 10 ve sığırlardan 40 para olarak maarif namına alınan para ile açılan iki okul binası günden güne ilerleme kaydetmiştir. Bu usulün aynısının Urfa'ya da uygulanması halinde, Urfa içinde bulunan ibtidaiye okullarının düzelmesi ve ilerlemesi temin edilmiş olur. Parasızlıktan dolayı verilemeyen maaşları yüzünden de meydana gelen şikayetler ortadan kalkmış olur. Böylece kesilecek her koyundan alınacak 60 para temizlik karşılığında 20 parasının irade-i seniyyeye gelir olarak verilmesi maarif adına bırakılması uygun olacağıının cevabının verilmesi bakanlığın reyine bağlıdır. O bakımdan emir ve ferman hazretlerindedir. Sene 1901”

A. URFA'DA MAARİF (EĞİTİM, ÖĞRETİM) KOMİSYONU:

Osmanlının son devrinde Halep salnamelerinde geçen okullar ve yine bu salnamelerde belirtilen rütbeli şahıs ve öğretmenlerin isimlerini çıkarmaya çalıştık. Bunları şöyle açıklayabiliriz.

1885 tarihinde:

Urfa müftüsü: Biladı hamse payesi almış olan Abdullatif Efendi'dir. Okul adı geçmemektedir.

1890 tarihinde:

Urfa Maarif şubesi reisi: Hacı Muhammed Tahir Efendidir.

Halep Salnamesi bu senenin okullarının adını vermemiştir.

1891 senesinde de:

Maarif Reisi: Muhammed Tahir Efendidir.

Aynı sene maarif azaları: Hafız Hulusi Efendi ile meşhur âlim Abbas Vasık Efendidir.

Muallim-i evvel: Halil Efendi ve

Muallim-i sani ise: Abdurrahman Efendidir.

Muallim-i evvel kelimesini okul müdürü olarak kabul edebiliriz.

Urfa müftüsü ise Abdullatif Efendi'dir.

1894 tarihinde de

Maarif reisi ve azalar aynı şahıslardır.

1895 tarihinde kadrolar da değişiklik görülmektedir.

Müftü: Ali Efendi (Aksoy) olurken,

Maarif dairesi reisi: Ali Efendidir.

Maarif azaları: Sofi Efendi ve muallim-i evvel Said Efendidir.

1897 senesinde müftülük ve maarif idaresi yine aynı isimlerdir.

Değişiklik ve ilave yapılmamıştır. Müftü Ali Efendi 1893 senesinde müderris payesi almıştır.

1898 senesinde Ali Efendi (Aksoy) yine müftüdür.

Maarif komisyonu reisi: Mutasarrıf efendidir.

Azalar: Tahrirat müdürü, Evkaf müdürü,

1304 (1888) senesinde saniye payeli Hacı Bedi Efendi, Belediye reisi, 1314 (1898) senesinde ise saniye payeli Hacı Kâmil Efendi, Mustafa Şefik Efendi ve Müslüm Ağa'dır. Kâtib ise Mehmet Tevfik Bey'dir.

Rumi 1317 yani 1901 miladi tarihli Halep Salnamesine göre

Müftü: yine Ali Efendidir. Ali Efendi, hem müftü ve hem de müderrisdir. Aldıkları aylık bu usule göredir.

Bu senenin Maarif komisyonu reisi: Mutasarrıf Efendi,

Azaları ise: Tahrirat müdürü Hacı Bedi' Efendi, İhsan Bey, Halil Efendi, Hacı Kâmil Efendi, Mustafa Safvet Efendi, Seyyid Ahmed Efendi ve Müslüm Ağa'dır.

Aynı senenin Urfa'daki okulları ise yine İrfaniye, Hayriye, Saidiye, Feyziye ve Rüşdiye mektepleri olup, muallimleri bir evvelki senenin aynısıdır.

1901 senesinin rütbeli zatlari ise Nakibüleşraf kaymakamı Muhammed Tahir Efendi, 1316 İzmir payesi mücerred ödül sahibidir. Şeyh Hüseyin Efendi 1316 İzmir payesi mücerred ödül sahibidir. Şeyh Hasan Efendi yine İzmir payesi mücerred 1316 senesi ödül sahibidir. Nakibüleşraf ise Hacı Seyyid Ahmed Efendidir.

1319 hicri, 1903 Miladi tarihli Halep Salnamesine göre ise Urfa'nın 1901 senesinde:

Müftüsü Şeyh Müslüm efendidir. Bu tarihte eski müftü Ali Efendi (Aksoy) vefat etmiş ve kardeşi Şeyh Müslüm Efendi (Aksoy) müftü olmuştur.

Maarif komisyonu ise şu zevattan teşkil edilmiştir.

Maarif komisyonu reisi: Mutasarrıf efendi,

Azaları ise: Tahrirat müdürü, Hacı Bedi' Efendi, İhsan Bey, Abdurrahman Efendi, Hacı Kâmil Efendi, Şeyh Mustafa Safvet Efendi, Seyyid Ahmed Efendi'dir.

1903 yılının rütbeli zatı Mevlevi Şeyhi Seyyid Ahmed Efendi'dir.

Ş.Sami'nin belirttiğine göre 1888 tarihinde Urfa'da 24 medrese, 3 rüşdiye, 55 İslam sibyan mektebi ve 20 Hıristiyan sibyan mektepleri vardı. Bu tarihte bir de Amerikan protestan mektebi bulunuyordu. Rüşdiyelerin biri merkezde idi.¹³⁵

Rumi 1322 (M.1906) Halep vilayeti salnamesine göre, bu tarihte Urfa'da bir hükümet konağı, iki kışla, 3 karakol, 1 kale, 1 hastahane, 4 tekke ve zaviye, 11 medrese, 24 mektep bulunmaktadır. Bu rakam o tarihin nüfusu gözönüne alınacak olursa hiç de az bir rakam değildir.

Rumi 1323 (M.1907) miladi tarihinde

Müftü: Şeyh Müslüm Efendi'dir.

Maarif komisyonu reisi: Müftü efendidir.

Azaları: İhsan Bey ve Şeyh Mustafa Safvet Efendi olup bir azalık da boştur.

Rumi 1324 (M.1908) tarihinde

Urfa müftüsü: Şeyh Müslüm Efendidir.

Maarif komisyonu reisi: Müftü Efendi,

Azaları: İhsan Bey, Muhlis Efendi, Şeyh Safvet Efendi, Hacı Osman Bey, Hacı Kâmil Efendi, Karabet Efendi'dir.

Bu yılın rütbeli zevatı ise, Şeyh Hasan Efendi 1316 tarih İzmir paye-i mücerred ödül sahibidir.

Nakibüleşraf Hacı Seyyid Ahmed Efendi ve müftü Şeyh Müslüm zade Ömer Efendi müderris payesi ile ödüllendirilmiştir.

¹³⁵ Ş.Sami, Kamus-i A'lâm, İstanbul 1316, II, 1074

B. URFA'DA İBTİDAİYE OKULLARI (İLKOKULLAR):

Osmanlı devleti eğitim- Öğretim'de yeni düzenlemeler yaparak ilk ve orta dereceli okullar açmaya başladı. Urfa'da da büyük bir gayret gösterilerek bu okulların açılımı yapıldı. O zaman bu ilkokulların Hayriye, Sadiye, İrfaniye ve Feyziye okulları adı ile isimlendirildiği görülmektedir. Açılan dört ilkokul için okul binaları gerekmektedir. Bunun için de bazı vatandaşların yardımları ile okul binaları faaliyete geçirilmiştir.

Urfa'da Hayriye, Sadiye, İrfaniye ve Feyziye okullarının açılışı:

Urfa'da halkın da yardım etmesi ile ilkokul olarak yapılan Sadiye, İrfaniye, Hayriye ve Feyziye okullarının binaları törenle açılmıştır. 1314 Şevval 14 (19 Mart 1897) tarihli belgeden bu okulların hangi semtlerde yapıldığını yapılan yazışmalardan anlamaktayız.

*“Maarif-i umumiye nezaret-i celilesi canib-i samisine
Devletlü Efendim Hazretleri*

Urfa'da inşası hitam bulan dört bab mekteb-i ibtidaiyeden ikisinin suret-i küşadı mukaddemen arz olunmuş idi. bu kere diğer ikisinin dahi resm-i küşadı dua-yi efzayış (fazlalaştırma) eyyam ömr u iclal hazreti hilafetpenahinin yad ve tekrarı ile icra ve saye-i ali-i nezaretpenahilerinde mekâtib-i mezkurenin Urfa'ya göre mutazammın ve dilnişin suretde teyessür-i (kolaylaştırma) hitam inşaatından dolayı cümlelerin teşekkürat ve mahammedeti (teşekküre layık hareket) celb olunarak ebeveyn-i etfalın tezyid-i şevk ve rağbetlerine aid vesaya-yi müessere ifa kılındığı ve cem' edilen şakirdanın adedi az vakit içinde derece-i matlubeye vasıl olup mekâtib-i mezkureden Yusuf Paşa mahallesindeki mektebin (İrfaniye) ve Dabağhane mektebinin (Feyziye) ve Camii kebir mahallesindeki mektebin (Sadiye) ve Bey Kapusu mektebinin dahi (Hayriye) tesmiye edildiği Urfa Mutasarrıflığının vilayet-i celileden muhavvel (çevrilmiş, değiştirilmiş) 25 Mart 1313 tarihli ve 54 numaralı tahrirat mealinden anlaşılmiş ve mutasarrıf-ı liva saadetlü Yahya Dede Paşa hazretlerinin maarifin neşr ve tamimi ve mekâtibin teksir-i adedi ve vergü hisse-i maarifinin tahsil ve cebayeti (evkaş varidatının tahsili) hususlarında buraya muvasalet-i çakiranemden beri meşhud-i nazar-i iftihar olan mesai-i ciddiyeleri memuriyet-i vilayet için nümune-i imtisal olabilecek bir raddeye vasıl olmuş ve mekâtib-i mezkurede istihdam olunan muallimlerin isim ve menşeleriyle tarih-i tayiniyetlerinin ve mikdar-ı maaşlarının ve temin

edilen karşuluğun devamlı olup olmadığının işarı 6 Mart 1313 tarihli ve 3 numaralı emirname-i sami-i asifaneleri mucibince mahallinden isti'lam edildiğinden alınacak malumatın kariben arzı tabii bulunmuş olmakla ikdamat-ı maarifpervanesini teşvikten mutasarrıf muşarünileyhe bir kıta takdirname-i ali-i fehimanelerinin testirine musaade buyurulmak babında ve her halde emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir. 26 zilkade 1314 ve 17 Nisan 1313

Halep Maarif Müdürü''¹³⁶

Daha önce iki okul binasının açılışı yapılmıştı. Sonradan da diğer okul binalarının yapıları süratlendirilmiş ve bitirilerek açılışları yapılmıştır. Bu okulların öğrencileri kısa toplanarak sayıları oldukça çoğalmıştır. Bu okulların adları ve buldukları mahalle şöyledir.

İrfaniye İlkokulu Yusuf Paşa Mahallesinde idi.

Feyziye İlkokulu Dabakhane Mahallesinde idi.

Sadiye İlkokulu Ulucami mahallesinde idi.

Hayriye İlkokulu Beykapısı mahallesinde yaptırılmıştı.

Bu açılışının gazetede yayınlandığı ve okulların açılmasında büyük gayretleri görülen Urfa Mutasarrıfı Yahya Dede Paşa'ya teşekkür edilmekte olduğu 6 Mart 1313 (M.1897) tarihli yazıdan anlaşılmaktadır. Bu okullar 1895 senesinden başlayarak bir iki sene içinde Urfa halkının yardımlarıyla inşa edilmiştir. Bu okulların muallim-i evvel (Başöğretmen)'ine 150 kuruş aylıkla Müslim adında iki kişi ve Süleyman ile Hafız İbrahim adında ki öğretmenler Maarif Komisyonunca atanmıştır. Muallim-i sani (öğretmen)'liğe de 100 kuruş aylıkla Halil, Müslim Galip, Ali ve Osman Avni adlarındaki kişiler atanmıştır.

Bu okulların gelirleri olarak ve öğretmenlerinin maaşlarının verilebilmesi için de reji tütün binasının malı olan bazı binaya da dört oda ilave dilmiş, ayrıca iki anbar ve bir ahır da tamir ve düzenlemeleri yapılarak kiraya verilmiş ve bu kiralar okulların gelir kaynağı yapılmıştır. Ayrıca Direkli adındaki mahalde çıkan suda ve Karakoyun deresinde yapağı tüccarının yün yıkamalarından ve yine Bahçivan ve bostancılarının fuzuli almakta oldukları paradan da alınan vergiler okullara gelir kaynağı gösterildi.

Bir ara bu okulların öğretmenlerinin maaşlarının verilemediği görülmektedir. Bunun üzerine yeni tedbirler alınmış ve bu ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının hemen ödenmesi hakkında 22 Temmuz 1899 tarihli şu telgraf çekilmiştir:

¹³⁶ B.O.A, MF. MKT, 351 / 6 (Belge No: 22)

“Maarif-i umumiye nezareti mektubi kalemi telgraf müsevvidatına mahsus varakadır.

Tarih-i tebyizi: 22 Temmuz 1315 (M.1899)

Halep Maarif Müdüriyetine telgrafname.

22 Haziran 1315 (M.1899) tarihli ve 52 numaralı şukka ile dahi bildirildiği üzere mekâtib-i ibtidaiyesi muallimlerinin hemen tesviye-i maaşları lazımdır.

İşbu müsveddenin battalı olan 315 numaralı Urfa mekâtib-i ibtidaiye muallimlerinin telgrafnamenin Halep Maarif Müdürünün 100 numaralı / 28 Temmuz 1315 (M.1899) tarihli telgrafına leffen muhasebeye. 9 teşrinievvel 1315”¹³⁷

Parasızlık yüzünden ödenemeyen bu yeni açılan dört ilkokulun öğretmenlerinin maaşlarının sürekli olarak verilebilmesi için kesilen koyunlardan alınan vergilerin bir kısmının Urfa maarifi namına ayrılmasına karar verildiğine dair 1320 Rebiülahir 11 (19 Temmuz 1902) tarihli bir belgede Halep Vilayetine 25 Haziran 1318 (1902) tarihli bir yazı gönderilmiştir.¹³⁸

Sultan Abdulhamid Han zamanında açılan İbtidaiye Okulu (İlkokul) Rumi 1307, Miladi 1891 senesinde altı kişi tarafından yaptırılmıştır. Bir diğer İbtidaiye Okulu (İlkokul) ise Rumi 1311, miladi 1895 senesinde ahaliden dört kişi tarafından 49200 kuruş harcanarak yaptırılmıştır.¹³⁹

Suruç'ta İbtidaiye Okulunun (İlkokulu) açılış tarihi olarak Rumi 1313, Miladi 1897 tarihi verilmektedir. O tarihlerde Urfa'ya bağlı olan Nizip Nahiyesinde de 1897 tarihinde İbtidaiye Okulu açılmıştır. Okul binası halk tarafından yaptırılmıştır.

İbtidaiye Okulu'nda (İlkokul) okutulan ders programı:

Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tevhid, İlmihal, imla, Kıraat, Sarfi Osmanî, Hesap, Hüsni Hat olmak üzere dokuz çeşit ders okutulurdu.¹⁴⁰

¹³⁷ B.O.A, MF. MKT, 458/60

¹³⁸ B.O.A, DH. MKT, 543/25

¹³⁹ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1022 – 1317 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1138

¹⁴⁰ 1317 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 385

1316 (1900) Halep Salnamesine göre Urfa'daki ilkokullar şunlardır:¹⁴¹

İrfaniye Mektebi:

Muallim-i evvel Müslüm Adil Efendi,
Muallim-i sani Hafız Osman Efendi.

Hayriye Mektebi:

Muallim-i evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi,
Muallim-i sani Osman Avni Efendi

Saidiye Mektebi:

Muallim-i evvel Müslüm Nuri Efendi
Muallim-i sani Halil Şükrü Efendi.

Feyziye Mektebi:

Muallim-i evvel Süleyman Efendi
Muallim-i sani Ali Yaver Efendi

Görüldüğü gibi 1316 Rumi, 1900 miladi senesinde Urfa içinde okulların sayısı oldukça artmıştır. 1316 Rumi, 1900 miladi tarihinde Takvim-i Evkat-ı Şuhut'ta yukarıda adı geçen okullardaki öğrenci sayısını şöyle vermektedir.

İrfaniye Mektebi..... 105 öğrenci
Hayriye Mektebi..... 60 öğrenci
Saidiye Mektebi..... 60 öğrenci
Feyziye Mektebi..... 65 öğrenci okutmaktadır.¹⁴²

Yine Takvim-i Evkat-ı Şuhut 1316, Miladi 1900 senesinde Urfa da 31 okul ve 11 Medrese olduğunu kaydetmektedir.

1905 senesinde ilkokul ve öğretmenleri şunlardır.

Hayriye Mektebi:

Osman Efendi,
Hacı Abdurrahman Efendi,
Hüsnü Hat: Muhammed Bakır Efendi,

İrfaniye Mektebi:

Müslüm Atıf Efendi
Hacı Abdurrahman Efendi,
Hüsnühat: Muhammed Bakır Efendi.

1911 senesinde ilkokul olarak yalnız İrfaniye ile Feyziye mekteblerinin ismini vermiştir.

¹⁴¹ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1022

¹⁴² Takvim-i Evkat-ı Şuhut, Hicri 1316

C. URFA'DA RÜŞDİYE (ORTAOKULLAR) OKULLARI:

Urfa Ortaokulu binasının şimdiki durumu

Urfa Rüşdiyesinin 1872 senesinde var olduğu, 1289 Safer 28 (Nisan 1872) tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Bu belge de bir dünya küresi istenilmiştir. Fakat hazırda küre bulunmadığından gönderilememiştir.¹⁴³

Yine 15 Şevval 1291 (26 Kasım 1874) tarihli bir belgede Urfa Rüşdiye öğrencileri için bir Asya haritası istenildiği ve gönderildiği belirtilmektedir.¹⁴⁴

Urfa Rüşdiyesinde (Ortaokulunda) öğrenci sayısı az idi. Onun için 1 Muharrem 1290 (1 Mart 1873) tarihinde gönderilen bir yazı ile az olan öğrenci sayısının artırılması için mahalli sibyan mekteplerinden ortaokula alınmayan öğrencilerin teşvik edilerek çocuklarını ortaokula devam ettirmelerinin sağlanması istenmektedir. Bunun hakkındaki yazı şöyledir:

“Halep vilayet-i celilesine

Urfa mekteb-i rüşdiyesi şakirdanının adedi kalil olduğu mevrud jurnallar maaniyesinden ve Antakya rüşdiyesinin dahi geçen sene Martından Temmuz kadar lazım gelen devam jurnalı vürud etmediği kuyudan müsteban olmuş ve Urfa'da kâin sibyan mekteplerinden rüşdiyeye şakird aldırılması lâzımeden iken bu hususa i'tina (dikkat etme) ve himmet olunmadığı rivayet-i vakiadan anlaşılmuş olup nezd-i ali-yi daverilerinde muhtac-i beyan olmadığı üzere etfal-i ahalinin talimi ve nimet-i marifetin bezl ve tamimi için daima rû nüma olan inayat-ı

¹⁴³ B.O.A. MF. MKT, 1 / 5

¹⁴⁴ B.O.A. MF. MKT, 21 / 92

seniye iktiza-yi alisince mekâtib-i memleket terakkide görülmek lazım geldiğinden mahal-i mezkur sibyan mekteplerinde rüşdiyeye alınmağa şayan ne kadar etfal var ise mahalli hükümeti canibinden peder ve velilerine teşvikat lazım ve terğibat-ı mukteziye icrasıyla rüşdiyeye devam etdirilerek şakirdanının teksiri ve bundan böyle dahi mezkur devam jurnallarının vakit ve zamaniyle gönderilmesinin müallimine beyan ve tahriri iktiza edeceği meclis-i maarifdan ifade edildiğinden ifa-yi muktezası menu-i (asılı) himem-i aliye-i vilayetpenahileri bulunmuş olmağın. Ol babda emir ve ferman hazreti lede'l-emrindir. 9 Muharrem 1290 ve 24 Şubat 1288 (M.1872)''¹⁴⁵

Bu belgede 1872 Tarihlerinde ortaokul öğrenci sayısı az olduğundan şikâyet edilmektedir. Öğrenci sayısını çoğaltmak için bazı çarelere başvurulmuştur. Bu çarelerden biri Urfa'daki sibyan mekteplerinden ortaokula öğrenci almaya çalışmaktır. Bunun için ahalinin çocuklarının yetiştirilmesinin okumadan geçtiğini ve memleketin kalkınmasının da yine eğitim ve öğretimle olabileceğini velilere anlatmak gerekmektedir. Bunun için öğrenci velilerinin çocuklarını ortaokula vermelerini teşvik etmek gerekmektedir. Mevcut sibyan mekteplerinden ne kadar öğrenci varsa Ortaokula kaydetmek için çaba gösterilmelidir. Denilmektedir.

Ortaokulun açılmasından sonra buraya bir başöğretmen atanması gerektiğinden 21 Rebiülahir 1299 (12 Mart 1882) tarihinde Urfa rüşdiyesi (ortaokulu) için bir muallim-i evvel (başöğretmenin) arandığı şu telgrafla bildirilmektedir.

“Urfa Mutasarrıflığına

Urfa kasabası mekteb-i rüşdiyesi için lüzum olan bir muallim-i evvelin süratle tayin ve i'zamına dair 9 Şubat 1297 (M.1881) tarihli varid olan telğrafname-i valaları mekâtib-i rüşdiye idaresine lede'l-havale münasib bir muallim-i evvel aranılmakda idüğüne bulunduğu halde i'zam olunacağıının cevaben iş'arı ifade olunmuş olmakla olbabda.

21 Rebiülahir 1299 ve 27 Şubat 1297 (M.1882)

İşaret oluna''¹⁴⁶

Fakat bir sene sonra 11 Şaban 1300 (18 Haziran 1883)'de bir yazı ise Ortaokul müdürünün istifa ettiğini göstermektedir. Müdürün istifa etmesi üzerine, yerine bir müdür gönderilinceye kadar muallim-i saninin, yani ikinci öğretmenin müdüre vekâlet etmesi istenmektedir.

¹⁴⁵ B.O.A, MF. MKT, 9/89 (Belge no. 26)

¹⁴⁶ B.O.A. MF. MKT, 75 / 28

“Maarif nezaret-i celilesine

Urfa mekteb-i rüşdiyesi muallim-i evvelinin istifa namesi 8 numaralı ve 26 Mayıs 1299 tarihli arizat ile takdim olunup elyevm yerine muallim gelmediğinden ve şakirdanın imtihan zamanı takarrüb ettiğiinden müsta'id ve muktedir muallim-i evvelin sürat-i tayinile i'zamu mustarhamdır. 17 Mayıs 1299

*Mutasarrıf-ı Urfa
Rumi”*

Bu yazının cevabı ise şöyledir:

“Seri'an rüşdiye idare-i behiyesine, 25 Receb 1300

Her ne kadar tahrir olunmakta ise de henüz münasib bir muallim-i evvel bulunamadığından bulunduğunda gönderilmek üzere şimdilik muallim-i sani ile idare edilmesinin cevaben iş'ar buyurulması vabeste re'y-i ali-i Cenab-ı nezaretpenahidir. Olbabda

26 Mayıs 1299

Hilmi

Mucibince

Cevaben yazılmıştır. 11 Şaban 1300 ve 4 Haziran 1299”¹⁴⁷

Burada istifa eden muallim-i evvelin (müdürün) ismi verilmemiştir ama 25 Rebiülevvel 1302 (14 Ocak 1885) tarihli bir belge de Urfa Ortaokulu müdürü Abdurrahim Efendi hizmetinden dolayı Edirne müderrisi rüusu ile ödüllendirilmiştir.¹⁴⁸ Böylece 1885 tarihinde Urfa Ortaokulu Müdürünün Abdurrahim Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Galiba Urfa Ortaokulu eski bir binada tedrisata girmiş olmalı ki 17 Şaban 1316 (2 Ocak 1899) tarihli bir belgede Urfa Rüşdiye (Ortaokulu) binasının harab olduğu ve bunun yapılan yardımlarla tamir edilmesi istenmektedir.¹⁴⁹

Rüşdiye Okulu (Orta Okul)'da da şu ders programı uygulanıyordu:

Kur'an-ı Kerim, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Hesap (aritmetik) Hendese, coğrafya, Tarih, Muamelat-ı Nafia, Hüsnü Hat, Resim.¹⁵⁰

¹⁴⁷ B.O.A. MF. MKT, 81/15

¹⁴⁸ B.O.A. MF. MKT, 85/79

¹⁴⁹ B.O.A. MF. MKT, 458 / 24

¹⁵⁰ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 358 -1317 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 402

Urfa Rüşdiye Okulu (Ortaokulu) binası Rumi 1306, Miladi 1890 senesinde Sultan II. Abdulhamid Han zamanında ahali tarafından 30.000 kuruş masraf edilerek yaptırılmıştır.¹⁵¹

1893 senesinde Mekteb-i Rüşdiye (Ortaokul), Rüşdiye-i Mülki, Mülki Rüşdiye okulunun öğretmenleri şunlardır:¹⁵²

Muallim-i evvel: Halil Kâmil Efendi,

Muallim-i sani: Abdurrahman Efendi'dir.

Rüşdiye bugünkü ortaokul seviyesinde bir okul idi.

1894 tarihinde de rüşdiye öğretmenleri aynı şahıslardır.

1895 tarihinde kadrolar da değişiklik görülmektedir.

Bu tarihte Mekteb-i Rüşdiye Mülki de (ortaokul) ise:

Muallim-i evvel: Mehmed Said Efendi olurken,

Muallim-i sani: Abdurrahman Efendidir.

Bu sene bu okulda bir Rika yazısı muallimi eklenmiş olup Şerif Efendidir.

1897 senesinde Rüşdiye okulunu işgal eden isimler aynıdır.

1898 senesi içinde Urfada okul isimleri çoğalmıştır.

1900 senesinde Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki (ortaokul):

Muallim-i evvel: İhsan Bey,

Muallim-i sani: Abdurrahman Efendi,

Rika muallimi Muhammed Şerif Efendi'dir.

Öğrenci sayısı 47'dir.¹⁵³

Birecik Rüşdiyesi (ortaokul):

Muallim-i evveli: Remzi Efendi

Muallim-i sani: Hayali Efendidir.

Rika muallimi: Mustafa Nefi Efendidir.

Öğrenci sayısı 55'dir.

Rumkale Rüşdiyesi (ortaokul):

Muallim-i evvel vekili: Abdurrahman Efendi

Rika muallimi: Mahmut Nedim'dir.

Öğrenci sayısı 62'dir.

¹⁵¹ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1022 - 1317 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1138

¹⁵² 1309 tarihli Halep salnamesi

¹⁵³ Hicri 1316 Halep Salnamesi - 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1012

1896 tarihinde Urfa Rüştiyesinin yani ortaokulun müdürü yukarıda belirtildiği gibi İhsan Şerif Saru'dur. Sürgün olarak Urfa'ya gönderilen İhsan Şerif Bey, az zaman sonra bilgi ve kültürünün üstünlüğü sayesinde rüştiye müdürlüğüne getirilmiş ve kendisine 15 altın lira maaş bağlanmıştı. Aşağıda vereceğimiz belgeye göre İhsan Beye 1500 kuruş maaş bağlanmıştır. Bu tarihte iki kişi Urfa Rüşdiyesinde görevlendirilmiştir. Biri Nümune-i Terakki ders nazırı Hüseyin Efendi, diğeri Ceride-i Askeriye muharrirlerinden olan İhsan Beydir. Bunlara tahsis edilen maaşın 4 Muharrem 1315, Miladi 6 Haziran 1897 tarihinde gönderilen bir yazı ile dâhiliye tahsisatından verilmesi öngörülmüştür.¹⁵⁴

20 Muharrem 1315, miladi 22 Haziran 1897 tarihinde yapılan bir soru üzerine, Urfa mekteb-i Rüşdiyesi (ortaokul) öğretmenliğine tayin olunan İhsan Beyin 14 Muharrem 1315 (16 Haziran 1897) tarihli bir yazı da maaşına yapılan 950 kuruşluk zammın Maarif bakanlığı tarafından ödeneceği belirtilmiş olup maaşının tamamı 1500 kuruştur.¹⁵⁵

Bakanlığın emri ile 1897 senesinde Askeri gazete yazarlarından İhsan Beyin Urfa ortaokuluna müdür olması üzerine kendinden önceki müdür Mehmet Said Efendi açıkta kalmıştır. Kendisi Gürcistan muhacirlerinden yaşlı bir zat olan Mehmet Said Efendinin ailesi de kalabalıktır. Bu yüzden mağdur duruma düşmüştür. Bunun üzerine 7 safer 1315 (9 Temmuz 1897) tarihinde ona da Siverek ortaokulu müdürlüğü teklif edilmektedir. Bu teklif yazısı şöyledir.

*“Maarif Nezaret-i celilesine
Devletlü efendim hazretleri*

Ceride-i askeriye muharrirlerinden İhsan Beyin ba irade-i seniye-i hazreti hilfetpenahi 1500 kuruş maaşla Urfa mekteb-i rüşdiyesi muallimliğine tayin olunması üzerine açıkda kaldığından ve kendisi Gürcistan muhacirlerinden olup müsin (yaşlı) ve fakir ve ailesi kesir olduğundan bahisle mağduriyetden vikayesi istidasına dair mekteb-i mezkur muallim-i evveli Muhammed Said Efendi tarafından alınan şukka leffen tesyar kılındı. Mumaiyleh İhsan Beyin mezkur muallimliğe tayini mukteza-yi emir ve ferman-ı humayun Cenab-ı mülukânenen olmasıyla müsted'inin memuriyetine iadesi kabil olmayup fakat suret-i istid'aya nazaren kendüsü şayeste-i 'atıfet ve merhamet görünerek mağduriyetden vikayesi şan ve merahim-i nişan-ı ali iktizasından olacağından nezaret-i celile-i asfanelerince haline münasib bir hizmetle müsara'ate iktidarına

¹⁵⁴ B.O.A, BEO, 959 / 7196

¹⁵⁵ B.O.A, BEO, 967 / 72480 (belge no. 11)

himem-i aliye-i daverileri derkâr buyurulmak babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir. 11 Safer 1315 ve 30 Haziran 1313 (M. 1897) Nazır-ı Umur-ı Dâhiliye”¹⁵⁶

Bu yazı ile İhsan Beyin Urfa Ortaokulu'nun üçüncü müdürü olduğu anlaşılmaktadır.

1902 senesinde de Urfa Rüşdiyesi (Ortaokulu):

Muallim-i Evveli: İhsan Bey,

Muallim-i sani: Abdurrahman Efendi,

Hat muallimi: Şerif efendidir.

Okulun öğrenci sayısı 60'dır.¹⁵⁷

1903 senesinde okullarda ise aynı kadro bulunmaktadır.¹⁵⁸ Yalnız Hayriye mektebinde muallim-i evvel boş bulunmaktadır. Muallim-i sani Osman Beydir. Hüsnü hat muallimleri Ali Efendi ve Mustafa Müslüm Efendi olmak üzere ikiye çıkmıştır.

D.URFA'DA İ'DADİ OKULU (LİSE):

14 Temmuz 1896 tarihinde nedense Halep vilayetine bağlı olan Maraş, Urfa, Antep ve Antakya'da İ'dadinin (Lisenin) açılması istenmemektedir. Daha ziyade Halep Lisesine mümkün olduğu kadar ücretli öğrencinin alınması ve ücretsiz öğrenci sayısının 25'i geçmemesi istenmektedir.¹⁵⁹ Bu duruma göre Halep'teki lisenin gelişmesi istenmiş ve bu yüzden de Urfa'da lise açılmamıştır.

1902 tarihinde rüştiye okuluna iki yıl ilave edilerek beş seneye çıkarılmış ve i'dadi yani lise derecesine yükseltilmiştir. Böylece Urfa'da ilk lise 1902 senesinde açılmış ve ilk müdürü de İhsan Şerif Saru olmuştur. O zamanlar ibtidai dedikleri ilkokullar üç yıl eğitim öğretim görürlerdi. Rüştiye denilen ortaokullar da üç yıl tedrisat görürdü. İ'dadi denilen liselerde ise tedrisat dört sene idi. Yalnız Dört yıllık lise Halep merkezinde vardı. Urfa Lisesi ise iki yıllık idi. Urfa'nın ilk lisesi şehrin en iyi yerinde geniş bahçeli bir binada törenle eğitime açıldı.¹⁶⁰

Urfa ortaokulu binası liseye dönüştürülmüştür. Bunun da tamire ihtiyacı olduğundan tamir için gerekli tahsisatın bulunması istenmiştir.

¹⁵⁶ B.O.A, MF. MKT, 359/51

¹⁵⁷ 1318 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye

¹⁵⁸ 1319 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-i umumiye

¹⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF. MKT, 325 / 44

¹⁶⁰ Kâmran Şerif Saru - İhsan Şerif Saru Eğitim hizmetinde elli yıl, İstanbul 1970, s. 32

Bu tamir süresince de öğrencinin ders görmesi için bir bina kiralanarak tedrisata devam edilmesi istenmektedir. 1322 Recep 19 (30 Eylül 1904) tarihli belge yazısı şöyledir:

*“Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesine
Devletlü efendim hazretleri*

İ'dadiye kalb olunan Urfa mekteb-i rüşdiyesi ebniyesi bir hal-i gayri muntazam ve harabide olup mevcud talebeyi isti'ab etmemekle beraber müretteb sınıflara karşı da dersaneleri olmadığından bunun i'dadi mektebi haline ifrağı mahallinden iş'ar olunması üzerine keşf ve haritası yaptırılarak bir teneke derununda olduğu halde postahaneye teslimen takdim-i huzur-i sami-i hazreti nezaretpenahileri kılınmış olmakla ber mucib-i keşf-i mezkur ebniyenin i'dadi mektebi tarzına ifrağ edilmek üzere tahsisat ihsanına ve tamirat müddetinde tatil-i tedrisata ve şakirdanın dağılmasına meydan kalmamak için münasip bir mahallin muvakkaten isticarına müsaade buyurulması babında ve her halde emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir.

18 Ramazan 1321 ve 24 teşrinisani 1319 (9 Aralık 1903)

Halep Maarif Müdürü”¹⁶¹

İhsan Şerif Saru, kendisine lise müdürlüğü görevi verilince hemen Urfa'nın bilginlerini toplayarak kuvvetli bir öğretim kadrosu kurmuştu. Bu kadronun yarısı din bilginlerinden diğer yarısı ise Urfa'da görevli ihtisas sahibi subaylardı. Bu lisede:

Din bilgisi ve Arapçayı: Abdurrahman Efendi,

Farsça ve Ahlak dersini: Mutasavvıf ve şair Şeyh Mustafa Safvet Efendi,

Matematik dersini: Şamlı Yüzbaşı Avni Bey okutuyordu. Yüzbaşı Avni Bey 27 Nisan 1905 tarihinde bu göreve atanmıştır. Kendisi daha önce Suriye Lisesinde matematik ve tabii bilimler öğretmenliğinde bulunmuştur. Urfa erkân-ı harbiyesi idaresinde bulunan Avni Bey, Urfa Lisesi öğretmenlerinin istifa etmesi sonucu boşalan matematik ve geometri derslerine atanmıştır. Matematik için 200 kuruş ve geometri için 100 ücret alıyordu.¹⁶²

Coğrafya ve Resim Dersine: Ressam Teymen Hasan Fehmi Efendi,

Güzel yazı dersine: Hattat Ahmed Vefik Bey,

Kitabet ve inşa dersine: Çatalcalı şair teymen Memduh giriyordu.

Tarih, Fransızca, Sağlık bilgisi ve Ziraat derslerine: Okul Müdürü İhsan Şerif Bey giriyordu.

¹⁶¹ B.O.A, MF. MKT, 806/44 (belge no. 24)

¹⁶² B.O.A, MF. MKT, 849/ 59

Urfa Lisesi kısa zamanda iyi öğrenciler yetiştirdi. Halep Lisesi ile boy ölçüşecek duruma geldi. Fakat liseyi bitiren öğrencilerin yüksek tahsil için İstanbul'a gitme imkânları yoktu. Çünkü bunlar ekseri fakir ve orta halli kimselerin çocukları idi.¹⁶³

İhsan Şerif Saru sürgüne gönderildiği 1896 senesinde ikinci meşrutiyetin ilanı olan 1908 tarihine kadar Urfa'da bu okulların müdürlüğü görevini yürütmüştür. Halep salnamelerinde İhsan Bey olarak geçen, İhsan Şerif Saru'dur.

1901–1902 Öğretim yılında Urfa İ'dadisinde yani Lisesinde 125 müslüman öğrenci, 15 gayri müslim öğrenci, böylece toplam olarak 140 öğrenci ders görmekte idi. Müslüman çocukların sayısının çok olması okumaya olan rağbetin fazlalığını göstermektedir. Bu sırada lisenin iki de hademesi bulunuyordu.¹⁶⁴

Fakat 1905 tarihinde Urfa'da ilk defa İ'dadi mülkî okulunun adı geçmektedir. Yani bugünkü liseler seviyesindeki okullar. İ'dadiye (Lise) okullarında okunan dersler de farklı görülmektedir.

Bu tarihte İ'dadi okulun (Lise) dersleri ve öğretmenleri şunlardı.

Tarih, Fransızca, Ziraat, Kitabet dersleri öğretmeni: İhsan Bey,

Farsça öğretmeni: Şeyh Safvet Efendi.

Coğrafya öğretmeni: Hasan Efendi.

Resim öğretmeni: Hasan Efendi.

Din ilimleri öğretmeni: Abdurrahman Efendi.

Türkçe öğretmeni: Hulusi Efendi.

Hesap (Matematik) öğretmeni: Avni Efendi.

Hüsnu Hat öğretmeni: Ahmet Vefik Efendidir.

Rumi 1324, Hicri 1326 (M.1908) tarihinde yalnız İ'dadiye mülki (Lise) mektebinden sözedilmekte olup, diğer okullar hakkında bilgi verilmemektedir.

1909 senesinde İ'dadiye-i Mülki mektebi (Lise) öğretmenleri:

Kitâbet, ziraat, tarih, Fransızca dersleri: İhsan bey tarafından verilmektedir.

Farsça ve Ahlak dersleri: Şeyh Mustafa Safvet Efendi,

Resim öğretmeni: Hasan Efendi,

Hüsnu Hat öğretmeni: Ahmed Vefik Efendi,

Din bilimleri öğretmeni: Hacı Şeyh Emin Efendi,

Arabca öğretmeni: Hacı Muhiddin Efendi,

¹⁶³ Kâmuran Şerif Saru, a.g.e, s. 34

¹⁶⁴ 1321 senesi Maarif Nezareti Salnamesi, s. 457

Hesap ve Hendese yani cebir ve geometri öğretmeni: Hasan Efendi idi.

1327 tarihli Haleb Salnamesinde İ'dadiye mülki mektebinin yani lisenin öğretmenleri aynı şahıslar olup, öğrenci sayısı 65 kişi olarak gösterilmektedir. Müdür yine İhsan Şerif Saru'dur. İki de hademe görev yapmaktadır.

Bu 1911 tarihinde Lisenin boş olan Fransızca öğretmenliğine: 500 kuruş maaşla İbrahim Bolis Şemas Efendi.

Ahlak Dersi öğretmenliğine: 130 kuruş maaşla Muhammed Emin Efendi

Farisi öğretmenliğine: 70 kuruş maaşla Muhyiddin Efendi atanmıştır.¹⁶⁵

URFA'DA KIZ OKULU:

Bu okul, 1902 senesi içinde Urfa'da açılan kız ilkokulu İdi. Bu okul da İhsan Şerif Saru tarafından fikir olarak ortaya atılmıştı. İstanbul kız öğretmen okulundan mezun çarşafli bir bayan öğretmen Urfa'ya getirildi. Karameydanı semtinde bir evde törenle “Kız Okulu” tedrisata açıldı. Kızlar için siyah yeldirme ve beyaz başörtü forma olarak kabul edildi. Fakat bu kız okulunun uzun müddet devam edemediğini, okumalarını istemeyen kız öğrencilerin ağabeylerinin okulun kapısına dayanarak bağırıp çağırmaları sonucu kısa bir zaman içinde kapanmış olduğunu görüyoruz.¹⁶⁶

Kız Okulundan 1905 tarihinde de ilk olarak bir “Kız okulu” adı ile sözedilmektedir. Bu okulun adı “İnas Mektebi = Kız okulu”dir ve muallim-i evveli ve nakış öğretmeni Dursun Hanımdır.

Yine Rumi 1327 (M.1911) tarihinde "İnas Mektebi" adı ile yukarda adı geçen bir kız okulu da eğitime devam etmektedir. Bu tarihte okulun bayan öğretmeni Hatice Hanım adında olup 48 öğrencisi bulunmaktadır.

7 cemazielevvel 1323 (11 Temmuz 1905) tarihinde Urfa Kız okulu nakış öğretmenliğine yine Urfa'dan Mardirus kızı Hanım isminde bir nakış öğretmeni atanmıştır. Bu nakış öğretmeni hakkında yazılan yazı şöyledir.

¹⁶⁵ B.O.A, MF. MKT, 1100 / 18

¹⁶⁶ Kâmuran Şerif Saru, a.g.e, s. 38

“Maarif-i umumiye nezaret-i celilesi Cenab-ı samisine

Devletlü Efendim hazretleri

Mahalline metruk evkaf-ı munderise varidatiyle idare edilen mekâtibden Urfa İnas mektebi nakış muallimliğine mezkur varidatdan 76 kuruluş maaşla mahallince intihab edilen Hanım binti Mardirus 17 Mart 1321 tarihinden itibaren işe başlatıldı. Mumaileyhanın ol vecihle mezkur muallimeliğe tayimine musaade-i celile-i Cenab-ı nezaretpenahileri şayan bulundurulmak babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir.

15 cemazielevvel 1323 ve 4 Temmuz 1321 (11 Temmuz 1905) ”¹⁶⁷

URFA'DA SANAT OKULU:

Ayrıca bu Rumi 1327 (M.1908) senesi içinde "Sanayi Mektebi" de yer almaktadır ki, bu okulda marangoz, demir ve kunduracılık bölümleri mevcuttur.¹⁶⁸ Urfa'da sanayi mektebinin açılışı hakkında 24 Rebielahir 1323 (M. 30 Haziran 1905) tarihli dört belgede söz edilmektedir. Bu belgenin biri şöyledir:

“Dahiliye Nezareti Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Urfa'da küşadi mukarrer olan mekteb-i sanayi' için i'zamu Halep vilayetinden iş'ar olunduğu şerefvarid olan 15 Haziran 1320 tarihli ve 44 numaralı tezkire-i aliye-i daverilerinde bahs buyurulan mekteb-i sanayi'-i şahane mezunlarından iki efendinin derdest ikmal olan imtihan-ı umumi hitamında bu sene diploma alacak efendilerden bi'l-tasdik derhal i'zamu mümkün ise de bunların demirci yani tesviyeci ve marangozluk sanatlarından hangisine mensup olacakları tasrih edilmediğinden evvel emirde bu cihetin iş'ar ve harcırahlarının dahi birlikde tesyar olunması hususunun vilayet-i müşarünileyhaya tebliğine müsaade-i aliye-i asifaneleri şayan buyurulmak babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir.

10 cemazielevvel 1323 ve 30 Haziran 1321 (M. 1905)

Orman ve me'adin ve ziraat nazırı Selim ”¹⁶⁹

Yani, Urfa'da açılışı kararlaştırılan Sanayi mektebi için Halep vilayetinden sorulan 1904 tarihli tezkirede konu edilen sanayi mektebi mezunlarından iki kişinin hemen genel sınav sonunda bu sene diploma alacak olan kişilerden demirci yani tesviyeci ve marangoz sanatlarından

¹⁶⁷ B.O.A, MF. MKT, 875/43 (belge no. 25)

¹⁶⁸ 1327 senesi Halep Salnamesi, s. 396–398

¹⁶⁹ B.O.A, DH. MKT, 981/28

hangisinden oldukları belirtilmemiştir. Önce bu durumun işaret edilmesi ve harcırahlarının da hemen acele edilmesi vilayete tebliğ edilerek izinlerinin alınması istenilmektedir. Aynı belgenin diğer bir yazısında ise şöyle denilmektedir:

*“Dâhiliye Nezaret-i celilesine
Devletlü Efendim hazretleri*

Karşılığı bi'l-temin karben küşadi mukarrer olan mekteb-i sanayi' için taamları ayrıca mektebden verilmek üzere 500 kuruş maaşla iki ustaya lüzum görüldüğü beyaniyle icra-yi icabı hakkında Urfa mutasarrıflığından alınan telgrafname Maarif Müdüriyetine lede'l-havale burada sanayi mektebinden mezun muallim tedariki mümkün olamayacağı cihetle dersaadet sanayi mektebinden mezun iki ustanın irsalı hususunun cevab-ı âli-i nezaretpenahilerine arz ve izbarı ba derkenar ifade kılınmış olmakla iktizasının ifa ve emir ebna buyurulması babında emir ve ferman hazreti min lede'l-emrindir.

5 Rebiülahir 1323 ve 26 Mayıs 1321 (M.1905)”

Demekle iki ustanın her birine 500 kuruş ücret verileceği ve yemeklerinin de okulun üzerine olduğu belirtilmektedir.

1324 Rebielevvel 4 (29 Nisan 1906) tarihli başka bir belge de ise şunlar göze çarpmaktadır.

“Dahiliye Mektubi Kalemi

Huzur-i ali-i hazreti sadaretpenahiye

Saye-i terakkiyatvaye-i hazreti hilafetpenah-i a'zamide Urfa'da tesis olunan mekteb-i sanayi'a şimdilik 60 kadar etfal-i Müslim ve Gayri Müslim kabul edilerek marağozluk, demircilik, konduracılık gibi sanayi'in talimine ve fünun-i ibtidaiyenin tedrisine mübaşeret olduğundan ve mekteb-i mezkurun terakkiyat-ı maddiye ve maneviye mazhariyeti nam-ı uluvviyet-i insan Cenab-ı padişahi ile tersimine vabeste bulunduğu bahisle Urfa sancağı kaleminden varid olan 30 Mart 1322 (M.1906) tarihli ve 97 numaralı tahrirat mürsel fotoğraflar ile beraber takdim kılındı. İcra-yi icabı (...) re'y-i sami-i fahimaneleridir. Ol babda.”¹⁷⁰

Hazreti padişahî tarafından Urfa'da kurulan sanat okuluna şimdilik Müslüman ve gayri Müslim olarak 60 öğrenci kaydedilmiştir. Bu sanat okulunda Marağozluk, demircilik ve konduracılık sanatları öğretilmektedir. Bu çalışmalarla maddi ve manevi yükselme olacaktır. Bu okulun fotoğrafları da gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁰ B.O.A, DH. MKT, 1074/17

2. URFA EĞİTİMİNDE DİSİPLİN:

Medreseler ve eski resmî okullar anlatılırken, bunlarda ki eğitimin ne şekilde yapıldığının da bilinmesi gerekmektedir. Şüphesiz ders verme metodu, öğrencinin müderris karşısında yalnız dersi alması ve konuyu tekrar etmesi idi. Medreselerde ders işlenmesi iki metotla yapılırdı. Birisi; öğrenciler halka olur ve bir öğrenci müderrisin karşısına geçerek dersi işler, diğer öğrenciler dinlerdi. Bu metot fazla kullanılmayan bir metottu. Çünkü bundan iyi randıman alınmıyordu. İkinci metot ise, öğrencilerin teker teker müderris karşısına geçerek ders almaları idi. Bu metot daha faydalı olduğu için Urfa ve çevresinde takip edilen metot sadece bu ikinci metottu. Her ne kadar fazla zaman alıyordu ise de müderris öğrencileri ile daha iyi ilgilenir, ders birlikte işlenmiş olurdu.

O devirde laboratuvar deneyleri olmadığı için medrese öğrencileri için mescidler öğrencinin deney yeri idi. Daha önce de dediğimiz gibi, fenle ilgili bilgiler rüşdiye ve i'dadi denilen ortaokul ve liselerde görülürdü. Bu okullarda mikroskop gibi aletler bilinir ve deneylerde kullanılırdı.

Bu tür bir eğitimin tanıtımı yapıldıktan ve bunun o devrin imkânsızlıkları içinde geçtiğini ifade ettikten sonra, II. Sultan Mahmut'un 1824 tarihinde koyduğu ilk tahsil mecburiyetinden başlayarak Cumhuriyetin ilanına kadar geçen zaman içindeki eğitim çalışmalarının küçümsenemeyecek derecede olduğu anlaşılır. Birçok vesilelerle eskiyi kötülemek isteyenler tarafından, eski müderris ve hocalar çok korkunç tanıtılmıştı. Bu gibi kimselerin çizdikleri kompozisyonlarda bize tanıttıkları gibi acaba müderrisler, hocalar yuvarlak kara bir sakalla çevrili, gözlerinden kin ve ateş fışkıran çatık kaşları ile korkunç yüzlü, ellerinde daima falaka denilen sopaları bulunan kimseler mi idiler? En ufak bir davranışta öğrenciyi yere yatırıp falakaya mı çekerlerdi? Elbette ki hayır... Bu sadece eskiyi kötü göstermek isteyenlerin, her şeyi ile birlikte kötülemek ve eğitimcileri korkunç bir canavar gibi tanıtmalarından başka birşey değildi.

Oysaki 1896 senesinde Urfa'ya sürgün gelen eski İttihat ve Terakki üyesi İhsan Şerif beyin 1902 yılında açılan İ'dadi yani Lise müdürlüğü sırasında konulan disiplin yönetmeliği ile bu okullardaki disiplin hakkında oldukça bilgi sahibi olabilmekteyiz. Mesela yere tükürmek, kirli el ve tırnakla gezmek, alnın üzerinde uzun saç bırakmak, sigara içmek yasaktı, disiplinin sağlanması yerine göre sert ve askerce veya yumuşak ve şefkatli, mükemmel bir eğitim usulu uygulamakla olurdu. O zaman Urfa Lisesinde, Halep Maarifine bağlı lisede başarılı olan

öğrencilere üzerinde yaldızlı harflerle "Mükâfat" yazılı kitaplar ödül olarak verildi. O zaman Urfa Lisesi Halep Maarifine bağlı olduğu için bu kitaplar Halep Maarifinden gönderilirdi.¹⁷¹

Yine 1918-1920 senelerinde Urfa kurtuluş savaşı sırasında çocukluğunu Urfa'da geçiren ve eğitim müessesesinin yüksek mevkilerinde görev yapmış olan emekli öğretmen sayın M. Rauf İnan da bize o devir hakkında çok ilgi çekici bilgiler veriyor. 1920 senelerinde babasının memuriyeti dolayısıyla M. Rauf İnan Urfa rüştiyesinde okuyordu. O sırada ancak on yaşlarında bulunan Sayın M. Rauf İnan, sözü çok edilen falakanın kendi okullarında olmadığını söylüyor.¹⁷² Ayrıca hiçbir kimseye küçük bir tokat bile vurulduğunu kaydetmeyen sayın M. Rauf İnan hocamızın bu hatıratı, gerçekten 1920'lerin Urfa okullarını tanıtmak bakımından çok önemli ve kıymetli bir eserdir.

Ayrıca okullarda terbiye her şeyin önünde gelirdi. Boş bir sınıftan gürültü geldiğinde İhsan Şerif Saru salona çıkar, boş sınıfın camına hafifçe vurur veya bir "hıııııııııı" çekince bir anda gürültü kesilirdi. Yani şöyle denilebilir, terbiyeli yetişmek harf öğrenmekten evvel gelirdi. Hocasının yanında yüksek sesle konuşulmaz, yürürken edeble arkasından yürürlerdi.

Yaşayan bazı yaşlı âlimlerimizden edindiğim bilgiye göre, çocukluklarında hocalarından hiçbir zaman kötü bir ceza görmemişlerdi. Onlarda tokatlamak söz konusu bile değildi. Hele medrese öğrencisi zaten kocaman delikanlılardı. Onlar için bu gibi cezalar hiçbir zaman düşünülmezdi. Ancak bazı hoşlanılmayan davranışlarında kendilerine nasihat edilirdi. Öğrenci hocasına karşı büyük bir saygı gösterirdi. Saygı eski bir gelenektir. Öğrenci dersini iyi öğrenebilmesi, o öğrendiklerinden fayda görebilmesi için gerçekten hocasına karşı çok saygılı davranırdı. Daima hocasının yanında elleri önünde bağlı dururdu. Hocasını can kulağı ile dinler, laübalilik etmezdi. Yürürken de hocanın arkasında hürmetle yürürdü. Öğretmene saygı dersin iyi anlaşılması için gerekli idi.

Ben Sayın Bekir Uzun hocaefendiden hocasını sorduğum zaman, 80 yaşını geçmiş olan Bekir hoca'nın gözleri doldu, dudakları titredi, bir müddet konuşamadı. Sonra yavaş yavaş anlatmaya başladı. Aynı hoca efendi, öğrencisi ziyaretine gittiği sırada da kendini tutamamış ağlamıştı. Öğrencisine kendi eliyle ikramda bulunuyordu. O yaştaki bir insanın bu davranışı gerçekten takdire şayan bir olaydır. Acaba diyorum, şimdi öğretmenini hatırlayan kaç kişi veya öğrencisi tarafından ziyaret edilen kaç kişi böyle bir duyarlılık gösterir? Elbette bulunur amma devamlı ahlak

¹⁷¹ Kâmuran Şerif Saru, İhsan Şerif Saru Eğitim hizmetinde elli yıl, s. 34

¹⁷² M. Rauf İnan, Bir Ömrün öyküsü, Ankara 1986, I, 13

değişimi içinde bulunan bir toplum acaba böyle insanlar yetiştirebilir mi? ne mümkün.

Benim Kur'an-ı Kerim hocam merhum Ahmed Demir, bana islami bilimleri öğrenme sevgisini aşıladı. İlahiyat fakültesine gitmemi bana o tavsiye etti. Sonradan vaizlik, Harran ve Suruç müftülüğü yapmış olan merhum hocam, kendisinden okuduğum süre içinde gerçekten kaşlarını bile çatmamıştır. Bazı nasihatlerde bulunur, fakat dayak asla atmazdı.

Acaba bunların aksi hiç olmamış mıdır? Elbette az da olsa kötü örnek olacak kimseler çıkmıştır. Ama onlarda kısa zamanda etrafındakiler tarafından terkedilir, yalnız kalırlardı. Çünkü eski usul okullarda okuma mecburiyeti yoktu. Hocasını beğenmeyen hemen onu terkeder, başka bir hocaya gider veya hiç gitmezdi.

Öğrenciler geleceğin ilim adamı olacağı için halk arasında sevilir ve desteklenirdi. Ailesinin, ilim tahsil eden çocuğuna karşı gösterdiği sevgi gayet fazla idi. Öğrenciliğinde vefat eden bir öğrencinin ardından yapılan ağıtı dile getirmesi bakımından aşağıdaki mezar kitabesi dikkat çekicidir. Bediüzzaman mezarlığında olan mezar taşının baş dikmesi şöyledir.

Fatiha

Haza kabri'l-merhum

Urfa eşrafi hanedan-ı muteberanından

el-Hac Müslüm ağanın mahdumu talebe-i ulumdan

Hacı Mustafa Efendi

Rahmetüllahi taala aleyhi rahmeten vasiaten

tüviffe fi şehri receb 5

Sene 1320

Bu şekilde kimliği belirtilen ve 9 Ekim 1902 tarihinde vefat eden Hacı Mustafa Efendi henüz öğrenci idi. Ayak dikme taşında da şu ağıt yazılmıştır.

Eyledi cam-ı fenaya unfüvan-ı ömürde nuş

Genç iken kâm almadı oldu müzmin-i ibtila

Bu civan gül cebine cümle âlem ağlasın

Görmedi rahat demadem çekdi emraz-ı ina

Valideyni firkatden nice gıryan olmasın

(bir satır kırılmıştır)

Eyle ya Rab menzilin lütfunla gülzar-ı Naim

Gülşen-i cennetde kıl anı üns-i inba

Çıkdı üç ahab mu'cem buldu tarihini

Ravza-i darü's-Selam'a gitdi Hacı Mustafa

Son mısradaki noktalı harflerin toplamından üç çıkarılınca Hacı Mustafa efendinin 1320 ölüm tarihi çıkmaktadır.

3-URFA'DA GAYRİMÜSLİM AHALİNİN OKULLARI

Urfa'da Gayrimüslim okulları Müslüman okullarından fazla görülmektedir. Bu okullar aynı zamanda Müslüman okullarından çok önceleri açılmıştır. İsmine ulaşabildiğimiz okullar şunlardır.¹⁷³

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü Kapançıyan,
Açılış tarihi: Rumi 1263, miladi 1847
Ruhsat verilme tarihi: 5 teşrin evvel 1308, 28 Nisan 1314 (M.1898)
Erkek öğrenci sayısı: 30
Kız öğrenci sayısı: 25

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Kapançıyan,
Açılış tarihi: Rumi 1263 (M. 1847)
Erkek öğrenci sayısı: 21

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Kapançıyan,
Açılış tarihi: Rumi 1314 (M.1898)
Erkek öğrenci sayısı: 23
Kız öğrenci sayısı: 23

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Kapançıyan,
Açılış tarihi: Rumi 1263, miladi 1847
Erkek öğrenci sayısı: 50

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Manuk,
Açılış tarihi: Rumi 1290 (M.1874)
Erkek öğrenci sayısı: 37

¹⁷³ 1316 senesi Salname-i Nezaret-i Maarif-ı Umumiye, s. 1016

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Kapançıyan,

Açılış tarihi: Rumi 1290 (M.1874)

Erkek öğrenci sayısı: 49

Ermeni Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Kapançıyan,

Açılış tarihi: Rumi 1263, miladi 1847

Erkek öğrenci sayısı: 20

Ermeni İ'dadi mektebi (Lise):

Müdürü Kapançıyan,

Açılış tarihi: Rumi 1263, miladi 1847

Ruhsat tarihi: 28 Nisan 1314 (M.1898)

Kız öğrenci sayısı: 43

Ermeni İ'dadi mektebi (Lise):

Müdürü Kapançıyan,

Açılış tarihi: Rumi 1288 (M.1872)

Kız öğrenci sayısı: 39

Süryani Protestan Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü Karabet,

Açılış tarihi: Rumi 1288, miladi 1872

Ruhsat tarihi: 28 Nisan 1314 (M.1898)

Erkek öğrenci sayısı: 23

Kız öğrenci sayısı: 32

Süryani Protestan Rüşdiye Okulu (Ortaokul):

Müdürü: Karabet,

Açılış tarihi: Rumi 1263 (M.1847)

Erkek öğrenci sayısı: 20

Kız öğrenci sayısı: 31

Protestan Rüşdiye Okulu(Ortaokul):

Müdürü: Manun,

Erkek öğrenci sayısı: 35

Kız öğrenci sayısı: 46

Protestan Rüşdiye Okulu(Ortaokul):

Müdürü: Ağop

Açılış tarihi: 1306 (M.1890)

Kız öğrenci sayısı: 45

Protestan İ'dadi Okulu (Lise):

Açılış tarihi: Rumi 1306 (M.1890)

Müdürü: Ağop,

Erkek öğrenci sayısı: 45

Protestan İ'dadi Okulu (Lise):

Müdürü: Ağop,

Açılış tarihi: Rumi 1305 (M.1889)

Kız öğrenci sayısı: 43

Protestan İ'dadi Okulu (Lise):

Müdürü: Ağop,

Açılış tarihi: Rumi 1263 (M.1847)

Kız öğrenci sayısı: 43

Birecik Protestan İbtidai Okulu (İlkokul):

Müdürü: Karabet

Açılış tarihi: Rumi 1293 (M. 1877) ruhsatsız.

Erkek öğrenci sayısı: 20

Kız öğrenci sayısı:30

Ermeni İbtidai Okulu (İlkokul):

Müdürü: Karabet,

Açılış tarihi: Rumi 1293 (M.1877)

Erkek öğrenci sayısı: 35

Meryem Ana Ermeni İbtidai Okulu (İlkokul):

Müdürü: Karabet,

Açılış tarihi: Rumi 1251 (M:1835) ruhsatsız.

Erkek öğrenci sayısı: 25

4. URFA'DA YABANCI DEVLET OKULLARI

1862 senesinde Urfa'da gayri Müslimlerin erkek çocukları için iki Protestan Okulu bulunuyordu ve bunların 55 öğrencisi vardı. Kız öğrenciler için de 21 öğrencisi olan bir okul bulunuyordu.¹⁷⁴ Aynı senede Urfa'da 20 Hıristiyan sıbyan mektebi de bulunmaktaydı.

XIX. Yüzyılda Amerikan misyonerleri bütün doğu Anadolu'da olduğu gibi Urfa'da da yoğun bir misyonerlik faaliyetine girmişler ve ilkokul'dan daha yüksek dereceli okullar açmaya başlamışlardı. Bu Amerikan misyonerlerinin çalışması sonucu Birinci Cihan savaşından seneler önce Urfa'da 1888 tarihinde bir **Amerikan Protestan koleji** de açılmıştı.¹⁷⁵ Bu okulun adı "**İndustrial Training School**" idi.¹⁷⁶ Görülüyor ki Urfa'da yabancı okullar da, daha o devirlerde faaliyet göstermekteydiler.

Kilikya Ermeni Protestan Birliği 1870 yılında Urfa'da bir toplantı yapmış, bu sıralarda Urfa'da da bir okulun açılması isteğinde bulunulmuştu.¹⁷⁷

Amerikan kadın misyoner Corinna Shattuck 1895 yılında Urfa'da yetimhaneler, sanat okulu, körler için eğitim merkezi açmış ve kadınlar için dantel atelyeleri kurmuştu.¹⁷⁸

Yabancıların bu şekilde çalışmaları ile 1895 senesindeki Ermeni başkaldırısının hemen arkasından 1896 yılında yeni kurulan Alman Şark Misyonu Urfa'da bir yetimhane, bir halı dokuma atölyesi ve bir hastane açmışlardı.¹⁷⁹

1907'de bir yetimhane ile bir ilkokul ve bir sanat okulu ve "**Deutsche Orientmission**" denilen bir Alman okulu da vardı.¹⁸⁰

1911 senesinde Urfa'da Fransisken rahiplerinin açtığı bir kız nakış okulu da vardı. 1329 Zilhicce 20 (17 Şubat 1911) tarihinde Urfa kaymakamlığına gönderilen bir yazı ile bu kız Nakış okulunun Sir Fransisken mekteplerinden olup olmadığının belirtilmesi aşağıdaki yazı ile istenmektedir.

¹⁷⁴ Hans-Lukas Kieser, a.g.e, s. 143

¹⁷⁵ Ş. Sami, Kamus-i Alam, İstanbul 1306, II, 1074

¹⁷⁶ İlknur Polat Haydaroğlu, a.g.e, s. 100

¹⁷⁷ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, Ankara 2000, s. 143

¹⁷⁸ Cihat Kürkçüoğlu, Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük bir klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) hastanesinin doğuşu Öyküsü, Şanlıurfa Uygurluğunu Doğduğu Şehir, Ankara 2002, s. 61

¹⁷⁹ Hans-Lukas Kieser, a.g.e, s. 329

¹⁸⁰ François Georgeon – Paul Dumant, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak**, çeviren Maide Selen, İstanbul 2003, s. 263

“Urfa Kaymakamlığına tel.

Maarif nezaretine mürsel 28 teşrini sani 1326 (1911) tarihiyle tahriratınıza cevaptır. Urfa'da müessesat-ı mukaddemeden madud (perekisiyon ve sör Frankisyen) mektepleri mevcut olup tevsiyan inşasına başlanılan küçük kızlara mahsus nakış mektebi onlardan başka mıdır yahut onlardan biri olmak üzere mi tesis edilmiştir? Nihayet bir haftaya kadar mevzuat-ı mevzia verilmesi.”¹⁸¹

Şöyle diyebiliriz:

“Urfa kaymakamlığına tel,

28 teşrini sani 1326 (miladi 1911) tarihyle Maarif bakanlığına gönderilmiş olan yazıya cevaptır. Urfa'da eskiden beri tesis edilmiş olan (Perekisiyon ve Sör Frankisyen) mektepleri mevcuttur. Genişçe bir şekilde inşasına başlanılan ve küçük kızlara özel yapılan nakış okulu onlardan başka mıdır, yoksa onlardan başka bir okul olarak mı kurulmuştur? Bir haftaya kadar konu ile ilgili bilgi verilmesi.” İfadeleri görülmektedir.

Urfadaki Amerikan mektebi ve yetimhanesi ile teferruatının Amerikan Board Cemiyeti adına tashihinin kaydeldildiğini gösteren 1327 Ramazan 13 (29 Eylül 1909) tarihli bir belge de Amerikalı Madam Vazen Şatik uhdesinde bulunan bir Amerika okulunun ve yetimhanesinin ve buna bağlı çalışan diğer kısımlarının da olduğunu göstermektedir.¹⁸²

Böylece açılan okulların devlet tarafından araştırılması istenmektedir. Bu araştırma sonucu izin verilmemesine rağmen yine de kendi misyonerlik çalışmaları için izinsiz olarak okul veya yurt açtıkları da oluyordu.

¹⁸¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, 3975 / 298123

¹⁸² B.O.A, BEO, 3642/ 273096

XI. URFA'DA TARİKATLAR-TEKKE VE ZAVİYELER; TÜRBELER

Osmanlı devrinin bilhassa son senelerinde Urfa'da tasavvufla ilgilenenler oldukça çok görülmektedir. Bunların hemen çoğu okumadan, belli bir tahsilden geçmeden tasavvufa yönelmiş ve tarikatlara girmişlerdir. Bir kısmı da düzenli bir tahsil gördükten sonra tarikatlara girerek, tasavvufla ilgilenmeğe başlamışlardır. Öyle zamanlar olmuştur ki Urfa'da aynı zamanda ve aynı tarikatten olmak üzere bir kaç şeyh bulunmakta idi. Bunların bir kısmı devamlı tutunmuş, bir kısmı da vefatları ile birlikte sönmüş ve unutulmuşlardır.

Tarikatlarla birlikte birçok tekkeler ve zaviyeler de yaptırılmıştır. Bunlar tarikat ehlinin, fakir ve kimsesiz yolcuların uğrak yerleri ve barınakları olmuştur. Urfa'da en çok görülen tarikatlar Kadirilik, Nakşibendilik, Rûfailik, Mevlevîlik, Halvetilik ve az da olsa ve Şazelîlik'tir. Bütün bu tarikatlara mensup ismini bildiğimiz tekke ve zaviyelerde Urfa'nın önemli şairleri de yetişmiştir. Böylece Urfa'da tasavvuf şiiri sözü edilir derecede gelişmiştir. Bunlar arasında bilinen ilk tasavvuf şairi Şeyh Ramazan Şanî efendidir (ö. 1665). Halveti tarikatı halifesi olan Şeyh Ramazan Şanî, şiirlerinde Şanî mahlasını kullanmıştır.

Tekke edebiyatı ile tanınan mutasavvıflardan biri de Sakıb efendidir (1800–1873). Sakıbiye tekkesinin şeyhi ve banisi olan Hacı Muhammed Emin Sakıb Efendi, Urfa'da yetişmiş meşhur şairlerdendir. Bu zatın vefatından sonra Sakıbiye medresesinde müderris olan Ahmed Lami Efendi (1826–1888) de Urfa şairleri arasında tanınmıştır. Gençliğinde Sakıb efendiye intisab etmiş ve onun yanında tekke terbiyesi ve edebiyatını öğrenmiştir. Şiirlerinde Lami mahlasını kullanmıştır.

Yine bir Halveti tarikatı şeyhi olan ve Halveti tekkesini tamir ettirenlerden biri olarak kabul edilen Şeyh Safvet Efendi (1866–1950) de Urfa şairleri arasında yer almıştır. Yine tasavvufi şiirleri ile tanınan biri de Hacı Ali efendinin oğlu olan Hacı Abdurrahman Efendi (1875- 1930) dir. Şiirlerinde Rahmi mahlasını kullanmıştır.

Bir Kadiri tarikatı mensubu olan ve Şeyh Halid diye tanınan zat da tasavvufi şiirler yazmış şairlerimizdendir. Şiirlerinde Abdi mahlasını kullanmış olan Saizade Mahmud Efendi (ö.1901) de mevlid yazmış olan Urfa şair ve müderrislerindendir. Kadiri, Nakşibendî ve Rufai tarikatları halifesi olan Şeyh Muhammed Halid Efendi (1823–1893) de âlim ve tarikat şeyhliğinin yanında güzel şiirler yazan bir şairdi. Hartavizade Hafız Muhammed Selim Efendi de Nakşibendî halifesi olup, az da olsa tasavvufi şiiri bulunan mutasavvıflardandır.

Birer örnek olarak verdiğim bu isimler, tekke ve zaviyelerin, nefis terbiye edici yerler olduğu kadar, dini ve tasavvufi şiirler yazan şairlerin de yetişmesine vesile olan bir kültür yuvası olduğunu göstermektedir.

Bu tarikatlere mensup ismini bildiğimiz tekke ve zaviyelerin haklarında bulabildiğimiz bilgileri vermeye çalışacağım.

Ayrıca tarikatı belli olmadığı halde halkın arasında meşhur olmuş ziyaret edilen türbeler vardır. Bu türbeler Urfa halkı tarafından sıklıkla ziyaret edilir ve onlara dua edilir. Bu gibi türbeler de Urfa'da çok bulunmaktadır. Bunları da bu konuda tanımaya çalışacağım.

1. ABDURRAHMAN DEDE TÜRBE VE ZAVİYESİ:

Urfa'nın dışında bulunan bu zaviye ve türbenin sahabe-i kiram ve Aşere-i Mübeşşere'den Abdurrahman ibni Avf (ö. 652–53) olduğu söylenilir. Urfalı Şair Kıratoğlu Emin'in (1884–1933) bir manzumesinde hakkında şöyle demiştir.

*Mecma'-ı pir-i tarikatdır bilâdın şahıdır
Hazret-i Hakk'ın Halil-i pâkinin dergâhıdır
Abdurrahman ibni Avf'ın de teferrüc-gahıdır
Hazret-i Eyyubdur ruşen ziyası Urfa'nın*

Bu türbe hakkındaki bir belge şöyledir.

“Arz-ı da'i-i keminelidir ki,

Evkaf-ı hümayun-i mülukâneye mülhak evkafdan Halep vilayeti celilesi dâhilinde kâin merkez liva bulunan medine-i Urfa'da aşere-i mübeşşereden cennetmekân Abdurrahman ibni Avf (r.a.) hazretlerinin makam ve türbe-i âlileri vakfının yevmi (...) akçe vazife ile tevliyet ve meşihat cihetlerine ba berat-ı şerif-i alişan mutasarrıf olan es-Seyyid Şeyh Osman ibni Ali tarihten bir sene mukaddem fevt olup... Zilhicce 1305”¹⁸³

Dilekçede “Bu aciz duacılarının arzı budur ki: Halep vilayeti dâhilinde merkez mutasarrıflık bulunan Urfa şehrinde aşere-i mübeşşereden cennetmekân Abdurrahman ibni Avf makam ve yüce türbeleri vakfının günlük (?) akçe ile tevliyet ve şeyhliği için beratla mutasarrıf olan Ali oğlu Seyyid Osman bu tarihten bir sene evvel vefat etmiş olup... Ağustos 1888” demek suretiyle bu dilekçede Abdurrahman Dede makam ve türbesinin şeyhi Ali oğlu Şeyh Osman'ın vefatı üzerine

¹⁸³ Urfa şer'i mahkeme sicilleri, Milli Kütüphane, defter arşiv no. 221 kayıt no. 748

Ağustos 1888 tarihinde yerine oğlunun tayini için bir dilekçe verilmiş olduğunu belirtmektedir.

Bu türbe gerçekten Abdurrahman ibni avf'ın türbesi midir? Türbenin üzerinde:

“haza kabre'l-merhum Abdullah ibni Abdurrahman Ebu Yusuf (el-Bermeki) tüviffa ila rahimehullahi fi tarih Safer el-hayr sene 311” kitabesi kayıtlıdır.¹⁸⁴

Miladi Mayıs-Haziran 923 tarihi etmektedir. Sadece camii avlusu duvarında *“haza makamu Şeyh Abdurrahman Dede fi sene 1239”* miladi 1823–24 tarihli kitabesi vardır.

Bu kitabede de şeyh Abdurrahman dede demek suretiyle bir başka şeyh akla gelmektedir. Bu makam Bermekilerden biri olabilir kanaatini bizde uyandırmaktadır. Biraz daha eski bir tarih camii hicri 815 (miladi 1412–13) tarihinde Sa'di ibni Tahir'in burayı yeni baştan tamir ettiğini göstermektedir.

Makamın etrafını çevreleyen ihale duvarı üzerine birkaç yere serpiştirilmiş vaziyette tersli ve doğrulu olarak konulan ve üzerinde yazı bulunan taşlar vardır. Bu yazılar duvar örülürken gelişigüzel konulmuş ve çimento ile yazının çoğu yerleri sıvanmıştır. Bu yüzden olan yazı da okunamamaktadır. Bazı taşların üzerinde *“...Mevlana...”* başka bir taş üzerinde:

“Sultan el-a'zam melik el(-muazzam) devletü...” kelimeleri okunmaktadır.

Bu yazılar da değişik hatlarla yazıldığından bir yeknesaklık yoktur. Sanki bir sultanın emri ile yaptırıldığı gibi bir anlam çıkartılabilir. Bu taşların türbenin asli taşı mı, yoksa başka yerlerden mi getirildiği de belli değildir.

¹⁸⁴ Mahmut Karakaş, Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Şanlıurfa Belediyesi yayınları, Ankara 2001, s. 266

2. AFGAN TEKKESİ:

Afgan tekkesi olarak Urfa şer'i mahkeme sicillerinde kaydedilmiştir. 487 numara ve hicri 11 Cemazielevvel 1305, miladi 26 Ocak 1888 tarihli kaydında "Urfa'da vaki Afgan tekkesinde misafireten sakin iken tarihten 8 gün mukaddem vefat eden Hasan bin Abdullah'ın terekesinden vasiyet iddia eden Afganistan ahalisinden Abdulkerim ibni..."¹⁸⁵ İfadesi, Afgan tekkesi diye bir tekkenin de varlığını göstermektedir. Kesin olarak yerini bilemediğimiz bu tekkenin Mevlidi Halil camiinin güneyinde yani arkasında bir yerde olduğunu sanmaktayız. Afgan tekkesi olduğunu sandığımız bu evin kapısı üzerinde:

"Bismillah, Maşallah, Allahu velâ havle velâ kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azim." Yazısı bulunmaktadır.

3. AĞCAMİ NİMETULLAH BEY TÜRBESİ:

Türbe, Ağcami avlusunda ki Abbasiye Medresesi odalarından birinin altında bulunmaktadır. Türbenin içinde üç mezar vardır. Mezarların üzerinde ayrıca tarih yoktur. Sadece ikisinin isimleri yazılıdır. Üçüncüsünün ise ismi de yoktur.

Türbenin kapısı üzerinde bir kitâbe yazılmıştır ve şöyledir.

*Zir-i zemin hücrede medfun merhumlara fatiha:
Ruz Beg eş-şehir Ni'metullah Beg. Sene 927
Ali Beg ibni Lütfi Beg. Sene 1003*

Nimetullah diye şöhret kazanmış olan Ruz Beyin vefat tarihi hicri 927 (miladi 1520)'dir. Yine Lütfi Bey'in oğlu Ali Bey'in vefat tarihi ise hicri 1003 (miladi 1594) tarihini vermektedir.

Türbenin, avlusu içinde bulunduğu cami'nin bir isminin de "Nimetullah" diye anılması büyük bir ihtimalle bu türbede yatan zattan ileri gelmektedir. Sanıldığına göre bu cami, Urfa'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra yaptırılan ilk camilerden biridir. Camiin bu zat tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Türbenin kapısı üzerinde adı geçen Ni'metullah Ruz Bey, bu caminin yerinde bulunan harabe haline gelmiş bir kiliseyi tamir ettirerek camiye çevirmiştir. Bunun daha evvel kilise olduğunu yine bu Nimetullah Camiini tamir ettiren ve daha sonra Urfa Valisi olan Firuz Beyin yazdırdığı kitabeden anlamaktayız.

¹⁸⁵ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no .223, kayıt no. 487

Nimetullah Ruz Bey türbesi

Nimetullah türbesinde mezarlar

Camiin batı avlu kapısı bitişiğindeki pencere altı kitabesinde şunlar yazılmıştır.

*Hakka ne güzel cami 'i nur olmuşdu
Pür nur olub ab (...) ile çü me'vâ
Virane olup bu mesken olmuşidi hem
Deyr-i pür nasaradan iken cami 'i Beydâ
Tamirine kân-ı himem eyledi ol himmet
Firûz Beg ol bahr-i 'ayn sehâ 'atâ*

Firuz Beyin (ö. 1808) yaptırdığı bu camiin tamir kitâbesinde özetle şunlar ifade edilmektedir: "Gerçekten bu nurlu cami ne güzel oldu. Bu mesken (ibadet edenlerle) nurlandı. Burası eski ve harabe bir kilise iken tamir edilerek camiye çevrildi. O himmet kaynağı, çömertlik ve ihsanlık denizi olan Firuz Beg, bu cami'in tamirine himmet etti,"

4. ARAB BABA TÜRBESİ:

Türbe, Kadioğlu Mahallesi Su Meydanında nur fırını bitişiğindedir. Şöyle bir kitabe yazılmıştır.

*Murad Beğın kabri hem cedlerinin çakeri
Merkadi tahir oldu kıldılar ca-yı tenvir
Raşid görünce anı mu'cemle dedi tarih
Arab Baba türbesin İslam Beg etdi ta 'mir
sene 1290*

Kitâbede: Atalarının kölesi ve murad Beyin kabri temiz oldu ve yerini aydınlattılar. Şair Raşid onu böyle görünce türbe için mu'cemle tarih düşdü. Dediki Arab Baba'nın türbesini İslam Beg tamir etti. Sene hicri 1290 (miladi 1873). Anlamı ifade edilmiştir. Son mısra noktalı harflerinin toplamı türbenin tamir tarihi olan hicri 1290 (miladi 1873) tarihini vermektedir.

Böylece kitâbeden, mezarın Murad Bey'in mezarı olduğu ve üzerindeki türbeyi de İslam Bey'in yaptırdığı anlaşılmaktadır. Manzume "mefâilün / fâilâtün / mefâilün / fa'lün" vezninde yazılmıştır.

5. ARIŞ HOCA TÜRBEŞİ:

1930 senelerinde yaşamış olan Arış Hoca'nın türbesi Harran kapı mezarlığı yanındaki Yavuz Selim İlkokulu kenarındadır. Kitabesi çok bozulmuş olduğu için okunamadı. Asıl adını kimse bilmemektedir. Devamlı "arş" dediği için kendisini "Ariş hoca" diye tanımışlardır. Bu zat da çok ziyaret edilen evliyadandır.

Arış Hoca Türbesi

6. BEDİÜZZAMAN TÜRBEŞİ:

Kendi adını taşıyan mezarlığın içindedir. Zamanının büyük bir şeyhi olduğu kabul edilen Bediüzzaman türbesinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yalnız mezarının üzerine örtülmüş olan örtünün altında, sandukasının etrafını çepeçevre çeviren kufi yazıyla yazılmış ayet-ı kürsî yer almaktadır. Ayak tarafında değişik yazıyla ve daha küçük harfli olarak Arapça yazılmış:

"mine'l-hicri es-sene sitte ve sittemietin"

Yazısı bulunmaktadır. Yani hicri 606, miladi 1209–1210 senesi etmektedir. Demek oluyor ki Bediüzzaman Ahmed el-Hemedanî 1209 senesinde vefat etmiş ve bu türbeye defnedilmiştir.

Bediüzzaman hakkında Kıratıoğlu Emin şu mısrayı söylemiştir.

*Garbını kılmiş münevver nur-i **Bediüzzaman***

Halk tarafından çok ziyaret edilen türbenin etrafında da birçok âlim ve şeyh mezarları bulunmaktadır.

Bu zatın soyundan gelenlere veya bu türbeye hizmet edenlere "Bediüzzaman şeyhizadeler" denilmekte olduğu bilinmektedir.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 20

Bediüzzaman türbesi. (Ö.1210)

7. CABİR el-ENSARİ ZAVİYESİ VE TÜRBEŞİ:

Cabir el-Ensar hakkında Urfalı Şair Kıratoğlu Emin'in (1884–1933) şöyle bir beyit söylemiştir.

*Zahiri olmuş münevver **Cabirü'l-Ensar** ile
Batını "Nurun ala nur" oldu **İbrik-dar** ile*

Urfa surları dışında olan bu zaviyenin varlığını İstanbul'a giderken yolda kaybolan Beratın verilmesi için verilen bir dilekçeden anlamaktayız.

"Devletlü inayetlü merhametlü,

Arzihal-ı kulları Ruha'da vaki merkum el-Cabir el-Ensari zaviyesine berat-ı şerif vazife-i muayyene vakf-ı mezbur tevliyetine meşruta üzere mutasarrıf olub emr-i aliye imtisalen tecdid-i berat için İstanbul'a gelir iken be-kaza-illahi Taala esna-i rahda yedimizden beratımız zayi olub mecburdurki halime merhameten ayiden yedimize berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulmak babında ferman devletlü efendim hazretlerinindir."¹⁸⁷

Zayi edildiği vaki berat ber mucib-i ziyandan berat almak 29-Muharrem - 1191,

¹⁸⁷ BOA. Cevdet, Evkaf, nr. 20206 (belge no. 13)

İsmail bin Mustafa

"Devletlü, ihsan sahibi, merhametli efendim,

Kullarının arzıhali, Urfa'da bulunan Cabir el-Ensari zaviyesine berat-ı şerifle belirli bir vazife ile adı geçen vakfın tevliyetine belirtilmiş şartlarla mutasarrıfım. Yüce emre uyarak berat yenilemek için İstanbul'a gelir iken yolculuk sırasında kaza ile elimizden beratımız kayboldu. Bu halimize merhamet ederek elimize berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulması hakkında, ferman devletlü efendim hazretlerindedir.

Kaybedilmiş olan berat, kaybedilmesinden dolayı berat ararak verilmiştir. 29- Muharrem – 1191 (9 Mart 1777)

İsmail bin Mustafa"

İsmi taşımaktadır.

Cabir el-Ensari Cami ve türbesi

Zamanımızda bu zaviye yoktur. Ama aynı yerde bir cami olup, doğu tarafında da bir türbe vardır. Belki de zaviye sadece cami olarak kullanılmaktadır. Camiinin duvarındaki kitabe ne yazık ki okunamamaktadır. Sadece;

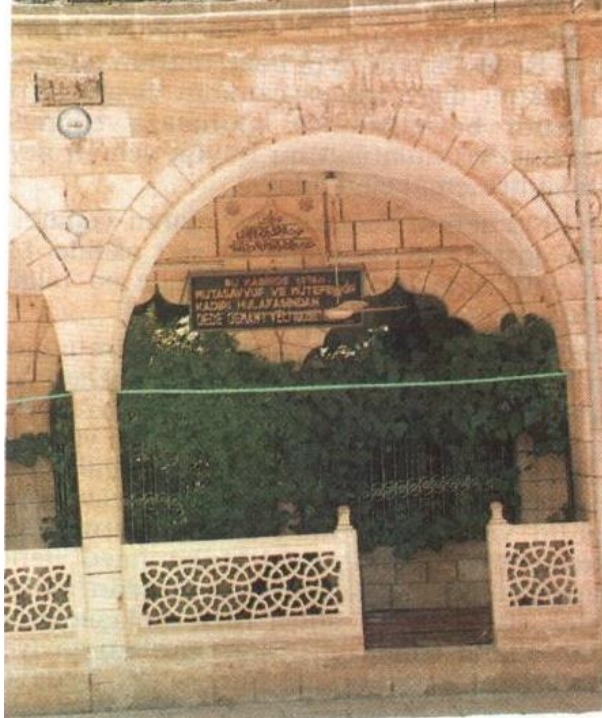
"*Haza kabr el-merhum el-mağfur leh...*" okunmaktadır.

8. DERGAH VE DEDE OSMAN AVNİ (MEVLİDİHALİL ZAVİYESİ)

Mevlidihalil veya Dergâh Camii dediğimiz camide yerleşmiş devrinin büyük Kadiri şeyhlerinden olan Dede Osman Avni (K.S) yıllarca etrafında toplananları eğitmiş onları irşad etmiş bir velidir. Bugün hala kendisine bağlı mensupları Mevlidihalil camiinde zikirlerini devam ettirmektedirler. Dede Osman Avni 1883 tarihinde vefat etmiş ve Mevlidihalil Camisi avlusundaki türbesine defnedilmiştir. Dede Osman Avni hazretlerinin cübbesi, tesbihi ve bıraktığı diğer kitapları caminin ziyaret girişi yanındaki kendi halvetgahında muhafaza edilmektedir. Birçok kerametleri anlatılan bu büyük velinin şeyhi Erbilli Abdulkadir Kemal efendidir.

Kıratoğlu Dede Osman hakkında da şu beyti söylemiştir.

*Hazreti Osman Dede kabrinde nur olmuş yatar
Feyz-i Hakla mazhar-ı nur-i sürur olmuş yatar*

Dede Osman Avni Efendi türbesi. (ö. 1883)

Hicri 1303 senesi cemazielahir ayının yedinci günü, miladi 14/Mart/1886 tarihinde ki bir arz dilekçesinde şu bilgiler verilmektedir:

"... *Medine-i Urfa'da vaki Aynı Halilürrahman aleyhisselam civarında Mevlidihalil aleyhisselam zaviyesi vakfından olmak üzere senevi 1500 kuruş vazife ile meşihat cihetine bilâ berat teamül-i kadim veçhiyle mutasarrıf olan Tarikat-ı aliye-i Kadiriye hülafasından ve meşahir-i sulahadan yetmiş seneden beri zaviye-nişin ve tarik-i zühd ve takvada ifnayı vücud etmiş Mevlana Dede Osman Efendi ibni Abdal Muhammed Efendi ibni Dede Eyyub Efendi (K.S) hazretleri bundan akdem bilâ veled vefat edub...*"

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre mevlidihalil camii içinde bir Kadiri tarikatı zaviyesi bulunmaktadır. Bu tarikatın meşhur şeyhi Dede Osman Efendi yetmiş sene burada senede 1500 kuruş maaşı Mevlidihalil zaviyesi vakfından almak üzere, beratsız olarak hizmet etmiş olup erkek evladı olmadan vefat etmiştir.

Onun yerine hizmetini sürdüren Derviş Halil Hafız,

"... *Mersumesiyle şurut-i mukarrere-i nizamiyesine tatbiken merkum Halil Hafız Efendi dailerine teveccüheyi ve yedine bir kıta berat-ı şerif-i alişân sadaka ve emir buyurulmak ricasına bi'l-iltimas huzur-i...*"¹⁸⁸ İfadeleriyle Dede Osman Efendinin yerinde görev yapmak için padişahın berat istemektedir.

Dede Osman Avni hazretlerinin türbesi içinde babası Abdal Muhammed ve dedesi Dede Eyyüb Efendinin (K.S.) ve Dede Efendinin yerine halife kalan derviş Hafız'ın da mezarları bulunmaktadır. Halk tarafından devamlı ziyaret edilen bir türbedir.

¹⁸⁸ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 412

9. HAC KİLEB TÜRBEŞİ

Bakırcılar pazarı ile Harrankapı arasında ucuzluk pazarı denilen pazarın olduğu sokaktadır.

Türbenin kapısı üzerinde bulunan kitabe:

*Rızaen lillah el-fatıha
Fi sene 1201*

Hakkında bundan fazla yazılı bir bilgi olmayan bu türbenin, “Hac Kileb” diye tanınan bir kimseye ait olduğu söylenilmektedir. Türbe üzerinde bu isim bile yazılı değildir. Sadece bu isim dilden dile anlatılarak zamanımıza kadar yetişmiştir. Şair Kıratoğlu Emin hac Kileb hakkında şu mısrayı söylemiştir.

Hac Kelib Ocağına yüz sür kılıp feryad ü zar

Hac Kileb veya Hac Kelip (Hacı kelimesi, Urfa’da Hac olarak söylenilir) ziyareti adındaki bir türbeye her Cuma, Cuma namazından önce kadınların gelerek dilekte bulunmaları Urfa’daki batıl inançlardan biridir. O saatlerde türbenin bulunduğu sokak o kadar kalabalık olur ki insanların geçmesi imkânsızlaşır.

“Kileb” kelimesinin anlamı da hoş değildir. “Kelb” köpek anlamında olup “kilab” ise köpekler demektir. Şimdi bu kileb ne anlama gelmektedir. Kelb kelimesinin bozulmuş şekli midir? Böyle bir isim olur mu? Acaba yanlış mı kullanılmıştır. Yoksa bu kişi kendini çok küçük, değersiz göstermek için mi bu ismi almıştır. Nasıl olursa olsun kelimenin anlamı düşündürücüdür. Daha sonraları “Hac Kilep değil”, “Hac Kirve” olduğu söylenildi. Herhalde bir önceki ismin anlamı anlaşıldığından olsa gerek, asıl isminin “Kerim” olduğu ve “Hac Kirve” denildiği, hatta “Kerim isminin “kilep” şeklinde söylenildiği ifade edilmektedir. Yoksa kelb kabilesinden midir?

Hacı Kilep adı verilen bu velinin, bir ağanın azabı (azap kelimesi, Urfa’da karın tokluğuna hizmet eden hizmetçiye verilen isimdir) olduğu söylenilir. Bu fakir zatın devamlı ibadetle meşđul olan bir kimse olduğu sanılmaktadır. Fakat her hangi bir tarikatla bağlı değildir. Zaten bu gibi kimselerin tarikatla bağlantıları olmaz.

Bir sene Hacı Kilep’in efendisi hacca gider. Hac farızasının yapıldığı bir günde Urfa’da Hac Kileb’in hanımı Urfa yemeklerinden dolmalı köfte

yapmıştır. Üzerinden buhar kalkan dolmalı köfteyi ocaktan indiren evin hanımı, yanında bulunan Hac Kileb’e;

—Ağan dolmalı köfteyi çok severdi. Keşke burada olsaydı da o da yeseydi, diye içinden geçen isteğini söyler. Hac Kilep de hemen;

—Hanımcığım, istiyorsan biraz dolmalı köfte ver ağama götürüyüm, der. Hanım da, nasıl ağasına götürür, her halde Hac Kileb’in kendisinin canı istiyor diye düşündüğünden yemesi için bir sahan içine birkaç dolma koyarak Hac Kileb’e verir. O da dolmaları alır hanımının yanından ayrılır. Doğru hicaz’a yollanır veya elini oraya uzatır. Ağasını Kâbe’yi tavaf ederken görür ve elindeki henüz üzerinden buhar kalkan dolmalı köfteleri ağasına verir. Ve

—Ağam der, hanımım sana dolmalı köfte gönderdi, al sıcak sıcak ye, der. Ağa şaşkınlık içinde köfteleri alır ve köftenin içine konulduğu sahanı da dönüşünde eve götürmek için saklar.

Aradan zaman geçer hacılar Hicazdan memleketlerine dönerler. Tanıdıklar bu ağayı da ziyarete gelirler. O zaman ağa;

— Beni değil, gidin azabım Hac Kileb’i ziyaret edin, asıl hacı odur, der. Hac sırasında kendisine dolmalı köfteyi nasıl verdiğini anlatır ve yanında getirdiği sahanı hem karısına hem de misafirlerine gösterir. İşte o zamandan itibaren Kileb’in adı Hac Kilep olarak söylenilir.

Bu menkıbeden dolayı dilekleri olan bazı kadınlar, dilekleri yerine geldikten sonra Cuma günleri dolmalı köfte yaparak Hac Kilep ziyareti önünde onun hayrına dağıtırlar.

Bu dolmalı köfte menkıbesi yalnız Hac Kilep hakkında söylenilmemektedir. Anadolu’nun birkaç yerinde bulunan bazı evliya türbeleri hakkında da aynı menkıbe anlatılmaktadır. Bu söylentilerden birisi de Siverek ilçesinde Kâfur (Abdulgafur) Dede adındaki bir çoban hakkında hiç değiştirilmeden anlatılmaktadır.¹⁸⁹ Demek oluyor ki bu menkıbe anonim bir menkıbe olup, böyle hakkında fazla bir bilgi olmayan kimseler hakkında, onun kerametini gösterebilmek için anlatılmaktadır. Yani gerçekte ilgisi olup olmadığı bilinmemektedir. Tarihte Anadolu’da bu gibi birbirine benzeyen menkıbeler çok bulunmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Ramazan Özgültekin, Siverek Evliya ve Âlimleri, Siverek 2006, s. 85

¹⁹⁰ Tarihte böyle birbirine benzeyen menkıbeler hakkında bakınız: Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkibnâmeler, Ankara 1992 – Ayrıca, Hacı Bektaş Veli’nin hocası Lokman Perende Horasan’dan Hacca gittiğinde bir arefe günü yanındaki arkadaşlarına “Bugün bizim oralarda bişi pişirirler” der. Bu söz Hacı Bektaşî veliye malum olur, hemen hocasının evinde pişen bişiden bir tepsiye koyar ve bir anda Arafatta hocasına yetiştirir. Hac dönüşü Lokman Perendenin ziyaretine gelenlere

10. HALİLÜRRAHMAN ZAVİYESİ:

Bu zaviye de Halilürrahman Camisi civarındadır. Bu civarda birbirine yakın zaviye ve tekkelerin bulunması, bunların ayrı olduğunu gösterdiği gibi aynı teke veya zaviye olması ihtimalini de vermektedir. Bu zaviyenin varlığını Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfına ait 948 (miladi 1541) tarihli vakfiyesinden anlamaktayız. Bu vakfiyede Halilürrahman Camisi için vakıflarda bulunmuş ve Şeyh İbrahim Halilürrahman hazretleri zaviyesinin salihlerine de vakfettiğini bildirmiştir. Bu vakfiye Halilürrahman zaviyesi adı ile ayrı bir zaviyenin Kanuni Sultan Süleyman zamanında varolduğunu göstermektedir.

Halilürrahman zaviye Halilürrahman medresesinin bitişiğinde olmalıydı, sanırım.

Halilürrahman zaviyesinde Hacı Hafız Mustafa Efendinin (ö.1908) postnişin olduğunu, Urfa şer'i sicillerinin 1312, miladi 1894 tarihli kaydından anlamaktayız. Hacı Hafız Mustafa Efendi devrinin büyük bir âlimi de olduğu için, aynı ismi taşıyan medresenin de müderrisi idi. Bu sicil kaydını aynen aşağıya alıyorum.

"Maruz-i dai-i dirineleridir ki Haleb vilayet-i celilesi dahilinde merkez liva bulunan Medine-i Urfa'da vaki ayn-i Halilürrahman aleysselam zaviyesi postnişini olub mezkur Halilürrahman Mahallesi sakinlerinden ve hülefa-i tarikat-i aliye-i Nakşibendiyeden el-Hac Mustafa Efendi bin Hasan Efendi liva-i mezkur mahkemeyi şer'iyesinde münakid meclis-i şer'imizde hala Urfa evkaf müdürü Hasan Basri Efendi hazır olduğu halde an asıl Meşarkiye Mahallesi ahalesinden olub Der aliye'de Sultan Fatih aleyhirahmet hazretleri camii şerifinin dersiam hocalarından ati el-beyan cihetlere ehliyet ve istihkakı inde'l-şer mütehakkik olan hülefa-i Nakşibendiyeden Muhammed Efendi bin Hacı Ömer Efendi muhzirinde takriri kelim ve tabiri ani'l-meram edip Sultan Süleyman Han aleyhirahmet ve'l-ğufuran hazretlerinin ayn-i Halilürrahman aleyhisselam zaviyesinin mesâliki için vakfeylediği Bozabad nahiyesine tabi Kızlar ve Karacaviran karyeleri gallesinden almak üzere yevmi dört dirhem Osmanî ile berat-ı şerif-i alişan mütasarrıf olduğum maşihat ve feraşet cihetlerini hüsnü rıza ve tayyib-i ihtiyarım ve firağ-ı kat'i muteber ile mumailleh Muhammed Efendiye meccanen firağ ve kasr-i yed ve atik beratını yedine teslim eylediğimde ol dahi teferrüğ ve kabul edib ol vecihle ciheteyn-i mezkureynde benim asla

Lokman perende “ asıl Hacı olan Bektaş'tır. Onu tebrik edin der. (Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiyede Alevilik – Bektaşilik, Ankara 1990, s. 137)

ve kat'a alaka ve madhalim kalmamışdır. dedikde ğabbe'l-tasdik ciheteyn-i mezkureteyn vazife-i mersumesiyle fariğ mumaileyh el-hac Mustafa efendinin kasr-i yedinden mumaileyh Muhammed Efendi uhdesine tevcih ve yedine bir kıta berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına bi'l-iltimas der devlet medar'a arz ve i'lam olundu. fi'l-yevmi'l-evvel min şehri Safer el-hayr sene 1312."¹⁹¹

Şöyle diyebiliriz:

"Duacılarının arzıhalidirki;

Halep vilayeti dâhilinde merkez liva bulunan Urfa'da mevcut olan ayn-i Halilürrahman aleyisselam zaviyesi postnişini olup, adı geçen Halilürrahman Mahallesi sakinlerinden ve Nakşibendi tarikatı halifelerinden olan Hasan Efendi oğlu Hacı Mustafa Efendi Urfa şer'i mahkemesinde akdedilen şer'î meclisimize geldi. Halen Urfa Vakıflar müdürü Hasan Basri Efendi hazır olduğu halde aslen Meşarkiye Mahallesi ahalesinden olup İstanbul'da Sultan Fatih aleyhirahmet hazretleri camii şerifinin dersiam hocalarından olan ve aşağıdaki cihetlere ehliyeti ve kabiliyeti şer'an belli olan Nakşibendi halifelerinden Hacı Ömer Efendi oğlu Muhammed Efendi hazır olduğu konuşarak isteklerini şöyle anlattı.

—Sultan Süleyman Han aleyhirahmet ve'l-ğufuran hazretlerinin ayn-i Halilürrahman aleyhisselam zaviyesi geleneğinin devam etmesi için vakfeylediği Bozabad nahiyesine tabi Kızlar ve Karacaviran köyleri gelirlerinden almak üzere berat-ı şerif-i alişan ile günlük dört dirhem Osmanî ile mutasarrıf olduğum şeyhlik ve hizmetimi kendi hüsnü rızam ve kendi isteğimle ve kesin bir ayrılışla Muhammed Efendiye bıraktım. Eski beratı eline teslim ettim. O da bu vaz geçmeyi kabul etti. O yüzden zikredilen her iki şeyde benim asla ve kat'a alakam ve ilgim kalmamışdır dedi.

Bunu tasdik ettikten sonra belirtilen vazifesinden ayrılan Hacı Mustafa Efendinin elinden Muhammed Efendinin uhdesine verildi. Bu bakımdan eline bir kıta berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına devletten yapılması arz olundu. Safer el-hayr ayının birinci günü, sene 1312, Miladi 4 Ağustos 1894"

Bu arz dilekçesinden anlaşıldığı gibi Hacı Mustafa Hafız devrinin büyük bir âlimi olduğu gibi aynı zamanda bir Nakşibendî şeyhidir. Böylece kendisinin Halilürrahman zaviyesi Nakşibendî halifesi olarak post-nişinidir. Bu görevini yaşının ilerlemesi dolayısıyla Urfa şer'i

¹⁹¹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 219, kayıt no. 282

mahkeme sicillerinin 1 Safer 1312 ve miladi 4 Ağustos 1894 tarih kaydı ile Fatih dersiamı ve Nakşibendî halifesi Muhammed efendiye bıraktığını belirtiyor.

11. HALİLÜRRAHMAN MEVLEVİ ZAVİYESİ:

Halilürrahman semtinde bir Mevlevi zaviyesinin de bulunduğu, şeyhinin vefatı ile boşalan yerine Mehmed Veliyüddin'in 26 Cemazielahir 1272, miladi 3 Mart 1856 tarihinde tayin edilmesini bildiren bir inha ve arz dilekçesinden anlaşılmaktadır.¹⁹²

12. HALVETİ TARİKATI TEKKESİ VE ŞEYH ŞANİ:

Urfa'da ismini bildiğimiz en eski şeyhlerden ve nadir olan tarikatlerden Halveti tarikatı şeyhlerindedir. Halveti şeyhliğinin yanında Urfa'nın en eski şairlerinden olduğunu sandığımız Şeyh Şani'nin asıl adı Ramazan'dır. Bütün bu kabiliyetleriyle beraber din âlimi olduğu da bilirse, 17. yüzyılda yaşamış birinin ne derece geniş bir dünya görüşü içinde olduğu anlaşılmış olur. Mezarı Buğday pazarı civarında olan Şeyh Ramazan Şani efendi'nin mezar kitabesinde kimlik olarak şunlar yazılıdır.

*"Haza kabrül-merhum ve mağfuru leh
eş-Şeyh Ramazan Efendi ibn el-Hac Gazi Halifetü'l-Halveti.
Ramazan el-mübarak tarihi fi sene hamse ve sab'ine
Ve elfün (1075) tüviffa ila rahmetullahi Taala fi şehri 5."*

Hicri 1075 miladi 1665 tarihinde vefat etmiş ve babasının adı Hacı Gazi'dir. Urfa halkı tarafından ziyaret edilen kabri yeşile boyanmış, baş tarafına kına yakılmıştır. Hatta bazı dilek sahiplerinin baş dikme taşına küçük taşlar tuttuğu da görülmektedir. Taşları tuttuğu takdirde dileklerinin olacağına inanmaktadırlar.

¹⁹² Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5- 6, İstanbul 1993, s. 96

Halveti tarikatı şeyhi, Şeyh Ramazan Şani Efendinin türbesi.(ö.1665)

Urfa şer'i mahkeme sicillerinin hicri 21 Rebiülahir 1308, miladi 5 Aralık 1890 tarih ve 274 numaralı kaydında Halveti vakfiyesinden söz ederken şöyle demektedir.

"...tevliyeti şeyhine ve galesi imaretine meşrut olan Medine-i Urfa mahallatından Hacı Gazi mahallesinde vaki Şeyh Ramazan Şani Efendi ibn'l-Hacı Ğazi halife nam vâkıfın bina ve inşasına muvaffak olduğu Halvetiye hankah-ı şerifi vakfının..." İfadesi ve yine şer'i sicillerin hicri 5 Cemazievvel 1308, miladi 18 Aralık 1890 tarihli kaydında "... Ashab-ı hayrattan Şeyh Ramazan Şani Efendi ibni'l-Hac Gazi Halife nam kimesnenin bina ve inşasına muvaffak olduğu Halvetiye hankahı şerifi vakfının..."¹⁹³ İfadesi de Şeyh Ramazan Şani efendinin Urfa'da Halvetiye tarikatı halifesi ve tekkesinin yapıcısı olduğunu ispatlamaktadır. Bu sicil kaydının yapıldığı tarihte tarikat şeyhi Abdulkadir Erbili Efendi idi.

Şanlıurfa'nın Kurtuluş meydanında bulunan Halvetiye tekkesi, Şeyh Safvet tekkesi diye tanınmaktadır. Devrinin kadiri, nakşibendi ve Halveti şeyhi Abdulkadir Kemal Erbilî'nin (ö. 1897) oğlu olan Şeyh Safvet (ö. 1950) tarafından yaptırıldığı sanılmakta idi. Hâlbuki onun tarafından. 1891 senesinde tamiri yapılmıştır. Bu tekkenin kitâbesinin son mısraları şöyledir.

*Hitamında safa-yi fikre Safvet gelüb der tarihin
Serâpâ revnak efzâ oldu bu dergâh-i rahmânî
Sene 1308*

¹⁹³ Urfa Şer'i Mahkeme sicilleri, arşiv no. 221, kayıt no. 298

Kitabeyi alim, mutasavvıf ve şair olan Şeyh Safvet yazmış ve 1308, miladi 1891 tarihini düşürmüştür. Urfa'dan Cumhuriyet devri 2. dönem milletvekili de olan Şeyh Safvet, Urfa'da çok tanınmasına rağmen, babası Abdulkadir Erbili'nin şöhreti Urfa'nın dışına taşmamıştı. Bu zatın türbesi ise hemen tekkenin yanındadır. Oğlu Savfet ise Ankara'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

Hicri Cemazievvelin yedinci günü 1303, miladi 11 Şubat 1886 tarihli şer'i sicilde kaydedildiğine göre:

"Medine-i Urfa mahallatından Hacı Ğazi Mahallesi sakinlerinden Halvetiye vakfı mütevellisi reşadetlü Şeyh Abdulkadir Efendi ibni Muhyiddin Efendi..." Belirtildiği gibi Şeyh Abdulkadir Efendi Halvetiye şeyhi ve Halvetiye vakfının mütevellisidir. Bu duruma göre yukarıda adı geçen tekke 1886 tarihlerinde mevcuttu. Yine *"...Urfa'nın Babü'l- Emir civarında olup Hacı Ğazi Mahallesinde vaki mütevellisi bulunduğum Halvetiye tekiyesi..."*¹⁹⁴ İfadesi de tekkenin, kapısı üzerindeki kitâbe tarihinden önce var olduğunu göstermektedir. Vakfa ait bir dükkânın başkası tarafından zaptedilmesinden dolayı açılan bir dava ile ilgili olan bu kayıt, Şeyh Abdulkadir Efendinin haklı olduğunu göstermiş ve davayı kazanması ile sonuçlanmıştır.

Aşağıda aynen verdiğim kayıt örneği de hicri 1303 zilhicce, miladi 3 Eylül 1886 senesinde verilen bir arz dilekçesi olarak Şeyh Abdulkadir efendinin oğlu Mustafa Safvet Efendi'nin Tekkede Kur'an-ı Kerim öğretmeni olduğunu ve Şeyh Abdulkadir Efendi yerine tekke mescidinde hitabet vazifesi için de padişahın berat istemektedir.

¹⁹⁴ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, defter arşiv no. 227, kayıt no. 409

"Der devletmekine arz-ı dâî keminelidir ki:

Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun mülukâneye mülhak evkafdan Haleb vilayeti dahilinde bulunan Medine-i Urfa'da Babü'l-emir civarında kâin Hacı Ğazi nam-ı diğer Halvetiye Tekiyesi vakfının vakfiye-i mamulu bihasında yevmi iki akçe vazife ile ehil ve erbabdan birinin hitabete kısmen meşrut ve mukayyid ve şart-ı vakfın bihakk ifâ ve icrası mütahattim zimmet bulunmuş ise de sabık mütevellilerin tekâmül ve şart-ı vakfa adem-i riayetlerinden naşî cihet-i mezkure müddet-i medideden beri metruke ve muattala kaldığından vakf-ı mezburun ba-ferman-ı alîşân mütevellisi bulunan reşadettlü Şeyh Abdulkadir Efendi Hacı Ğazi mahallesi sakinlerinden tekiye-i mezburede ba-berati alîşân muallim-i Kur'an bulunan oğlu Mustafa efendinin cihet-i mezkureye vazife-i merkume Mustafa Efendi daileri Medine-i mezbure mahkemesinde hala evkaf müdürü Mustafa Rağıb Efendi ibni İsmail Efendi tarafından vekil tayin kılınan Ömerî zade Ömer Efendi ibni Muhammed Necib Efendi hazır olduğu halde akdolunan meclis-i şer'i-i âlide lede'l-imtihan tecdiden kiraate merkum Mustafa Efendinin cihet-i hitabet merkumeye ehliyeti zahir ve nümayan ve mahalle-i mezbure ahalisinin dahi müntahab ve muhtarları bulunduğu bi'l-ihbar inde'l-şerü'l-enver mütehakkik ve ceride-i nüfusda Hacı Ğazi mahallesinin üçüncü hanesinde ikinci numara ile mukayyid erbab-ı isnanda ise de 1302 senesi kur'a muayenesinde mess-i pederine muâyinde terk olduğu defter nüfus memuru tarafından tahrir olunan der kenardan müstebân olub beşinci orduy-ı Hümayun redif sınıf-ı sâni 35. firkasının 72. livasına mensub 143. alayının 1. Urfa taburu daire zabitanından dahi ba-mazbata beyan olunmakla cihet-i memlule-i merkume vazife-i mersumesiyle şürut bi'l-iltimas huzur-ı meyamin nüsur alilerine arz ve ilam olundu. Hürrire fi'l-yevmi's-salis min şehri zi'l-hiccetü'l-şerife sene selase ve selasemietin ve elf (1303)."¹⁹⁵

Bu sicil belgesinde:

“Yüce devletliye kölelerinin dua ile arzıdır.

Haleb vilayeti dâhilinde merkez liva bulunan Urfa'da Vakıflar bakanlığına katılmış vakıftan olan ve Urfa'da Beykapısı civarında bulunan Hacı Gazi nam-ı diğer Halvetiye Tekiyesi vakfının vakfiyesinde gündelik iki akçe vazife ile ehil ve erbabdan birinin hitabete kısmen şartlı ve kayıtlı ve vakfın şartlarını hakkıyla yerine getirmeyi gerekli bulunmuştur. Böyle olduğu eski mütevellilerin ilerlemeye ve vâkıfın

¹⁹⁵ Urfa şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 545

şartına riayet etmemelerinden dolayı uzun müddetten beri terk edildi ve boş kaldı. Adı geçen vakfın yüce ferman ile mütevellisi bulunan reşadettü Şeyh Abdulkadir Efendi, Hacı Gazi Mahallesi sakinlerinden adı geçen tekkenin berat ile Kur'an muallimi bulunan oğlu Mustafa Efendinin sözü edilen vazifeye atanması için ve yine adı geçen duacıları Mustafa Efendi Urfa mahkemesinde halen İsmail Efendi oğlu vakıflar müdürü Mustafa Rağıb Efendi tarafından vekil tayin kılınan Muhammed Necib Efendi oğlu Ömerî zade Ömer Efendi hazır olduğu halde imtihan için akdolanan yüce şer'î mecliste yeniden kıraatle Mustafa Efendinin hitabete ehliyeti açıkça görülmüştür. Adı geçen mahalle ahalisinin de kendisini istedikleri ve seçtikleri şer'î şerif meclisine haber verilmiştir. İnceleme sonucu nüfus kâğıdında Hacı Gazi mahallesinin üçüncü hanesinde ikinci numara ile kayıtlı olduğu yaş bakımından ise de 1302 (1884) senesi kur'a muayenesinde nüfus memuru tarafından defter kenarına yazılan yazıdan anlaşılmıştır. 5. Orduy-ı Hümâyun redif ikinci sınıfı 35. fırkasının 72. livasına mensub 143. alayının 1. Urfa taburu daire memurlarından da tutanakla açıklanmaktadır. Vazifesinin şartlarına göre durum arz olundu. Bu yazı 1303 senesi Zi'l-hicce ayının 3. günü yazıldı." Denilmektedir.

Yukarıdaki arz dilekçesinde, oğlu Mustafa Safvet Efendi'yi kendi yerine hitabet vazifesine tayin etmek isteyen Abdulkadir Efendi o sırada oldukça yaşlıdır. Zaten tekkenin yanında bulunan türbesinin üzerindeki kitabe, Abdulkadir Efendi'nin vefatı sırasında 91 yaşında olduğunu kaydetmiştir. Kitabesi aynen şöyledir:

"Fatiha, haza darihu'l-arifi bi-Rabbihi samiyyi'l-ğavs ebi Muhammed Muhyiddin es-Seyyidi senedi's-şeyh Abdulkadir ibni Şerif Muhammed Muhyiddin es-Siddik el-Hüseyni tüvüffiya an ihda ve tis'ine seneten rahimehullahu'l-Rahman fi şehri Ramazan sene 1315"

Görüldüğü gibi Şeyh Abdulkadir Efendi 91 yaşında iken hicri 1315 miladi 1897 tarihinde vefat etti. Şeyh Abdulkadir Efendi Urfa'ya Erbil'den gelerek yerleşmiş olduğu için kendisine Erbilî denilmektedir.

Aşağıdaki sicil kayıtlarından anlaşılacağı üzere, Hacı Gazi Mahallesi, bugün bizim Kurtuluş Mahallesi diye isimlendirdiğimiz mahallede yaptırılmış olan Halvetiye tekkesi, Hacı Ğazi Halife'nin oğlu Şeyh Ramazan Şani Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bu mahalleye de Hacı Gazi Halifenin adı verilmiştir. Bu duruma göre Halvetiye tekkesi, kapısının üzerindeki kitabede yazıldığı gibi 1891 tarihinde değil de, bu tarihten çok daha önce yaptırılmıştır. Ancak kitabe tarihi yeniden bir inşa ve tamir tarihidir.

"Nezaret-i evkaf-ı Humayun mülukâneye mülhak evkafdan olub tevliyeti şeyhine ve galesi imaretine meşrut olan Medine-i Urfa mahallatından Hacı Gazi mahallesinde vaki Şeyh Ramazan Şani Efendi ibni'l-Hacı Gazi Halife nam vakfın bina ve inşasına muvaffak olduğu Halvetiye hankah-ı şerifi vakfının ba-ferman-ı âli mütevellisi olub hankah-ı mezkurde meşihatini eda ve ifa eden Erbil ahalisinden Şeyh Abdulkadir Efendi ibni Muhyiddin Efendi nam kimesnenin sinni seb'ini mütecaviz olub müstakilen idare ve... den aciz olmakla vakf-ı mezburun tamir ve termim ve tesviye-i umurunda tesamih... Olduğundan emval-ı vakfa hiyanet ihtimali olduğu cihetle vakıf mumaileyhin evlad ve evladından emanet ve istikamet ile mevsuf ve umur-ı tevliyeti ruyete muktedir idugü meclis-i şer'e takdim kılınan bir kıta şehadetname ile isimleri muharrer... nam kimesnelerin ala tarik el-şehade ihtiyarlariyle zahir ve mutahakkik olan mezkur Hacı Gazi Mahallesi sakinlerinden Şeyh Muhammed Bakır Efendi İbni Abdulkadir Efendi müteveli mumaileyh Şeyh Abdulkadir Efendi ile maen varub hankah-ı mezkurede meşihat hizmetini bi'l-ifa vakf-ı mezkurun müsakkafat ve mustağalatını sene besene ahire icar ve bedel-i icarını... abud hankah-ı mezkurun tamir ve termimine ve mütebakisini dahi ber mucib-i şart-i vakıf ashab-ı vezaiife... ve senevi ala'l-usul ruyet-i muhasebe ve vakf-ı mezkurun kâffe-i umurunu tesviye etmek üzere mumaileyh Şeyh Abdulkadir Efendi üzerine kabl-i şer'den ber vech-i hasbi zam müteveli nasb ve tayin olundukda mumaileyh Şeyh Muhammed Bakır dahi ber minval-ı muharrer tevliyet-i mezkureyi kabul ve hizmet-i lazimesini kema yenbaği edaya taahhüd ve iltizam etmeğin ketb ve imla olundu. hürrire fi'l-yevmi'l-hadi ve'l-işrine min şehri rebiülahir sene semane ve selasemietin ve elfün."¹⁹⁶

Hicri 21 Rebiülahir 1308, miladi 5 Aralık 1890 tarihli Urfa şer'i mahkeme sicilinde özetle anlatıldığına, Şeyh Abdulkadir Efendi, Urfa mahallelerinden Hacı Gazi mahallesinde bulunan Hacı Gazi Halife oğlu Şeyh Ramazan Şani Efendi adındaki vâkıfın bina ve inşasına muvaffak olduğu Halvetiye tekkesi vakfının ferman ile mütevellisi ve şeyhliğini eda ve ifa etmektedir. Yaşı yetmiş geçmiş olan Şeyh Abdulkadir Efendinin Şeyh Ramazan Şani Efendi ibni Hacı Gazi Halife vakfının mütevellisi olduğunu ve yaşlılığından dolayı vakfın mütevelliliğini Şeyh Muhammed Bakır ibni Abdulkadir Efendiye bıraktığını anlamaktayız. Şeyh Muhammed Bakır Efendi ise Şeyh Ramazan Şani Efendi'nin evlatlarındandır. Bu sicil bize, Halvetiye tekkesinin Şeyh Ramazan Şani Efendi tarafından yaptırıldığını göstermektedir.

¹⁹⁶ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv. No. 221, 274

Halvetiye Tekkesi ve Şeyh Abdulkadir Erbilî Efendinin Türbesi
(ö.1897)

Başka bir sicil kaydı ise şöyledir:

"Der devletmekine arz daii kemineleridirki,

Haleb vilayeti celilesi dâhilinde kâin merkez liva bulunan Medine-i Urfa'da Nezaret-i Evkaf-ı Humayun mülukâneye mülhak evkafdan ashab-ı hayratdan Şeyh Ramazan Şani Efendi ibni el-Hac Gazi Halife nam kimesnenin bina ve inşasına muvaffak olduğu Halvetiye Hankah-ı şerifi vakfının hala ba-berat-ı şerif-i alişan mütevellisi ve hankah'ın meşihat hizmetini ifa eden Erbil ahalisinden Şeyh Abdulkadir Efendi ibni Muhyiddin Efendi hüsn ve ihtiyar ve sinni seb'ini umur-ı tevliyeti müstakilen ruyetden aciz olmakla kendisine bir mütevelli zam ve nasb ve tayini ve Urfa'nın Hacı Gazi Mahallesi ve vakıf mumaileyhin nesl-i evladından ceride-i nüfusda mahalle-i mezkurenin birinci hane beşinci numarada tahrir-i nüfusda yirmi dört yaşında olduğu yedinde bulunan tezkire-i Osmaniyenin mealinden müsteban olan Muhammed Bakır Efendi ibni Abdulkadir Efendi dahi tevliyet uhdesinden gelmeğe kadir ve istikamet ve sadakati zahir ve nümayan olub, ... mazbut el-esami mevsuk el-kelem müsliminin liva-i mezkur meclis-i idaresine muhsus olan meclis-i şeri'i şerife gelib evkaf müdürü vekili Muhammed Efendi hazır olduğu halde ala tarik el-şehade ihbar el-şer'il-enver zahir ve mütehakkik olmağın merkur Muhammed Bakır abd-i daileri mütevelli mumaileyh Şeyh Abdulkadir Efendi... şart-ı vakıf-ı meşihat ve tevliyet hizmetlerini eda ve ifa etmek üzere ber vech-i hasbi mütevelli zam ve nasb ve tayin ol dahi kabul ve hizmet-i lazimesini kema yenbaği edaya taahhüd ve iltizam etmeğın ol vecihle merkur Muhammed Bakır Efendi abdi dailerine

tevcih ve yedine bir kıta berat-ı şerif-i alişân sadaka ve ihsan buyurulması ricasına bi'l-iltimas olki vaki elhal serir-i saltanat alaya arz ve ilam olundu. Ol babda ve kâffe-i ahvalde emr ve ferman hazret-i mine'l-emrindir, hürrire fi'l- yevmi'l-hamis min şehri cemazielevvel sene semane ve selasemietin ve elf."¹⁹⁷

"Yüce devletliye kölelerinin dua ile arzıdır.

Haleb vilayeti dâhilinde merkez liva bulunan Urfa'da Vakıflar bakanlığına katılmış vakıftan olan ve hayır sahiplerinden Hacı Gazi Halife oğlu Şeyh Ramazan Şani Efendi isimli bir zatın bina ve inşasına muvaffak olmuştur. İşte bu Halvetiye tekkesi vakfının halen berat-ı şerif ile mütevellisi ve tekkenin şeyhlik hizmetini ifa eden Erbil ahalisinden Muhyiddin Efendinin oğlu Şeyh Abdulkadir Efendi hüsnü ihtiyarı ve yaşı yetmişi geçtiği içintevliyet işlerini yürütmekten aciz kalmıştır. Bu bakımdan kendisine yardımcı olmak için bir müteveli ilave edilmesi ve nasb ve tayini istemiştir. Urfa'nın Hacı Gazi Mahallesi ve vâkıfın evlatlarından olan ve nüfus cüzdanında da adı geçen mahallenin birinci hane beşinci numarada nüfusa yazılı olan yirmi dört yaşında olduğu elindeki Osmanlı kimliğinden anlaşılmakta olan Abdulkadir Efendi oğlu Muhammed Bakır Efendi de tevliyetin hakkından gelmeğe kadir ve istikamet ve sadakati açık ve bellidir... İsimleri ve halleri bilinen Müslümanlar Urfa Meclisi idaresinde yapılan meclis-i şeri'i şerife gelib vakıflar müdürü vekili Muhammed Efendi hazır olduğu halde şehadet yolu ile şeriatla belirlenen Muhammed Bakır kulları müteveli Şeyh Abdulkadir Efendi... vâkıfın şartı olan şeyhlik ve tevliyet hizmetlerini eda ve ifa etmek üzere yardımcı müteveli nasb ve tayin edildi. O da bu hizmeti kabul etti ve lazim gelen hizmeti gereği gibi yerine getirmeyi taahhüt etti. O bakımdan Muhammed Bakır Efendi kullarına bir kıta berat-ı şerif-i alişân sadaka ve ihsan buyurulması ricasına... O bakımdan bütün emir ve ferman hazretlerindir. Cemaziel evvel ayının beşinci günü ve 1308, miladi 18 Aralık 1890 senesinde yazıldı."

Hicri 5 Cemazielevvel 1308 miladi 18 Aralık 1890 tarih ve 298 numaralı Urfa Şer'i sicil kaydından, bu vakfın Hacı Gazi Halife'nin oğlu Şeyh Ramazan Şani tarafından yapıldığı ve Halvetiye tekkesinin de bu zat tarafından bina ve inşa edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁹⁷ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv. No. 221,

13. HARTAVİZADE HAFIZ MUHAMMED SELİM EFENDİ TÜRBE Sİ:

Devrinin Nakşibendî şeyhi olan Hafız Muhammed Selim efendinin türbesi Dabakhane camiinin kapısı kenarındadır. Muhammed Selim Efendi Hartavilerden olup, zamanın meşhur şeyhi Nakşibendî Mevlana Halidi efendinin halifelerindendir. Hafız Muhammed Selim Efendinin türbesi üzerindeki kitabede şu bilgiler verilmiştir.

Hasbünallah ve ni'me'l-vekil¹⁹⁸

Kutb-i mahbub-i zaman Hafız Muhammed Hazreti

İntikal-ı Halid idi an kayyumiyeti. sene 1277

Pirveş ihya-yı sünnet etdiği dal irsal çün

Halidi'ye kutb-i irşad azmi esfer u rihleti. sene 1277

Bin ikiyüz kırk iki kıyamı etmiş biri de

Azmi doksan birde çün Mevludihalil'den fırkatı

Feyz ile tam latif türbesi tarihinde yaz. sene 1298

Yapdı ferzendi Ferideddin edince leb-i himmeti, sene 1298

Kitabesinde Hafız Muhammed Selim efendinin kısa bir tarihçesi verilmiştir. Muhammed Selim Efendi hicri 1277, miladi 1860 senesinde ebediyete intikal etti. Vefatında kendisini önce Mevlidihalil Camii kabristanına defnedildi. Sonra Dabakhane camiine nakledildi. Burada üzerine bir türbe yaptırıldı, türbenin cami avlusunda taraf kitabesinin son mısrası şöyledir.

Ra'fet istimdad edüb yazdı güher tarihini

Kutbu'l-aktab Şeyh Muhammed oldu canane revan

Sene: 1277

Hartavizade Şeyh Muhammed Selim Hafızefendi, sağlığında da Dabakhane camisindeki odasında şeyhlik hizmetini yapmıştır.

Hafız Muhammed Selim Efendi'nin türbesi

¹⁹⁸ Kur'an-ı Kerim, (3) Al-i İmran Suresi /173 (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir).

14. HEKİMDEDE TÜRBESİ:

Kendi adını taşıyan mahalledeki “Hekim Dede Camii”nin kapısı yanındadır. Hekim Dede'nin asıl adı bilinmemektedir.

Hekim Dede hakkında doğru bir bilgiye sahip değiliz. Bu zatın sahebe-i kiramdan Übeydullah bin Cerrah olduğunu söyleyenler olduğu gibi Urfa'nın fethi sırasında şehit düşen bir kumandan olduğunu söyleyenler de vardır. Çoğunluk Übeydullah bin Cerrah (R.A) olduğu¹⁹⁹ kanaatinde olduğundan Hekimdede olarak şöhret yapmıştır.

Halk arasında hastaların iyileşmesinde önemli rol oynadığı inancı yaygındır. Bu yüzden Cuma geceleri yatsı ezanından önce sela okunurken ve Cuma günü Cuma selası okunurken hastalar bu türbeye getirilir ve bırakılır. Seladan sonra geri götürülür.

Hekim Dedenin her Cuma gecesi ilaç hazırladığına inanılır. Bu ilaçları hazırlayış sırasında havanda döğdüğü için havan seslerinin geldiğini duyanlar olduğu da söylenenler arasındadır. Buraya Perşembeyi Cumaya bağlayan gece, bir şişe içinde zeytinyağı getirerek türbe içine bırakırlar. Ertesi sabah bu zeytinyağı şişesini alarak ilaç niyetine hastanın ya vücuduna sürerler veya içirirlerdi. Böylece hastanın iyileşeceğine inanırlardı. Yine Cuma günleri Cuma selası okunduğu sırada bu türbeye hastanın elbisesini atarlardı. Bu şekilde hastanın ya iyileşmesi veya ölmesi bakımından hangisi hayırlı ise onun olması istenilirdi.

Hekim Dede acaba bir tıp doktoru muydu? Hastaların buraya çok gitmeleri onun tıp doktoru olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Yine bu hekim kelimesini “Hikem” şeklinde düşünürsek, hikemli söz söyleyen kimse anlamına da geliyor. Acaba Hekim Dede böyle hikemli söz söyleyen bir zat mıydı? Yoksa duası makbul bir veli miydi? Bütün bunlar Hekim Dede hakkında düşündürücü şeylerdir.

“Hekim” kelimesi ile “Cerrah” kelimesi arasında bir ilgi kurulmakta olup, bazı kimseler tarafından bu zatın aşere-i mübeşşereden Ubeydullah bin Cerrah olduğu söylenilmiştir. Fakat elbette Hekim Dede, Ubeydullah bin Cerrah değildir. Öyle ise kimdir? Hasılı Hekim Dedenin kimliği hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Türbenin üzerinde her hangi bir kitabesi de yoktur. Yalnız, cami avlusunda duvar üzerindeki Hekim Dede Camiinin tamir kitabesi bize en azından bu zatın yaşadığı dönem hakkında bir işaret vermektedir.

¹⁹⁹ 1307 Halep Salnamesi, (M.1891)

*Haza makam-ı Hekim Dede
İmaret kıldı mescid el-müşrif
Bayram Beg ibni Ahmed bende-i Muhammed
Fi şehri zi'l-ka'de fi sene selase ve erba'ine ve elf.*

Kitâbede: Bu Hekim Dede makamı camiini, Muhammed'in bendesi Ahmed oğlu Bayram Bey hicri 1043 senesi zi'l-ka'de ayı (miladi Mayıs 1634) tarihinde harabe olan bu camii yeniden tamir etmiştir, denilmektedir.

Bu duruma göre Hekim Dede'nin 1634 senesinden çok önceleri yaşamış olduğu kesindir. Hatta Camiin asıl yapılış tarihinden de önce yaşamış bir zat olarak kabul edilebilir.

Hicri 1120, miladi 1708 tarihinde Hekim Dede türbesinin bitişiğinde yine Hekim Dede adı ile söylenen bir çeşme de yaptırılmıştır.

Camiin asıl yapılış tarihi de kimin tarafından yaptırıldığı da bilinmemektedir. Camii yaptıran zat, bu camiyi Hekim Dede adına ithaf mı etmiştir, yoksa camiyi bizzat Hekim Dede mi yaptırmıştır? Acaba "Hekim Dede Camii" ismi verilmesi, bu camii Hekim Dedenin yaptırdığını gösteriyor mu? Bu da düşünülebilir bir durumdur.

Camiin yapılış tarihini bilmediğimiz için 1634 tamir tarihinden en az yüz sene evveline gidecek olursak, camiin yapılış tarihi ve Hekim Dedenin yaşadığı devir olarak 1400-1500'lü yılları tahmini olarak söylemek gerekir. Yani Urfa'da Osmanlı hâkimiyetinden evveldir.

15. HİNDİYYE TEKKESİ:

Türkmeydanı Mahallesinde Hızanoğlu Camiinin doğusunda bulunmaktadır. Urfa'nın Karapınar dediğimiz semtinde olan Hindiyye tekkesi, hakkında bilgimizin az olduğu tekkelerden biridir. Tekkenin şeyhi İmam efendinin vefat etmesi sonucu, Urfa Şer'i mahkeme sicilinin 29 Receb 1314 senesi veraset davasında şöyle denilmektedir.

"Medine-i Urfa mahallatından Hızanoğlu mahallesi sakinlerinden iken güzeran eden 1313 senesi Ramazan-ı şerif hilalinde vefat eden Hinduyan Tekkesi Şeyhi Şeyh İmam bin Gulam Muhammed bin Cuma'nın varisi zevce-i mankuha-i metrukeleri Rahime binti Hacı Ahmed ile..."²⁰⁰
İfadesinden Hindiye tekkesi şeyhi İmam Efendinin 1 Ramazan 1313 hicri ve 15 Şubat 1896 miladi senesinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

²⁰⁰ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 223, kayıt no. 14

İmam efendinin vefatından sonra yerine şeyh olmak için müracaat eden Şeyh Hasan efendinin de arz dilekçesi şöyledir:

"Maruz daii dirineleridirki.

Nezaret-i evkaf-i Hümayun mülukâneye mülhak evkafdan Haleb vilayeti celilesi dahilinde kâin merkez liva olan Urfa namı diğer Ruha da vaki Mevlidi halilürrahman (A.S) evkafından olmak üzere yevmi bir akçe vazife ve beher yevm 32 aded nan-ı aziz ve 5 kıya güşt ve 12 kebş aş ve Aynihalilürrahman vakfından Ruha'da kâin Hindî ulamasına taamiye olmak üzere yevmi bir akçe ve Kızıl Camii şerif vakfından olmak üzere yevmi 2 akçe vazife ve Mevlidihalil zaviyesi vakfından yevmi 10 akçe vazife ile seccade nişinlik cihetiyle Seyyid Mencek vakfından fukara-i Hindiyane muayyen yevmi 4 akçe vazife cihetine fi 11 cemazielahir 1303 senesi tarihiyle muvaşşah bir kıta berat-i şerif-i alişan ile mutasarrıf olan Şeyh İmam Efendi bin Gulam Muhammed bundan akdem vefat edib yeri hali ve hizmeti lazimesi muattal kalmış ve müteveffa merkumun silbi sahih oğulları Abdurrahman ve Muhammed Bakır dahi sağır bulunmuşlar ve bu makule cihet-i mutasarrıflarından mutaaddid evlad-ı siğarisi terk ederek vefat edenlerin cihet-i mahlulelerinin evlad-ı sigarın ve eğer yine bade'l-bülüğ bi'n-nefs edây-ı hizmete kesbi iktidarı tebeyyün edinceye değin bi'l-nisâriye edây-ı hizmet etdirilmek üzere müstakilen tevcihî nizami iktizasından idüğünden ve sağıran merkumandan Abdurrahman'ın dahi sinnen ekber olub pederi müteveffa mezbur makamına istidadı nasiye-i halinden meşhud olmakla Medine-i Urfa'nın Halilürrahman mahallesi ahalisinden olub ceride-i nüfusda mahalle-i mezkurenin birinci hanesinde yedinci numara ile tarih-i veladeti 1272 senesiyle mukayyed ve 42 yaşında olduğu nüfus idaresi derkenarından ve redif ve kur'a bekaya ve firarisi olmadığı dahi cihet-i askeriyeden verilen mazbata mealinden müsteban olan Şeyh Hasan Efendi bin Osman Efendi dailerinin ehliyet ve iktidarı livai mezkur meclis idaresinde evkaf müdürü Süleyman Efendi hazır olduğu halde erbabı vükufun ihbarı ve ulema ve meşayih-i belde tarafından bi'l-ita ibraz edilen şehadetname muzadiyle nümayan olduğundan sağır merkum Abdurrahman hadd-i bülüğünü tecavüz ve bi'l-nefs tekkiye-i mezburede seccâde nişinlik ve et'am taam hizmetini ifaya kesbi iktidar edinceye değin mumaileyh Hasan Efendi daileri ifay-i hizmet etmek üzere cihet-i merkum peder-i müteveffa mezbur Şeyh İmam efendinin mahlulundan vazife-i mersumesiyle şurut-i makarrere-i nizamiyesine tatbiken sağır merkum Abdurrahman uhdesine müstakilen tevcih ve yedine bir kıta berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına bi'l-iltimas huzur-i meyamin nüşur samilerine i'lam

olundu. Hürrire fi'l-yevmi 13 min Şehri Şevval el-mükerrem sene 1314."²⁰¹

Ezcümle şöyle denilmektedir:

“Duacılarının arz dilekçesidirki.

Vakıflar Bakanlığına katılmış vakıflardan olan Haleb vilayeti celilesi dahilinde merkez liva olan Urfa namı diğer Ruha da bulunan Mevlidi Halilürrahman (A.S) vakıflarından olmak üzere gündelik bir akçe vazife ve her bir gün 32 aded ekmek ve 5 kıya et ve 12 koç aş verilmektedir. Yine Aynıhalilürrahman vakfından Urfa'da bulunan Hindli âlimlerine yemek parası olmak üzere gündelik bir akçe ve Kızıl Camii şerif vakfından olmak üzere gündelik 2 akçe vazife ve Mevlidihalil Zaviyesi vakfından gündelik 10 akçe vazife ile postnişinlik için de Seyyid Mencek vakfından Hint fakirlerine düzenli gündelik 4 akçelik vazife ile görev yapan ve Hicri 11 cemazielahir 1303, Miladi 18 Mart 1886 senesi tarihiyle bir kıta berat-i şerif-i alişan ile yetkili olan Gulam Muhammed oğlu Şeyh İmam Efendi, bundan bir müddet önce vefat etmiştir. Yeri boş ve yapılması gereken hizmeti yapılmamıştır. Müteveffanın öz oğulları Abdurrahman ve Muhammed Bakır da çocuk yaşadılar. Bu bakımdan mutasarrıflarından mutaaddid küçük çocuğu bulunarak vefat edenlerin vakıflara kalan mallarının, küçük çocuklarının ve eğer yine büluğ çağından sonra bizzat kendisinin hizmete gücü yetinceye kadar para ile hizmet ettirmek üzere müstakil olarak verilmesi gereği usulündendir. Bu küçük çocuklardan Abdurrahman'ın da yaşça büyük olup babası müteveffanın makamına kabiliyeti yüzünden belli olmaktadır. Urfa'nın Halilürrahman mahallesi ahalisinden olub nüfus cüzdanında aynı mahallenin birinci hanesinde yedinci numara ile 1272 (1855-6) doğum tarihiyle kayıtlı olan Osman Efendinin oğlu Şeyh Hasan Efendinin 42 yaşında olduğu nüfus idaresinden anlaşılmaktadır. Yine redif ve kur'a bekaya ve firarisi olmadığı ordudan verilen mazbatadan anlaşılmakta olan Osman Efendinin oğlu Şeyh Hasan Efendinin ehliyet ve iktidarı Urfa meclis idaresinde vakıflar müdürü Süleyman Efendi de hazır olduğu halde bilirkişilerin bildirmesi ve şehrin alim ve meşayih tarafından verilen şهادetname ile görülmüştür. Küçük Abdurrahman büluğ çağına girinceye ve bizzat adı geçen tekkede postnişinlik ve yemek verme hizmetini yerine getirmeye alışkanlık kazanıncaya kadar duacıları Hasan Efendi hizmet etmek üzere küçük çocuğun babası müteveffa Şeyh İmam efendiden boşalan yerine belirlenen vazife ile ve vakfin şartlarının gerektirdiği şekilde taliplidir. Dolayısıyla küçük Abdurrahman'dan

²⁰¹ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 223, kayıt no. 51

mustakil olarak görevin kendisine verilmesi ve eline bir kıta berat-ı şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulması ricasına...

13 Şevval el-mükerrem 1314, 18 Mart 1897 tarihinde yazıldı.”

Bu arz dilekçesinden anlaşıldığı üzere, Urfa'daki bazı vakıflardan faydalanan Hindiye tekkesi Şeyhi İmam Efendi, bu tekkeye 11 Cemazielahir 1303 hicri, 18 Mart 1886 miladi senesinde beratla şeyh olmuştur. 15 Şubat 1896 senesinde vefat etmiş ve oğulları küçük olduğu için bu görevi Şeyh Hasan üstlenmek istemiş ve bu yüzden bu dilekçeyi vermiştir. Hicri 1272 miladi 1856 tarihinde doğmuş olan Osman Efendinin oğlu Şeyh Hasan Efendi, Hindiye tekkesinin bildiğimiz ikinci şeyhi olmaktadır. Bu arz dilekçesi 13 Şevval 1314 hicri tarih ve 18 Mart 1897 miladi tarihli Urfa şer'i sicillerinden kayıtlıdır.

11 Aralık 1854 tarihli bir yazıdan bu tekkenin şeyhlerinden Şeyh Recep Hindi'nin tekkenin vakfının kendisine verilmesi için bir dilekçe verdiği anlaşılmaktadır.

“Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i behiyesine

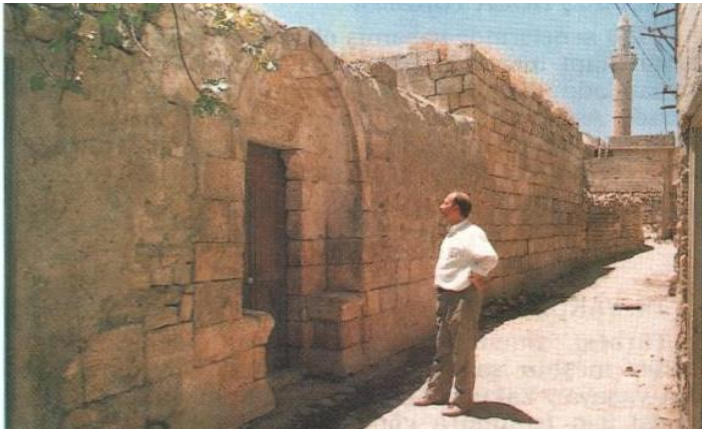
Cennet mekân Sultan Murad Han hazretlerinin evkaf-ı celilesinden Urfa'da kâin olup vefat eden Hindi tekkesi şeyhinin uhdesine be-tevcihi istidadına dair Şeyh Recep Hindi Efendi tarafından takdim kılınan bir kıta müzakere manzur-i valaları buyrulmak üzere rızaen gönderilmiş olmakla iktizasının icrası mutavakkıf himem-i Behiyeleridir.

Usul-i vuku'una tevfiikan

Emir ve ferman hazreti sadaret penahi.

Ahmet Şevki

19 Muharrem 1271(11 Aralık 1854)”²⁰²

Hindiye tekkesi. Karapınar tarafındadır.

²⁰² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. MZD, 122 / 75

16. İHLASİYE TEKKESİ VE ŞEYH MAHMUD EFENDİ TÜRRESİ:

İhlasiye camii ve medresesi ile birlikte faaliyete geçtiğini zannedilen bu tekke, aynı isimdeki medresenin içinde bulunmakta idi. Bu tekkede irşad görevinde bulunan ve ismini bildiğimiz Hacı Mahmud Efendi'nin mezarı Bediüzzaman mezarlığının Karakoyun deresi tarafındaki bölümündedir. Mezarının üzerindeki kitabesi şöyledir:

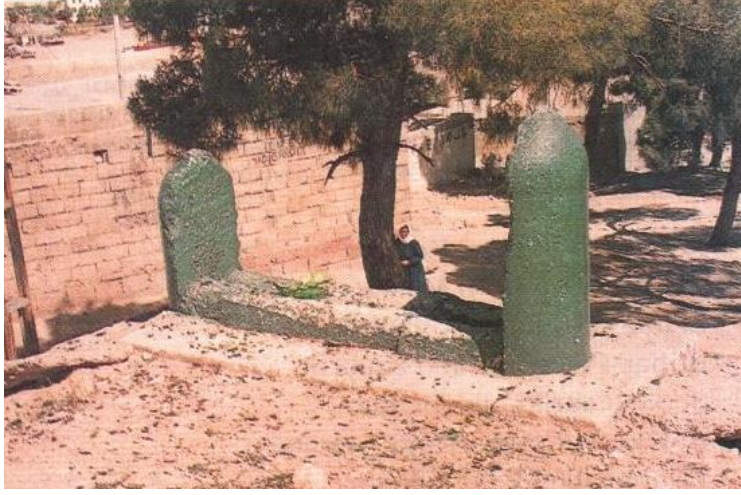
*Rızaen lillahi'l-Fatiha
Haza kabrül-merhum el-mağfuru leh
el-Alim el-amil ve's-şeyhül-kâmil
el-calisu ala'l-seccadeti'l-İhlasiye
esseyid el-Hac Mahmud Efendi
bin es-seyyid Muhammed ğafarallahu lehuma
sene: 1302*

Görüldüğü gibi hicri 1302 miladi 1884 senesinde vefat eden Hacı Mahmud Efendi bu medrese ve tekkede alim ve şeyh idi.

İhlasiye camiini yaptıran Musa efendinin babası Mahmut efendi'dir ve mezarı Bediüzzaman mezarlığının en üst tarafı olan Tıfındır tepesi sınırında mermerden yapılmış son mezardır. İşte bu Mahmut Efendi'nin mezar kitabesinde şunlar yazılıdır.

*Haza kabrül-merhum
Mevlana Mahmud bin Mevlana İbrahim
tüviffe fi şehri Muharrem
Sene aşere ve elfün.*

Hicri 1010 miladi 1601 senesinde vefat eden bu zatın mezarının üstü ve etrafı şişe kırıkları ile doludur. İlgi çekici olan bu mezarın üzerindeki cam parçalarının sebebi şudur. Boğmaca öksürüğüne yakalanan çocuklar bu mezara üç gün, gün doğmadan önce ve gün batımından hemen sonra getirilirse, iyileştikleri inancı halk arasında yaygınmış. Bu yüzden üçüncü gün çocuk iyileşince mezar taşına bir şişe vurularak kırılmış. Halk arasındaki bu inançtan dolayı bu mezarı ziyaret edenler de çoktur ve üzeri şişe kırıkları ile doludur.

İhlasiye Camisini yaptıran Musa Efendinin babası Mevlana Mahmut Efendinin kabri. (ö.1601).

17. KIBRIS TEKKESİ VE KERKÜKLÜ ŞEYH ABDURRAHMAN EFENDİ

Aşağı çarşı semtinde bulunan Kıbrıs tekkesinin asıl adı Hacı Mihman Mescididir. Hacı Mihnan'ın Kıbrıs defterdarı olmasından dolayı halk arasında Kıbrıs tekkesi olarak söylenilmektedir. Kıbrıs tekkesinin yapıldığı devri bilmiyoruz. Bu tekkede son zamanlarda Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1932) oturmuş ve zamanında Kıbrıs tekkesi Şeyhi diye tanınmıştır. Şeyh Abdurrahman Efendi aslen Kerkük'lüdür. Urfa'ya gelerek yerleşmiştir. Vefat ettiği zaman Bediüzzaman mezarlığında Nebih Efendi türbesine defnetmişlerdir. Şeyh Abdurrahman Efendi Kıbrıs tekkesinde yıllarca imamlık da yapmıştır. Türbesi Urfa halkı ve Şeyh Efendinin müridleri tarafından sık sık ziyaret edilir.

Şeyh Abdurrahman Efendi'ye Hacı Mihman mescidinde (Kıbrıs tekkesi) imamlık için verilen berat, Urfa şer'i mahkeme sicilinin 21 Şaban 1311 miladi 28 Şubat 1894 tarihli kayıta şöyledir.

"Evkaf-ı mulhikadan ruha'da vaki Hacı Mihman Mescid-i şerifinde vazife-i muayyene ile imamet cihetinde tevcihine dair varid olan inhâ üzerine kuyûd-ı lazimesi bi'l-ihraç muamele kılması lehiyi'l-icra ol babda canibi mahkeme-i teftişeyeden olunan i'lam mucibince zikrolunan imamet cihetine mutasarrıf olan es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Halil'in bilâ veled vefatı vukuuyla mahlulundan lede'l-imtihan ehliyeti nümayan olan işbu rafî tevfi' refiüştan Hakanı Şeyh Abdurrahman bin Mustafa zeybi-

sulahaya ber mucib-i nizam bi'l-nefs bilâ kusur edây-i hizmet etmek ve terk ve tekâsül vukubulmamak şartıyla bi't-tevcih yedine berat-ı alışanım i'tâ olunmak babında canib-i nezaret-i evkaf-i Hümayunumda bâ telhis ifade kılınmakla mucibince tevcih olunmak fermanım olmağın 1311 senesi Şabanı şerifinin 18. günü (25 Şubat 1894) işbu berat-i şerif-i alışanımı verdim. Ve buyurdumki mumaileyh salif ez-zikr imamet cihetine vazife-i muayyene-i mersumesiyle şart-i mezkur üzerine mutasarrıf ola. Tahriren fi'l-yevmi'l-hadi ve 'l-işrine min şehri Şabanı şerif sene 1311'²⁰³

Hacı Mihman Mescidinin imami Seyyid Osman Efendi çocuksuz olarak vefat edince, yeri boş kalıyor. Bunun üzerine bu mescidin imamlığı, hicri 18 Şaban 1311, miladi 25 Şubat 1894 tarihinde imamlığa ehliyeti olduğu imtihanla belirlenen Mustafa oğlu Şeyh Abdurrahman Efendiye görevi aksatmamak şartıyla bir beratla veriliyor. Bu duruma göre Şeyh Abdurrahman Efendi 1894 senesinde Urfa'da Hacı Mihman Mescidinde resmen imamlık görevine başlamıştır.

Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendinin türbesi

²⁰³ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 223, kayıt no. 170

18. KUBBE MESCİD veya ABDULVAHİT TEKKESİ :

Haşimiye semtinde bulunan Abdulvahid tekkesi veya diğer adı Kubbemescid olarak bilinen bu cami ve tekkenin yapılış tarihi belli değildir. Tekke, yıllarca burada hizmet etmiş olan Abdulvahid Hocaefendinin adı ile meşhur olmuştur. Abdulvahid Efendi Rodos'lu olup, babası Urfa'ya gelip yerleşmiştir. Abdulvahid efendinin babası Şeyh Mahmud efendi'nin bu mescitte imamlık görevinde bulunduğunu Urfa şer'i mahkeme sicillerinin 1306 hicri, 1889 miladi tarihli kaydından şöyle anlamaktayız.

*"...Kubbemescid şerifin vakfından olarak mescid-i mezkure muttasıl mulahik icare-i vahideli üç aded dekâkin... evkat-ı hamse-i mefruzada imamet ve hitabet hizmetinde bulunan Rodoslu Şeyh Mahmud Efendi bundan beş mah mukaddem irtihal-ı dar-ı beka eylediğinde silbi kebir oğlu Abdulvahid Efendi dahi vakf-ı mezburun tevliyet hizmetine ehil ve erbab ve tevliyet uhdesinde... mescid-i mezkurde ikad olunmak üzere kanadil ve şırlağan ve otuz kuruş dahi şehriye imamet ve hitabet... ve mescid-i mezkurun muhtac-ı tamir olan mahallerini tamire, tamir-i mezkurun mesarifi... kabl-i şer'den mumaileyh abdulvahid efendi müteveli nasb ve tayin olundukda..."*²⁰⁴

Görüldüğü gibi bu dava kaydı, Rodoslu Şeyh Mahmud efendinin 1888 tarihinde vefat etmesi üzerine, oğlu Abdulvahid efendinin cami imamlığı ve hitabeti ile görevlendirildiği ve müteveli tayin edildiğini bildirmektedir.

Abdulvahid Efendi bu mescid ve tekkeye görevlendirildikten sonra birçok öğrenci yetiştirmiştir. Abdulvahid Efendi 1932 tarihinde vefat etmiş ve Bediüzzaman mezarlığına defnedilmiştir. Mezar taşında şu kitabe yer almaktadır:

*"Haza kabre'l-merhum leh
El-alim el-fazıl ve'l-kâmil Radoslu e
eda el-hac Abdulvahid Efendi
ibni Mahmud Efendi tüviffe fi şehri Receb el-şerif,
Sene 1351*

Bu mezar âlim, fazıl ve kâmil Rodoslu Mahmut Efendi oğlu Hacı Abdulvahid Efendinin mezarıdır. Vefatı Kasım 1932'dir.

²⁰⁴ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 223, kayıt no. 789

19. MEVLEVİ TEKKESİ (MEVLEVİHANE)

Bugün halk arasında Mevlahane denilen Mevlevihane, eski hal pazarı içinde bulunmaktadır. Şimdi cami olarak kullanılan Mevlevi tekkesinin etrafı elli sene kadar evvel mezarlıktı. Mevlevi tekkesinin eski bir yapı olmasına rağmen, ne tekkenin yapılışı ve ne de şeyhleri hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır. Yalnız Mevlidihalil Camisi kabristanında bir mevlevi mezarı bulunmaktadır ki, bu mezarda aynı aileden beş kişi defnedilmiştir. Bunlar sıra ile şöyledir.

Halil Ağa Ramazanzade, vefatı 1279 safer, miladi 1872 Temmuz,
Defni salis,

Ramazan ağazade Muhammed Arif Efendi, vefatı 1313 zilkade,
miladi Nisan 1896'dır.

Defni sani,

es-Seyyid Muhammed Arif Efendi bin es-Seyyid Ramazan Ağa, vefatı
1333 cemazievvel, miladi mart 1915'dir.

Defni rabi,

Ramazan Ağazade Muhammed Efendinin hanımı Zemzem hatun binti
Hacı Hamid Dede 1337 Rebiülahir, miladi Ocak 1919'dır.

Defni Hamis,

"Urfa mevlevi şeyhi Hacı Hasan Döner ölm. 27-7- 1956" tarihini
taşımaktadır.

Sanırım son Mevlevi şeyhi bu zat olsa gerektir. Çünkü bundan sonra Urfa'da Mevlevi tarikatı mensubu pek görülmemiştir. Araştırmamızda bulabildiğimiz üç isim de şunlardır. Mevlevi Şeyhi Seyyid Ahmed doğumu 1846, ölümü 1919 dur. Babası Hamud ve annesi Ayşe'dir. Çocukları döner soyadını almışlardır. Bu zatın 15 Şaban 1296 miladi Temmuz 1879 tarihli bir senede şahit olarak imza attığını görüyoruz. Yine kardeşi Mevlevi Şeyhi Hacı Mustafa doğumu 1849 vefatı belli değildir.

Diğer bir Mevlevi şeyhi ise tebrik kartının üzerinde şöyle yazılmış, *"Hüsameddin Hüseyin, hadimü'l-fukarai'l- mevleviye-Urfa"* kartın tarihi belli değil. Yalnız 1946 senesinde vefat eden Mehmet Reşit Saraç Efendiye yazılmıştır. Öyleyse kartın tarihi 1946'dan öncedir.

Urfa'da bilinen en eski Mevlevi şeyhi Abdulhamid Efendidir. Abdulhamid efendinin Mevlevi şeyhi olduğu 1886 tarihli Urfa şer'i mahkeme sicillerinden anlaşılmaktadır. Burada ismi "...el-Hac Abdulhamid dede..." olarak geçmektedir. Doğum ve vefat tarihi belli değildir. İkinci isim ise bu zatın oğlu yukarıda da ismi geçen Seyyid Ahmed Efendidir. Seyyid Ahmed Efendi, babasından sonra Mevlevi

şeyhi olmuştur. Bu arada "Divan Efendisi Vakfı" nın da mütevellisi bulunuyordu. Bunu aynı senenin yani 1303 hicri senesinin Receb ayının beşinci günü ve miladi Nisan 1886 tarihli şer'i mahkeme sicili'nde kayıtlı dava dilekçesine göre "...*Divan Efendisi vakfının mütevellisi bulunan Mevlevi şeyhi Seyyid Ahmed Efendi ibni el-Hac Abdulhamid Dede, bidayet-i tevliyeti olan 93 senesinden beri...*"²⁰⁵ İfadeleri, Seyyid Ahmed efendinin Divan efendisi vakfının hicri 1293 miladi 1876 tarihinden itibaren mütevellisi olduğunu göstermektedir. Mütevellilik bu vakıflarda ailenin en olgun ve en bilgilisine geçerdi. Bu ifade ile demekki kendisi babası Hacı Abdulhamid dede'nin vefatından hemen sonra mütevellî olmuştur. Öyleyse babası Hacı Abdulhamid dede de bu tarihte vefat etmiştir. Seyyid Ahmed Efendi de yine 1293 senesinde babasının yerine şeyh olmuştur.

Tekkesinde fukara ile çocuklarına geçim kaynağı olması için kendisine maaş tahsisini talep eden Urfa Mevlevi hanesi şeyhi el-Hac Abdulhamid'in İstanbul'a giderek padişaha verdiği 1265 Zilhicce 29 (11 Kasım 1849) tarihli arzuhali.

"Maruz-i dai'-i keminelidir ki

Abd-i daileri tarikat-i aliye-i Mevleviyeden olup sinn-i sağar-i daiyanemden berü Urfa Mevlevi hanesi meşihatinde bulunup Mevlevi hane-i mezburun hiçbir taraftan habbe-i vahide irad ve gelürü olmayup ancak mukaddemen mutasarrıf olduğum tımar senevi 750 kuruşa baliğ olması üzerine zikr olunan tımarların hazine-i celileye hin-i zabtında tımar mezbur acizanem dahi maaşa tahvil olunarak dergah-ı fakiranem taamiyesine mahiye 62 buçuk kuruş tahsis olunmuş ise de dergah-ı mezbur ahiranemde sakin bulunan birkaç fukara ve 12 nefer evlat ve iyal-i kemteranemle bir vecihle idare-i acizaneme kifayet etmeyerek emir ve idarede giriftar-ı kayd-i ıztırab olarak bi'l-cüimle fukara ve evlad u iyal-ı raiyanemle sefil ve sergerdan kaldığımızdan zikr olunan tımar-ı fakiranem ise elhane hazihi senevi üç dört bin kuruşa reside olduğundan ve bu ateş-i fakr ve ıztırab ile puyan revan derbar-ı maden karare gelerek yedi sekiz mahdan berü der saadetde dahi ötede beride sürünmekte olduğumdan ve buna ise raim ve eşfak-ı mekârim a'taf-ı cenab-ı padişahi ve merahim-i aliye-i cenabı sedaretpenahileri bir vecihle kail ve razı olmayacağından sadaka-i ser merahim efsar hazreti şehinşahi olmak üzere bir mikdar maaş i'tasiyle dai'-i keminelere ve evlad ve iyalim kulları çırağ ve ihya buyrulmak hususuna müsaade-i

²⁰⁵ Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, arşiv no. 227, kayıt no. 427

cenabı devlet penahileri buyruğ ve şayan buyrulmak babında ve her halde emir ve ferman hazreti mine'l-emrindir.

El-Hac Abdulhamid el-Mevlevi”²⁰⁶

Urfa Mevlevihanesi

Abdulhamid Dede Efendi 11 Kasım 1849 tarihinde verdiği dilekçede Mevlevi tarikatından olduğunu ve çocukluğundan beri Urfa Mevlevi hanesi meşihatında bulunduğunu yazmıştır. Mevlevihanenin hiçbir taraftan bir kuruş bile gelirinin olmadığını söylüyor. Ancak öncelerinden tasarufu olduğu tımarının senede 750 kuruş geliri olduğunu kaydediyor. Daha sonra bu maaşa dönüştürülerek kendisine aylık 62 buçuk kuruş tahsis olunmuştur. Fakat hanımı ve 12 çocuğu ile birkaç fakir de bu dergâhta barınmakta olup bu aylık yetmemektedir. Bu yüzden evlatları ve fakirlerle birlikte aç ve aciz kalmışlardır. Zikir edilen tımar ise ancak senelik üç dört bin kuruşa ulaştığından, bu fakirlik ateşi ile yedi sekiz aydan beri de İstanbul'da koşuşturmaktadır. Bu perişanlığa yüce saltanatın razı olmayacağını düşünerek kendisine bir miktar maaş bağlanarak fakirleri ve evlat ve ayalini ihya etmesini istemektedir.

Urfa Mevlevihanesi postnişini Abdulhamid Dede Efendinin maaşına 2 Rebiülevvel 1274 (22 Ekim 1857) tarihinde zam yapılmıştır.²⁰⁷

²⁰⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A-DVN, 52 / 61 (belge no. 14)

²⁰⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. NZD, 242 / 41

20. MİSKİNLER TEKKESİ:

Urfa'nın surları dışında bulunan bu tekke ve cami biraradadır. Miskinler camiinin imamı Mustafa Halife'nin iki akçe yevmiye ile bu caminin imamlığı ile görevlendirildiği 1255 zilkade (Şubat 1840) tarihli arzdan anlaşılmaktadır.²⁰⁸

Miskinler tekkesi, her şehrin surları dışında bulunurdu. Bu tekkelerin, diğer tekkelerden isim benzerliğinden başka bir benzerliği yoktu.²⁰⁹ Bunlar, şehre dışardan gelenlerin sihi kontrollerini yapar, çeşitli bulaşıcı hastalıkların olması halinde burada onları karantinaya alırlardı. Hastaların hastalıklarını tedavi ederlerdi. Bunun için bu tekkelere tenbeller, miskinler tekkesi adı verilmişti. Buralarda devamlı doktorlar bulunurdu.

21. NEBİH EFENDİ TEKKESİ VE TÜRBEŞİ:

Nebih Efendi tekkesi, Bıçakçılı meydanı yakınında Nabi sokakta bulunmaktadır. Nebih Efendi Nakşibendî şeyhidir. Devrinin tanınmış şeyhlerindendir. Tekkesi bugün ev olarak kullanılmaktadır.

Nebih Efendi, Urfa'da mezarını bildiğimiz en eski Nakşibendî şeyhidir(k.s.). Nebih Efendi Nakşibendîliğin Müceddidiye kolundandır. 1789 tarihinde vefat eden Nebih Efendi de Urfa evliyasının büyüklerindendir. Urfa'da Nebih Efendiden daha önce Nakşibendî tarikatı mensupları ismine rastlayamadık. **Nebih Efendi**, Tasavvuf ehli tarafından **Hoca Nebih Ruhavî** olarak tanınmakta olup, elimize geçen bir silsilemeye göre halifeliği Sind bölgesinde iken **Alimullah Sindi** (k.s.)'den almıştır. Sindistan, Hindistan'ın kuzey-batısında Pakistan'ın güneyinde bir bölgedir. Bu silsileye göre Nebih Efendi Sindlidir. Yine silsilede geriye doğru şöyle gidilmektedir:

Nebih Efendi'nin şeyhi Alimullah Sindi,
Abdulğafur Lahori,
Mirza Beg Cemilullah,
Fazlullah Serhendi,
Meyan Masum,
İmam Muhammed Serhendi,

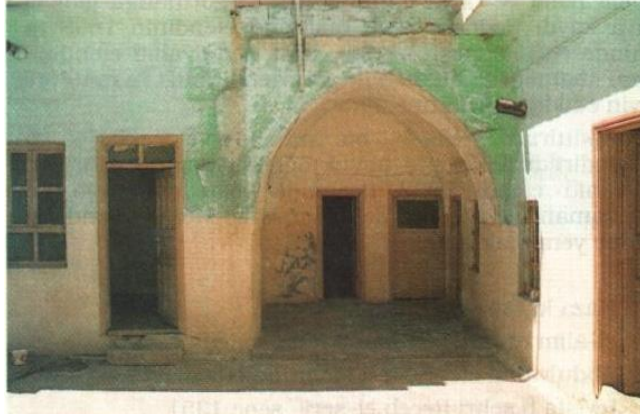
²⁰⁸ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5- 6, İstanbul 1993, s. 94 (belge no. 15)

²⁰⁹ Ziya Kazıcı, İslami ve Sosyal açıdan Vakıflar, İstanbul 1985, s. 115

Hoca Ahmed el-Faruk İmam Rabbani müceddid-i elfi sani
(ö.1624)

Muhammed Bakibillah. Böylece yine silsile Şah-ı Nakşibendî ile Resulullah Efendimize kadar uzanmaktadır.

Nebih Efendi, Sind bölgesinde şeyhi Alimullah Sindî'den halifelik aldıktan sonra 1750'li yıllarda Sind'den Urfa'ya gelerek yerleşmiştir. Urfa'da irşad görevini sürdürmüş ve kendisi de **Hoca Emin Bursevi**'ye halifelik vermiştir.²¹⁰ Urfalı bir kimseye halifelik verip vermediği bilinmemektedir.

Nebih Efendi tekkesi.

Nebih efendinin türbesi de Bediüzzaman mezarlığının batı tarafındadır. Mezar taşında şöyle yazılmıştır.

“Fatıha

Haza kabrü'l-merhum ve'l-mağfur
mürşid el-arifin ve fi tarikati'l-aliyei
Nakşibendiyye, eş-Şeyh Nebih Efendi (k.s.)
ibni Abdullah, intakale min dari'l-fena ila dari'l-beka
bi-nidai “Ya eyyetuha'l-nefsü mütmeinne
ircii ila Rabbiki radiyeten mardiyee”
mine'l-vasiti Şaban el-muazzam
sene selase ve mieteyn ve elfün.
Ğafarallahu rahmeten vasiaten.
Fi sene 1203”

²¹⁰ Nakşibendiliğe ait tarikat silsilesi. (kendi özel arşivimizden)

Hicri 1203 miladi 1789 senesinde vefat etmiş devrinin büyük bir mutasavvıfıdır. Urfa halkı tarafından devamlı ziyaret edilen türbelerden biridir.

Nebih Efendi türbesi

Evlatlarının ağzından Nebih Efendi hakkında Şair Emin Kıratoğlu'nun yazdığı bir methiye:

*Kim bilir ma 'ni-i hadisü 'l-veledü sırr-ı ebi
'İyd-i ekberdir anın eyyamı kadr oldu şebi
Bizleri zann etmesin kimse garib ü ecnebi
Cedd-i a 'lamız nebidir, cedd-i a 'lamız Nebi
Biz Nebi 'nin al ü evlad ü hafid-i pâkiyiz
Asitan-ı rah-ı aşkında gubar ü hakiyiz
Himmat-i merdanesiyle âlemin bi-bâkiyiz
Cedd-i a 'lamız nebidir, cedd-i a 'lamız Nebi
Cennet-i a 'layı seyretmek dilersen ru-be-ru
Kıl ziyaret kabrini eyle edeble ser-füru
Cümlece zahir keramati ne lazım güft ü gu
Cedd-i a 'lamız nebidir, cedd-i a 'lamız Nebi
Hâk-i pâ-yi merkade gelmiş Emin-i ru siyah
Didesi pür-nem dili pür-gam demadem eyler ah
Kuds-i enfasınla mamur eyle kalbin gâhî gâh
Cedd-i a 'lamız nebidir, cedd-i a 'lamız Nebi²¹¹*

²¹¹ Mehmet Veysi Dörtbudak, Kıratoğlu Emin Divanı, İzmir 2003, s. 198

“Çocuk babasının sırrıdır hadisinin manasını kim bilir? Onun gündüzü büyük bayram, her gecesi de Kadir gecesiymiş gibi değerlidir. Kimse bizi yabancı ve ecnebi zannetmesin. Bizim yüce ceddimiz Nebi'dir. Yüce ceddimiz Nebi...”

“Biz Nebi'nin ailesi, evladı ve pâk torunlarıyız. Biz onun aşk yolu dergâhının tozu toprağıyız. Onun merdlik himmetiyle bu âlemin korkusuzlarıyız. Bizim yüce ceddimiz Nebi'dir, yüce ceddimiz Nebi...”

“Eğer cennet-i alayı yüzyüze seyretmek istersen, onun kabrini ziyaret eyle edeble başını önüne ey. Bu kadar söze ne gerek var, Onun kerametleri zaten herkes tarafından bilinir. Bizim yüce ceddimiz Nebidir, yüce ceddimiz Nebi...”

“Arada sırada onun mukaddes nefesiyle kalbini mamur eylemek için gözleri yaşlı, gönlü mahzun daima ah çekerek, yüzü kara Emin, onun temiz topraklı mezarına gelir. Bizim yüce ceddimiz Nebi'dir. Yüce ceddimiz Nebi...”

Anlamında olan şiir “Fa'ilâtün / Fa'ilâtün / Fa'ilâtün / Fa'ilün” vezninde yazılmıştır. Şiirde geçen “Nebi” ismi iki anlamda söylenilmiştir. Birisi “Nebih” isminin Urfa ağzıyla söylendiği şekliyledir. Çünkü Urfa'da “Nebih” kelimesi “Nebi” olarak telaffuz edilmektedir. İkinci anlamda ise aynı zamanda Nebih Efendinin seyyid olduğu da söylenildiği için peygamber karşılığı olan “Nebi” kelimesi “yüce ceddimiz peygamberdir” anlamına da gelmektedir.

22. SAKIBİYE TEKKESİ:

Zamanın alim, mutasavvıf ve şairi Muhammed Emin Sakıb Efendi (ö.1873) tarafından yaptırılmıştır. Din ilmi ve şairliği yanında Kadiri tarikatı şeyhi de olan Sakıb Efendi, Tekkesini, medrese ve kütüphanesi ile birlikte Akarbaşı dediğimiz mahalde yaptırmıştır. Bunlar için kaleme aldığı vakfiyesinde tekkesi hakkında şunları ifade etmiştir.

“...Kendi malımdan tarafı garbinde tarikat-ı âliye-i Kadiriye fukarasına ve sair amed-şud eden seyyahın ve dervişana mahsus bir hangah-ı Kadiriye ve derununda bir camii şerif... Fevkanı meşihathane ve misafirhane... Muvakkithane...” ifadesini kullanarak bir Kadiri tekkesi yaptırdığını söylemiştir.

Bu tekke diğer bütün tekkeler de olduğu gibi hem dervişlerin kaldığı ve hem de yolcuların geceleyerek dinledikleri bir yerdir. Zaviyenin meşihathanesi, misafirhanesi ve muvakkithanesi vardır. Zaviye iki katlı yapılmıştır. Kendi devrinin en geniş kapsamlı ve düzenli bir tekkesidir. Burada yolcuların gece uyumaları için onbeş kat yatak verdiği gibi,

yemek için de çeşitli mutfak araç ve gereçleri de bağışlamıştır. Bu tekke, medrese, cami, mekteb ve kütüphane dâhil olmak üzere büyük bir külliye halinde olup, seneler önce yıktırılarak tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Sakıb efendinin mezarı da bu külliye içinde olduğu için, cumhuriyet devrinde tekke ve zaviyelerin yasaklanması sonucu, bu tekke ve mescit ev olarak satılmıştır. Dolayısıyla mezarlar Mevlidihalil Camii mezarlığına taşınmıştır. Mezarının baş dikme taşında şu kitâbeye yer verilmiştir.

Fatiha

Haza kabru' l-merhum banii hankah-ı Kadiriye

el-Hac Muhammed Emin Sakıb Efendi bin el-Hac Mustafa Efendi

Tüviffa ila rahimehullahi ve tayyiballahu

Serahu ve ceala el-cennete mesvahu

Fi şehri Safer el-Hayr

Geldi üçler okudu tarihin

Neverallahu li-kabri's-Sakıb

Sene 1291

Miladi 1873 tarihinde vefat eden Sakıb Efendi'nin Kadiri tekkesini yaptırdığını bu kitabede özellikle belirtmiştir.

23. SEMMÜ'L-MEVT ZAVİYESİ:

Bu zaviyenin varlığını Emir Mencik ibni Abdullah'ın 775 hicri, 1373 miladi tarihli vakfiyesinden anlamaktayız. Bu vakfiyede, vakfın mütevellisi Nakibeleşraf Seyyid Celaleddin Hüseyini el-Vefai ibni Mevlana merhum Şerif Mevlana Seyyid Osman'a vakfettiği şey Urfa'da yaptırdığı ve mahallinde "Semmülmevt" namıyla maruf ve müstehir olan bu zaviyedir. Bu zaviye kemerli, tavanlı, odaları ve karşılıklı kapıları iki sofa ve bir havuzu vardır. Bu zaviyenin yeri belirtilmemiştir.

Bugünkü Halilürrahman gölünün batı tarafında bir tekkenin varlığından Şair Nabi "Tuhfetü'l-Harameyn" adlı hac hatıralarını anlattığı kitabında bahsetmektedir. Bu tekkeyi balkonları büyük, kubbesi çok yüksek ve altın yaldızlı, koca ağaçlarla kaplı büyük bahçeli olarak tasvir etmiştir.²¹² Nabi'nin tasvirini yaptığı tekkenin "Semmü'l-mevt" zaviyesi olması muhtemeldir.

212 Nabi, Tuhfetü'l-Harameyn, yayına hazırlayan Mahmut Karakaş, Şanlıurfa 1989, s. 27.

24. SEYYİD ALİ İBNİ SEYYİD MAKSUD VE HACI MUSTAFA TÜRBESİ:

Harrankapı mezarlığında bulunan bu türbede iki önemli şahsiyet mezarı bulunmaktadır. Türbenin dışardan taraf kemerinin duvarında şu kitabe yer almıştır.

"Haza kabre'l-Seyyid es-sadat ebi'l-hayr ve'l-hasanat es-Seyyid el-Hac Ali ibni es-Seyyid Maksud"

Cümlesi ile bu türbenin Seyyid Maksud oğlu Hacı Seyyid Ali'nin türbesi olduğunu bildirmektedir. İkinci satırda ise:

"el-ğarik fi rahimahullah li'l-melik el-ma'bur buniya fi rebiülevvel fi sene selase ve elfin"

Hicri 1003 miladi 1594 senesi kasım ayında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Türbenin içindeki mermer taşından yapılmış ilk mezar bu zata aittir. Mezarın üzerinde aynı kitabe yer almıştır.

İkinci mezar ise "Hac Kermozade" diye meşhur olmuş Hacı Abdülkerim'in oğlu Hacı Mustafa efendiye aittir. Hilafeti babası Hacı Abdülkerim efendiden almıştır. Türbenin kapısı üzerinde şu kitabe yazılmıştır.

*Reşadetlü tarik-i Kadir'in
Keramet ehli Hacı Mustafa'dır
Zehi mürşid-i kâmil kutb-i âlem
Buhar-i feyz-i esrar-i Huda'dır
Şeri'atle tarikat iki mekteb
Hakikat ma'rifet anda nümadır
Ziyaretgâh etdi bu makamı
Mariz-i halise dârı şifâdır
Gelüb uçler dedi tarihin ta'mir
İmarını merkad-i nev ede kani'-i sezâdır
Sene:1293*

Seyyid Ali b. Maksut ve Hac Kermo Hacı Mustafa türbesi

Bu zat, Kadirî tarikatının reşadetli keramet ehli Hacı Mustafa'dır. Evet, o, bir mürşid-i kâmil ve kutubdur. Cenab-ı Hakk'ın sırlarının feyzinin buharıdır. Şeri'at ve tarikat iki okul olup, hakikat ve ma'rifet bu ikisinde kendini gösterir. Burayı bir ziyaret yeri etti ki, ihlâs hastalığına bu bir şifa evidir. Üçler gelerek tamir tarihini söylediler ki, bu yeni türbenin imarına kanaat etmek layıktır. Senesi 1293 (miladi 1876)'dır.

Hacı Mustafa Efendi hicri 1293. miladi 1876 senesinde vefat etmiş ve bu türbe içine defnedilmiştir. Urfa halkı tarafından bazı hastalıklara şifa olur inanç ile devamlı ziyaret edilen bir türbedir. Şair Kıratoğlu hakkında şu beyti söylemiştir.

Baş eğip eyle ziyaret **Hacı Kermo-zadeyi**
Himmetiyle şad eder red eylemez üftadeyi

25. SULTAN BEY TÜRBESİ:

Kaleboyu semtine giden yol üzerinde olan bu türbe, Sultan III. Murad (1574–1595) devrinde yaşayan ve hicri 995, miladi 1587 tarihinde Sultan Bey Mescidini yaptıran, Urfa emirlerinden Emir Sultan Ahmed Beyin türbesidir. Türbe cami avlusunun altında yapılmıştır. Kapısı cami kapısının yanındadır. Türbenin yapılış tarihi olmadığı gibi Sultan Ahmet Beyin vefat tarihi de yazılmamıştır. Sultan Ahmet Bey mescit yakınında bir hamam yaptırmış olup Sultan Hamamı adını taşımaktadır. Bu hamamın da kitabesi zaman aşımından dolayı silindiğinden okunamamakta ve dolayısıyla yapılış tarihi bilinmemektedir.

26. ŞAZELİ ALİ DEDE VE HALİLÜRRAHMAN TEKKESİ:

Şazeli Ali Dede'nin tekkesi Halilürrahman camiinde idi. Halilürrahman camisinin mezarlığının doğusunda da Şazeli Ali Dedenin türbesi bulunmaktadır. Şazeli Ali Dede, Urfa'da bilinen tek temsilcisi olduğu Şazeli tarikatı şeyhidir. Şazeli Ali Dede diye tanınan Ali Dede'nin 17. yüzyılda yaşadığı, devrin padişahı Avcı Mehmet diye tanınan Sultan IV. Muhammed tarafından hicri 1061 senesinin 16 zilhicce, miladi 30 Kasım 1651 senesinde verilen bir berattan anlaşılmaktadır. Sayın Hacı Abdurrahman Güllüoğlu'nun bana verdiği bilgiye göre Ali Dede Afrika'dan İstanbul'a gitmiş ve Erenköyde yerleşmiştir. Oradan Urfa'ya gelerek Halilürrahman Camisi yanına yerleşmiş ve kendisine burada bir tekke yapmıştır. Osmanlı padişahı IV. Murad 1639 tarihinde Bağdad seferine giderken Urfa'ya uğramış ve Şazeli Ali Dede'ye misafir olmuştur. Şazeli Ali Dede'nin kendisine büyük bir misafirperverlik göstermesinden çok memnun kalan padişah, Şazeli Ali Dede'ye büyük ihsanlarda bulunmuştur.

Aşağıda metnini tam olarak verdiğim berattan anlaşıldığı üzere, Şazeli Ali Dede, Afrika'da yaşamış olan Şazeli tarikatı kurucusu Şazeli Hasan Dede'nin evlatlanndandır. Şazeli Ali Dede'nin padişaha müracatı üzerine devrin padişahı sultan IV. Muhammed 16 zilhicce 1061 tarihli berat ile Urfa yakınındaki Karaköprü köyünü Ali Dede'ye bağışlamıştır. Tabi bu bağışı yaparken Şazeli Ali Dede'nin tanınmış şeyhlerden olduğunu söylüyor ve her gün ruhuna bir hatmi şerif okunmasını da şart koşuyor. Beratin altında devrin vezirlerinin ve sadrazamının ismi yer almakta, sadrazam Mehmet Paşa ismini taşımakta olan paşa o devrin sadrazamı Gürcü Mehmet Paşa'dır. Berat'ın altındaki mühür ne yazıkki fotokopide çıkmadığı için padişahın ismini göremedim. Bu yüzden tarihe

dayanarak Sultan IV. Mehmet devridir diyebiliyorum. Şazeli Ali Dede'nin evlatları son zamanlara kadar burada şeyhliğe devam etmişlerdir. Bu yüzden kendilerine Halilürrahman Şeyhi denilmiş ve "Eren" soyadını almışlardır.

Şazeli Ali Dede Türbesi

Devrin Osmanlı Padişahı Sultan IV. Muhammed'in 16 Zilhicce 1061 (miladi 30 Kasım 1651) tarihli verdiği berat aynen şöyledir:

"Hüve'l-müste'an

Çün riâyet ve ikrâm ve himayet ve ihtiram efdalü'l-vech ve'l-ikrâm adet-i hasane-i salatin ve kaide-i meşruta-i havakîn ibtisamdan olmağın zî-himmet-i alîyeme vacib oldu ki, işbu zümre-i âtebe emr-i şerif hemişe reside-i mezid himmetim ve vüs'ât-ı efâlimle mihsadü'l-amâl ve'l-erbab Ali nam kimesne merhum Şeyh Şazelî evladlarından olup mahmiye-i vakii Hazret-i Halilürrahman salavatüllahi ve selamuhu âlâ nebîyyina ve aleyhi hazretleri makamına şeyh olan işbu rafi' tevki'i refi'îş-Şan-ı Şehriyârî birle nam-ı mesmu' olan tacdâr-ı eftarü's-sülaha ve'l-mesâkin ve muhtarü'l-atkiyâü'l-vasilin mazhar-ı füyûzat-ı Rabb-i Vedûd Şeyh Ali zide salahuhu südde-i saadetime gelüb müşarünilyh mazanne-i kiramdan olduğunu bî-hakkin kendü ma'şiyet-i muayyinesi olmamakla vech-i maaşi

ol sebeb intiaşi kemal-ı mezid-i müzayaka ve zarureti olmağından Ruha kazasına tabi ol caniblerde masirr olan karyelerden Karaköprü nâm karye-i aziz müşârünileyh'e vermek ve ruhuma beher yevm hatm-i şerif tilâvet kılınmak için zeamet nabûden ihrac-ı aliye hakkında inâyet-i şahânemi ve mezid-i re'fet-i padişâhanemi zühure getirüb zikrolunan karye vech-i meşruh üzere hatt-ı humayûnum ve saadet-i makrunumla hibe ve temlik ve ihsan ve atıyye edub işbu sene-i ihdâ ve sittine ve elfün zilhiccesinin onaltıncı gününde işbu mülknâme-i hümayun mevhub-e-i meşhunu verdim ki bunda hatt-ı hümayun ve saadet-i makrunumla vasıl olan celiletü'l-kudum mucibince ba'de'l-yevm zikrolunan vech-i meşruh üzere hudud-i sınırında dahil olan ğaye-i hukuk-i şer'iye ve kâffe-i rüsûm-i örfiyesi ile öşür ve bennâk ve res-i kovan ve ketan ve (tüyure-i zemîn) ve arusane ve badi heva ve sair tayyaratı ile mağrur el-kalem ve maktu'el-kader min küllil-vücûh gibi kendüsü ve evlad ve evladın enva'-ı vücuh mülkiyet üzere keyfa ma yeşâ ve bihat ve'l-mutasarrıf olub dilerse satar ister ise bağışlaya ve diler ise vakfeyleye o babda evladımızdan ve emcad-ı saadet miladımızdan ve vüzerâ-i azam ve vükela-yi kirâm ve defterdar-ı emval ve mübaşirin-i a'maldan ve gayriden hiç bir ferd ve efrad-ı feride kâinen ma kâne ve keyfe ma kâne vechen mine'l vücuh ve sebebü mine'l-esbab ve nev'i mine'l-enva mani' ve mezahim ve münaza' olmayalar ve tebdil ve tağyir etmeyeler hiç tebdil ve tağyirine ve tebdil ve tahviline sai olub nass-i şerif:

"Femen beddelehu bade ma semiahu feinnemâ ismuhu ala'l-lezine yubeddilunehu, innallahe semiun alim."²¹³ (Kim işittikten sonra onu (vasiyeti) değiştirirse, günahı, onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.) Manası üzere emr-i şerif emsalleri malum olup dareynde işbu (...) ve havas (...) ve avam ola şöyle bileler ve alameti 'ş-şerifeye âli-i edaya itimat kılalar. Tahriren evsat-ı şehri zi'l-hicce-i şerif sene ihdâ ve sittine ve elfün.

el-fakir Yusuf el-vezir, el-fakir Yusuf el-vezir, el-fakir Mustafa el-vezir, el-fakir Mustafa el-vezir, el-fakir Muhammed el-vezirü'l-azam, el-fakir İbrahim el-vezir, el-fakir Muhammed el-vezir Defterdar, el-fakir Kenan el-vezir.²¹⁴

Belge bugünkü dil ile ifade edilmek istenirse şunlar anlaşılır:

“O Allah ki, kendinden yardım beklenendir.

Gözetme, ikram, koruma, daha faziletli duruşlar ve ikramlar sultanların güzel âdeti ve hakanların kurallarının şartlarındandır. Bundan

²¹³ Kur'an-ı kerim, (2) Bakara, 181

²¹⁴ Abdurrahman Güllüoğlu arşivi, (Belge no. 16)

dolayı yüce himmetime vacip olmuştur ki; bu itibarlı mürşitlere ziyade himmetim ulaşsın ve geniş ihsanlarım yetişsin. Amelleri övülen erbabdan olan ve Hazreti Halirürrahman’ın (a.s) şehrinde ve onun makamında şeyh olan, padişahın bu şanı yüce nişanlı buyruğu, namı işitilen, övünülen salihlerin tacdarı, Hakka eren müttakilerin seçilmişisi, Allah’ın feyzine mazhar olan merhum Şazeli evlatlarından Şeyh Ali – Allah onun salihliğini arttırsın – saadetli kapıma gelerek ermiş kimselerden olduğunu ve bir geliri ve geçim kaynağının bulunmadığını söyledi. Urfa kazasına tabi o taraflarda mesire yeri olan köylerden Karaköprü adındaki köyü kendisine vererek ve ruhuma her gün hatm-i şerif okunması şartıyla zeamet olarak inayet-i şahanemi açıkladım. Adı geçen köyü, açıklandığı üzere hatt-ı hümayunum ve iznimle hibe ve mülk olarak ihsan ve hediye eyledim. Bu 1061 senesinin zilhiccesinin 16. gününde (30 Kasım 1651) bu mülkname-i hümayunumu ve hediyemi verdim. Bu hatt-ı hümayunum ve iznimle belirlendiği gibi şeriata uygun olarak bütün vergileri ve öşür ve diğer vergileri ve her şeyiyle, bütün yönden kendisi ve evlatlarına mülk olarak verildi. Kendisi ve evlatları ve evlatlarının evlatları bütün mülkiyet yönüyle istedikleri gibi mutasarrıf olup, dilerse satar, dilerse bağışlar ve isterse vakfeyleyler. O bakımdan şerefli ve saadetli evlatlarımızdan ve veziri azam ve vekil-i kiramlar ve defterdarlardan, devlet erkânı müşavir ve ayanların öfkesinden, mallara tasarrufta bulunan ve iş yapanlardan ve diğerlerinden hiçbir fert istediği gibi her ne suretle, her ne sebeple ve her ne çeşitle olursa olsun engel ve sıkıntı ve eziyet vermesinler. Başka biriyle değiştirmesinler. Eğer bozma ve değiştirmeye çalışırlarsa “**Kim işittikten sonra onu (vasiyeti) değiştirirse, günahı, onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.**” Ayet-i kerimesinin anlamına göre benzerleri gibi belli olsun. Havastan ve avamdan herkes böyle bilsin ve alamet-i şerifeye güvensinler. 30 Kasım 1651 senesinde kaleme alınmıştır.”

Şahitler:

“el-Fakir Yusuf el-Vezir, el-fakir Yusuf el-Vezir, el-fakir Mustafa el-Vezir, el-fakir Mustafa el-Vezir, el-fakir Muhammed el-Vezir ü'l-azam, el-fakir İbrahim el-vezir, el-fakir Muhammed el-Vezir Defterdar, el-Fakir Kenan el-Vezir.”

Adları verilen vezirler de şahit gösterilmişlerdir. Böylece bu belge Sultan IV. Muhammed zamanında şahitlerin huzurunda 30 Kasım 1651’de kaleme alınmıştır. Zamanın padişahı IV. Sultan Muhammed olup, veziriazam ise Gürcü Muhammed Paşadır.

27.ŞEYH BEKİR TÜRBESİ

Türbe, Ulu Camiin doğu kapısı yanındadır. Şair Kıratoğlu Emin ziyaretlerle ilgili bir manzumesinde kendisi için bu mısrayı söylemiştir.

Şeyh Bekir hazretlerinden himmet al bul dadını

Bu mısra bile Şeyh Bekir'in sebilde şerbet dağıttığına işaret etmektedir.

Kapısı üzerindeki kitabede şunlar yazılıdır.

*Şeyh Ebubekir veli salikra tahakkuk
Ki bu medfendir ana h'âbgeh-i âlem sır
Kaldırub iki elin ruhuna ol fatiha h'ân
Seng-i ta'mirine koy tarih Şeyh Bekir*

Kitâbede; Bu mezarın Şeyh Ebubekir'in ebedi istirahatgahı olduğunu, ziyaretçilerin iki elini kaldırarak ruhuna bir fatiha okunmasını istemektedir. Bu türbenin tamir tarihini de "Şeyh Bekir" olarak taşına yazdığını belirtmektedir.

Bu türbe, Ulucami'in doğu kapısı yanındadır. Kitâbede belirttiği gibi, "Şeyh Bekir" kelimesinin harflerinin toplamı, türbenin tamir tarihi olan hicri 1132 (miladi 1719) tarihini vermektedir.

Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından bu türbe içine konulan bir tabelada, burada yatan zatın 1098–1151 tarihleri arasında Urfa'yı haçlılardan kurtarmaya gelen Salahaddin Eyyubi ordusunda bir kumandan olduğu ve burada şehit düştüğü yazılmıştır. Oysaki Salahaddin Eyyubi Urfa'yı Haçlılardan kurtarmamıştır. Salahaddin Eyyubi 1169–1174 tarihleri arasında Zengilerin bir komutanı olarak Mısır da valilik yapmış ve 1174–1193 tarihleri arasında da bağlı bulunduğu Zengilerden Mahmut Nureddin Zengi'nin vefatı üzerine bağımsızlığını ilan ederek Eyyubi devleti sultanı olmuştur. Urfa'yı da Zengilerin valisinden almıştır. Eyyubi sultanı'nın hükümran olduğu tarihle, müzenin verdiği tarih arasında uzun bir tarih farkı olduğundan, müzenin verdiği tarihler yanlıştır. Zaten bu tabela sonraları türbeden çıkartılmıştır. Yine kitâbede veli kelimesinin geçmesi, bu zatın şehit değil, evliyadan olduğuna işarettir.

Şeyh Bekir türbe ve sebili

Türbe üzerinde bulunan diğer bir kitabede bu türbe yerinde bir sebil bulunmakta idi. Burada bilhassa Ramamaz aylarında soğuk su ve şerbet yapılır teravih namazından çıkanlar bu şerbet ve soğuk su bedava dağıtılırdı. Kanaatime göre bu hizmeti gören zat vefat edince aynı yere defnedilmiştir.

Kitabede belirtildiğine göre türbe 1719 tarihinde tamir edilmiştir. Kitâbe talik hatla yazılmıştır.

28. ŞEYH MES'UD TEKKESİ VE TÜRBESİ:

Nişabur'dan Urfa'ya gelerek, şehrin güney tepeleri eteğinde yerleşen ve burada bir tekke yaptıran Şeyh Mes'ud'un hangi tarikate mensup olduğunu bilmiyoruz. Tekke Selçuk mimari tarzında yapılmış olup, kubbesi yarı açık bırakılmıştır. Bu türbenin iki defa tamir gördüğü içindeki kitabelerinden anlaşılmaktadır.

Şeyh Mesut hakkında yine Kıratlıoğlu Emin şu beyti söylemiştir.

*Kiblesinde Şeyh Mesud hazreti olmuş nihan
Hadd ü haşra gelmez asla etkiyası Urfa'nın*

Türbenin Şeyh Mes'ud zamanından kalan kitâbesi, sarnıcının üzerindeki kayaya kazılmış olup şöyledir.

*Bismillahirrahmanirrahim.
Kad farağa min ameli sahrinc
el-fakir ila rahmetullahi
Mes'ud bini Sa'id Hengel el-Nişaburi
fi'l-aşareti min receb el-ğarra. sene tis'a ve
seb'ine ve hamse mie.
ferahimehullahi men da'a ve i'anehu ve
sa'adehu ve licemi'i'l-mu'minîn.*

Kitabede, bu sarnıcın Nişaburlu Said Hengel oğlu Mes'ud tarafından hicri 579 senesi Receb ayının 10'unda (miladi 30 Ekim 1183) bitirilmiştir. Kim Allahı yardıma çağırırsa, Allah ona ve bütün müslümanlara yardım etsin, merhamet etsin ve yardım etsin. Anlamı ifade edilmektedir.

İçinde su toplanması için kazılan bu sarnıcın Nişabur'lu Said oğlu Mes'ud tarafından 579 senesinde miladi 1183 tarihinde kazıldığını belirtmektedir.

Şeyh Mesut zaviyesi

Bu tarihlerde Urfa'da İslamiyeti yaymak için Şeyh Mes'ud'un Nişabur'dan geldiğini ve Ahmed Yesevî'nin halifelerinden biri olduğunu sanmaktayım. Şeyh Mes'ud yıllarca Urfa'da yaşamış ve Urfa'nın müslümanlaşmasına hizmet etmiştir. Vefat ettiği zaman da bu tekke'ye defnedilmiştir. Şeyh Mes'ud'un mezarı, Tekkenin doğusunda bulunan eyvanın bodrumundadır. Bu bodrumda beş mezar bulunmakta olup biri Şeyh Mes'ud'un, biri kız kardeşinin ve diğer üç mezar da müritlerinin olduğu sanılmaktadır. Ancak bodrumun üstündeki eyvanın içinde Şeyh Mes'ud'un mezarının üzerine gelen kısımda üzerine yeşil bir kumaş örtülmüş sanduka bulunmaktadır. Bu türbenin tekke içinde kapısı bulunmamakta olup dışardan taraf bodrum örülmüştür. Tekkenin içinde mescidi, çilehaneleri ve misafirler için ayrılan odalar bulunmaktadır.

Tekkenin kuzey duvarında Urfa valisi Ali Paşanın 1684 tarihinde yaptırdığı tamir kitabesi bulunmaktadır. Son mısrası şöyledir.

*(...) tecdid etdi himmet dedi tarihin
Yeni yaptı Ali Paşa makam-ı merd-i Mes'ud'u*

Hicri 1096 miladi 1684 tarihinde yapıldığına dair son mısradaki tarih düşürülmüştür.

Şeyh Mesut türbesi

Şeyh Mesut zaviyesinin vakfı da bulunmaktadır. bu vakfın mütevellisinin Hicri 1 cemazielûla 1304, miladi 26 ocak 1887 tarihli berat isteme dilekçesi şöyledir:

“Der devletmekine arz-ı da‘i-i kemineleridir ki, Nezaret-i Evkaf-ı Humayun mülukâneye mülhak evkafdan Haleb vilayet-i celilesi dahilinde kâin merkez liva bulunan Medine-i Urfa'da vaki Şeyh Mes'ud aleyhirrahme zaviyesi vakfının vazife-i tabiasıyla tevliyet-i vechine beraberat-ı şerif-i alişan mutasarrıf olan Şeyh Mustafa ibni Hacı Mukim bundan akdem bilâveled vefatı veçhiyle tevliyet-i mezkure tabia-i Osmaniyeden li-ebeveynler karındaşı Hacı Abdurrahman ibni el-mezbur Hacı Mukim nam kimesne bir müddet ifa-yı hizmet edub sene be-sene muhasebesini dahi evkaf müdürüne ibraz ederek tasdik olunduğu müdüriyet-i mezkurenin der kenarında mestur olarak bu vecihle ifay-i hizmet etdikden sonra ol dahi bundan akdem Urfa'nın Kazğancı mahallesinin ceride-i nufusunda ve 28. hanenin birinci numarasında mukayyed tarih-i veladeti 1255 tarihiyle mukayyed silbi kebir oğlu Hafız Muhammed Behlül ve hane-i mezkurenin dördüncü numarasında mukayyed tarih-i veladeti 1260 tarihiyle mukayyed diğer silb-i kebir oğlu Osmanı terk eylediği halde vefat edub cihet-i mezkure mütehallime olmakla bu misüllü evkafın tevliyet mutasarrıflarının vefatlarıyla hall-i vuku'unda evladı olubda kebir ehliyetine bi'l-nefs ve evlad-ı sağiri olanlar da bi'l-nihaye hizmet etmek üzere evladına tevcihi ya iradesine uymuş olan (...) bulunmakla vakf-ı mezkur dahi evkaf-ı kadimeden olub der dest ve sicillat-ı mahkemede mukayyed vakfiyesi dahi olmayıb ancak zaviye-i mezkure el-yevm mevcud ve ma'mur bulunduğu ve müteveffa-yi evvel ve sani mumaileyhanın eb ve ecdadi yedlerinde tevliyet-i mezkureden ifa-yı sabkat eylediği yedlerinde bulunan atik beravat-ı şerife mealıyla müeyyed olduğu ve müteveffa-yı sani merkumun kebir oğlu Hafız Muhammed Behlül pederi vefatından beri cihet-i tevliyet-i mezkurenin hizmet-i lazimesini idare ede geldiği ve cihet-i mezkureye ehil ve

müstahak idüğü liva meclis idaresinde mun'akid meclis-i şer'i 'âlide evkaf müdürü Mustafa Rağib Efendi hazır olduğu bi-ğaraz erbab-ı vukufdan Ali Efendi ibni Hafız Mustafa ve Muhammed bin İshak ve Semizoğlu Hacı Halil bin Ahmed ve Şeyh Melek Tahir bin Molla Hüseyin nam sikat-ı sahihatü'l-küll ala tarik eş-şehade ihbar ile lede'l-şer'el-enver zahir ve mütahakkik oldukdan sonra biraderi Osman dahi cihet-i mezkureyi berat tevcihini rica etmeğin cihet-i tevliyet-i mezkure mumaileyh Şeyh Mustafa'nın mütevelliyetin vazifei mersumesiyle bais el-arz Hafız Muhammed Behlul abd-i dailerine teamülü vechle tevcih ve yedine bir kıta berat-i şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulmak bi'l-iltimas der-i devletmedare arz ve i'lam olundu. Hürrire fi'l-yevmi'l-ihda min cemazielula, sene erbaa ve selase mietin ve elfün. (1 cemazielula 1304 = miladi 26 Ocak 1887)²¹⁵

Zamanımız şöyle konuşmasına çevrilebilir.

“Devletliye duacılarının arzıhalidir.

Vakıflar Bakanlığına bağlı vakıflardan olan Haleb vilayet-i celilesi dahilinde bulunan merkez liva bulunan Urfa'da olan Şeyh Mes'ud aleyhirrahme zaviyesi vakfının vazifesi tevliyetine berat-ı şerif-i alişan ile yetkili olan Hacı Mukim oğlu Şeyh Mustafa bundan önce çocuksuz olarak vefat etmiştir. Adı geçen tevliyet Osmanlı vatandaşlarından ana baba kardeşi Hacı Abdurrahman bir müddet hizmet edip sene be-sene muhasebesini de vakıflar müdürüne ibraz ederek tasdik olduğu vakıflar müdürlüğünde kayıtlıdır. Bu şekilde hizmet ettikten sonra o da bundan bir müddet önce Urfa'nın Kazancı mahallesinin nüfusunda 28. hanenin birinci numarasında kayıtlı doğum tarihi 1255 (miladi 1839) olan büyük oğlu Hafız Muhammed Behlül ve aynı hanenin dördüncü numarasında kayıtlı doğum tarihi 1260 (miladi 1844) tarihiyle kayıtlı diğer büyük oğlu Osman'ı terk eylediği halde vefat etti. Tevliyet bakımından yumuşak huylu olmakla bunun gibi vakıfların tevliyet yetkililerinin vefatlarıyla boşalması durumunda evladı olup da ehliyetli büyük çocuk olanlar bizzat ve küçük çocuğu olanlar daha sonra hizmet etmek üzere evladına verilmesi istenilmiştir. Böyle olmakla adı geçen vakıf da eski vakıflardan olup, ellerinde ve mahkeme kayıtlarında da kayıtlı vakfiyesi yoktur. Ancak adı geçen zaviye bugün mevcut ve ma'murdur. Evvel sonra vefat eden mütevellilerin baba ve ataları ellerinde adı zikredilen tevliyetten dolayı hizmet ettikleri ellerinde bulunan eski beratların anlamlarıyla belli olmaktadır. Sonra vefat eden mütevellininbüyük oğlu Hafız Muhammed

²¹⁵ Urfa Şer'i mahkeme Sicilleri, arş. no. 227, kayıt no. 64 (Belge no. 17)

Behlül babasının vefatından beri vakfın tevliyet hizmetini idare ede gelmiştir. Bu bakımdan bu konuya ehil ve müstahak olduğu, şehir meclisi idaresinde akdedilen şer'î şerif meclisinde hazır olan vakıflar müdürü Mustafa Rağıb Efendi ve ehli vukuftan Hafız Mustafa oğlu Ali Efendi ve İshak oğlu Muhammed ve Ahmet oğlu Semizoğlu Hacı Halil ve Molla Hüseyin oğlu Şeyh Melek Tahir isimli sağlam ve doğru yolda olan zatların şهادetleri ile şer'î şerif yanında açıkça belli olmuştur. Bundan dolayı biraderi Osman da mütevellilik beratının kendisine verilmesini rica etmektedir. Mütevelliliğin Şeyh Mustafa'nın belirlemiş olduğu mütevelliyet vazifesini arza sebep olan Hafız Muhammed Behlül kullarına verilmesi ve eline bir kıta berat-i şerif-i alişan sadaka ve ihsan buyurulması arz olundu. 1 Cemazielevvel sene 1304 = miladi 26 Ocak 1887'de yazıldı.

29. ŞEYH MÜSLÜM HAFIZ TÜRBESİ:

Halkın sık sık ziyaret ettikleri bu türbe Harrankapı mezarlığındadır. Şeyh Müslüm Hafız, Kerküklü Şeyh Abdurrahman efendinin halifesidir. 1958 senesinde vefat ettiğinde buraya defnedilmiş ve üzerine de bir türbe yaptırılmıştır. Anlatıldığına göre türbeyi kendisi hayatta iken yaptırmıştır. Şeyh Müslüm Hafız Nakşibendî halifesi olup bu tarikatın Halidiye kolundandır. Son zamanlarda yetişmiş bir din âlimi, Kur'an-i Kerim hafızı ve bir müşid-i kâmilidir. Birçok kerametlerinden bahsedilen Şeyh Müslüm efendinin türbesi Urfalılar ve kendi müridleri tarafından devamlı ziyaret edilen bir türbedir.

Hakkında şair Kıratoğlu Emin şu mısrayı söylemiştir.

Şeyh Müslim'dür bugün necm-i hüdası Urfa'nın

Şeyh Müslüm Hafız türbesi

30. ŞEYH SALİH TÜRBEŞİ:

Şeyh Salih'in, Cumhuriyetin başlarında yaşadığı ve Kadirî tarikatında olduğu söylenilmektedir. Babasının adı Muhyiddin'dir. Hakkında fazla bir bilgi yoktur. Türbe Harrankapı semtinde Et ve Balık Kurumunun yakınındadır. Urfalı Şair Kıratoğlu Emin'in (1884–1933) bir manzumede şöyle denilmiştir:

*İste himmet Şeyh Salih ibni Muhyiddin'e var
Eylemiştir beldenin şark-ı cenubunda karar*

Şeyh Salih'in Türbesi

31. YAKUB KALFA TÜRBESİ:

Türbesi, ismini verdiği Yakubiye mahallesindedir. Urfa halkı tarafından kendisinin meşhur şair Nabi'nin şeyhi olduğu da söylenilir. 17. yüzyılda yaşayan Yakub halife'nin şair Nabi'yi daha iyi yetişmesi için İstanbul'a gönderdiği rivayet edilmektedir. Ondaki kabiliyeti görmüş ve Urfa'dan İstanbul'a gitmeye ikna etmiştir. Oysaki Yakup Kalfa (halife) vefat ettiğinde Nabi henüz doğmamıştı. Halkın arasında bu şekilde tanınan Yakub halifenin mezarının üzerine son zamanlarda bir türbe yaptırılmıştır.

Yakup Halfe hakkında da Kıratoğlu bu mısrayı söylemiştir.

Gafil olma iste Yakup Halfenin imdadını

Yakup Kalfa, Nabi'den çok evvel yaşamıştır. Urfa evliyasından olan Yakup Halife Halvetî tarikatındandır. Şeyh Yakub Halife, Nabi'nin doğumundan önce 1619'dan sonra vefat etmiştir.

Halvetî tarikatının Urfa'ya, İbrahim Gülşenî'nin Urfa'ya gelişi ile 1510'li yıllarında girdiği kabul edilebilir. Ama Halvetîliğin Urfa'da yerleşmesi Yakup Kalfa ile olduğu sanılmakta ve Urfa'da Halvetî tarikatı bu zatla bilinmektedir. İki sene evveline kadar Yakup Kalfanın hangi tarikata mensup olduğu kesin olarak bilinmiyor, sadece Kadirî tarikatından olabileceği düşünülüyordu. Şanlıurfa Müzesi'nde gördüğüm bir tarikat silsilenamesinde Yakup Kalfa'nın Halvetî tarikatının şeyhi olduğu kesin olarak anlaşıldı. Böylece Halvetî tarikatına mensup Urfa meşayihî hakkında elde edilen yeni bilgilere göre Yakup Halifenin şeyhi, Sultan Mehmet III. (1593–1603) devrinin şeyhlerinden²¹⁶ **Şeyh Nasuh Efendi Eyüp el-Ensari'dir** (ö.1598–99).²¹⁷

Yakup Halifenin, Şeyh Nasuh Efendinin Halifeleri arasında ismi sayılırken **“Yakup Halife er-Ruhavî”** yazılmış, şeyhliğe başlayınca da silsilede ismi şu methiye ile kaydedilmiştir: **“Zübdetü erbab et-tarika ve kıdvetü ashab el-hakika reisi's-salikin ve fahrü'l-arifin Şeyh Yakup Efendi (k.s.)”**²¹⁸

Yine Yakub Halifenin isminin geçtiği kâğıdın arkasında 1619 tarihi kaydedilmiş ve silsilenin burada tamamlandığı yazılmıştır. Bu duruma göre Yakub Halife 1619 tarihinde hayattadır. Halk arasında Yakub

²¹⁶ Nev'îzâde Atâî, Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şekâik, yayınlansı İstanbul 1989, II, 467

²¹⁷ Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî, eski yazıdan aktaran Seyyid Ali Kahraman, İstanbul 1996, IV, 1230

²¹⁸ Belge no. 19

halifenin talebesi olduğu söylenen Urfa'nın meşhur şairi Yusuf Nabi'nin (1642–1712) kendisine yetiştığı artık şüpheli görünmektedir. Yetişmiş olsa bile Nabi'nin çok küçük yaşta olması gerekmektedir. Çünkü Yakup Halifenin Nabi'nin doğum tarihi olan 1642 senesine kadar yaşadığı belli değildir.

Şeyh Yakub Halife oldukça çok halife bırakmıştır. Bunların hemen çoğunluğu Urfalı veya çok yakın bölgelerindedir.

Yakup Kalfa türbesi

32. YALINCİK ZAVİYESİ:

Urfa surları dışında olduğunu bildiğimiz bu zaviye, yoldan geçen yolculara hizmet vermekteydi. Onların gündüz ihtiyaçları ve gece konaklamaları için faydalı oluyordu. Bu zaviyenin varlığını şu belgeden anlamaktayız.

"Der devletmekine arz-i dai-i kemine budur ki,

Medine-i Ruha haricinde vaki Şeyh Yalincık Zaviyesi'nin yevmi üç akçe vazife ile şeyhi olan Şeyh Ahmed fevt olub yeri halî ve hizmeti muattal kalmakla yerine erbab-ı istihkaktan ve sulahadan bais-i arz-i ubudiyet diğer Şeyh Ahmed daileri her vecihle layık ve mahall ve müstahak olmağın meşihat-ı mezkur vazife-i merkume ile mezbur Şeyh Ahmed dailerine tevcih ve yedine berat-ı şerif-i alişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasına der devlet medara arz ve i'lam olundu. Baki emr ve ferman min lede'l-emrindir. Hürrire fi evahir-i şehri Safer el-hayr sene 1148.

*el-abd el-da'i lil-devleti'l-aliyeti'l-Osmaniye
el-Hac Osman el-Kadi-i bi-medineti Ruha.*"²¹⁹

“Devletli efendiye kullarının arzıdır.

Ruha şehri haricinde bulunan Şeyh Yalincık Zaviyesi'nin gündelik üç akçe vazife ile şeyhi olan Şeyh Ahmed vefat etmiş yeri boş ve hizmeti yapılamaz olmuştur. Yerine hak sahiplerinden ve Salih kimselerden olan diğer Şeyh Ahmed kulları her bakımdan layık ve müstahak olduğundan adı geçen şeyhliğin belirlenmiş vazife ile Şeyh Ahmed kullarına verilmesi ve eline berat-ı şerif-i alişân sadaka ve ihsan buyurulması rica, arz ve i'lam olundu. Baki emır ve ferman efendimindir.

30 Safer el-hayr, sene 1148, miladi 23 Temmuz 1735 tarihinde yazıldı.

Osmanlı devletinin duacı kulu Urfa Kadısı Hacı Osman”

Şeyh Yalincık İsmi ile anılmakla, bu zaviyenin 1735 tarihlerinden önce tesis edildiği anlaşılmaktadır. Hicri 1148 senesi Safer ayında miladi 1735 senesinin Haziran ayında verilen bu dilekçe ile Şeyh Ahmed'in vefat ettiği ve yerine diğer bir Şeyh Ahmed'in görevlendirilmesi için padişahın berat istenmektedir. Bu şeyhin yaptığı göreve karşılık üç akçe gündeliği vardı.

²¹⁹ B.O.A. Cevdet, Evkaf, no.22304

33.ZEBE ZİYARETİ TÜRBESİ:

Türbe, Su meydanından sarayönüne giden yoldadır. Halk arasında Zebe ziyareti veya Zeve ziyareti denilmektedir. Kim olduğu hakkında ise hiçbir bilgi yoktur. Türbenin kitabesi şöyledir.

*Kad 'ammere haza merkad
Mülazim Muhammed
İnşaii sene 1252
Maşaallahukâne*

Kitâbede, bu türbeyi Müzalim Muhammed yaptırdı. İnşa tarihi hicri 1252 (miladi 1837)'dir, denilmektedir.

Bu türbe hakkında da Kıratoğlu şu beyti söylemiştir.

*Zive'nin var mı bilen bilmem mübarek adını
Çünkü çoktur böyle mahfi evliyası Urfa'nın*

Urfa'nın çeşitli yerlerinde bunun gibi çoğunun ismi bile bilinmeyen ve ne oldukları hakkında sadece kulaktan kulağa söylenen birçok mezar bulunmaktadır.

34. BİRECİK İLÇESİ RİFAİ TEKKESİ:

Bu hangahın (tekkenin) varlığını, Rifai şeyhi Seyyid Ali'nin 1858 tarihinde Hangahın tevliyetinin kendisine verilmesini talep ettiği 17 Zilhicce 1274 (30 Temmuz 1858) tarihli dilekçe üzerine tanıyoruz.

Dilekçe şöyledir:

"Maruz-i çaker-i keminelidirki

Urfa livasına ve Berkü'l-fıra Birecik'te Kaletü'l-Rum Birecik kalesi demekle maruf derununda camii kebir-i hali ile medfun bulunan kutbü'l-arifin Şeyh Şerefeddin (K.S.) hazretlerinin meşihata meşruta şart vakıf tevliyetiyle Birecik'te vaki medfun bulunan sahibü'l-fütuh muhafız-ı kaletü'l-Rum kutbü'l-arifin Şeyh Cemaleddin ibni Şeyh Yusuf Şiareddin el-Adevi ve ibni Cemaliye (kuddise sirruhuma) hazretlerinin hankah-ı şerifinin meşihata meşruta vakıf tevliyeti Halep'te defter-i Hakanide mestur ve mukayyed olup Alagöz karyesi 24 kırat ile ikinci vakıf Sümmekiyeh ve Halep ve Şam-ı şerif eyaletleriyle Urfa sancağında vafır karyeler ve Ayıntap kazasında anabek ve Kıyam ve Küdak ve Bukât mahail-i kuranın a'şar-ı şer'iyeleri ta'şir olunmak hakkında cennet mekan Sultan Melik Tahir rahmetullahi aleyh hazretlerinin eyyam-ı

saltanatlarından cennetmekân kanun-i Sultan Selim Han Gazi rahmetullahi aleyh hazretlerinin dar-ı bekaya rihlet buyurdıkları senenin tarihine kadar evlad-ı vakıf idare ederek batın ma batın vakıf-ı tevliyet mezkurun gallesi hasılatı ta'şir olunmakta iken evlad-ı vakıfın cümlesi vefat etmiş ve nesilleri munkariz olmuş olduklarından tarih-i mezkurdan bu ana kadar vakf-ı tevliyet-i mezkurun vakfiyesi kullanılmayarak zevat-ı kiram el-aziz hazeratı Birecik'te medfun olduğuna mebni liva-i Urfa ahalisinden olarak bir nefer itibariyle şeyhden şeyhe bila vakfiye tevcih oluna gelmiş iken ve bu dailerin dahi mahal-i mezkur ahalisinden bulunup vakf-ı tevliyet-i mezkure bila vakfiye uhde-i abd-i acizaneme tevcih olmuş olduğundan bundan böyle cerrar-ı berrani (zahiri menfaat) makulesinden uryani Yahya'nın sülalesinden Safiye hatunların vakfiye-i mezkur ber takrib yedine geçerek nahak yere kendinden gizleyerek 60 senedir füzuli gizlüce gallesi hasılatlarını taraf taraf yoklayarak rast geldiği mahallerde sırren sirkat ve mahfiyen bila tecih ahz ve ekl ederek memleketi Ayıntab canibine firar etmekte bulunarak sene-i mezkure kadar kendini gizlemiş iken abd-i acizanem mutasarrıf olalı yedi sene zarfında hatun-i mezbure kendini zahire ihraciyle vakf-ı mezkure gerek nesline ve gerek kendine tevcih olmamış iken cerrar-ı berani makulesinden Uryani Yahya'nın sülalesinden Safiye Hatun evlad-ı vakıfım diyerek acizanem mutasarrıf olduğum vakf-i tevliyet cihetime müdahale ederek kendi uhdesine almak şarazında bulunmakla ve cihet-i mezkur nisvan taifesine verilmek memnuatda olmakla kalkışıp hilekârlık sevdasiyle vakf-ı tevliyet-i mezkurun Safiye Hatun mezbure oğlu Hüseyin'in uhdesine tevcih ettirmek iddiasında bulunmakla, halbuki bu ana kadar bila vakfiye tevcih oluna gelmiş vakf tevliyetin vakfiyesine şer'-i şerif fetva-yi penahiyle itibar olmadığından ve bu dailerini dahi vakfiye-i mezkureye itibar etmeyeceğim derkâr ve aşikâr olmakla merahim-i Aliyelerinden vücuduna malum alileri buyruldukda vakfiye-i mezkur zabt-ı battallara hıfzı olarak Safiye Hatun ile oğlu Hüseyin celp olunmak üzere Urfa meclisinde şer'le murafaa olunarak vakf-ı tevliyet-i mezkurdan Safiye Hatun ile oğlu Hüseyin'in yedleri kat' ve mudahalelerinin men' olunması için şer'-i şerif-i meclis-i mezkureye Safiye Hatun ile oğlu Hüseyin muhalefet ederek hazır olmazlar ise avk (alıkoymak) ve tehir olunmayup icab-ı iktiza edecek isti'lam ve mazbata yed-i daiyaneme testir i'tası hususi için sadaret-i vekâlet penahilerinden iki kıta emirname-i sami yedime i'tası babında emir ve ferman hazreti sami'-i lede'l-emrindir. 17 Zilhicce 1274

Tarık-ı aliye-i Rifaiyeden hadim el-fukara hankah-ı mezkur es-Seyyid eş-Şeyh Ali daileri.”²²⁰

Bu dilekçede: “Birecik’te Rumkale denilen Birecik kalesinin içinde boş olan büyük Camide medfun olan kutbe’l-arifin Şeyh Şerefeddin (K.S.) hazretlerinin şeyhine şartlı olan vakıf tevliyeti ile ve yine Şeyh Yusuf Şuauddin el-adevi’nin oğlu Birecik’te medfun bulunan fetih sahibi Rumkalesinin muhafızı kutbü’l-arifin Şeyh Cemaleddin ve Cemaliye’nin oğlu (k.s) hazretlerinin hankah-ı şerifinin meşihatine şartlı olan tevliyeti Halep’te defter-i Hakanide yazılmış kayıtlıdır. Alagöz köyü 24 kırat ile ikinci vakıftır. Semakiye ve Halep ve Şam-ı Şerif eyaletlerinde Urfa sancağında çok fazla köyler vardır. Ayntep kazasında Atabekli ve kıyam ve kedâk ve Bukât köy mahallerinin şer’i öşürleri alınması hakkında cennetmekân Sultan Melik Tahir (r.a)²²¹ hazretlerinin saltanat günlerinden ve cennetmekân Kanuni Sultan Selim (Süleyman) Han Gazi (r.a) hazretlerinin darı bekaya geçtikleri senenin tarihine kadar evlad-ı vakıf idare ederek kuşaktan kuşağa tevliyet vakfının geliri öşrü paylaştırılırdı. Vakıf sahibinin evlatlarının hepsi vefat etmiş ve nesilleri kesilmiş oldu. Bu yüzden zikredilen tarihten bu zamana kadar vakfın tevliyetinin vakfiyesi kullanılmayarak muhterem yüce zatların Birecik’te medfun olmalarına dayanılarak Urfa sancağı ahalisinden olan bir kişi itibariyle şeyhten şeyhe vakfiyesiz olarak verilmiş idi. bu duacıları dahi aynı sancaktan bulunup adı geçen tevliyet vakfına vakfiyesiz olarak benim âcizane üzerime verilmiştir. Bundan böyle Cerar Berani denilen Uryani Yahya’nın sülalesinden Safiye hatunun adı geçen vakfiyeyi bir vesile ile eline geçirerek haksız yere kendinde gizleyerek 60 senedir boş yere gizlice hâsilatın gelirini zaman zaman yoklayarak rastladığı mahallerde gizlice hırsızlık edip alıp yemek durumunu yaparak memleketi Ayntab taraflarına firar ediyor. Zikredilen seneye kadar kendini gizlemiş iken ben aciz kulun buna mutasarrıf olalı 7 sene zarfında adı geçen hatun kendini açığa çıkararak vakfın gerek nesline ve gerek kendine verilmemiş iken Cerrar Berani makulesinden Uryani Yahya’nın sülalesinden Safiye Hatun vakıf evladıyım diyerek mutasarrıf olduğum tevliyeti vâkıfıma mudahale ediyor. Bu şekilde vakfı kendi üzerine almak gayesinde bulunmaktadır. Bu bakımdan vakfın tevliyetinin kadınlara verilmesi yasak olduğundan hilekârlığa kalkışarak vakfın tevliyetinin Safiye Hatun oğlu Hüseyini üzerine geçirmek iddiasında bulunmaktadır. Hâlbuki bu ana kadar vakfiyesiz olarak verilmiştir. Vakıf tevliyetin vakfiyesine şer’i şerif fetvapenahiyle itibar olunmadığından ve

²²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A-DVN., 132 / 100.1 (belge no. 20)

²²¹ Bu Melik Tahir, Birecik ilçesinde türbesi bulunan Melik Tahir olabilir.

bu duacıları dahi vakfiye-i mezkureye itibar etmeyeceğim. Bu açık olmakla yüce merhametlerinden bunun böyle olduğu bilindiği buyrulduğunda vakfiyenin zabt ve iptalleri hakkında Safiye Hatun ile oğlu Hüseyin Urfa meclisine çağrıldılar. Urfa meclisinde şer'le def edilerek vakf-ı tevliyeti Safiye Hatun ve oğlu Hüseyin'in elinden alınması ve mudahalelerinin engel olunması istendi. Şer'i şerif meclisine Safiye Hatun ile oğlu Hüseyin muhalefet ettiler. Hazır olmazlar ise alıkonulmayacağı ve tehir edilmeyeceği gerekecektir. Bilgi edinilmesi ve mazbatanın ben duacınızın eline verilmesi için sadaret-i vekâletpenahilerinden iki kıta emirnamenin bana verilmesi için emir ve ferman emirlerinizindir.

Tarikat-ı Rifaiyeden adı geçen hankah'ın hadim ül-fukarası duacıları Seyyid eş-Şeyh Ali" denilmektedir.

Tekkesinin şeyhlerine şart koşulmuş olan vakıf tevliyetini Kanuni Sultan Süleyman Hanın vefatı tarihine kadar vâkıfın evlatları idare etmişlerdir. Sonra Vâkıfın evlatları kalmayınca, tekkenin şeyhleri tevliyetini almışlardı. Bu defa da bu vakfın tevliyetinin kendisine olduğunu fakat Safiye adındaki bir kadının mudahale ettiğini bu yüzden tevliyetin tekrar kendisine verilmesini istemektedir.

35. HARRAN İLÇESİ HAYAT EL-HARRANİ TEKKE VE TÜRBESİ:

Urfa'nın Harran ilçesinde kendi adını taşıyan caminin içindedir. Hakkında Urfalı Şair Kıratoğlu Emin'in (1884–1933) şu kıtayı söylemiştir.

Ba husus ehli tasavvuf dördür ey sahib-hüner

İkisine anların hâk-ı Ruha olmuş makarr

Biri Yahya 'dır ki haydir âleme imdad eder

Şeyh Ukayl-i Membici 'dir akrabası Urfa'nın

Ünlü İslam gezgini ibni Cübeyr Hayat el-Harranî'nin zaviyesinin camiin kiblesinde inşa ettiğini bildirmektedir.²²² Yine aynı gezgin Hayat el-Harranî'nin oğlu ömer'in de bir zaviyesinin olduğunu söylemiştir. Hayat el-Harrani'nin türbesi de bu cami ve tekkenin bitişiğindedir. Türbe kitabesi cami kapısının üzerine konulmuştur. Camii kapısı üzerindeki kitabede bu türbenin miladi 1195 tarihinde oğlu Ömer ve kardeşi oğlu Ebubekir tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kitabe şöyledir:

²²² Ramazan Şeşen, Harran Tarihi, Ankara 1993, s. 22

“Bismillahirrahmanirrahim. Emere inşai haza'l-meşhed el-mübarek el-fakir ila rahmetullahi Taala eş-Şeyh el-salih el-zahid el-abid Ömer ibni'ş-Şeyh Hayat ibni Kays ve ahuhu ibni Şeyh Abubekir kaddesallahu taala ala yedi'l-fakir ibni uhtihi Ali, ğafarallahu lehu ve licemii'l-müslimin ve kâne'l-fırağu min imaretihî fi şehri cemazielahir es-sene 592”²²³

Kitabeden anlaşıldığına göre Hayat el-Harranî'nin oğlu şeyh Ömer tarafından on sene sonra hicri 592, miladi 1195 tarihinde Hayat el-Harranî'nin mezarı üzerine bir türbe yaptırılmıştır.

Hayat-ı Harrani Camii ve türbesi

²²³ Mahmut Karakaş, Şanlıurfa ve ilçelerinde Kitabeler, Şanlıurfa 2001, s. 369

36. SURUÇ İLÇESİ ŞEYH MÜSLÜM TEKKE VE TÜRBESİ

Urfa'nın Suruç ilçesi Ziyaret köyündeki **Şeyh Müslim** (ö. 1074) türbesinin içinde bulunduğu tekkesi ise, Cami, tekke, imaret olarak bir külliye halinde yapılmıştır. Şeyh Müslim (k.s.)'ün türbesinin inşa tarihini kesin olarak bilinmemekle beraber, 1168–69 tarihinde inşa edildiği belirtilmektedir.²²⁴ Türbenin kapısındaki kitabe şöyledir:

“Ammere hazihi'l-kubbeti'l-mübareketi ala kabri'ş-Şeyh Mesleme ibni Na'me kaddesallahu sürrehu'l-aziz. Fi şehri cemaziel-ula sene hamse ve erba'ine ve seb'a mie(veya tis'a mie) ala yed'il-fakir er-raci ila rahmetün rabbuhu ve ğufranuhu eş-Şeyh Hasan ibni eş-Şeyh Muhammed rahimehullahi aleyhi ve livalideyhi ve cemi 'i'l-müslimin ve 'l-müslimat.”

Yani Name oğlu Şeyh Mesleme (Şeyh Müslim) (k.s.)'ün üzerine bu türbeyi hicri cemazielula 945, miladi Ekim 1538 (veya H. 745- M. 1335) tarihinde Allah'ın rahmetini dileyen Şeyh Muhammed oğlu Şeyh Hasan yaptırmıştır. Zaman aşımından dolayı kitabe yıprandığı için, yazı ile yazılan tarih “hamse ve erba'ine ve tis'a mie(945)” ve “hamse ve erbaine ve sab'e mie(745)” şeklinde okunabilmektedir.²²⁵

1113 Ramazan 20 (19 Şubat 1702) tarihinde Şeyh Müslim zaviyesi şeyhi ve zaviyedarı Şeyh Muhammed Efendi elindeki beratın eskimiş olmasından dolayı yeni bir berat istemiştir. Kendisine, Sultan IV. Muhammed'in (1648-1687) oğlu Sultan II. Mustafa (1695-1703) zamanında yeni bir berat veriliyor. Verilen berat şöyledir:

“Huve Allahu el-aziz el-muin el-menab

Sultan Mustafa ibni sultan Muhammed Han

Nişan-i şerif-i alişân-i sami mekân-i sultanî ve tuğra-yi Gaza-yi cihanî nişan-i Hakanî madeni bi'l-avni rabbani hüküm oldur ki

Çün zümre-i ulema ve fırka-i meşayih ve süleha-i eşref-i tevaif emceddir. Hemişe karin-i ikram olmak saadet-i (ibaret-i) seniye-i şehriyari ve bahtiyaridir(?). Bena ala zat(?) çün avn-i inayet-i sübhani ve sün-i (koruma) hidayet-i samedani birle serir-i saltanat-ı Osmani ve

²²⁴ E.Eser, Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rum kaledeki taşınmaz Kültür Varlıkları, Ankara 1999, s. 283

²²⁵ Bu tarihi, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları, Ankara 1999, s. 287 (K. Türkmen 1988) “tis'a” olarak okumuştur. Ben de “Seb'a” okudum.

kiram-ı (?) hilafet-i cihanı bani üzere cülus-i hümayun saadet makrunum vaki olmakla umumen tecdid-i beravat-ı (beratlar) fermanım olmağın. Bundan akdem Ruha'ya tabi ve Suruç'da vaki Şeyh Müslüm evkafı zaviyesinin vazife-i muayyenesiyle Şeyh-i zaviye olan işbu rafî' tevki'-i refîü's-şani şehriyari (...) tebliğ-i meksub-i unvan-ı telezzüzi ve'l-kıdvetü'l-ulemai ve'l-muhakkikin Şeyh Muhammed zide ilmuhu yedinde olan atik beratın der saadetime getirüp tecdidin rica etmekden hakkında mezid-i inayet-i padişahanem vücuda getirüp atik beratı mucibince bin yüz altı (1106) cemazielahirinin yirmi ikinci (8 Şubat 1695) günleri muharrer ve işbu berat-ı hümayun-i meşreb makrunu verdim. Ve buyurdum ki mumaileyh Şeyh Muhammed zide ilmuhu varup zaviye-i mezburede uslub-i sabık üzere şeyh-i zaviye olup hizmet-i lazimesin (?) mer'i (sayılan, hükmü geçen) ve müedda (mana) kılındıktan sonra bundan evvel ol zaviye-i mezburede vazife-i muayyenesiyle ve ne minval üzere mutasarrıf ola gelmiş ise yine ol minval üzere vazife-i mu'teberesin evkaf-ı mezbure mahsulünden alup mutasarrıf ola. Ve resim-i beratı mütevellisi beher birin teslim-i hazine olunmuşdur. Şöyle bileler alamet-i şerife itimad kılalar. ”²²⁶

Suruç'ta Şeyh Müslüm Türbesinin içi

²²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, AE. SMST. II. Mustafa, 17 / 1663 (belge no. 18)

XII. ŞANLIURFA'DA ESNAF DERNEKLERİ veya AHİLİK TEŞKİLATI

Selçuklular devrinden beri Anadolu'da var olan Ahi teşkilatı, Osmanlı devrinde de varlığını korumuş esnaf ve sanatkârların üyesi olduğu bir dernek çeşidi idi. Ahilerin bir şeyhi yani başkanı bulunur, konulan kural ve kaidelerle esnafı nizam ve intizam içinde tutar, aralarındaki hak ve hukuku, adaleti uygulardı. İbni Batuta, Osmanlı devletinin ikinci hükümdarı Orhan Gazi zamanında Anadolu'dan geçerken İznik'te bir Ahi zaviyesine misafir olduğunu ve kendisine oldukça ikrâmda bulduklarını anlatmaktadır.²²⁷

Bu Ahi teşkilatının bir örneği de Urfa'da bulunuyordu. Ahilik teşkilatının bir kolu olan “Çarşı Ağa”lığı ise çarşı muhafızı yerine kullanılan bir tabirdir. Çarşı ağaları, esnafın başkanı durumunda idiler. İmalatın kalitesini kontrol ettikleri gibi, sanatkârların kendi aralıklarında, usta-çırak arasında meydana gelen anlaşmazlığı giderir, adaleti temin ederlerdi.

Dabakhane camii yanında bulunan Dabakhane kahvesinin önündeki havuzun altında bir türbe olduğu söyleniliyordu. Bu havuzun yeri kazıldı ve gerçekten de içinde yıkılmış bir türbe kapısı üzerinde bir kitabe bulundu. Bu kitabede şunlar yazılı idi:

*Ahi evrân saliklerinden işte birisi
Bu câ-yı bekada cesedi etdi mukayyed
Vaktiyle ona kubbe bina olmuş iken gör
Hedm olmağa yüz etmiş idi kıldı mücedded.
Tabakhanenin ustaları birbirin el-Hak,
Yek dil olup asar-ı cemil üzre müekked.
Revhaniyeti baki ola banilerin heb,
Zill encümen ola sayesi Ya Rab müebbed.
“Hamden” çıkuben söyledi tarihini Sanî
Pek oldu güzel bu medfen-i Şeyh Muhammed
Fi sene 1267 zilkade 7*

Burada da Şeyh Muhammed adında bir çarşı ağası veya bugünkü deyimle dernek başkanı diyebileceğimiz bir zat yatmaktadır. Türbenin tamir tarihi hicri 1267, miladi 3 Eylül 1851'dir. Bir Mevlevi dervişi olan Şair Sanî'nin (1783–1852) türbe taşına yazdığı kitabe ile bu zat

²²⁷ İsmet Parmaksızoğlu, İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, M.E. B. İstanbul 1971, s. 46

hakkındaki bilgilere ulaşıyoruz. Türbenin üzerindeki bu havuz, Urfalı bir hayırseverin yarımıyla ve yine Urfalı değerli araştırmacı yazar Mehmet Oymak ve Mimar Cevher İlhan'ın rehberliğinde eski havuzun yerinde, 2004 yılı içerisinde yeniden güzel bir tarzda yaptırıldı.

Şair Kıratoglu Emin hakkında şu beyti söylemiştir.

*Şeyh Muhammed dergehinden arif ol iç badeyi
Nur-i Ceddü'l-enbiyadır aşinası Urfa'nın*

Böyle bir çarşı ağası mezarı Harrankapı mezarlığında olup, ismi İsmail Efendidir. Mezar kitâbesi şöyledir.

*Rızaen lillahi'l-fatih
Haza kabrü'l-merhum el-mağfur
eş-şehir bi-Hacı Delv-zâde
es-saliki fi'llah Sülukü's-salikin
ve hadimüs-Seccadetü'l-aliyetü'l-Kadiriye
ve'l-Nakşibendiyye
el-mütakal min dari'l-fena ila dari'l-beka
Çarşı Ağası İsmail Efendi bin Muhammed Bozan
Gafarallahu lehuma ve'l-valideyhima
Sene: 1321*

Hicri 1321 miladi 1903 senesinde vefat eden İsmail Efendi, Çarşı ağası olduğu gibi hem Kadiri ve hem de Nakşibendî tarikatı şeyhi idi. Zaten Çarşı ağalarının ilim veya tasavvuf bakımından esnafın diğerlerinden daha üstün olmaları gerekmektedir. Urfa'daki 'Çarşı Ağalığı'na tek örnek bu zatın mezarıdır. Kendisinin mesleği kovacılık olduğu için delv-zade diye şöhret kazanmıştır.

Bu teşkilata değişik bir örnek de "Deveci Şeyhi"liğidir. Bediüzzaman mezarlığında mezarı bulunan bu "Deveci Şeyhi"nin mezar taşında şunlar yazılmıştır.

*Rızaen lillahi'l-fatih
Haza kabrü'l-merhum el-mağfuru leh
Deveci Şeyhi Ömer Çavuş ibni İbrahim
Tüviffa ila rahmetullahi Taala
Fi şehri Muharrem el-haram
Fi sene 1334*

Hicri 1334 miladi Kasım 1915 senesinde vefat etmiştir. Deveci Şeyhi Ömer Çavuş da Urfa'da kendi sahasında tek örnek olarak bilinmektedir. Bunlarda isminden anlaşılacağı üzere devecilerin, kervan çalıştıran kimselerin reisidir.

Urfa şer i mahkeme sicillerinin 1303 senesi 7 Şaban'ında miladi 12 Mayıs 1886 tarihli ve 457 numara ile kayıtlı dava vekaletinde "...Nacar Şeyhizade topal Ahmed ibni Kılınçoğlu Muhammed ağa.." diye geçen cümleden anlaşıldığına göre, nacar şeyhi'nin de bulunduğu, yani marangozlar esnafının dernek başkanı'nın varlığını görüyoruz. Bu gibi ağa ve şeyh ismi kullanmaları o san'atın dernek başkanı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu sicillerde geçen dikkat çekici bir isim de "dilenciler şeyhi"dir. Bu isim bir tarlanın hudutlarının belirtildiği bir maddede "dilenciler Şeyhi bağı demekle maruf cümlesinde geçmektedir. Urfa'nın Bey kapısı tarafından şehir dışında olduğu belirtilen bu yer 14 Cemazievvel 1303 miladi 19 Şubat 1886 tarihli ve 403 numaralı dava vekâletnamesinden anlaşılmaktadır.

Şeyh Muhammed'in eski türbesi

KONU İLE İLGİLİ BELGELER

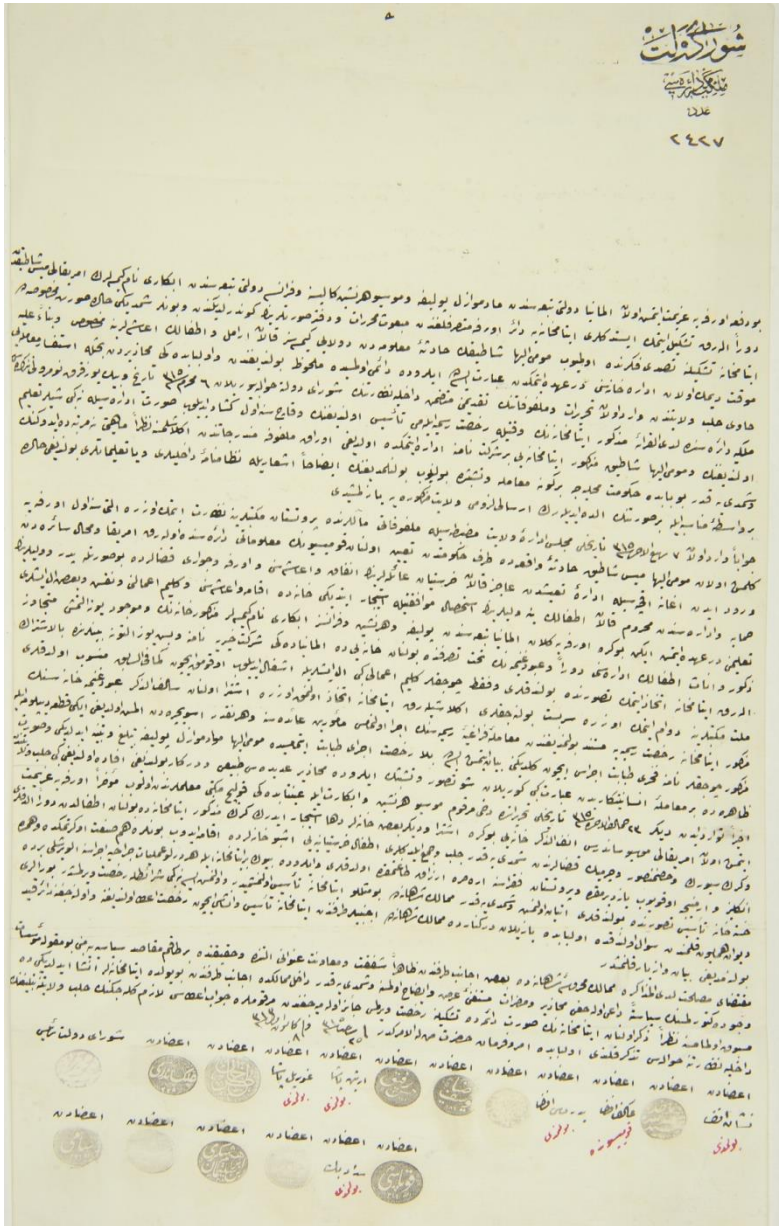
عظمتو اتم حلتی رضا تعالی عنده حلتی جمع ستمه کشف و صدور بوردیم اراده ستمه حلتی حلتی
اور کرده ستمه عرافت و رضای تعالی عنده حلتی جمع ستمه کشف و صدور بوردیم اراده ستمه حلتی حلتی
نظور علیه توفیقاً اجلی تعیری رایح اتم اولی ستمه او توی بری طغوز بوز قوشم خابرا و ارجی اکوشمه اولی ستمه سبغ بوردیم
ایم قوشم با تزیین با قوشم بتمه ستمه ستمه او توی بری طغوز غوشمه او توی باره له حلتی اوقافله او حوز او بوردیم بودیم ستمه
سوی ستمه جامع ستمه ستمه ستمه امانت تعیری حلتی اوقاف اصابونه تقارنه حلتی حلتی ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه
داخته دانه ستمه ستمه ستمه و تقدیم حلتی اولی ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه ستمه
ایر بر حلتی ستمه

صد اعظم
کمال

ساز و ساز
۱۸۱

مردم حاکم کیم
بدره دست بلاق اولی معین تقوی بوردیم
سوزنده ستمه
ستمه ستمه

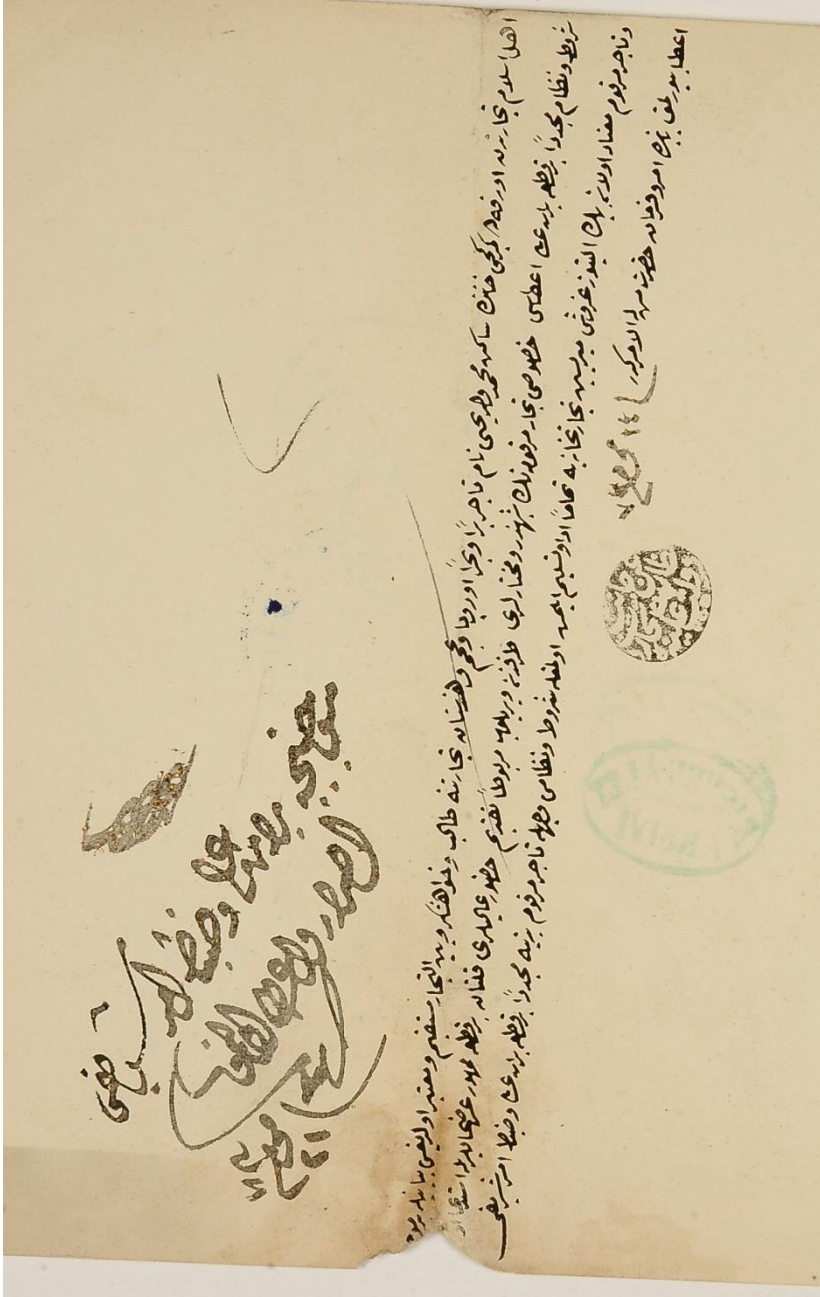
Belge no. 1 - Ömeriye Camiinin tamiri hakkında arz dilekçesi ve emir yazısı.

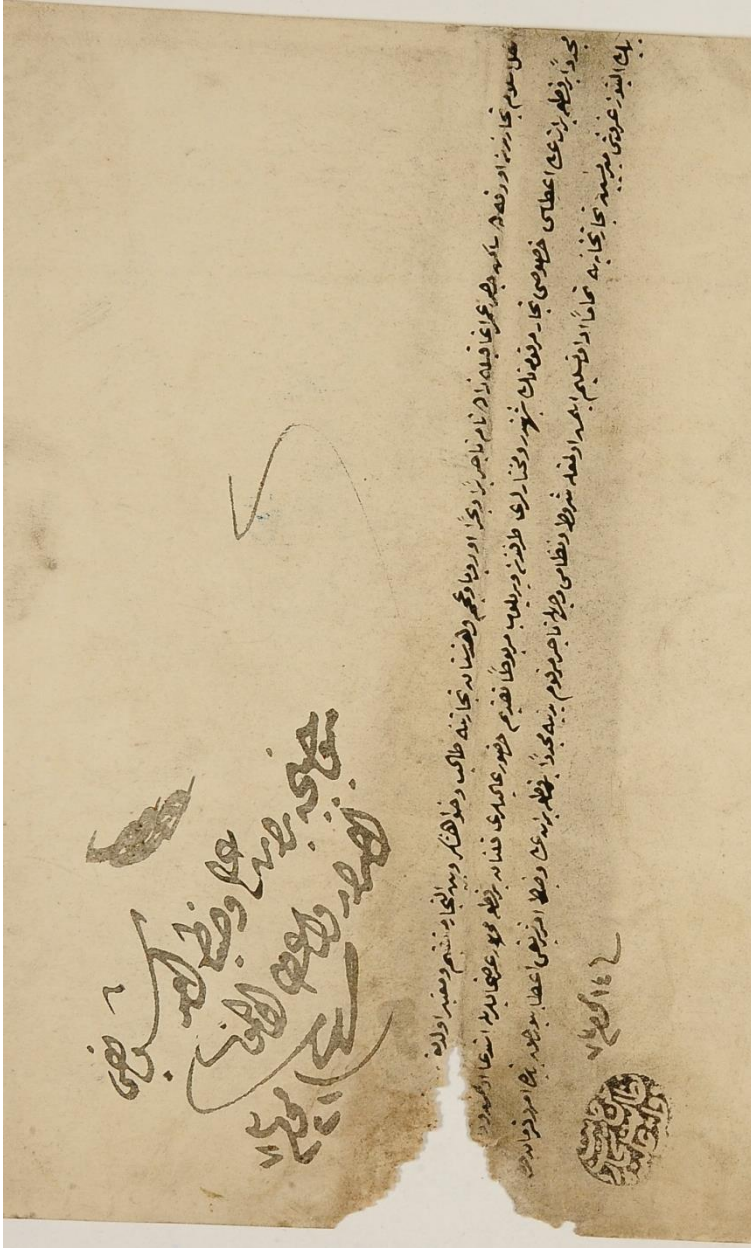
Belge no. 2 - Bayan Şuttuck'un açacağı yetimhane hakkındaki belge.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a document or letter. The text is written in a cursive style and is oriented vertically on the page. The content appears to be a formal document or a letter, possibly related to the establishment of a commercial council in Urfa, as indicated by the caption below. The text is written in dark ink on a light-colored paper.

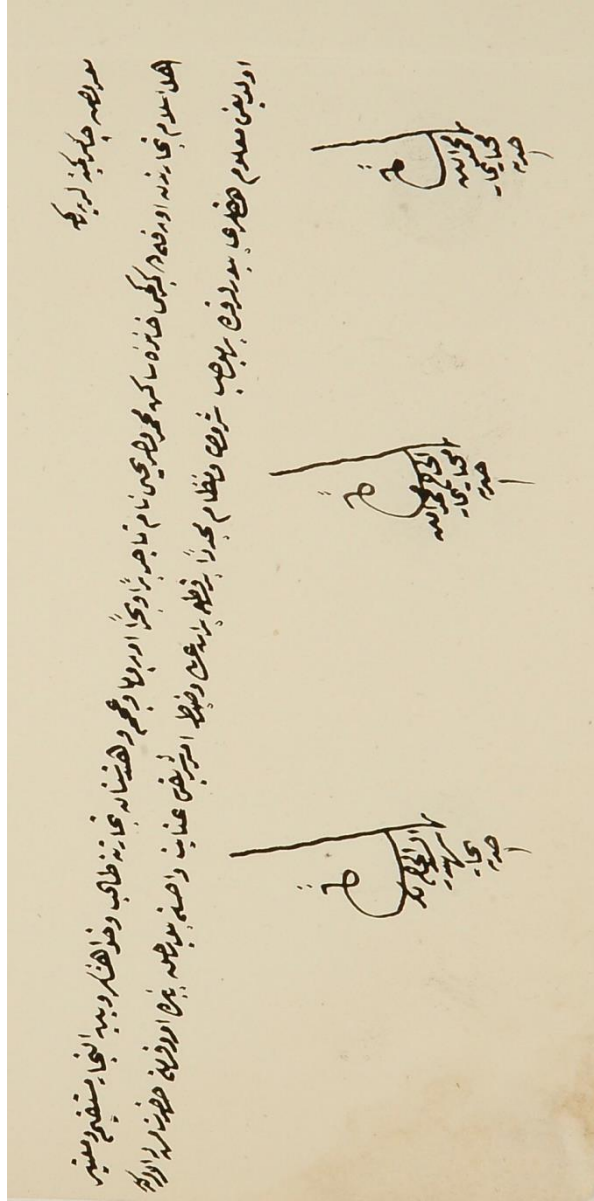
Belge no. 3 - Urfa'da ticaret Meclisi kurulması hakkındaki yazı

Belge no. 4 / a -Urfa tacirlerinden Mehmet oğlu Yahya'nın ticaret için berat istemesi hakkındaki belge

Belge no. 4 / b - Hacı Ömer Ağa Kiblezade'nin ticaret için berat istemesi hakkında belge

Belge no. 4/c - Urfa Ticaret konsolosu ve muhtarlarının, tacirlerin güvenilirliği hakkında verdiği bir belge

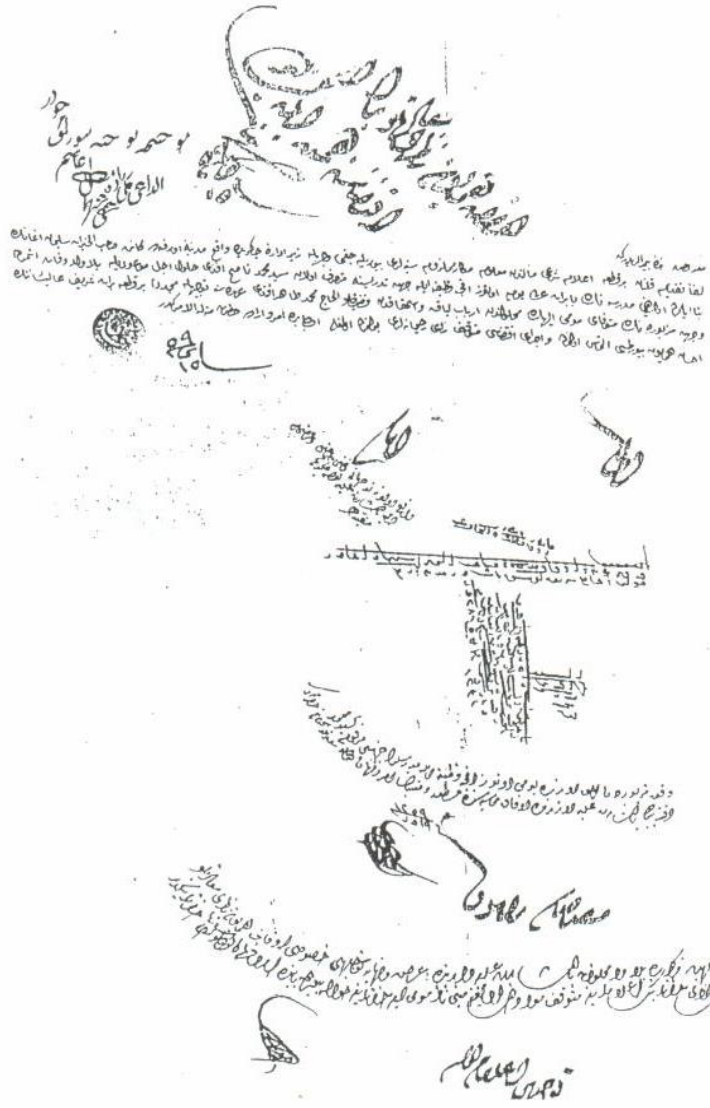
حی

در وقتیکه حضرت داعی گشته بود که تقاریر و اوقات بما یوزن ملکانه یہ ملحق و طافتم حلب ولایتی و خلفه کاشق
 برزوا بولنگز مدینه آورده واقع حجب مدرسه کت با نسی و اوقات واقعی المجمع خمس فدی مروجات مدرسه
 بومی بش ایتمه و ضمیمه ایله تویست حجی اولاد اولادینک ذکر و ارشیدینه و بعده اولاد اثنا عشر اصالح و ارشد ذکرین
 و بعده اولاد اثنا عشر اشهد و عقلت شرط و تعیین ایش اولاد یعنی واقف موهی البکات بیک یوز اولاد زیدنی ایله
 سوزده و حضا اولاد برزوا اولاد بر قطع و عقبه حجی تظوشده و واقف مدرسه کت زمانه اولاد نه و واقف شرف
 مذکورک بوقت اولاد مریب قوجا لوزن اولاد اولاد ذکر واقف نه جهت مذکور شیخ مصطفی محمد بن مصطفی
 بولون یعنی واقف دقوی قیدینه و بود جمله بروجی شرط واقف عمل برح کلک لقا نعل قیدینک مستان اولاد یعنی
 جهت مذکورک چون برایشه بر عیالین استخوانه موقت حاصل الیمیرق شیده و کبر بیلارت عالیشان لقرن
 اوله کلش و بوشلوا جهت موقوفه ندر میزان برات اولیان حضرت برات استخالفه حضرت زغان علی اقصانه و مرقوم
 شیخ مصطفی دخی اولاد کت حلی حرم مکره نمونده اولاد زیدنی نمود و یکینی خانه ده تاریخ ولادتی یکین اولاد کت بش با یکینه بقده
 سلی کیر اولی احمدی ترکله بوزن قدم وفات و فوتغدن بروم نهم احمد جهت مذکورک به معروف بولوش جهت مذکورک به
 نرفته بکنه جهت مذکورک کت محمد سینه بوهی ایله لار سلطان برات شرف عالیفک استخالف مرقوم احمد
 نرفته سینه ها و سیر علم نشرو اولاد مذکورک واقف بدری مصطفی فدی حاکم اولاد مع حاکم مدینه منوره حکم شریفینه
 معقود مجلس شریف خیر نموده لدی الخفق مدرسه مذکورک الیوم موجود و سوز اولاد یعنی مسموعی مرقوم اولاد اولاد ذکر
 واقف اولاد در جومنده جهت مذکورک به مسیحی کندون غیری بولخاد یعنی استغاث و امانت ایله بوصوف
 جهت مذکورک به ایغایه مقدر اولون یعنی باب و قوفون معوض جماعت مسیذن ملاطعینی بن عبدالله شیخ امام بن
 محمد علی جلیل و عمر بن محمد طاهر و احمد بن بهرام امام ثقات صحیحی الکلمات مجلس معقود مذکورک طلوب
 یعنی طریق الشهارت اخبار و جهت مذکورک مرقوم احمد توجیهینی نیاز در قطع معهور و محضا شمارنده دغای
 علی واقف مرقوم اولاد کلر نه جهت تویست مذکورک به و ضمیمه مویسینه مرقوم احمد بعد علی اولاد زیدنه توجیه
 و بدینه بر قطع برات شریف عالیخان معقود و احسان جود یعنی چمانه مالان س پاییز بر سلطنت اعلیاه و حوض اعلام
 ارضی حوز فی الیوم العشرین من شهر ریح الاول سنه اربع و ثمانه و اله

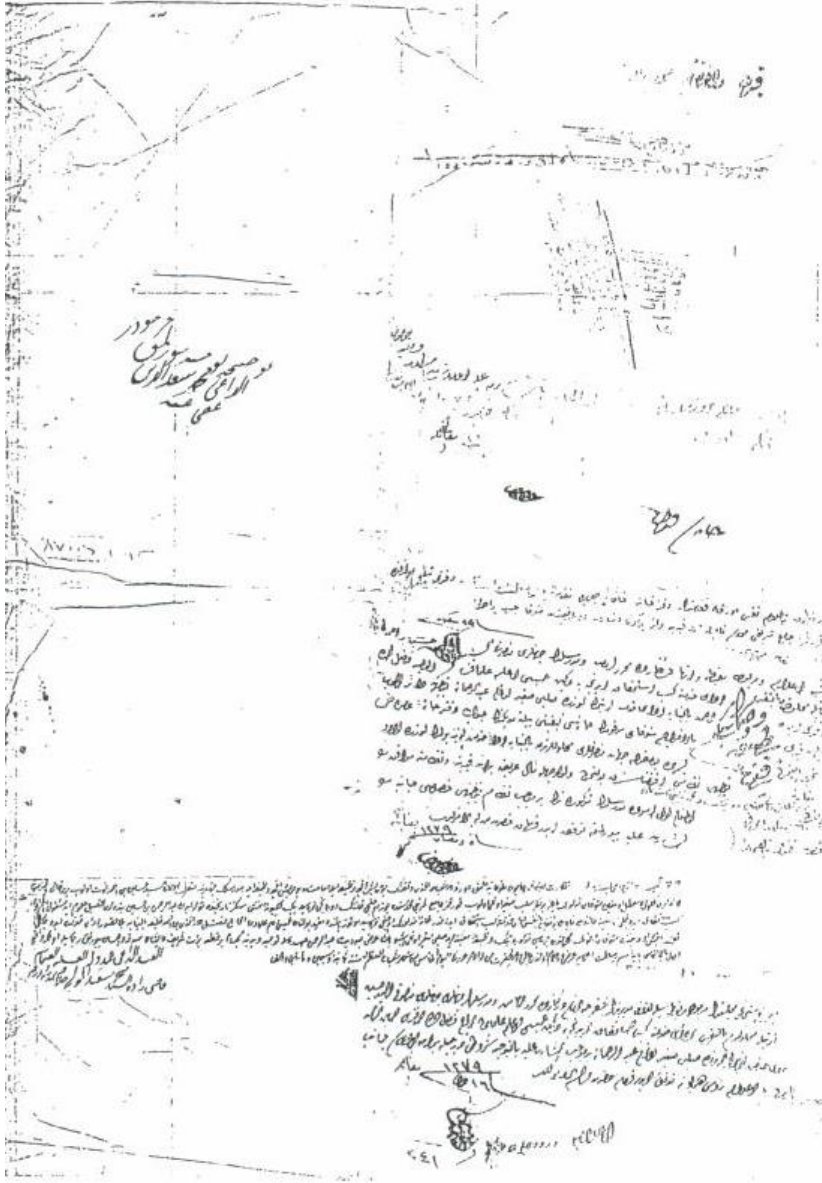
Belge no. 5 - Hamis Efendi Medresesi hicri 1137 tarihli vakfiyesinin Vakıf mütevellisi hakkında hicri 1304 tarihli kayıt örneği

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a vakfiye (endowment deed) for the Rahimiye Medresesi. The text is dense and written in a cursive script. It begins with a title and contains several paragraphs detailing the establishment and rules of the institution. The text is written on a rectangular piece of paper, with some bleed-through from the reverse side visible. The script is dark ink on a light-colored background. The text is arranged in vertical columns, starting from the right side of the page and moving towards the left. The ink shows some signs of age, with some fading and small spots. The overall appearance is that of an historical document.

Belge no. 6 - Rahimiye Medresesi vakfiyesi hakkında bir belge.

Belge no. 7 / b - B.O.A. CEVDET, EVKAF, NR. 2308
Süleyman Ağa Medresesi Vakfı hakkında bir belge

Belge no. 8 / a - B.O.A. CEVDET, EVKAF, NR. 20087
Şabaniye medresesi hakkında bir belge

میراثی سنی و عرفی بکمال کمال رسول اللہ اکرم از امامت ابی آدم
 انقطع عملہ الی غیرہ علی منقطعہ و ولد صالح ببعولہ و صدقہ جاریہ
 تک یوتدکر اھمہ صدقات و امیر سران دایمہ صدقہ منقطع و صدقہ
 منبری و برقع اولیادکم و بیای خایہ باقیہ اولادکم باقیہ او و صدقہ جاریہ و
 ولایتی ایہ واضح و مستحکم کہ کسبہ افضل تطوعی و وقف ملک و ارض
 شرعی کیسے حاصل کردہ پس بر منی سعادت دائم نامیہ و سیادت باقیہ
 سالیہ اید مرتبہ اولاد و نہ سنیہ لھا المہمہ صفتا لھا لیلہ عہدتک و لیلہ
 اعیانہ سابقہ قریبی و قرودہ اولوہ حبیب و قر والی ہر شے مانا و متی
 صاحبیات و الحسان و رعنا لصدقات و زراعت عمدہ ارباب اولادک الخ و سببہ
 اولاد ایہ عالی جلی ذم علاہ بہ ظاہر و صحت یہ کائنات علی افضل
 الصلوٰۃ و الکونینیاک برہنہ شریفی کہ جو مدارد... انہ لیس لیس
 اصل ہر سببہ اولاد اکملہ قاضیہ او مالیتہ فایزہ او مالیتہ بہ
 قاضیہ بہ... و فی الوقت صیف و المقصد صیف معانی منقولہ و ذکر
 اولاد قصداً لہ... سندہ المیلہ المدلہ شغنی امام رستم لہ
 و امام ایوب حال ہوا و کمال صحتہ فقیرت شریف و شجاعت برعی
 نامیہ اولاد کی حالہ... سببہ شریف و سببہ شریف و سببہ شریف
 الخ و الصاف اثر و اعتراف ایوب سنیہ مزبورہ حوالہ طائرہ صفتہ
 واقعہ خدای قاضی اولادک و محمد معروف ملک بہرام اولادہ ارضہ خالہ

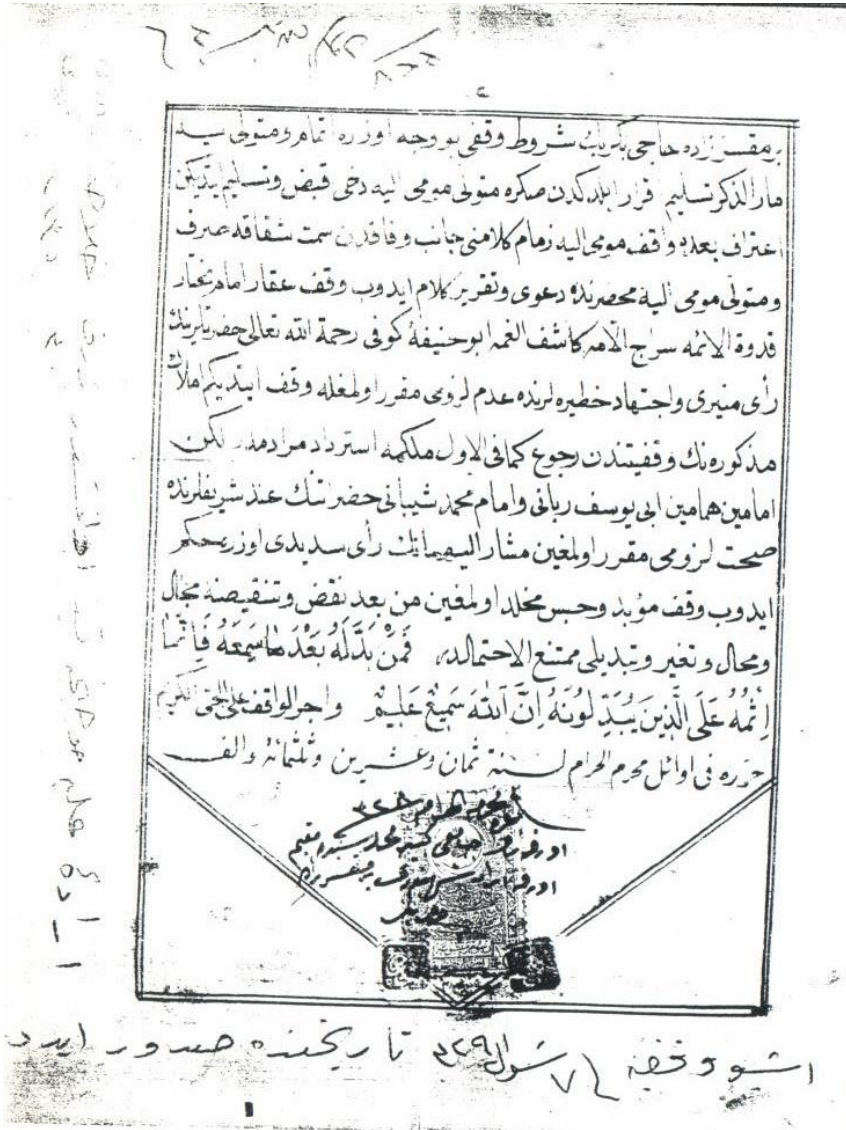
Belge no. 8 / b - Şabaniye Medresesi Vakfının 3. sayfası. (Bu vakfiye Şaban Efendi tarafından 1703 senesinde kaleme alınmıştır.)

ائيب عالمده نباليدكم اوتة عدم حجت بوسابه بوسابه اوقات
 ضه ارا اولجه بکد شريف و مدرسه رقوم هولنده قد عیدنه
 عیر هفته هین ارحمانه هار اولجه هواجونه انسا اولناه هوضه
 و انکی کیف و مدرسه رقوم نه طرف سوالنه مدرسه مشروط اولنه
 اوزره نقر ایدیکم بر مصفا و ایجه بر نونه و فو قده بر هایدنه
 و مطبخ و بر هوقوسی و راد طوبه طای و بر کیف و مدرسه رقوم نه طرف
 قیده سده سدر ا نبالیدکم اولار و نخله نه آهوه و هوضه رقوم نه
 هارک اوتة هوی و کیف و قدره هوم هینل هانه و طران شریف
 و اوقو بر قده اسما - موعده هینل با عیر و با نخر رقوم هینل اتی با دکانه
 و حیدر هیدرکی ایجه و مطبخ و شرفی با بر حیدر ایجه مقلود
 و نه سی مطبخه و سالی طرته و خزیه کزله طرته و فقه اباسه
 و خانه سید عید و نه سی ملک اولنه عفا نه حیو کوهه و مراسم
 و مراقبه حجت مدرسه آینه و مصافق مصله هانه ایجه وقف
 نیتله ایدم و بعده نیتله مشروط ایدمکی مدرسه رقوم علوم فقیر
 و طبعه ایدم و نه سی ماه بر سده ای و نه سی با عیر نه لکری نه بر سید
 و صوره عینه ده ماه بر سده ای و مدرسه رقوم مشروط بر ده اوقات حیدر ده
 طالب العلم اولنه تعلیم علم ایدر و مدرسه رقوم مشروط بر ده اوقات
 اعامت ایدت ارا و صلوته ایدر مدرسه رقوم مشروط بر ده اوقات
 اوتة ایدنه بهر نوم اولنه نه بهر طایله بری اوقو بر نیتله بری

Belge no. 8 /c - Şabaniye Medresesi Vakfının 4. sayfası.

یریسنه دیکرینک تعیین ایندی رومی و شنبه شره ایلدیمکه مادماکه سندرم
لباس حیاتی لابس اولدیغم مدتیجه سابقا ملک کبی کسنا ایشا متصرف اویوب
غله سنی صرف ایدم و ککل نفس ذایفة موت اجل شرابی نوش ایستدکن
صکره برضوالشروط جامع شریف و مدرسه مذکوره ایلد صخره خیراتی
وخانه و عقارات مذکوره نک تعیرات و تنویرات و تفریحات مصارفاتیه
اریاب و وظائف و طیفه لری شرط ایلدیکم وجهیده و سنه ده ایکی دفعه ^{هنگام} ^{تر}
مولود شریف قرائت و اطعام طعام مصارفی چیققدن صکره فضله غله
اولاد ذکور و اناث میانه لریده بزهج شرعی تقسیم ایده لر بطناجد بطن
و قرینا بعد قرن ذکور و اناث اولاد اولاد اولاد منصرف اوله فقط اولاد
اناثک اجنبی اولادینک حقی اولمیه و ذکور اولاد مک بری وفات ایدر
حصه سی اولاد لرینک ذکور و اناثنه بزهج شرعی و بریده العیاذ بانا
ذکور و اناث اولاد منقطع اولور ایسه جامع شریف و مدرسه منیف
ایله خیرات و خانه مذکورک تعیرات و مصارفات سائره سیله اریاب
وظائف و طیفه لری ایفا اولدقدن صکره فضله غله حرمین الشریفین
پرزدهم الله و قملری ایله ضیط اولنه و شرط الواقف کنصل شارح مصدق
وقفیه معمول بهاده شرط و تعیین ایلدیکم وظائف معینه مذکوره دن
براقچه زیاده و نقصان اولمیه دیلو واقف مومی الیه ابران شهبدری
مفسر

Belge no. 9 / a - Şehbenderiye Camii ve medresesinin Vakfiyesinin sondan ikinci sayfası.

Belge no. 9 / b - Şebbenderiye Camii ve medresesinin vakfiyesinin son sayfası.

مدرسه طارک لیردکه
صیده عکده تجررتندنه احسانه بیک بیسه یوزغوشمه معلم اوردنه کتت ندیس مملکتک تتمدنی شرفدار اوللا اراده کوهه باریک
اقضای صیدنه یوزغوشی نکره مملکتک ماسه قنکره صیای بیسه ایوه طغوز یوزغوشه مکارف نفازه جدیدی یوزغوشنه تویوس
لذیم کلهجکی ما ماسه تاییکه جویان عهده و اشعار اولتدی ماسه عاهد معلمده سغنا اجراسی سهارله طوقچه بوکره کتیه اولتدی
نقد افانده اشعار ایسه اولدیغ افغانده ایفا داردایشی سغنا جدید فالنظیه والسه اولدیج اوردونه هفت و اولدیج
ایده محکمده لاله حوزنه
ناظره مودره ایله
سغنا

ه
معلمه عاراضه صیدیه

۱۷۷۵

مکتوبی
عدد

شانیورفا ایالتی
شانیورفا ایالتی

Belge no. 11 - Rüşdiye mektebi öğretmeni İhsan Beyin maaşı hakkında bir yazı.

اورده مغز عیشیه و صفار والی عشره کبیه و مالک لقا به جدیده
لبیب
اورده شوی بیوز غرضه معاند جیب لیس بکلیک مغز و قان و قنبر و شسته و صمغ زکوره ابو حاد و قنبر بولمکنه طوطی مکنده
برده جیبرقاسه و لیسنه و موافقها طایر در کوزه عروق نوره و قنبر اورده صمغ زکوره و زنبق به غوضه و هاشمیه به سرور
مکنده عینا به ارقی کله بر باد شوی لای حکیم بیست بوقه از غایبه تک مکنده طیب یعنی سیرک لایح تا بقدر خورج لای لای
سرم وارد اولاد به نظر آینه اوکته و سیاه شمع کون رفون از غایبه به بیوز غوضه صمغ و بر لیک صمغ مایه به حاشیه
ما یوشقا بر خدمت قول اربع جان فکلسه و کوز کله و کوز کله حاشیه اولاد بر کنتک جیبرقاسه غرضه اولاد
جوز کوز کله استغوا و لیس و قنبر اولاد بکی به کوز کله به حاشیه حاشیه اولاد بر کنتک جیبرقاسه غرضه اولاد
عوم حاشیه اولاد به لیس اولاد بر حاشیه بر حاشیه اولاد بر کنتک جیبرقاسه غرضه اولاد
رفون از غایبه مکنده حکیم یعنی بیوس اولاد بیوس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
به به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
هده حاشیه اولاد
نظرونه حاشیه اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
حاشیه اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
حاشیه اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
حاشیه اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
حاشیه اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد
حاشیه اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد به لیس اولاد

Belge no. 12 - 1861 tarihinde yeni tabibin tayin yazısı

Belge no. 13 - B.O.A. CEVDET, EVKAF, NR. 20206
Cabir el-Ensari Zaviyesi hakkında belge

توقفه من ترقى سائر الامم
وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى

الحمد لله الذي جعلنا من
العلماء والفقهاء والصلوات
والسلامات على سيدنا محمد
والآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

سورتي سنة لرد
اشبه المعجم ورواها
مدنية ارتكابه خارج سورته
الحق ورتبه يومى ابي احمد
خلقتك هبه وفسده فراغ
خلقتك مادوسه كملون
براق اعطى اولون

وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى

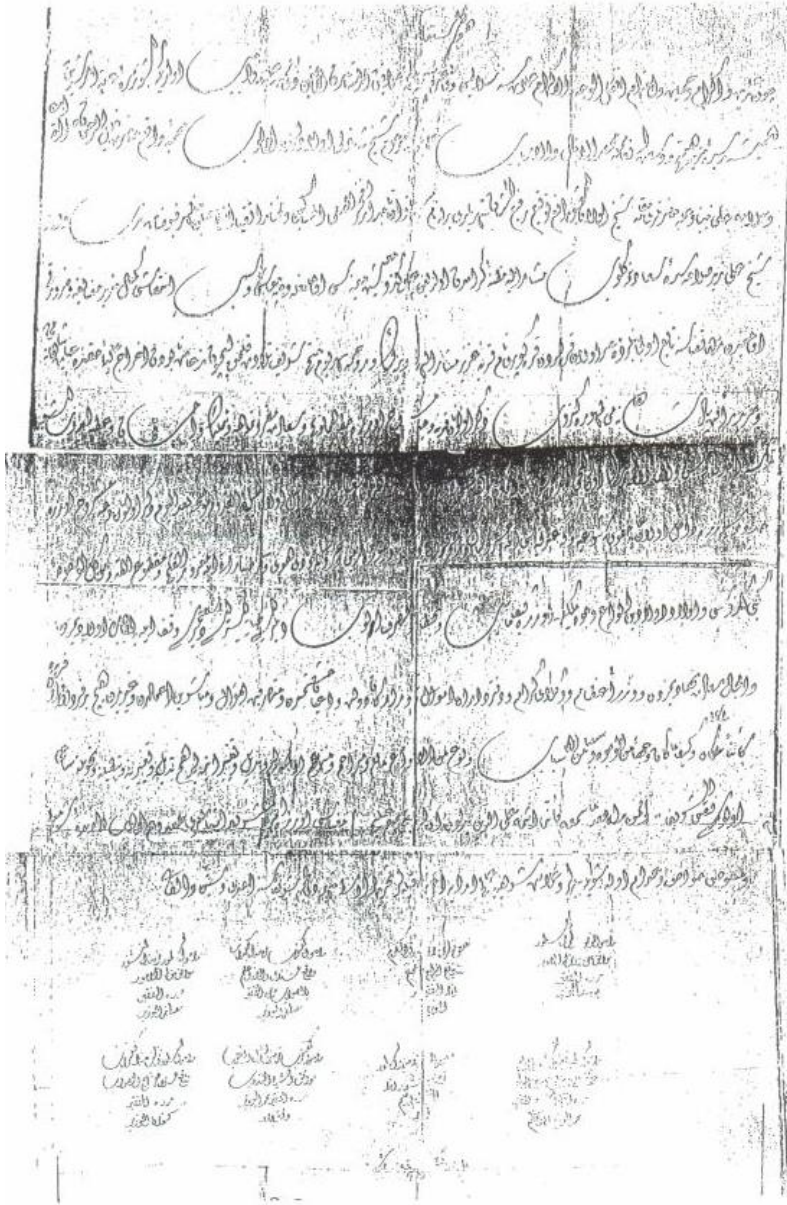

Handwritten signature or name in Arabic script, located to the right of the stamp.

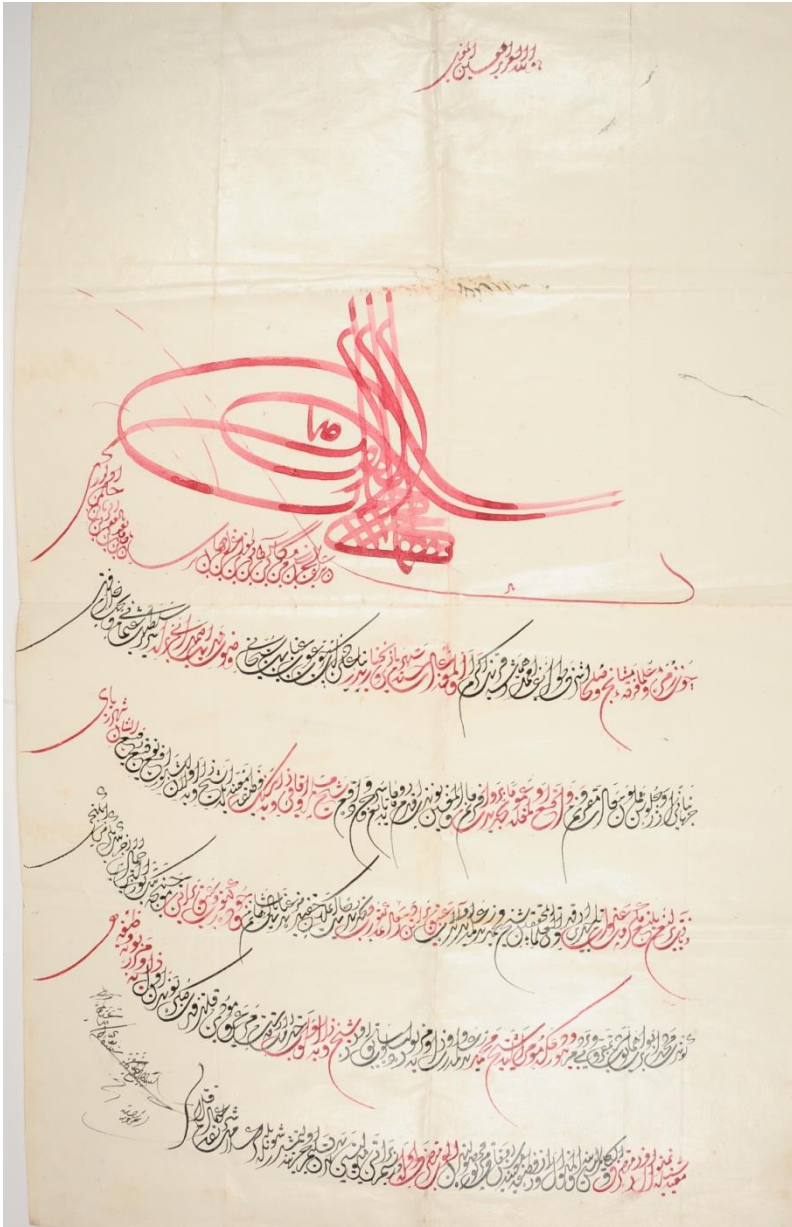
توقفه من ترقى سائر الامم
وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى
وحتى سائر الامم ترقى

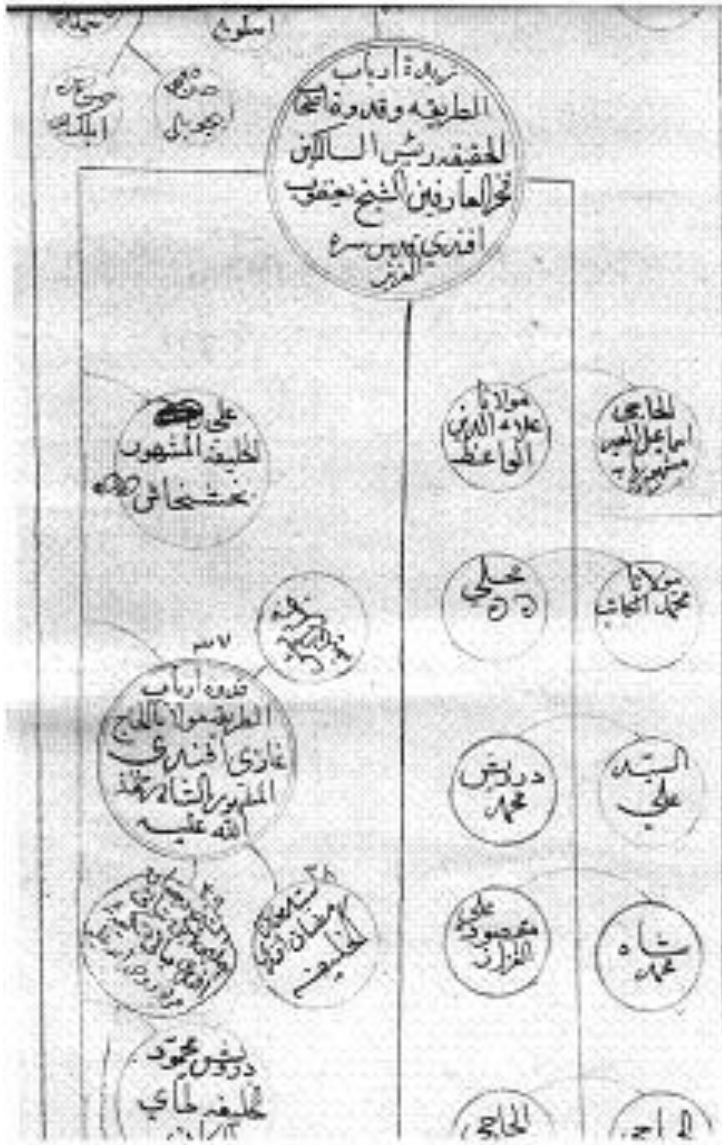
Belge no. 15 - B.O.A. CEVDET, EVKAF, NR. 8852
Miskinler Camii Vakfi imameti

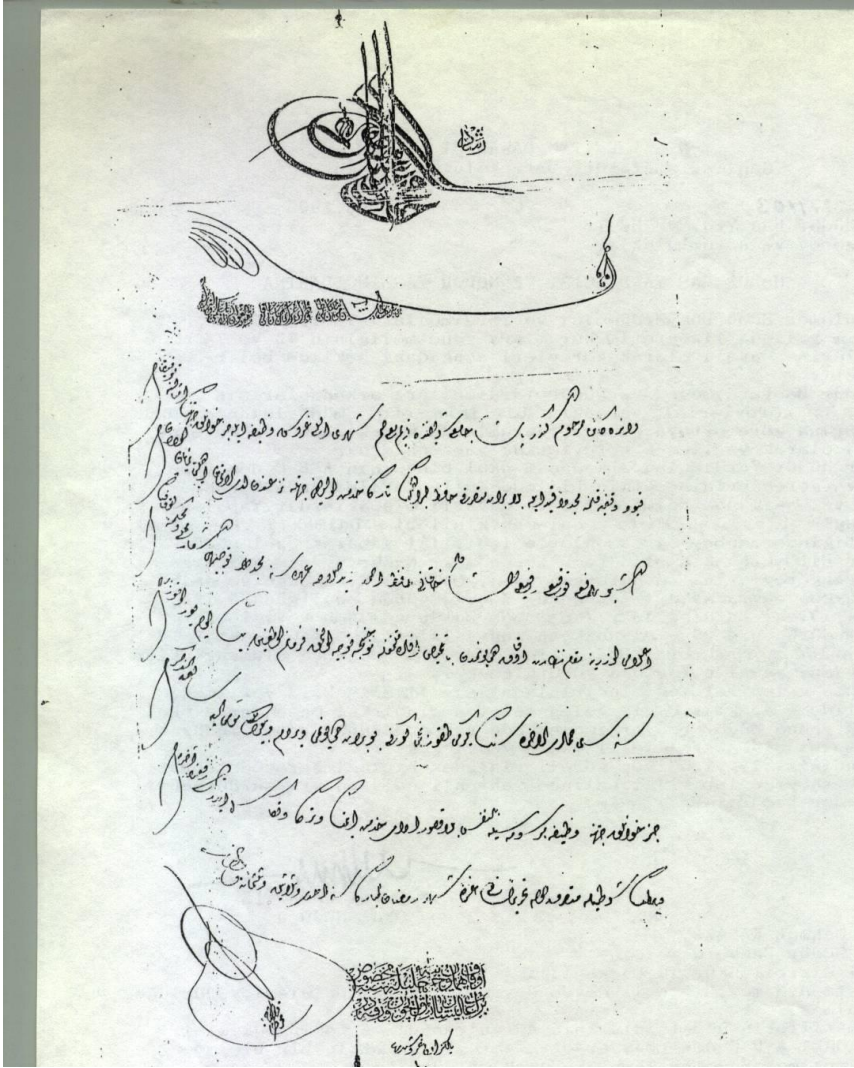
Belge no. 16 - Şazeli Ali Dede'ye Sultan IV. Mehmet tarafından verilen berat.

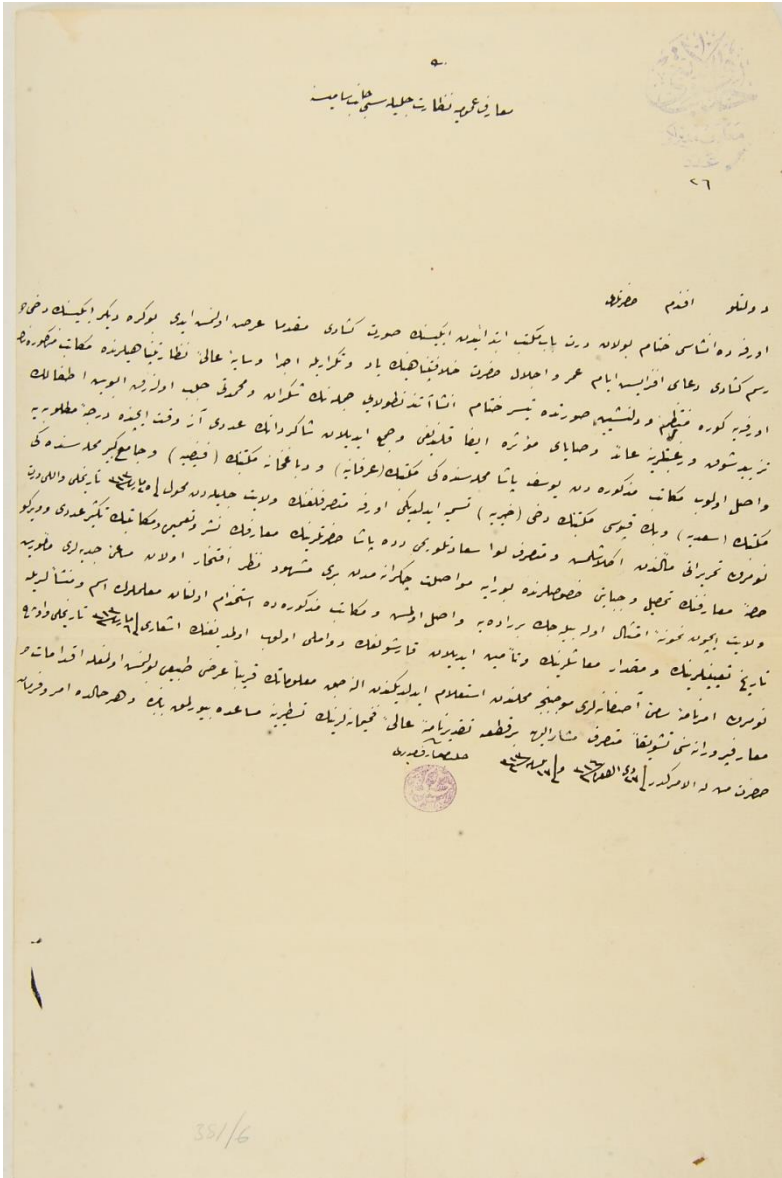
Belge no. 18 – Şeyh Müslim zaviyesine verilen bir berat

Belge No. 19 - Halveti tarikatı şeyhi Yakup Kalfa ve bıraktığı halifeleri hakkında silsilename (Şanlıurfa Müzesi)

Belge No. 21- 1913 tarihli Sultan Reşat tarafından Van İskender Paşa camiinde Kur'an okumak için Basralı Ahmet Zeki Hafıza verilen berat. (oğlu Vahdettin AKBAL arşivi)

Belge No: 22- Urfa rüşdiyelerinin (Ortaokul) ad ve mahalleleri

۴۴۰
۴۴۷
۴۸۹
۴۵۴

درودی ۴

نقش آورده و قلم احمد جدید از زره نایب و کار آید در باب کتاب اسرار اجماع فایده آثار اوشاه
و در دانش اسرار از اسرار فواید تقاضای تعیینی نظماً مناسبه در یک مکره و دو بوزره تقدیر قلم در دست
کامله اولیفته تقاضای فایده اولیفته اعانه طری نامید و در ایضا سید فواید حدیث اخلاقی الحیده اولیفته
التمه باره در کرم باره سله اسکندریه ایلمین در یک ایول اسکندریه اعتباراً معارف نامی فواید و کسایه
اولیفته بایله اجرین ایلیه و تقاضای در حجب محبت از زره سله ۱۵۷۷ فایده تأیید و ایضا اولیفته اولیفته
لغا ایول فواید سله سید سید حاتم تقاضای لایح اولیفته مطالعه علی سوزیغ انا و مذکور و فواید اعانه سله
نقشه جدید سله اسوت سکر سله اعانه اولیفته فی الفیقه اعانه مذکوره که فواید و کسایه اسکندریه
بری مذکور و در یکی است اولیفته اولیفته و غیره سوزده معانه اولیفته فواید سله سله سله سله
و اسفند اولیفته سرف صادر اولیفته از زره سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله
فوقیه اولیفته اعانه معارف نامی اسفند اولیفته باره ایلم اجماع ایلیه سلف کوه کوه کوه کوه کوه کوه کوه کوه کوه
اولیفته اولیفته سوره و کوه در اولیفته و فی سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله
در یکی نامی و فواید سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله
ایله جمله سوزده انان اولیفته تقاضای فایده سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله سله
معارف نامی سله مناسب اولیفته جمله اعانه معارف نامی اعانه اولیفته اولیفته اولیفته اولیفته

سید علی محمد
۱۷۱

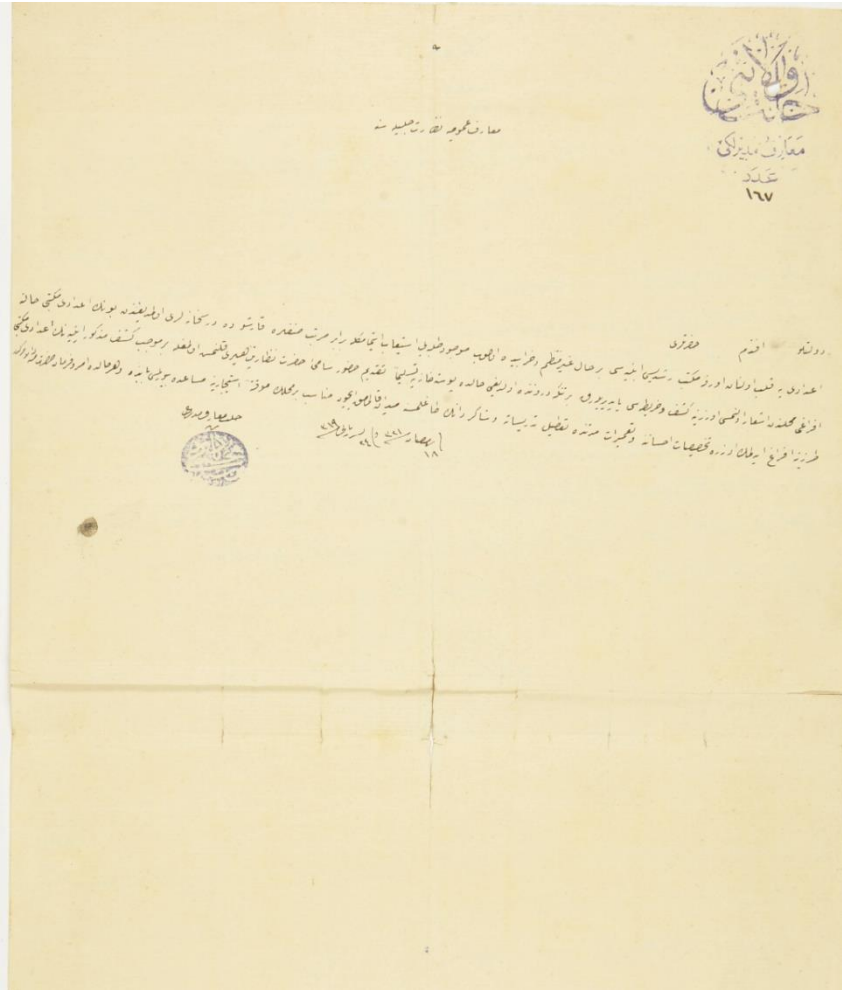
درودی ۴
سید علی محمد

MF.MKT.

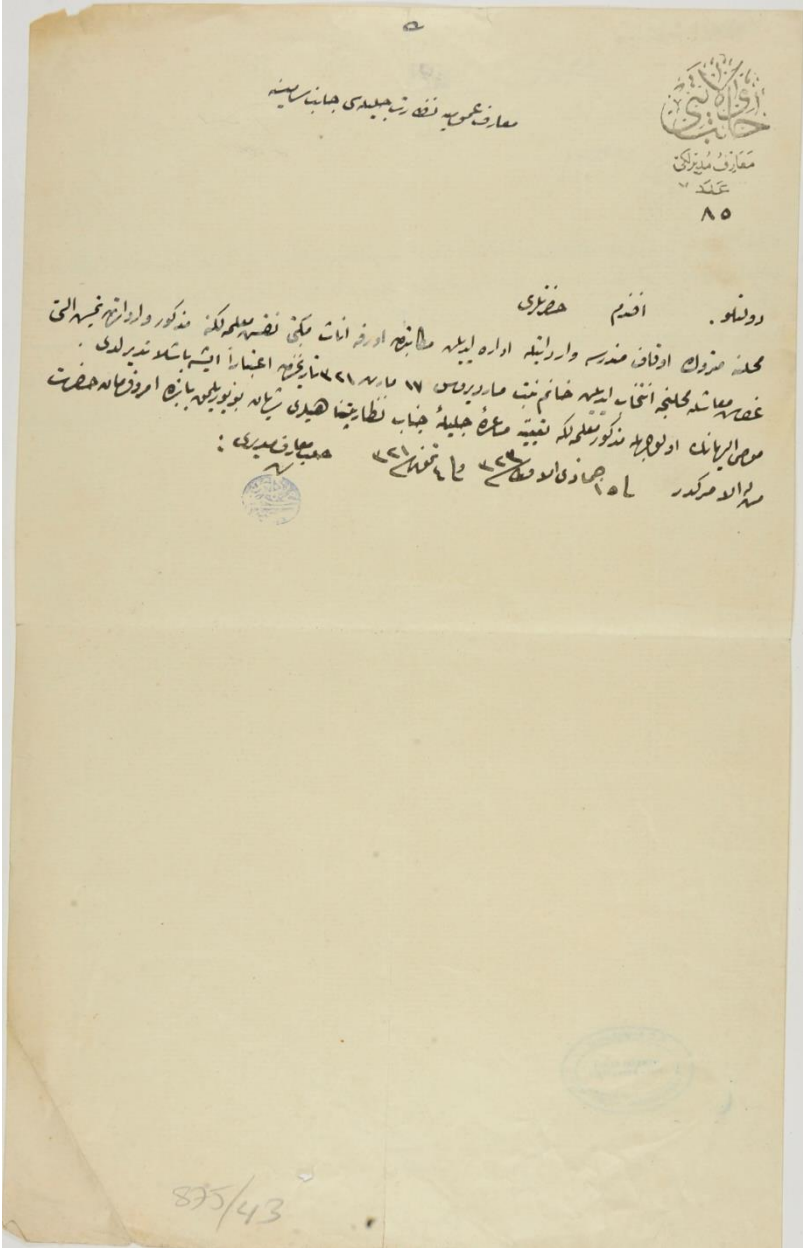
۱

U.C. BASRAKARŞI
ŞANLIURFA
KÜLTÜR VE EĞİTİM BAKANLIĞI
MÜHÜRÜ

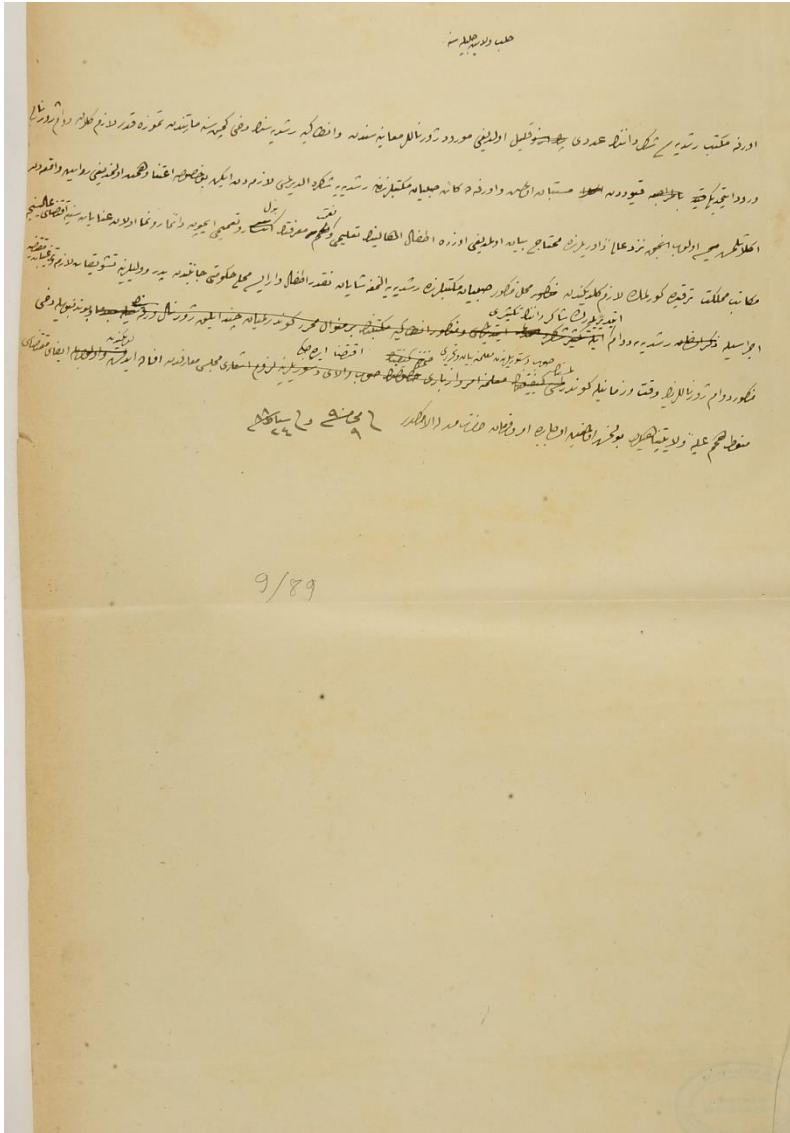
Belge no: 23 – İlkokulların devam edebilmesi için kesim vergisinden bir pay verilmesi hakkında

Belge No.24- Urfa Ortaokulunu Liseye dönüştürme hakkında.

Belge No.25- Kız okulu nakış öğretmenliğine yapılan atama hakkında.

Belge No: 26 –sibyan mektebinden ortaokula öğrenci alınması hakkında

۹۹

حلب ولایتی و خلفه اولادینان میرینه اورغده کاشن تطارات اوقاف عملایون مولانا بیره ملحق اوقافین صاحب
 خیرین حاج محمد علی بیگم حیات ایللی اوغلی و قنی بیکله سوغف و نعلت توتیبی بر نطقه و قبه منظره قمر الدین
 اولده اولان اکر وارشد اولادینه و اولاد اولادینه شرط و تعیین بیلدیکنه بناذا بر بوجیه شرط واقف و بر نعل اولدم
 و قف بز نورق توتیبته معروف اولاد اکر وارشد اولاد واقف سومی ایلدن حاج اسحاق ابن صلاح محمد بوزدن
 اضم و فانت یوسوب توتیبته معروف توتیبته انتقال ایلدیکنی اوقافین اولاد واقف سومی ایلدن اولدیک
 نطبه اکر عین محکمه سی کتدیکن س عینی زاده حاج محمد ابن حاج بکر ابن محمد شریف طوقنده و کانت کورسیله
 و کبل سینی عیسی اولدیکنجی محکمه سنه مقیم نطبه دولت حلیله نکت ارمنی عتدن بقیه سینی طوموس ولد
 استیان میر بوزنور محکمه سنه منضمه کاشن ارمیزده اولدوقاق مددی مسطقی اقب انقد ابن اسماعیل
 افتدیکت و کلبی بونان جبه زاده اقدی ابن محمد کتیب اقدی و کبل بقیه قنده اوقاف کاتبی محمد اقدی حاکم اولدوقاق
 عالیه و قف مذکور اولدصلحیه قائم شوقی اقب بقیه اوقاف قبل شوهک خصوصی رأی اولدوقاق بقیه
 محکمه سی کتدیکن احمد علی حاج محمد بوزنور سولکم حاج محمد اولاد واقف مددی ایلدن اولدیک سینی
 مرقوم حاجی اسحاق کتیب بر سوال محمد و فانیله توتیبته معروف توتیبته نکلور بر بوجیه شرط واقف و نعل
 قدیم اکر وارشد اولاد واقف سومی ایلدن بولدیقینه بناذا سولکم مرقوم حاجی مکره انتقال نیش اولدوقاق
 مذکور اولدوقاق سولکم مرقوم سولمی اقب بقیه اوقاف سولکم مرقوم سولکم مرقوم سولکم مرقوم سولکم مرقوم
 مرقوم احمد محمد کتیب سولمی و کبل مرقوم مرقوم سولکم بر سوال محمد اولدوقاق سولکم مرقوم سولکم مرقوم
 طوموس کتیب حاجی مکره بر بوجیه مکره اولاد واقف سولمی ایلدن اولدوقاق اکر وارشد اولدوقاق مکره
 شوهینه تعیین نیش اولدوقاق بر نطبه حاکم زیننه اسلمی محمد جمال اکر سولکم اولدوقاق سولکم مکره
 مامور زاده محمد حاج علی ماریخی محکمه سنه مکره و علی علی علی محمد و بنا شریف نطبه مکره سولکم مکره
 محکمه سنه مکره و محمد مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره
 سولکم مرقوم حاجی مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره
 سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره سولکم مکره

İplikçioğlu Vakfı hakkında hicri 1304 tarihli kayıt örneği (Urfa Şer'i mahkeme Sicilleri, arş. no. 227, kay. no. 594)

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- Halep Salnameleri, 1307, 1308, 1309, 1316, 1327, 1337, senesi
—Urfa salnamesi, 1927
—Maarif Nazareti Salnameleri, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 seneleri
—Urfa'daki Vakfiyeler
—Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri, 218, 219, 221, 222, 223, 227 nolu defterler.
—Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
—İslam Ansiklopedisi, M.E. B.
—Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Milli Gazete Yayınları, Zafer matbaası, İstanbul, 1980
—Alpay, Bedri, **Şanlıurfa Şairleri**, Şanlıurfa, 1986
—Ateş, İbrahim, **Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1987
—Ağırakça, Doç. Dr. Ahmet, **İslam Fetihlerinden Günümüze kadar Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış**, ŞURKAV, Hz.İbrahim'ı (a.s) anma Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri, 1992
—Akgündüz, Doç. Dr. Ahmed, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki tahlilleri**, Fey Vakfı yayınları, İstanbul 1991
—Ahmed Vasıf Efendi, **Mehasinü'l-asar ve Hakaikü'l- Ahbar**, yayınlayan: Dr. Mücteba İlgürel, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1978
—Belazuri, **Fütuhü'l-Buldan**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, İstanbul 1955
—Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309
—Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul 1977
—Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Üçdal Neşriyat, İstanbul
—Ebul-Farac, **Tarihi**, Tercüme, Ö. Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945
—Ebul'ula Mardin, Ord. Prof. **Huzur Dersleri**, İsmail Akgün Matbası, İstanbul, 1966
—Holmes, Mary Caroline, **Urfa Ermeni Yetimhanesi**, çeviren Vedii İlmen, İstanbul 2005
—İnan, M. Rauf, **Bir Ömrün Öyküsü**, Öğretmen Yayınları, Ankara, 1986

- Karahan, Prof. Dr. Abdulkadir, **NABİ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987
- Karahan, Prof. Dr. Abdulkadir, **Urfalı Mehmet Şevket ve Şiirleri**, Ankara 1991
- Kazıcı, Ziya, **İslami ve Sosyal açıdan Vakıflar**, İstanbul 1985
- Kazıcı, Ziya, "**Osmanlı Arşiv belgelerine göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri**", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5-6, İstanbul 1993
- Öztuna, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983
- Özgültekin, Ramazan, **Siverek Evliya ve Âlimleri**, Siverek 2006
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E. B. İstanbul, 1983
- Parmaksızoğlu, İsmet, **İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, M.E. B. İstanbul 1971
- Polat Haydaroğlu, Yrd. Doç. Dr. İlknur, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990
- Saru, Kâmran Şerif, İhsan Şerif Saru, **Eğitim Hizmetinde Elli yıl**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970
- Süreyya, Muhammed, **Sicill-i Osmanî**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1308
- Ş. Sami, **Kamüsü'l-A'lam**, İstanbul 1306
- Turan, Prof. Dr. Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1973
- Yücel, Hasan-Ali, **Türkiye'de Orta Öğretim**, Ankara 1994